

KAMPEN OM KOMMERSEN

KRITIK, MOTSTÅND OCH DRÖMMAR I DEN NYLIBERALA STADEN

Med utgångspunkt i en liten loppmarknad analyserar den här doktorsavhandlingen i kulturstudier spänningen mellan kulturens emancipatoriska och ideologiproducerande kraft. Genom avhandlingens olika kapitel granskas kritiskt de beslut, rapporter och interventioner som omgärdat loppmarknaden Kommersen under den flera år långa exploateringsprocessen av norra Masthugget i Göteborg. Syftet är att studera den hegemoniska ordning i vilken ideologiproduktion ingår och de processer där denna ordning upprätthålls, förhandlas fram och utmanas. I avhandlingen visas att hegemoni aldrig är total men att den nyliberala ideologin påverkar vårt sätt att tänka, agera och drömma i staden.

ANDERS WESTERSTRÖM

Som doktorand i ämnet kulturstudier skriver Anders Westerström i en tradition som verkar i gränslandet mellan samhällsvetenskap och humaniora. Genom att använda sig av en metod där en och samma plats undersöks från olika perspektiv knyter Anders Westerström samman globala förändringsprocesser med lokala kamper om vem och vad som ska ta plats i stadens offentliga rum.

ISBN: 978-91-8115-022-3

ISBN (PDF): 978-91-8115-023-0

GÖTEBORGS
UNIVERSITET

ANDERS WESTERSTRÖM

KAMPEN OM KOMMERSEN

Kampen om Kommersen

Kampen om Kommersen – kritik, motstånd och drömmar i den nyliberala staden

Anders Westerström

7 november 2024

GÖTEBORGS UNIVERSITET

Kampen om Kommersen
kritik, motstånd och drömmar i den nyliberala staden

Doktorsavhandling i kulturstudier, Institutionen för Kulturvetenskaper,
Göteborgs universitet

Kampen om Kommersen © 2024 Anders Westerström

CC BY-SA 4.0

Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0
<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>

Illustration till framsidan: Mahtab Fazeli

Sättning och design: Gustav Eek

Tryck: Stema, Borås, 2024

ISBN: 978-91-8115-022-3

ISBN (PDF): 978-91-8115-023-0

Till alla som gjorde Kommersen till den plats den var.

Innehåll

Prolog	ix
I Stadsplanering under nyliberal hegemoni	1
1 Inledning – staden och ”det reala”	3
1.1 Värdet av en loppmarknad	6
1.2 Ideologi, hegemoni och samtycke	8
1.3 Syfte och frågeställningar	10
2 Forskningsöversikt – kultur och motstånd i den nyliberala staden	11
2.1 Göteborg – samverkan i partnerskap	17
2.1.1 Nya urbana fronter	19
2.2 Marknadsplatsen – den nya urbana fronten	22
2.3 Kommersens flöden	25
2.4 Avhandlingens disposition	27
3 Teori – i gränslandet mellan kulturstudier och urbana studier	31
3.1 Tre ideologikritiska perspektiv – Raymond Williams, Stuart Hall och Theodor W Adorno	33
3.1.1 Raymond Williams – Kvarlevande, dominant och framträngande element	35
3.1.2 Stuart Halls läsning av inledningen till <i>Grundrisse</i>	40
3.1.3 Konstellationer och negativ dialektik	43
3.2 Kapitalismens nya språk	46
3.3 Fält, habitus och sociala rum	47
3.3.1 Fält	48
3.3.2 Habitus	49

3.3.3	Det sociala rummet	50
3.3.4	Statens högra och vänstra hand under nyliberal hegemoni	53
3.4	Teoretiska gränsländ	54
4	Metod och forskningsprocess – vad innebär det att vara en kritisk kultur- och urbanforskare idag?	57
4.1	Forskningsprocess – objektets företrädare	58
4.2	Kritisk teori – ett positionerat perspektiv	60
4.3	Urval – Nyliberal ideologi, ett rörligt mål	65
4.4	Att konkretisera det abstrakta	68
4.4.1	Text- och dokumentanalys	69
4.4.1.1	Fält- och forskningsbegrepp	71
4.4.2	Halv-strukturerade intervjuer	72
4.4.3	Deltagande observation	73
4.4.4	Analysverktyg	75
4.5	Etiska överväganden	76
5	Kontextualiserande bakgrund	79
5.1	Kommersen blir en del av Masthuggskajen	83
5.2	En stad för alla	84
5.3	Krockar, kontraster och en internationell scen för vardags- kultur	88
5.4	Hållbara livsstilar	90
5.5	Men Kommersen rivs ändå	93
5.6	Kommersen – smart, sustainable and attractive	97
5.7	Kommersen blir folkbildning	99
5.8	Temporära lösningar	100
5.9	Kommersen, Corona och en ny lokal	104
II	Kommersen	107
6	Fallet Kommersen – mellan urban kultur och urban kom- mers	109
6.1	”Värde” som nyckelord	111
6.2	Värdet av Kommersen	112
6.3	”Kulturell” förtätning och ”värdeskapande processer”	116
6.4	Förtätade och lagrade värden	117
6.5	Från värde ”i sig” till nyttovärde	119
6.5.0.1	Värde som ”added value”	121
6.5.0.2	Estetiska mervärden	122

6.5.1	Värdes mångtydighet	124
6.6	Kommersens värden som expanderande mervärden	126
6.7	”Värde” som nyckelord	130
7	”Platsutveckling” och ”Kommersen 2.0”	133
7.1	”Platsutveckling” som nyckelord	135
7.2	”Kommersen 2.0”	140
7.3	En ny identitet	142
7.4	”Platsutveckling” som performativ aktivism – ”Kommer- sen ett rebelliskt hjärta”	145
7.5	Prefigurativ aktivism som ‘content’	149
7.6	Platsutveckling som dialog – ”Kommersen 1.5”	154
7.7	Avslutande diskussion	159
8	Konsten och Kommersen	163
8.1	Drömmars platser – en bakgrund	166
8.2	Får drömmar plats i Masthuggskajen?	172
8.2.1	Den högra handen – drömmar en ordningsfråga	179
8.2.2	Konstfältets symboliska makt	181
8.2.3	Drömmars platser i det sociala rummet	182
8.2.3.1	Drömmar – en positionering	183
8.2.4	Den vänstra handen – drömmar en PR-möjlighet?	185
8.3	Får drömmar plats i den nyliberala staden?	189
8.3.1	Drömmars platser i tid och rum	189
8.3.2	Kommersen	190
8.3.3	Konsortiets skyltar	190
8.3.4	Den materiella förändringen av norra Masthugget	191
III	Avslutande diskussion	193
9	Rätten till staden under nyliberal hegemoni	195
9.1	Från relationellt till instrumentellt värde	197
9.1.1	Det som inte passar in	201
9.2	Dominerande innehåll och framträngande former	203
9.3	Hegemoni och samtycke	206
	Appendix	209
A	English summary	213
A.1	Empirical case and local context	213

A.2	Theoretical framework and previous literature	216
A.2.1	Outline of the thesis	218
B	Översikt av analyserade dokument	223
B.1	Fallet Kommersen – mellan urban kultur och urban kommers	223
B.2	”Platsutveckling” och ”Kommersen 2.0”	226
B.3	Konsten och Kommersen	227
B.4	Informanter och deltagande observationer	229
C	Kartor	233
	Bildregister	233
	Litteratur	237
	Tackord	265

Prolog

Masthuggskajens konsortium av byggherrar hade arrangerat ett graffiti-jam på Loppmarkanden Kommersen som, innan den revs våren 2022, låg vid Första Långgatan 27 i norra Masthugget, Göteborg. Det var en avskedsfest för byggnaden som snart skulle rivas och sista gången det var tillåtet att måla på det över hundra år gamla trävaruskjulet som de senaste ca 20 åren, förutom graffitivägg, varit loppmarknad.

Vid skylten som konsortiet hade satt upp brevid Kommersen stod en DJ och spelade balkan-electronica. På parkeringen hade loppmarknaden, som de senaste 2 åren varit stängd, tillfälligt öppet en sista gång. Loppmarknadens ägare berättade om de gamla människor som år ut och år in fortsatt att fråga om när Kommersen, som under corona pandemin varit stängd, skulle öppna igen.

- De grät när Kommersen stängde.

Konsortiet hävdade samtidigt att loppmarknaden inte var hotad. Att deras ambition var att ”expandera och stärka” Kommersens värden. Byggherrarna menade att det nya området de projekterade blev en förlängning av de hipa Linné och Långgatsområdena. Att de många småskaliga kultur- och secondhandaktörerna i området bara kommer att gynnas av den tillkommande bebyggelsen.

På en tomt norr om Kommersens nuvarande läge ska ersättaren ”Kommersen 2.0” byggas. Där kommer hyrorna att vara anpassade efter rådande normer i nyproducerade centrala lägen. Det är inte troligt att loppmarknaden kommer att klara dessa. Kommersen har istället erbjudits tillfälliga ersättningslokaler på Lindholmen, Norra Älvstranden vilket är ett mycket sämre läge och enligt ägaren en riskabel affär.

Det var en speciell stämning på Kommersen som ägaren och hans familj kämpade hårt för att skapa. De hade aldrig något vinstintresse och tjänade väldigt lite pengar på verksamheten. Ägaren pekade på DJ-setet, kravallstaketen och bajamajorna som satts upp för evenemanget.

- Allt det där det har dom ordnat bara för sig själva. Inte för oss.

Del I

**Stadsplanering under
nyliberal hegemoni**

Kapitel 1

Inledning – staden och ”det reala”

Litteraturvetaren och filosofen Fredric Jameson menar att det under rådande förutsättningar är lättare att föreställa sig jordens undergång än kapitalismens slut.¹ Inte ens när katastrofen är ett faktum kan den dominerande kulturen överskrida den kapitalistiska fantasins gränser. Kulturteoretikern Mark Fisher tar detta argument längre och menar att vi i avancerade kapitalistiska länder lever i ett tillstånd av *kapitalistisk realism*. Det innebär att vi inte längre är kapabla att föreställa oss något annat än kapitalism. Att den kapitalistiska fantasin så till den grad har trängt in i våra drömmar och medvetande att vi har blivit oförmögna att tänka och drömma om något annat.

Fishers begrepp fångar ett totaliserande kulturellt tillstånd vilket innebär att det finns en överordnad princip som allting underordnas.² Även upproret tillhör kulturindustrin redan innan det sker. De urbana sub- och motkulturella rörelser som strävar efter att hota den dominerande ordningen blir med Fishers ord *prekorporerade* vilket innebär:

den kapitalistiska kulturens förebyggande och formgivning av begär, målsättningar och förhoppningar. Se t.ex. på inrät-

¹199 ”Progress versus Utopia, or; Can We Imagine the Future?” 2005, citatet tillskrivs ibland Slavoj Žižek.

²Se t.ex. SAOL ”totalisera”:²”göra (ngt) till en helhet; särsk. (i sht i fråga om litteratur l. konst l. forskning o. d.): ge en helhetsbild av l. anlägga helhetssyn på (ngt); äv. (o. numera i sht) dels: (i sht gm maktmedel) åstadkomma (påtvingad) enhetlighet, dels (med avseende på statsskick o. d.): göra totalitär; äv. utan obj”(totalisera | SAOB / svenska.se 2024)

tandet av bestämda ”alternativ” eller ”oberoende” kulturzoner, vilka i det oändliga upprepar upprorets och protestens gamla gester som om det vore första gången. Det ”alternativa” och det ”oberoende” betecknar inte någonting utanför mainstreamkulturen; tvärtom utgör de stilar, rentav de dominerande stilar, inom denna mainstreamkultur.³

Med boken *Kapitalistisk realism* knyter Fisher an till en lång tradition av kritisk marxistisk kulturteori som framhåller att kapitalismens motståndskraft ligger i att den reellt subsumerar alternativen in i sig själv. Det innebär att de aspekter av livet som befinner sig utanför, eller delvis utanför, varuproduktionen totalt integreras i densamma under kapitalismens ständiga expansion.⁴ Marx menade till exempel i *Kapitalet* att arbetaren tillhör kapitalet ”innan han säljer sig åt kapitalisten”.⁵ Kapitallets både konkreta och abstrakta rörelser blir till ett *stumt tvång* och en *realabstraktion*.⁶ En på samma gång högst synlig och osynlig kraft som kontrollerar och exploaterar människor och naturen.

Den kapitalistiska realismen är enligt Fisher en: ”omslutande atmosfär som bestämmer villkoren inte bara för den kulturella produktionen, utan också för regleringen av arbete och utbildning, samt fungerar som en sorts osynlig barriär som begränsar tankar och handlingar”.⁷ Med hjälp av egna erfarenheter och populärkulturella läsningar visar han hur den nyliberala ideologin, som den kapitalistiska realismen är ett uttryck för, genomsyrar fler sfärer av livet. I allt från utbildning till mentalvård och vill jag tillägga hur städer planeras, härskar en nyliberal ”affärsontologi” som flyttat fram kapitalets positioner för vad som är möjligt och omöjligt. Fishers förståelse av nyliberalismen som en kulturell hegemoni är en utgångspunkt för denna avhandling. I min analys av nyliberalism lutar jag mig också på kulturgeografisk och historisk marxistisk forskning. I likhet med Jamie Peck, Neil Brenner och Nik Theodore ses nyliberalism i denna studie som ett samlingsbegrepp för olika initiativ baserade på

³Fisher 2011, s. 21.

⁴Det första steget är egentligen *formell subsumtion* då kapitalet lägger under sig och omvandlar allt fler delar av det kvarlevande samhället och är själva grundförutsättningen för reel subsumtion. Reel subsumtion sker istället under ett rådande dominerande kapitalistiskt produktionssätt och ”omskapar den tekniska arbetsprocessen och de samhälleliga grupperingarna från grunden.” Marx 1970, s. 444. Begreppet skildrar en fördjupning och integration av ytterligare aspekter av livet i den kapitalistiska produktionsprocessen.

⁵Marx 1970, s. 508.

⁶För en närmare diskussion om dessa begrepp, som inte alla direkt kan härledas till Marx, se: Sohn-Rethel 1978 och Mau 2023.

⁷Fisher 2011, s. 33.

privatisering av offentliga tillgångar, ökade privat-offentliga samarbeten, regressiva skattereformer och riktade offentliga stöd till privata företag.⁸ Ett ekonomiskt, politiskt och ideologiskt strategiskt projekt vars framväxt hänger ihop med den omstruktureringsprocess av förhållandet mellan arbete och kapital som inleddes i slutet av sextioalet, som ett svar på den klasskamp som dominerade avancerade kapitalistiska länder under efterkrigstiden då en historiskt större del av mervärdet tillföll arbetarklassen.⁹ Men också en reaktion på den tidigare periodens fordistiska och modernistiska stadsbyggnad och planeringen som sökte kombinera massproduktion och masskonsumtion för att skapa social utjämning och jämlikhet.¹⁰

Den nyliberala kapitalismen skapar, likt den fordistiska, specifika urbana former. Enorma mängder kapital koncentreras till städernas kärnor samtidigt som dess fattigare invånare trängs allt längre ut i periferierna.¹¹ Profitkvotens fallande tendens och de stora mängderna överskottskapital i rörelse förvandlar städer till ”säkra investeringar” genom omfattande spekulation i mark och fastigheter.¹² Fastighetssektorn värderades globalt år 2020 till 326.5 biljoner USD och branschen har tack vare statliga räddningspaket stadigt ökat i värde under pandemin.¹³

Den svenska nyliberalisering av bostadssektorn som tidigare varit en central del av välfärden har bestått av ett flertal avregleringar så kallad *roll back nyliberalism*. Roll back innebär att välfärdsstaten avsäger sig tidigare ansvarsområden genom nedskärningar eller privatiseringar.¹⁴ Detta har enligt flera forskare lett till ökad ojämlikhet i samhället eftersom den kraftigt gynnat ägt boende, förvandlat bostäder till spekulationsobjekt och accentuerat gentrifiering och segregation i landets större städer.¹⁵

⁸Peck, Brenner och Theodore 2018, s. 6.

⁹Aglietta 1979.

¹⁰Thullberg 1994.

¹¹Smith 2002.

¹²”Profitkvotens fallande tendens” är ett centralt begrepp inom Marxistisk kristeori. Det innebär att den *organiska sammansättningen* det vill säga relationen mellan *variabelt kapital*, (arbetskraft), och *konstant kapital*, (drivmedel och maskiner etc.), förändras. Det konstanta kapitalet ökar i förhållande till det variabla vilket leder till att mindre mervärde produceras och tillväxttakten minskar. Säkra investeringar innebär i detta sammanhang att möjligheter till snabbare profit är större eftersom fastigheter inte flyttar på sig. Dessa investeringar ses också som säkra i jämförelse med att ge sig in i produktiva branscher som t.ex. bilindustrin på grund av den ökande organiska sammansättningen kräver stora mängder kapital och teknologi. Mayer 2016; Kliman 2012

¹³Tostevin 2021; *IMF Global Housing Watch* 2023.

¹⁴Mayer 2018, s. 3.

¹⁵Hedin m. fl. 2012; Christophers 2013; Mayer 2016.

När mark och fastigheter kraftigt stiger i värde och lokala kommunala och privata aktörer med nyliberala ideologiska agendor har som mål att pressa upp dessa får också planeringen en annan roll.

The result is a stimulating if often destructive maelstrom of urban-based cultural, political, production and consumption innovations. It is at this point that we can identify an albeit subterranean but nonetheless vital connection between the rise of urban entrepreneurialism and the postmodern penchant for design of urban fragments rather than comprehensive urban planning, for ephemerality and eclecticism of fashion and style rather than the search for enduring values, for quotation and fiction rather than invention and function, and, finally, for medium over message and image over substance.¹⁶

Här pekar kulturgeografen David Harvey på att den nyliberala kapitalismen skapar specifika rumsligheter där stadsplanering, som syftar till att bygga samhället utifrån medborgares behov, ersätts av *stadsutveckling med dess mål om ökad ekonomisk tillväxt*. Som jag kommer att visa i avhandlingen är stadsutveckling i mitt material ett ideologiskt överordnat begrepp som är del av ett flytande, förföriskt och samtidigt destruktivt språk.¹⁷ I detta nyliberala ideologiska skifte från planering till utveckling, eller plan till projekt, får kulturen en ny roll i att attrahera arbetskraft och kapital.¹⁸ Nedlagda industriområden förvandlas till ”waterfront” strandpromenader med hjälp av operahus, konstmuseum och ikonarkitektur. Det mest radikala konstprojekt, eller breda folkliga kulturer, kan med viss anpassning integreras som flyktig eklektisk platsmarknadsföring och få den nyliberala planeringen att framstå som universellt välgörande. Detta argument har direkt bäring för denna avhandlings empiriska och teoretiska fokus.

1.1 Värdet av en loppmarknad

I fokus för denna avhandling står loppmarknaden Kommersen vid Masthuggstorget i Göteborg och dess roll i de stadsplaneringsprocesser som pågår i området och i staden i stort. Utifrån denna plats utforskas i bokens olika kapitel varianter av hegemonisk nyliberal urban ideologi och dess kreativa förmåga att anpassa rummet till värdeförmerandets principer. Kommersen Loppmarknad huserade på Första Långgatan 27

¹⁶Harvey 1989a, s. 12–13.

¹⁷Brenner 2017; Järlehed 2022, s. 2.

¹⁸Swyngedouw, Moulaert och Rodriguez 2002.

mellan år 2000 och mars 2020, byggnaden revs våren 2022. Här kunde besökare fynda gammalt och nytt från både permanenta stånd och tillfälliga försäljare som behövde bli av med överblivna saker. Hit kom besökare från hela staden och regionen i stort.

Kommersens fasad var täckt av målningar av profilerade göteborgsgatukonstnärer och graffitikollektiv. Här fanns till exempel målningar av Ollio som är en väletablerad gatukonstnär som, på senare år, ofta anlitas av fastighetsägare och kommunen.¹⁹ Men också den internationellt kända konstnären Carolina Falkholt.²⁰ Under en tid fanns också en självorganiserad cykelverkstad kallad "Cykelköket" och ett "Solidariskt kylskåp" på Kommersen. Till det solidariska kylskåpet fraktade ideella "maträddare" mat som passerat bäst-före datumet eller av andra anledningar skänks bort från olika affärer och företag. Ofta ringlade en lång kö utanför byggnaden på utdelningsdagar.

Under planprocessen av norra Masthugget, som är ett omfattande urbant exploateringsprojekt, har Kommersen gått från att initialt inte tillskrivas några värden, till att vidare lyftas fram som "urban kultur" och "kulturell förtätning". Många gånger via lokala utblickar på internationella exempel. Kommersen har av olika aktörer ansetts kunna bidra till att skapa helt unika kvarter genom att tillföra värden som "social hållbarhet", "estetik" och "gratis integration".²¹

Exploateringsprocessen av norra Masthugget styrs av en nyliberal marknadslogik där kommunens mål är att få så hög avkastning som möjligt från försäljningen av marken. För att "bevara värdena" på Kommersen har byggnaden inordnats i s.k. platsutvecklingsprocesser som handlar om att tillföra sociala, ekologiska eller andra värden till en plats före, under och efter en omvandling. Dessa är en del av byggkalkylen och målet är att skapa uppmärksamhet och intresse för platsen för att öka dess ekonomiska värde. I samband med detta lanserade konsortiet idén om "Kommersen 2.0". Den gamla byggnaden skulle rivas för att ersättas med ett nybyggt hus (med hyror för nyproduktion) som skulle efterlikna den subkulturella estetik som finns på den närliggande Andra Långgatan. Den ursprungliga Kommersens framtid i norra Masthugget som "2.0" är dock mycket osäker eftersom planprocessen i hög grad styrs av konsortiet där privata och kommunala byggaktörer har stort inflytande över markens användning.²²

¹⁹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013.

²⁰Hon är också känd som Graffitta och skriver taggen Blue.

²¹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013.

²²Sydow 2004.

Som Franzén, Hertting och Thörn visar är detta en tendens i samtida planering. Privata bygg- och fastighetsaktörer har de senaste decennierna fått ökat inflytande och tagit över initiativet i frågan om vad som ska byggas i stadens centrum, för vem och hur.²³ Inom den svenska fastighetsbranschen har miljardärer som Erik Selin och Dan Sten Olsson, goda för 46 miljarder respektive 40 miljarder SEK, seglat upp. Båda är inblandade i norra Masthugget genom sina bolag Balder och Stena Fastigheter. Mellan 1995 och 2020 har genomsnittspriset för bostäder i Sverige stigit med 244 procent jämfört med andra jämförbara länder där det i genomsnitt stigit med 51 procent. Kvadratmeterpriset på bostadsrätter har i snitt stigit med 800 procent medan hyresfastigheter har stigit med 460 procent.²⁴ Fastighetsägande har i och med detta förändrats. I synnerhet i stadskärnor har ägarkoncentrationen efter krisen 2008 ökat markant.²⁵

Internationellt, men också i Sverige, går styrningen alltmer åt privat-offentliga partnerskap.²⁶ Det blir allt vanligare att flera privata och offentliga aktörer aktivt samverkar för att skapa områdesspecifika atmosfärer med målet att öka mark- och fastighetsvärdena.²⁷ Inte sällan försöker dessa kommunicera positiva visioner genom att mobilisera radikala och alternativa värden. I norra Masthugget i Göteborg har aktörer från konsortiet talat om att ”stärka och expandera” loppmarknaden. De har också bjudit in radikaldemokratiska prefigurativa²⁸ aktivister från Cykelköket och Solidariskt kylskåp i platsutvecklingsprocesserna.

1.2 Ideologi, hegemoni och samtycke

Det nya området, Masthuggskajen, skiljer sig emellertid radikalt från det tidigare och det omgivande, både i skala och vad gäller tilltänkt målgrupp, åtminstone vad gäller till lägenhetsköpare och kontorshyresgäster. Därför ser jag byggaktörernas löften om att Kommersens värden kommer att

²³Franzén, Hertting och C. Thörn 2016.

²⁴Cervenka 2022, s. 24.

²⁵Franzén, Hertting och C. Thörn 2016.

²⁶Valli och Hammami 2021; Schaller 2019.

²⁷Franzén, Hertting och C. Thörn 2016.

²⁸Prefigurativ politik kan handla om att etablera ickehierarkiska och ickeförtryckande demokratiska organisationer som i fallet med immediatistiska, radikal-demokratiska, anarkistiska eller autonoma vänstergrupper. Men livsstilsrelaterad aktivism som att äta vegansk mat eller att använda icke-förtryckande språk faller också under denna kategori. Jag har inte hittat någon bra svensk översättning av begreppet men förledet ”pre” tillsammans med ”figure” signalerar ju just att det som *görs* idag också pekar mot hur något föreställs i framtiden. Yates 2015

”stärkas och expanderas” när området väl är utbyggt som ett uttryck för *ideologi*.

Jag utgår främst från ett negativt ideologibegrepp och förstår ideologi som en uppochnedvänd sanning, en nödvändig semiotisk process för att vidmakthålla en dominerande ordning.²⁹ Det är inte en statisk överbyggnad utan en föränderlig process som hela tiden görs.³⁰ Ideologi determinerar det kapitalistiska samhällets olika sfärer medan det på samma gång determineras av dem. Denna ideologi är också del av en *hegemonisk ordning*. Hegemoni handlar om att uppnå kulturell makt genom att definiera de centrala värden, mål och uppfattningar som alla måste förhålla sig till.³¹ När ett ”historiskt block” eller klassfraktion uppnår hegemoni innebär det att den formar och villkorar de förgivettagna sanningar som alla, även underordnade kulturer, måste stå i relation till. Denna fraktion har problemformuleringsprivilegium³² Dess kultur har blivit den naturaliserade dominerande kulturen och därmed basen för ideologi.³³ För att uppnå hegemoni krävs emellertid samtycke, vilket är den form av maktutövning som har präglat demokratier i avancerade kapitalistiska länder. Hall m.fl. definierar hegemoni på följande sätt:

When a ruling-class alliance has achieved an undisputed authority and sway over all these levels of its organisation – when it masters the political struggle, protects and extends the needs of capital, leads authoritatively in the civil and ideological spheres, and commands the restraining forces of the coercive apparatuses of the state in its defence – when it achieves all this on the basis of consent, i.e. with the support of ‘the consensus’, we can speak of the establishment of a period of hegemony or hegemonic domination.³⁴

För att erhålla samtycke och dominera alla samhällets sfärer är det viktigt att skapa positiva visioner, myter och strukturer som också underordnade grupper kan identifiera sig med och ta del av.³⁵ Det kräver en känslighet för, och uppmärksamhet vid, kulturella och historiska erfarenheter i befolkningen. Genom samtycke kan ett dominerande block få partikulära intressen att framstå som generella. De kan få sina egna intressen att

²⁹Marx och Engels 1965, s. 152.

³⁰Williams 1980, s. 92–93.

³¹Hall 2003b, s. 71; Gramsci 1999, s. 230.

³²Gustafsson 1989.

³³Hall 2003b, s. 71.

³⁴Hall, Critcher m. fl. 2013, s. 212–213.

³⁵Williams 2014, s. 45–59.

framstå som ”det allmännas bästa”.³⁶

1.3 Syfte och frågeställningar

Den här doktorsavhandlingen i kulturstudier analyserar spänningen mellan kulturens emancipatoriska och ideologiproducerande kraft inom samtida städer i avancerade kapitalistiska länder. Syftet är att studera den hegemoniska ordning i vilken ideologiproduktionen ingår och de processer där denna ordning upprätthålls, förhandlas fram och utmanas. Genom avhandlingens olika kapitel kommer jag att kritiskt granska de beslut, rapporter och interventioner som omgärdat Kommersen i relation till planprocessen av norra Masthugget. Frågeställningarna för avhandlingen är:

- För vem, hur och med vilka syften upprätthålls den dominerande nyliberala ideologin i förhandlingen om Kommersens mening i planprocessen av norra Masthugget?
- Vilka är möjligheterna att formulera alternativ till den rådande nyliberala hegemoniska stadsplaneringsideologin?
- Hur mobiliseras den dominerande nyliberala ideologin för att skapa samtycke?

I avsnittet disposition (2.4) kommer jag ytterligare att redogöra för specifika frågeställningar för de enskilda empiriska kapitlen.

³⁶L. Olsson 2018, s. 637.

Kapitel 2

Forskningsöversikt – kultur och motstånd i den nyliberala staden

Culture has ceased to be, if ever it was, a decorative addendum to the 'hard world' of production and things, the icing on the cake of the material world. The word is now as 'material' as the world. Through design, technology and styling, 'aesthetics' has already penetrated the world of modern production.¹

”Ideologiernas död”, ”klasskampens slut” och det halv-automatiska löpande bandets utbyggnad möjliggjorde omfattande kulturella förändringar i det Storbritannien som Birminghamskolans grundare studerade.² Efterkrigstidens massproduktions- och masskonsumtionssamhälle hade i grunden förändrat villkoren för hur hegemoni förhandlas. Kapitalismens snabba utveckling gjorde att nya grupper som ungdomar och kvinnor plötsligt hade pengar att röra sig med och nya marknadsnischer riktade mot dessa växte fram. Den institutionaliserade klasskampen och den utbyggda välfärdsstaten gjorde att den konservativa premiärministern 1954 kunde utbrista att ”klasskampen var slut”. Samtidigt slogs de kvardröjande kollektiva arbetarkulturen sönder när städer och industrier snabbt expanderade och centraliserades och nya områden av livet subsumerades in i den kapitalistiska produktionsprocessen.

Det nya mass-samhället som växte fram krävde nya akademiska verktyg.

¹Hall 1988a, s. 28.

²Hall, Critcher m. fl. 2013; Hall 2018.

Genom den *kulturella vändning* Birminghamskolans företrädare föregick blev människors subjektiva erfarenheter, vardagliga meningsskapande och kulturkonsumtion- och produktion intressanta i allt fler domäner av samhället. Det innebar att kulturen inte längre på ett kausalt sätt kunde begränsas till en statisk överbyggnad, "the icing of the cake" som enbart reflekterade den verkliga materiella basen.³ Raymond Williams och Richard Hoggarts ambitioner var bland annat att med hjälp av både ett brett och smalt kulturbegrepp lyfta fram att arbetarklassen hade kultur.⁴ Att arbetarnas vardagliga solidaritet, deras omsorg för varandra och deras förmåga att ta tillvara på och reparera saker var värdefull.

Williams och Hoggarth var på många sätt pionjärer när de kombinerade ett brett antropologiskt kulturbegrepp "en hel livsstil" med ett smalt mer konservativt kulturbegrepp relaterat till finkulturen "the best that had been thought and said in the world".⁵ Dick Hebdidge lutade sig i *Subculture: the meaning of style* från 1979 i hög grad på Williams och Hoggarth. Men han menade att framförallt Hoggarth i slutändan landade i en konservativ kulturkritik när han kritiserade den framträdande amerikaniserade ungdomskulturen för att de främst intresserade sig för bilar, hängde på mjölkbarer och förkastade föräldragenerationens arv. Hebdidge och de andra forskarna runt Birminghamskolans Center for Contemporary Cultural Studies (hädanefter CCCS) såg istället ungdoms-, sub- och motkulturerna som en *magisk lösning* på de snabba förändringarna och de motsättningar som överflödssamhället (affluence society) hade skapat.⁶ När ungdomarnas betingelser snabbt förändrades och gamla strukturer omformades gjorde de uppror genom sina stilar. Subkulturernas omskapande av mening genom kläder, musik och dans var ett motstånd mot den naturaliserade dominerande ordningen – en slags seismograf som kände av samhällets spänningar.⁷

Forskarna runt CCCS var skickliga på att fästa uppmärksamhet vid vardagliga detaljer i språk, stil och andra kulturella uttryck. Platserna var till viss del närvarande t.ex. i sociologen Phil Cohens *Subcultural conflict and working-class community* från 1980.⁸ Cohens senare arbeten har även haft ett fokus på rummet, till exempel *On the wrong side of*

³Till skillnad från den vedertagna periodiseringen lokaliserar Stuart Hall i artikeln "Richard Hoggart, The Uses of Literacy, and the Cultural Turn" den kulturella vändningen till efterkrigstiden. Hall 1988a, s. 28.

⁴Hoggart 1971; Williams 2006.

⁵Williams 1961; Arnold 1994; citerad i Hebdidge 1991, s. 7.

⁶Hebdidge 1991; Hall 2003b.

⁷Hall 2003b.

⁸Cohen 1980.

the tracks? från 2014 som analyserar platsmarknadsföringen av Hackney inför OS i London 2008.⁹ Även representanter för en senare generations kulturstudier, t.ex. Toshiya Ueno i *The Post-subcultures Reader* från 2003 har skrivit om vikten av förhandling om platser för rejkulturen i Japan under 90-talet.¹⁰ I *Alienation is my nation* från 2002 fokuserar Ove Sernhede på miljonprogramförorten Hammarkullen men koncentrerar huvudsakligen, i likhet med hans brittiska föregångare, uppmärksamheten vid ungas mäns stil och musik. Trots att rummet är närvarande är det sällan något forskare i denna tradition fäster stor uppmärksamheten vid i analysen. Den kulturella vändningen har en rumslig dimension och med den här avhandlingen ämnar jag kombinera Birminghamskolans perspektiv med den kritiska kulturgeografin och urbansociologin.

Sociologen Sharon Zukin menar i boken *The cultures of cities* från 1995 att städer förvisso alltid har varit platser med stort symboliskt och kulturellt kapital.¹¹ Skillnaden efter den kulturella vändningen och med det Zukin kallar *The artistic mode of production* var att det uppstod en ”symbios mellan bild och produkt”.¹² Inom marknadsföringsvärlden började byråerna till exempel att prata om att varans utseende, känsla och associationer var viktigare än dess funktion och kvalitet.¹³ I allt fler av samhällets områden kom både den smala och breda kulturen samt kulturdefinitionerna att få en framskjuten plats.¹⁴ De brittiska sociologerna Scott Lash och John Urry menar till exempel i *Economies of Sign and Space* från 1994 att ekonomin blivit mer teckenintensiv och reflexiv. Den tidigare fordristiska samhällsmodellen med det halvautomatiska löpbandet, kollektiva identiteter och klasskompromissen i centrum hade ersatts av mer flexibla samhällsmodeller där kultur och reflexivitet fått mer framträdande roller. I allt från produktion och turism till hur städer designades och marknadsfördes, framstod en förhöjd reflexivitet och medvetenhet om tecknens betydelse och makt som en konkurrensfördel i den globala ekonomin där varor och tecken befann sig i ett konstant flöde.¹⁵

Lash och Urry baserar stora delar av sin analys på kulturgeografen David Harveys många gånger citerade artikel ”From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capi-

⁹Cohen 2014.

¹⁰Muggleton och Weinzierl 2003.

¹¹För en närmare diskussion om dessa begrepp se 3.3.

¹²min översättning Zukin 1995, s. 9-10.

¹³Zukin 2001.

¹⁴Fraser och Jaeggi 2018, s. 22; Hall 1988a.

¹⁵Lash och Urry 1994.

talism” om *entreprenörsurbanism* · från 1989. I artikeln menar Harvey att städer i avancerade kapitalistiska länder inte längre har som huvuduppgift att garantera en rationell kollektiv produktion och reproduktion som i tidigare manageriella eller fordristiska perioder. I den nya globala konkurrensen samverkade istället flera olika aktörer aktivt för att attrahera internationella investerare, arbetskraft och turister till staden. Entreprenörsurbanismen handlar om att sälja staden genom staden i tät samverkan mellan inflytelserika aktörer.¹⁶ I denna process är kultur en statusmarkör och den smala kulturen har en upphöjd roll, dels genom att konserthus, museum, teatrar och andra arenor anläggs, dels genom att alternativa kulturaktörer kan bidra till områdesspecifika identiteter och urbant *skådespel*.

Inom stadsplaneringsideologi har en internationell trend vuxit fram att uppbåda värden som är laddade med positiv och radikal kulturell mening för att få igenom agendor.¹⁷ Redan i den tidiga gentrifieringslitteraturen om New York påtalade Zukin i *Loft living* från 1982 att exploatörer utnyttjade den lokala konstnärsscenen för att försöka utveckla autentiska miljöer.¹⁸ Det Zukin skildrar är emellertid en tidigare form av *gentrifiering* och inte den medvetet strategiska platsutveckling som sker idag.¹⁹ Statsvetaren Margit Mayer var själv aktiv husockupant i Frankfurt på 1980-talet och såg hur de historiska centrala kvarter som hon var med och försvarade förvandlades till spekulationsobjekt för högavlönade arbetare inom finanssektorn på 1990-talet. Hon visar att olika småskaliga ideella, kulturella, eller politiska aktörer idag aktivt används i samtida stadsplaneringsprocesser för att dessa ska bidra med okonventionella värden som kan förmedla ”coolhet”, kreativitet eller hållbarhet och därmed öka ett områdes attraktionskraft.²⁰

Vissa forskare till exempel Roger Keil och Michel Aglietta, i likhet med Mark Fisher argumenterar för att de nyliberala förändringar av bostads- och arbetsmarknaden, som följt av kapitalismens omstrukturering sedan slutet av sextioalet, har skapat en situation där alla sociala och politiska

¹⁶Harvey 1989a; Franzén, Hertting och C. Thörn 2016.

¹⁷Mayer 2013; Ferreri 2021.

¹⁸Zukin 1982.

¹⁹Jag utgår från Davidson och Lees fyra kriterier för att definiera gentrifiering: 1. Det sker en återinvestering av kapital i ett tidigare underinvesterat område. 2. Det sker en social uppgradering genom inflyttning av människor med högre inkomster än de som bodde där tidigare. 3. Landskapet förändras. 4. Det sker en direkt eller indirekt bortträngning av de tidigare invånarna. Davidson och Lees 2005, s. 1187

²⁰Mayer 2013.

initiativ villkoras av denna politik.²¹ Istället för *roll out*, den process som under nyliberalismens tidiga period avreglerade och privatiserade stora delar av samhället, eller *roll back* då en del återregleringar av dessa skedde, talar Keil om *roll with it* neoliberalism, det innebär att nyliberal *governance* har blivit så hegemonisk att den genomsyrar både politiken och kritiken, en normalisering som gör att olika aktörer slutar se alternativ till den rådande ordningen.²² Samtycket upphör att vara aktivt och blir istället passivt.²³ Urban aktivism och kultur kan bara rättfärdigas när de agerar som nyttskapande subjekt för de aktörer som driver processerna. De kan i bästa fall mildra de värsta konsekvenserna av nedskärningsurbanismen, helst sett från ett exploateringsperspektiv, genom att samtidigt bidra till ökade mark- och fastighetsvärden.²⁴ Initiativ som vid första anblick framstår som alternativ till denna nyliberala hegemoni behöver därför inte nödvändigtvis vara det.²⁵

I *Den kreativa klassens framväxt* från 2002 argumenterar kulturgeografen Richard Florida för att städer bara kan bli framgångsrika om de skapar utrymme för det han kallar för den ”kreativa klassen”.²⁶ Denna klass består enligt Florida förenklat av konstnärer, skejtare, idrottare, subkulturer, entreprenörer och andra grupper som anses kreativa. Ibland förstås den också som en bred utbildad medelklass. Enligt Richard Floridas teorier behövs mångfald och tolerans för att skapa lokal tillväxt. Han har till exempel utvecklat ett gayindex för att mäta hur pass tillåtande en stad är mot sexuella minoriteter. För att attrahera den kreativa klassen har planerare försökt utveckla urbana miljöer där denna klass ska trivas, istället för att se till alla invånares behov. Det mest kända exemplet är Philadelphia, där Florida rådde planerarna att städa bort de hemlösa från Love park men däremot låta skejtarna vara kvar. Detta visar Ocean Howell i artikeln ”The ‘Creative Class’ and the gentrifying

²¹Keil 2009; Aglietta 1998.

²²Governance innebär att styrningen syftar till att få subjekt att frivilligt handla på ett visst sätt.

²³Penny 2017.

²⁴Peck menar att nedskärningsurbanismen är nyliberalismens lösning på den urbana krisen. Den består av en sammansättning av aggressiva investeringar och ekonomiska boosterpaket genom satsningar på infrastruktur och framflyttade *urbana fronter* i kombination med omfattande nedskärningar i social välfärd. Peck 2012; Tonkiss 2013 För definition av urbana fronter se sida 20

²⁵En förlängning av detta argument gör Malcolm Miles i *Limits to culture: urban regeneration vs. dissident art* från 2015. Han menar att ingen längre tror på kulturens och konstens kraft i den spekulativa nyliberala ekonomin och att vi börjar närma oss slutet på den kulturella vändningen.(Miles 2015)

²⁶Florida 2012.

city: skateboarding in Philadelphia's Love Park.”²⁷

Att satsa på den kreativa klassen har av politiker och tjänstepersoner setts som en allomfattande lösning på komplexa urbana problem. Överallt där ledande aktörer satsat på den kreativa klassen har resultaten varit katastrofala med ökad ojämlikhet, fattigdom och segregation som resultat.²⁸ Det stora intresset för Florida ses idag av planerare som en policyfluga från nollnolltalet.²⁹ Däremot dröjer sig idéerna kvar i den kommunala förvaltningen. 2015 utkom Florida med en ny bok där han menade att det inte räckte med att bara satsa på den kreativa klassen: för att uppnå tillväxt och få den kreativa klassen att trivas behövs också billiga bostäder och proaktiv socialpolitik. Analysen sitter däremot fortsatt fast i en instrumentell syn på kultur där mångfaldens enda värde är att skapa urban tillväxt.³⁰

I och med att Floridas kreativa klassen-inspirerande policypaket snabbt färdas från stad till stad kan vissa rörelsers *kulturella kapital* utnyttjas.³¹ I London har så kallade ”pop ups” som är tillfälliga kontrakt till konstnärer och andra kulturaktörer blivit populära.³² Detta har setts som ett sätt att lösa de urbana problem med nedlagda affärer och tomma lokaler som följde i finanskrisens spår efter 2008. I boken *The Permanence of Temporary Urbanism: Normalising Precarity in Austerity London* från 2021 visar kulturgeografen Mara Ferreri hur dessa tillfälliga lösningar är del av en europeisk policytrend. Förespråkare av tillfälliga lösningar menar att de är progressiva interventioner som radikalt omdefinierar rummets normativa funktioner.³³ Enskilda initiativ kan som ”pop ups” i vissa situationer skapa ett politiskt handlingsutrymme för marginaliserade grupper, menar Ferreri, men ur ett större perspektiv är de del av det som Jamie Peck kallar *austerity urbanism*.³⁴ Samtidigt som ”pop ups” och communityorienterade platsmarknadsföringsprojekt blivit populära har omfattande åtstramningsprogram sjösatts och nya urbana fronter öppnats upp.³⁵ Ferreri visar även att fastighetsaktörers användande av dessa initiativ normaliserar prekaritet och driver upp mark-

²⁷Howell 2005.

²⁸Peck 2005.

²⁹Boken översattes till svenska 2006.(Kjellberg 2019; Florin Persson 2021, s. 133)

³⁰Wetherell 2017.

³¹För en diskussion om Bourdieu och kulturellt kapital se kapitel 3

³²Ferreri 2021.

³³Overmeyer 2007.

³⁴Se not 24.

³⁵Miles 2015.

och fastighetsvärden.³⁶

Mitt avhandlingsarbete knyter i hög grad an till detta internationella urbana forskningsfält. När jag utgår från totaliserande teorier om nyliberalism och urban policy är det lätt att anta att processerna ser likadana ut överallt och att nyliberalismen är *en* politik och *ett* system. Men konkreta analyser av nyliberalism måste alltid ses i sin historiska, sociala och kulturella kontext. Brenner, Peck och Theodore använder därför istället begreppet *nyliberalisering* för att understryka att det är en process i görande som är *variegated*, det vill säga varierade.³⁷ Även om nyliberala policypaket tenderar att ”benchmarkas” (jämföras) och reproduceras som ”best practice” både på nationell, europeisk och global nivå är det viktigt att ta hänsyn till hur de lokala historiska, politiska och kulturella förutsättningar som finns på en plats villkorar och påverkar nyliberaliseringen av rummet.³⁸

2.1 Göteborg – samverkan i partnerskap

I varvskrisen och industrinedläggningarnas spår har nyliberala urbana policypaket och omstruktureringsprogram gradvis genomförts i Göteborg. I början av 1990-talet var budgetunderskotten stora och människor flyttade från staden. Klassammansättningen har också gradvis förändrats. 1970 sysselsatte tillverkningsindustrierna 28,6 procent av arbetsstyrkan medan den 2006 sysselsatte 17,1 procent. Istället har tjänste- och finanssektorn ökat och industrierna har klättrat längre upp i den globala värdekedjan genom att satsa på komplexare produktion.³⁹ Mitt arbete knyter an till en lokal forskningsmiljö som undersöker hur entreprenörsurbanistiska processer och gentrifiering går till i den specifika svenska och göteborgska kontexten. I *Stad till salu: entreprenörsurbanismen och det offentliga rummets värde* från 2016 visar sociologerna Mats Franzén, Catharina Thörn och statsvetaren Nils Herttig hur kommunala och privata aktörer på olika sätt arbetat för att åter göra staden till en konkurrenskraftig nod i den globala kapitalismen. Politiken har dock fortsatt dominerats av socialdemokratin. Dess tidigare ”starke man” den framlidne Göran Johansson gick under 1980- och 1990-talet i spetsen för ett antal åtgärder som ledde in staden på en entreprenöriell väg. Under denna period fick Göteborgs offentliga rum en ny funktion och nya aktörer flyttade gradvis

³⁶Ferreri 2021.

³⁷Brenner, Peck och Theodore 2010.

³⁸Jämför: Brenner, Peck och Theodore 2010.

³⁹Furåker 2010; Jörnmark och J. Carlsson 2005.

fram sina positioner och sitt inflytande över det offentliga rummet.⁴⁰

Ett helägt kommunalt bolag ”Norra Älvstranden Utveckling AB” (fortsättningsvis Älvstranden) etablerades 1985 med målet att privatisera de stora arealer offentlig mark som kommunen, som ett resultat av tidigare fordristiska planeringsparadigm, besatt och fortsatt besitter. Vid de nedlagda varven på Norra Älvstranden anlades med början på 1980-talet omfattande nya bostadsområden, kontor, hotell och utställningslokaler i bästa ”waterfront” stil. Arbetet leddes av Älvstranden och skedde i tätt samarbete med privata fastighetsbolag och andra näringslivsintressenter, den s.k. ”Älvstrandsmodellen”.

I sin avhandling från 2004 visar planeringsforskaren Åsa von Sydow att Älvstranden i processen drog nytta av den så kallade ”Göteborgsandan”. Denna anda karakteriseras av att inflytelserika politiska och privata aktörer fattar viktiga beslut i informella sammanhang och att gränserna mellan privata och offentliga aktörer suddas ut.⁴¹ På så sätt flyttades planeringsbesluten från Byggnadsnämnden och Stadsbyggnadskontoret till kommunala och privata bolag med mindre möjlighet till insyn och granskning.⁴² De nya bostadsbestånden var ämnade för andra än de tidigare varvsarbetarna: de generösa stora balkongerna var tänkta att konkurrera med kranskommunernas villamattor, dit medelklassen i hög utsträckning hade flyttat.

Göran Johansson bidrog också, utöver Älvstranden, till att etablera flera halvoffentliga partnerskap och bolag såsom ”Näringslivssekreteriet” sedermera, ”Business Region Gothenburg” och ”Göteborg & Co”, vars syften är att öka stadens konkurrenskraft genom att samverka med näringslivet.⁴³ VM i friidrott 1995 sågs som en slags milstaple för den nygamla samverkanskultur som snart skulle utvecklas i Göteborg, där själva stadsrummet blivit en vara som ska säljas på den globala marknaden.

⁴⁰Franzén, Hertting och C. Thörn 2016; C. Thörn 2009.

⁴¹I en intervju i tidningen Göteborgs Posten hävdar dess tidigare VD Lena Andersson, som blivit avskedad och utreds för mutbrott, att bolagets styrka är just att kunna verka i mellanrummet mellan privat och offentligt. Sydow 2004; Falkemark 2010; D. Olsson 2023.

⁴²Offentlighetsprincipen gäller även för kommunala bolag men de har rätt att censurera handlingar som berör affärshemligheter och privata aktörer. I sin tidiga fas var Älvstranden också dåliga på att lämna ut handlingar. De har dock blivit bättre och 2019 nominerades de till priset ”Årets arkiv”. Det finns emellertid andra problem med samverkanskulturen. I *Tillitens gränser*, granskningskommissionens rapport av de omfattande mutskandaler som avslöjats i Göteborg pekar författarna på dessa suddiga gränser som en grund för korruptionen i stadens förvaltningar. Amnö m. fl. 2013.

⁴³C. Thörn 2009.

Thörn visar att bolagisering och privatisering minskar den demokratiska insynen i, och inflytandet över strategiska beslut. Kommersialiseringen av det offentliga rummet leder också till att dess demokratiska funktion undergrävs. I artikeln *Governing the Entrepreneurial City – Implications for the Meaning of Public Space* visar hon till exempel att det under EM i friidrott 2006 rådde stor politisk enighet om att ”städa bort” valstugor och politisk propaganda i 2006 års valrörelse eftersom det ansågs störa det varumärke som kommunala och privata aktörer i Göteborg kämpat hårt för att skapa för evenemanget.⁴⁴ Även om det lokalt kan råda politisk oenighet i vissa frågor, råder det relativ politisk enighet om den inslagna entreprenörsurbanistiska vägen.

2.1.1 Nya urbana fronter

I en intervju med Göran Johansson 2009 menar han att en central del i hela Göteborgs omstöpning har varit att få upp fastighetsvärdena.⁴⁵ Rän-
tebärande kapitalister har därför tagit en framflyttad position när nya områden saneras, exploateras eller görs om. Till exempel har fastighetsägare anställt privata vakter för att driva bort hemlösa från innerstaden och i ett försök förbjöds gatumusik på vissa offentliga platser.⁴⁶ 2004 döptes ”Norra Älvstranden Utveckling AB” om till ”Älvstranden utveckling AB”.⁴⁷ Bolaget skulle nu ansvara för att hela den så kallade ”Centrala Älvstaden” det vill säga båda sidor om Göta älv exploaterades.⁴⁸ Den snabba förtätningen och exploateringen av tidigare industrimark i älvområdet har de senaste åren accelererat. Ett omfattande infrastrukturprojekt, Västlänken, frigör också central mark där nya höghus och kontorskomplex etableras i snabb takt. I ett konferensbidrag pekar sociolingvisten Johan Järlehed på den vertikala estetiken som präglar den nya stadsbilden och de aspekter av ojämlikhet som detta för med sig i en av Europas redan mest segregerade städer.⁴⁹

⁴⁴C. Thörn 2009.

⁴⁵C. Thörn 2011, s. 1001.

⁴⁶Franzén, Hertting och C. Thörn 2016.

⁴⁷C. Thörn 2009.

⁴⁸”Vision Älvstaden” är en vision för hur hela den Centrala Älvstaden ska utvecklas. I denna vision framkommer också kulturens kraft och potential att göra Älvstaden ”unik och egen” och att konsten och kulturen kan verka som platsutveckling i de mellanrum som skapas när staden byggs ut. Kommunstyrelsen 2012.

⁴⁹Vertikalitetsbegreppet kommer från kulturgeografen och etablerades av forskare som Eyal Weizman och Stephen Graham. De menar att kulturgeografen i hög grad negligerat tredimensionella aspekter av analysen till förmån för relationella perspektiv på marken. Med vertikalitetsbegreppet vill de sätta fokus på den tredimensionella aspekten av maktutövning. Weizman skriver till exempel om den Israeliska ockupa-

I slutet av 1980-talet och början av 1990-talet hade citynära områden som Haga nästan helt sanerats och gentrifierats. Under 00-talet inleddes emellertid en slags tredje vågens gentrifiering i Göteborg.⁵⁰ I 2009 års översiktsplan pekar Stadsbyggnadskontoret ut ett antal centrala förnyelseområden. Genom nybyggd gentrifiering öppnades nya *urbana fronter* längre från centrum upp. Den urbana fronten är ett begrepp som utvecklades av Neil Smith i boken *The new urban frontier: gentrification and the revanchist city* från 1996:

The frontier imagery is neither merely decorative nor innocent, therefore, but carries considerable ideological weight. Insofar as gentrification infects working-class communities, displaces poor households, and converts whole neighborhoods into bourgeois enclaves, the frontier ideology rationalizes social differentiation and exclusion as natural, inevitable. The poor and working class are all too easily defined as “uncivil,” on the wrong side of a heroic dividing line, as savages and communists. The substance and consequence of the frontier imagery is to tame the wild city, to socialize a wholly new and therefore challenging set of processes into safe ideological focus. As such, the frontier ideology justifies monstrous incivility in the heart of the city.⁵¹

Den urbana fronten bygger på en kolonial mytologi: den vita medelklassen måste civilisera de vilda och okuvade områdena bortom dess ständigt expanderande gränsland. Det skildrar kapitalets ojämna utveckling i rummet, dess cykler av investeringar och underinvesteringar och skapande av *rüntegap*, det vill säga potential att exploatera och använda

tionsmaktens kontroll av luftrummet, byggande av murar och bosättningar på höga höjder som centrala vertikala geopolitiska maktutövningstekniker. Graham visar å sin sida bland annat hur skyskrapor byggda för överklassen rent fysiskt positionerar dem med mer makt och resurser över dem med mindre makt och resurser och på så vis bidrar till en stratifiering av staden och samhället. (Järlehed 2022; Graham 2015; Weizman 2012)

⁵⁰Tredje vågens gentrifiering beskrivs i litteraturen som en återkomst av fenomenet efter en viss avmattning under den ekonomiska krisen på 1990-talet. Den tredje vågens gentrifiering innebär att staten på ett tydligare sätt kliver in som en underlättare av och garant för processen, snarare än att som tidigare vara en passiv påhejare. Fenomenet sprider sig också utanför de klassiska citynära områdena till mer avlägsna halvcentrala områden. I den anglosaxiska litteraturen, där begreppet utvecklats talas det också om att motståndet avmattas och marginaliseras under denna fas. (Lees, Slater och Wyly 2008, s. 178–179)

⁵¹Smith 1996, s. 16.

mark för ”fastighetsekonomisk profitdrivning”.⁵² Catharina Thörn och Helena Holgersson visar att det även i Göteborg finns ett slags kolonial mentalitet i dessa diskurser. Norra Älvstranden är till exempel bara nordlig i förhållande till centrum. För Hisingsbor är det istället den Södra Älvstranden. När nya områden exploateras handlar det aldrig om att förorten ska komma närmare centrum. Istället ska centrum expandera.⁵³

Öppnandet av nya urbana fronter har sett olika ut på olika platser i Göteborg, Gustav Daléns-området på Hisingen och Gamlestaden i Nordost präglades till exempel av en trygghetsorienterad *revanchistisk* agenda. ”Urban revanchism” är ett begrepp som Neil Smith använde för att förklara det nyliberala och många gånger konservativa angreppet på den liberala välfärdsstaten och dess stadsplanering. Revanchismen är en aggressiv diskurs som hävdar att staden, som rättmätigt tillhör den vita medelklassen, har tagits över och förslummats av den rasifierade arbetarklassen. Genom att ta tillbaka och tämja staden hämnas, revanchism kommer från franskans ”revanche”, den vita medelklassen genom att återigen upprätta den moraliska och sociala ordningen i staden.⁵⁴

Men dessa områdens gentrifiering präglades också av en Eko-reko-orienterad hållbarhetsagenda där passande entreprenörer noggrant valdes ut för att ge områdena rätt image.⁵⁵ I båda fall har exploatörerna och de inblandade befintliga offentliga och privata fastighetsägarna agerat i tät samverkan med kommunen och dess bolag. Detta är heller inte den enda sorts gentrifiering som sker i staden. På många håll utnyttjar fastighetsbolag den svåra bostadsbristen genom, ofta illa utförda, lyx eller punktrenoveringar av fastigheter som leder till avsevärt höjda hyror. Det som i samhällsdebatten brukar kallas för renovering.⁵⁶ Den är däremot inte väsensskild från och ofta relaterad till nybyggd gentrifiering och storskalig exploatering av nya områden.⁵⁷

När Gustav Dalénsområdet gentrifierades skedde det i hög grad via moralpaniker och territoriell stigmatisering men också ekologisk imaginering genom stadsodling och skyltningsprogram.⁵⁸ De många verkstäder, föreningslokaler och andra verksamheter som fanns i området jämnades med

⁵²CRUSH 2016; Despotović och C. Thörn 2016, s. 52.

⁵³Holgersson och C. Thörn 2014.

⁵⁴Smith 1996, s. 42–43.

⁵⁵Swahn 2022; Holgersson 2022; CRUSH 2016.

⁵⁶CRUSH 2016.

⁵⁷Valli och Hammami 2021; Sahlin 2010.

⁵⁸(Holgersson och C. Thörn 2014) ”Imagineering uses technology to charm, delight, frighten, transport and feed people in a themed setting so that they develop memorable experiences of their visit. Men använd Catharina citat istället” (Teo 2003, s. 1)

marken till förmån för nyproducerade hus i betong. Sedan dess har däremot pendeln svängt och flera aktörer har kommit att visa intresse för den typen av verksamheter som tidigare bara stigmatiserades. Thörn pekar också på att det finns konflikter i hur den entreprenöriella staden ska förstås och att det finns aktörer som vill fjärma sig från storskalig ”folklig” evenemangskultur och sanering till förmån för mer avantgardistiska småskaliga initiativ och finkulturellt driven gentrifiering.⁵⁹

I avhandlingen *Film i stadens tjänst* från 2021 visar filmvetaren Erik Persson på förskjutningar i bilden av staden i göteborgsk marknadsförings- och informationsfilm genom tiderna. Persson pekar på hur estetiken i den interna kommunikationsfilmen ”One Voice” från 2013 strävar efter att kommunicera att Göteborg är en plats för autenticitet, gemenskap, framåtanda och innovation. Liknande budskap återfinns också i filmen ”Hållbar stad öppen för världen” från 2016, där Göteborg sägs stå ”inför sitt största utvecklingssprång i modern tid”.⁶⁰ Han jämför den med tidigare filmer, t.ex. ”Go:Meet the world in Gothenburg” från 2010 som kretsar kring homogen evenemangskultur och snarare instruerat tittaren vad den ska känna genom slagkraftiga slogans än att bidra till att skapa en unik aura och känsla. Persson menar därför att filmerna ”Hållbar stad öppen för världen” och ”One Voice” speglar de tankar om kreativitet, autenticitet och innovation som utvecklades av Florida och att det signalerar ett skifte i hur staden förstås och kommuniceras.

2.2 Marknadsplatsen – den nya urbana fronten

Britain’s traditional retail markets—indoor and outdoor markets selling food, household goods, clothing and the like—are at a critical juncture, on the one hand in decline but on the other, a focus for redevelopment along gentrified lines.⁶¹

Kulturgeograferna Sara Gonzales och Paul Waley undersöker i artikeln ”Traditional retail markets: the new gentrification frontier?” om traditionella arbetarklassdominerade marknader blivit en ny front för offentliga och privata aktörer att exploatera. Det som leder Gonzales och Waley att fråga sig om de traditionella marknaderna är en ny urban front är att flera övertäckta marknader över hela Storbritannien går liknande öden till mötes.⁶² Med sina centrala eller halvcentrala lägen, sitt ofta

⁵⁹C. Thörn 2011.

⁶⁰Florin Persson 2021, s. 278.

⁶¹Gonzalez och Waley 2013.

⁶²De övertäckta marknaderna har en betydligt större skala än Kommersen, de

eftersatta underhåll och arbetarklassdominans utgör de idealiska förhållanden för kommersiell (retail) och ibland kulturarvsledd gentrifiering.⁶³ En ny global policytrend där kulturen på dessa marknader plötsligt blivit intressant är alltså i vardande.⁶⁴

I många fall är det kommunen som äger, förvaltar och leder förändringsarbetet på den här typen av marknadsplatser. Antingen är marknaderna omringade av större exploateringsprojekt eller så får de agera som gentrifierade landmärken i områden som ska förändras.⁶⁵ Det är inte bara det att själva fastigheten går att uppvärdera, på marknaderna kan medelklasspionjärer, "foodies" och konnässörer upptäcka nya "etniska produkter" och autentiska alternativ till gängse masskonsumtion.⁶⁶ Det är också efter dessa kriterier de traditionella marknaderna många gånger anpassas.

Att den här typen av marknader gentrifieras är problematiskt på flera olika sätt. I en studie om övertäckta marknader i Storbritannien visar sociologen Sophie Watson att marknaderna inte bara används för att handla billigare varor utan är viktiga platser för arbetarklassens socialitet och reproduktion. Hon understryker att det på marknaderna finns rum för omtanke, solidaritet och mångkultur.⁶⁷ Medan denna typ av forskning demonstrerar hur viktiga marknaderna är som alternativa offentligheter riskerar den att idealisera dem och negligera de ofta konfliktfyllda spänningar och motsättningar som kan finnas på marknaderna.⁶⁸

Andra kritiska urbanforskare har utforskat nyliberalisering av traditionella marknader i andra delar av Europa. Sociologen Nikola A Venkov visar till exempel hur nätverken på traditionella marknader i bulgariska Sofia brutits upp av nyliberala förvaltningsprinciper för att sedan anpassas till inhägnad medelklasskonsumtion.⁶⁹ I Sydeuropa hänger förändringar av traditionella marknadsplatser många gånger ihop med turistifiering. På

säljer också mat, kläder och mycket annat. De utsätts inte bara för gentrifiering utan även för andra rationaliseringsprocesser som strukturförändringar inom industrin och framväxten av snabbköp e-handeln, och externhandel. (Gonzalez och Waley 2013, s. 965)

⁶³González 2018.

⁶⁴González 2018.

⁶⁵González 2018.

⁶⁶Zukin 2009.

⁶⁷Watsons arbete var också en viktig inspirationskälla för rapporten Fallet Kommersen som jag analyserar i kapitel 6. Watson och Studdert 2006.

⁶⁸Ett annat omfattande fält om marknader berör också dessa platsers roll i den omfattande informella ekonomin i det globala syd. På grund av att förutsättningarna i hög grad skiljer sig mellan dessa platser och den jag studerar kommer jag inte att gå in på den forskningen.

⁶⁹Sezer, Melik och Venkov 2023.

marknadsplatser i både Lissabon och Barcelona har försäljare och kunder snabbt ändrat karaktär sedan marknadsplatserna anpassats till de stora mängder turister som besöker städerna. På marknaden La Boqueria i Barcelona har dock en del återregleringar skett för att bromsa detta. Turister är till exempel inte välkomna under marknadens mest hektiska timmar.⁷⁰

De spänningar som skapas när marknadsplatserna hotas av klassbaserad bortträngning har gjort de urbana traditionella marknaderna till omstridda rum där grundläggande frågor om *rätten till staden* ställs på sin spets. På flera håll har, som Gonzáles visar, försäljare och kunder mobiliserat mot brist på underhåll och paternalistiska försök att anpassa marknaderna till mer välbärgade kundsegment.⁷¹ Detta motstånd är ofta öppet och politiskt artikulerat. Mer informella marknadsplatser kan emellertid stå i vägen för gentrifiering utan en artikulerad politisk agenda. Geograferna Chevalier, Duchette och Zanetti visar till exempel hur en informell marknadsplats på Place De Pont, i ett halvcentralt arbetarkvarter, La Guillotière i Lyon, fungerar som en broms mot att platsen tas över av hälsokostbutiker och studenter, vilket gradvis skett i de andra delarna av området.⁷²

Majoriteten av de marknader som behandlas i litteraturen är inte rena loppmarknader som Kommersen, även om det också fanns frisör, klockreparatör, café med mera på loppisen. I Storbritannien och i andra europeiska länder är det istället vanligt med stora kommunala övertäckta marknader. De säljer mycket av det man kan hitta på en stormarknad eller saluhall, men till lägre pris. Med ett fåtal undantag, såsom Kvibergs marknad i Göteborg är den här typen av marknader ovanliga i Sverige.⁷³ Däremot finns en lång tradition av saluhallar i de större städerna, och på landet existerar fortfarande från bondesamhället kvarlevande återkommande marknader som Rabbalshede, Rättvik och Kivik.

⁷⁰Guimarães 2018; Lindmä och Madella 2023.

⁷¹González 2018.

⁷²De grupper som dominerar på marknadsdagarna skrämmer än så länge bort den potentiellt gentrifierande klassen. Den informella marknaden i Lyon domineras av människor från Mahgrebregionen och är en mötesplats för dessa annars marginaliserade grupper. Här säljs kolonialvaror, elektronik, andrahandsvaror, smuggelcigaretter och en del droger. Lokalinvånare och affärsägare i området har däremot protesterat mot marknaden. Det socialdemokratiska styret har satt ut fysiska hinder och polisen gör godtyckliga gripanden och beslagtvaror. Chevalier, Duchene och Zanetti 2021.

⁷³Kvibergs marknad skulle förtjäna en studie i sig eftersom den är en mångkulturell plats som ligger mitt i en urban front vars aktörer många år levt med hot om vräkning och territoriell stigmatisering. Se t.ex. (Swahn 2018; Anyuru 2011)

I avhandlingen *The market hall revisited: Cultures of consumption in urban food retail during the long twentieth century* från Tema Q vid Linköpings universitet visar Jenny Lee hur dessa förändrats över tid. Under 1800-talet, innan kylskåpen och bilen dominerade städerna, var saluhallarna viktiga platser för att föra färska livsmedel till de snabbt expanderande städerna.⁷⁴ Under efterkrigstiden kom de istället att få en marginaliserad roll när stadskärnor sanerades. Fenomen som bilen, kylskåpet och externhandeln förändrade också deras villkor i grunden. Med 1980- och 1990-talets nyvunna intresse för innerstäderna fick dock Saluhallen en renässans i många svenska städer. Istället för att fungera som en allmän handelsplats för färskvaror fick den nu representera exklusivitet, hantverksmässig produktion och lyx. De saluhallar som inte redan var rivna rustades upp och fylldes av mer exklusiv handel och restauranger än tidigare, t.ex. Östermalmshallen i Stockholm.

Mitt arbete knyter i hög grad an till det internationella forskningsfältet om marknadsplatsers status under nyliberala förhållanden. Mig veterligen finns det inte någon kritisk forskning om loppmarknaders roller som nya fronter i storskaliga urbana exploateringsprojekt i Sverige. Mitt empiriska bidrag till fältet är därför att jag lyfter in ett svenskt fall i denna litteratur. Det teoretiska bidraget är att jag kopplar samman den kritiska kulturgeografin och urbansociologin om marknadsplatser å ena sidan med teoretiska perspektiv och metoder från kulturstudiefältet å den andra.

2.3 Kommersens flöden

Om objektet för min studie, Kommersen, finns det en del forskning. Den överväldigande delen är samverkansforskning, på uppdrag av myndigheter och näringsliv, och saknar därmed kritiska perspektiv. I flera av avhandlingens kapitel är delar av denna samverkansorienterade forskning föremål för kritisk analys. Artikeln "Market hydraulics and subjectivities in the "Wild": circulations of the flea market" från 2015 av etnologerna och konsumtionsforskarna Niklas Sörum och Helene Brembeck är däremot inte direkt del av denna heteronoma kunskapsproduktion.⁷⁵ Artikeln är det vetenskapliga resultatet av det Mistra-finansierade projektet *Enabling Cities* som jag analyserar i kapitel 6, "Fallet Kommersen – mellan ur-

⁷⁴Lee 2009.

⁷⁵För en diskussion om heteronom och autonom forskning se: Slater 2021, s. 4.

ban kultur och urban kommers”. Genom sitt actor network⁷⁶ perspektiv uppmärksammar Brembeck och Sörum många betydelsefulla aspekter av Kommersen. I analysen visar de hur flödet av människor, värden, varor, diskurser och objekt cirkulerar på loppmarknaden, bland annat på grund av dess centrala läge:

That tram stops were located close to the flea market and that the space surrounding the market building basically was a large parking space enabled a large quantity of people easy access to the market and a convenient distance in terms of carrying and loading stuff to and from the market. This enabled and/or seduced a varied crowd of people to become amateur vendors at Kommersen at a "low" cost. Distance is a major factor for understanding the flow of goods and people to and from the market; not only distance from the market in terms of visitors actually going to the market space, but also distance as a space to conquer in order to move stuff across from tram station or parking lot into the market.⁷⁷

Kommersens läge och design möjliggjorde unika logistiska flöden som gjorde att loppisen kunde välkomna en bred kund- och försäljargrupp. Tack vare närheten till både kollektivtrafik och billiga parkeringsplatser kunde människor ta sig till loppisen från hela staden och andra delar av regionen. De försäljare som kom med spårvagn använde olika sorters vagnar och plastpåsar för att enkelt transportera varorna från hållplatsen den korta biten till sina försäljningsbord. Detta gjorde det till exempel möjligt för icke bilburna försäljare att sälja på Kommersen. Även de bilburna försäljarna kunde lätt frakta sitt gods från den intilliggande parkeringen och in i gångarna på loppisen med hjälp av de stålvagnar som administrationen tillhandahöll. Det centrala läget och dess logistiska möjligheter är alltså viktigt för att förstå marknadens unika socialitet.

Sörum och Brembeck visar även att inte bara transportererna till Kommer- sen var viktiga för att förstå den. Organiseringen av Kommersen bröt på många sätt med gängse flöden i den konventionella handeln. Den var

⁷⁶ Actor network teorin utvecklades av sociologen Bruno Latour under 1970-talet. ANT är en platt ontologi som strävar efter att upplösa Cartesiansk dualism och antropocentriska objekt- och subjektsrelationer. Inom ANT ges till exempel även djur och livlösa objekt agens. Ett klassiskt exempel är Michel Callons studie av musselodlingar i Frankrike där han ger både mussellarverna och repen de fäster på agens. ANT forskare är generellt sett kritiska till totaliserande teorier som marxism eller feminism. Cassegård 2021, s. 169–186.

⁷⁷ N. Hansson och Brembeck 2015, s. 97–98.

allt annat än de ”just in time”-modeller och styrda rörelsemönster som präglar modern handel och planering. I artikeln jämför de Kommersens vilda design med moderna varuhus. Där leds konsumenten exempelvis genom tydligt uppmärkta gångar och betalar vid utgången. Handeln har en mängd tekniker till sitt förfogande för att få konsumenten att konsumera så mycket som möjligt. På Kommersen var stånden fullpackade av prylar. Konsumenterna betalade direkt till försäljarna och rörde sig kors och tvärs genom marknaden.

Den kunskap som Sörum, Brembeck och de andra inblandade forskarna och tjänstepersonerna skapade om Kommersen har varit avgörande för Kommersens och den här avhandlingens utformning. Genom sitt ANT-inspirerade konsumtionsforskningsperspektiv fick de syn på viktiga aspekter av Kommersens materialitet. I min studie bygger jag på många sätt vidare på den och återkommer till den i flera av avhandlingens kapitel. Både som en källa till kunskap om Kommersens unika socialitet och som ett strategiskt försök att få Kommersen att finnas kvar i norra Masthugget.

2.4 Avhandlingens disposition

Avhandlingen är uppdelad i tre delar som innehåller olika kapitel del ett, som är den del du läser nu, del två den empiriska analysdelen och del tre där jag summerar och lyfter avhandlingens bidrag. Efter dispositionsavdelningen följer teorikapitlet ”Teori – i gränslandet mellan kulturstudier och urbana studier” där jag redogör för de huvudsakliga teoretiska perspektiv som ligger till grund för avhandlingen och varför jag använder dessa. Jag inleder kapitlet med att utveckla min förståelse av Raymond Williams, Stuart Halls och Theodor W Adornos metodologiska perspektiv. Jag bygger sedan vidare på dessa i en diskussion om Patrick Learys bok *Keywords – The New Language of Capitalism* från 2019. Teorikapitlet avslutas med en diskussion om sociologen Pierre Bourdieus teorier om *habitus*, *fält* och *det sociala rummet*.

I kapitlet ”Metod och forskningsprocess – vad innebär det att vara en kritisk kultur- och urbanforskare idag?” redogör jag för hur forskningsprocessen gått till, de metoder jag använt och varför. Denna del innehåller också en diskussion om reflexivitet samt de etiska överväganden och tillståndsproucesser jag gått igenom. Jag avrundar del ett med kapitlet ”Kontextualiserande bakgrund”. Detta kapitel beskriver viktiga händelser, texter och beslut som har påverkat Kommersen. För läsare som bara är intresserade av enskilda analyskapitel rekommenderar jag att läsa detta

kapitel först. Det kan också vara bra att titta i appendixet. Där finns kartor, en detaljerad tidslinje av Kommersens status under planprocessen, samt listor, index och beskrivningar av det omfattande empiriska material som analyseras per kapitel.

Analysen i del två är uppdelad i tre olika empiriska kapitel. I varje kapitel analyserar jag Kommersen utifrån olika aspekter av nyliberal ideologi. På så sätt gör jag genom det specifika fallet en generell analys. I det första empiriska kapitlet ”Fallet Kommersen – mellan urban kultur och urban kommers” analyserar jag rapporten *Fallet Kommersen* från 2013.⁷⁸ Den är ett exempel på hur en intervention, vars syfte var att, genom ett brett kulturbegrepp skydda marginaliserade grupper i staden, istället lyfts in i konsortiets varumärkesarbete och där får en helt annan mening. Den fråga som styr analysen i andra delens första kapitel är: hur används och mobiliseras nyckelordet ”värde” i förhållande till Kommersen? Det handlar om hur kultur både i bred och smal bemärkelse, med betoning på hållbarhet, har blivit en ny front att exploatera för att skapa platsspecifika identiteter i storskaliga urbana exploateringsprojekt.

I analysen visar jag att nyckelordet ”värde”, i synnerhet med dess många efter- och förled, gjorde att aktörer från olika sammanhang kunde mötas och förhandla om Kommersens mening. I denna process försköts Kommersens mening: istället för att låta loppmarknaden vara, som författarna till *Fallet Kommersen* initialt hade argumenterat för, skulle värdena ”expanderas” och ”förstärkas”.⁷⁹ Att knyta an till dominerande ideologi genom att använda ”värde” gjorde det möjligt att mobilisera runt, och under en tid rädda byggnaden och verksamheten i den. De många olika konstruktionsformer av ”värde”, som jag ger exempel på i det här kapitlet, möjliggjorde emellertid glidningar av mening. De olika värden som fanns på Kommersen var inte bara ”värdebärande”, de kunde också vara ”värdeskapande” och bidra till Masthuggskajens varumärke. Det ledde till att aktörer som arbetade med att exploatera norra Masthugget fick upp ögonen för byggnaden och inlemmade den i sin egen ideologiska ordning genom ”platsutveckling”. Kulturen fick en plats i Masthuggskajen, men bara om den kunde anpassas till varumärket. Det visar på svårigheten att mobilisera på den rådande hegemonins villkor.

I det andra empiriska kapitlet ”Platsutveckling” och ”Kommersen 2.0” tittar jag på ytterligare aspekter av nyliberal stadsplanering. Jag gör det genom att analysera ännu ett nyckelord i kapitalismens nya språk: ”plats-

⁷⁸Gillberg, Brembeck m. fl. 2013.

⁷⁹C. Lönnroth och Blixt 2014.

utveckling” eller ”placemaking” som det kallas på engelska.⁸⁰ Det handlar om kulturens roll i att göra *platser* till *rum* och vilken roll kulturen har fått i den teckenintensiva nyliberala ekonomin.⁸¹ Syftet med kapitlet är att empiriskt studera hur platsutveckling används på Kommersen. Vilken roll får den breda och snäva kulturförståelsen av Kommersen i Masthuggskajens identitetsarbete? Hur integreras och underordnas Kommersens olika aktörer i Masthuggskajens varumärke? Jag börjar med att kort introducera några av de processer som pågick i området från och med att Kommersen började definieras som en ”platsutveckling”. Jag inleder sedan analysen av ”platsutveckling” genom att titta på begreppet ”Kommersen 2.0”. Vad handlade ”platsutveckling Kommersen” om? Vad var det för kombinerade ekonomier och entreprenörsdrivna verksamheter som var tänkt att verka på Kommersen 2.0? Hur skiljde de sig från ursprungliga Kommersen?

I nästa del av analysen ”Platsutveckling som dialog – ”Kommersen 1.5”” undersöker jag ”platsutveckling” som dialog. Det handlar om hur olika aktörer integreras och deltar i platsutvecklingsprocesserna och därmed bidrar till att ge legitimitet åt exploateringsprocessen i norra Masthugget.

I den sista delen av detta kapitel ”Prefigurativ aktivism som ‘content’” undersöker jag den aktivistiska retorik och praktik som präglar platsutvecklingsprocesserna på Kommersen och hur konsortiet försökt integrera motstånd och radikal kulturell mening i Masthuggskajens varumärkesidentitet.

I det tredje empiriska kapitlet ”Konsten och Kommersen” analyserar jag de *motkulturer* och motståndshandlingar som olika aktörer genomför för att hävda sin rätt till staden och till Kommersen. Vilken roll får motstånd mot nyliberal hegemoni i form av konst och aktivism på Kommersen? Hur artikuleras kritiken mot konsortiet? I samband med att Kommersen revs i maj 2022 anordnade en lokal konstnär en begravningsceremoni för byggnaden och reste i samband med projektet ”Får drömmar plats i Göteborg” flera monument till försvar för den fria kulturen i Göteborg. Genom Kommersen har dessa mer aktivistiska aktörer initierat en vidare diskussion om *rätten till staden* och mer specifikt om konst och kulturaktörers rätt till staden. Konstnärernas intervention ledde till en omfattande kampanj där också större konstinstitutioner deltog för att sätta press på kommunens marknadsdrivna hyresprinciper. Deras kamp är emellertid begränsad till kulturens, i smal bemärkelse, rätt till staden.

⁸⁰Ibland kallas platsutveckling också för ”platsbyggnad”.

⁸¹Lash och Urry 1994.

De intresserade sig mer för att Kommersen som en plats för gatukonst försvann, än för att loppmarknaden försvann.

Den avslutande diskussionen, avhandlingens sista del, är strukturerad utifrån frågeställningarna i ”Syfte och frågeställningar”, varje avdelning knyter an till forskningsfrågorna i den ordning de listas. Här tar jag ett samlat teoretiskt grepp över hur frågorna har behandlats i de olika kapitlen och vad analysen av Kommersens roll i planprocessen kan visa av samtida nyliberal stadsplaneringsideologi. I den första delen av den avslutande diskussionen argumenterar jag för att mycket av den mening som skapats kring Kommersen har varit ideologiproduktion och ett försök att instrumentalisera Kommersen för fastighetsekonomisk profitdrivning. I den andra delen intresserar jag mig för de försök som gjorts inom planprocessen att utmana den nyliberala hegemonin. Jag visar att hegemoni aldrig är total och diskuterar hur olika aktörer utmanat de aktörer som exploaterar norra Masthugget. I den sista delen tittar jag på de sätt som samtycke skapats kring Kommersen och på vilket sätt den nyliberala ideologin påverkar hur vi tänker, agerar i och drömmer om staden.

Kapitel 3

Teori – i gränslandet mellan kulturstudier och urbana studier

Jag kommer huvudsakligen till urbana studier med ett kulturstudieperspektiv men också till kulturstudier med ett urbana studier-perspektiv. Marxistiska kulturgeografer som Neil Smith och David Harvey har en omistlig teoretisk apparat för att förstå hur globala och lokala rörelser av kapital fixeras i rummet genom att spekuleras och investeras i potentiella räntegap. De intresserar sig för hur kapitalets *ojämna utveckling* skapar cykler av investering och underinvestering i rummet med konjunkturers upp- och nedgångar. I allt väsentligt är marken som Kommersen stod på ett räntegap.¹ Det vill säga att den faktiska markräntan var lägre än den potentiella. Många av de processer jag studerar handlar om att sluta räntegapet på Kommersen med hjälp av kultur, forskning och aktivism. Jag vänder mig därför till kulturgeografin för att förstå hur ideologin formar och formas av och genom rummet, hur människor, varor, diskurser och kapital – kapitalismen som system – rör sig i och genom den byggda miljön. Endast kulturgeografiskt inspirerad gentrifieringsteori hade exempelvis gett en ofullständig bild av Kommersen, som inte huvudsakligen är ett fall av gentrifiering.

Birminghamskolan, å sin sida, rör sig ofta på en högre abstraktionsnivå. Som ytterligare ett perspektiv erbjuder därför urbansociologins fokus

¹Teorikapitlet har inte en egen del dedikerad åt dessa perspektiv som jag huvudsakligen diskuterar i inledningen och forskningsöversikten.

på styrning och organiserat motstånd under nyliberala hegemonier ett mer förfinat och detaljerat ramverk för att förstå hur makt och status förhandlas i rummet. I 3.3 vänder jag mig till sociologerna Pierre Bourdieu och Loïc Wacquant, vars ramverk möjliggör en detaljerad analys på en lägre abstraktionsnivå av hur makt och status förhandlas mellan olika aktörer i den nyliberala staden.² Med Bourdieus teorier går det att visa hur politiska och administrativa beslut påverkar det offentliga rummet och dess brukare. De kompletterar den mer marxistisk influerade teorin genom att fokusera på andra makt och- statusordningar än enbart de ekonomiska.

Vad kan kulturstudier bidra med till den urbana sociologin och kulturgeografin? Ämnet anses ofta vara mer ett perspektiv än en disciplin, ett försök att kreativt kombinera samhällsvetenskap med humaniora. En del forskare från kulturgeografin har sett denna potential. Peter Jackson anammade till exempel Birminghamskolans perspektiv i boken *Maps of Meaning* från 1989.³ Där kombinerar han kulturstudieperspektivets fokus på meningsskapande och detaljer med kulturgeografins känslighet för plats och rum. Tillsammans med Harveys *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change* och Edward Sojas *Postmodern geographies: the reassertion of space in critical social theory* från samma år sågs dessa som paradigmatisksa verk för den kulturella vändningen inom fältet.⁴ Även kulturgeograferna Jordan T Camp och Christina Heatherton har inspirerats av denna tradition och skrivit boken *Policing the planet: why the policing crisis led to black lives matter* från 2016 som bygger vidare på den empiriska och teoretiska traditionen i kulturstudieklassikern *Policing the crisis: mugging, the state, and law and order*.⁵

Med ett kulturstudieperspektiv kan forskaren få syn på aspekter som både urbansociologin och kulturgeografin förbiser. Perspektivets styrka är att det sätter kulturellt meningsskapande, estetik, språk, kulturella hegemonier och samtycke i centrum av analysen. Det möjliggör för forskaren att fästa uppmärksamhet vid detaljer på ett sätt som en del marxistisk ekonomisk kulturgeografi tenderar att negligera. Även om uppmärksamhet fästs vid detaljerna försummas inte totaliteten. Ämnets medelväg skapar istället en fruktbar sammansmältning genom att bygga

²L. Wacquant 2023.

³P. Jackson 1989.

⁴Harvey 1989b; Soja 1989. För en längre diskussion om dessa se Don Mitchells: Mitchell 2004

⁵Camp och Heatherton 2016; Hall, Critcher m. fl. 2013.

på och använda sig av dessa olika discipliner.

Kulturstudier är också, likt mycket av den kritiska kulturgeografin och urbansociologin, ett kritiskt ämne med en historia av att stå sig på de underordnade klassernas sida, med en ambition att uppvärdera underordnade gruppers kultur. Det verkar i en ideologikritisk tradition som strävar efter att blottlägga de motsättningar den dominerande ideologin döljer och förankra analysen av dem i ett totaliserande kapitalistiskt system. I denna tradition har flera forskare kreativt kombinerat Marx och Engels ideologikritik med Gramscis teorier, fransk strukturalistisk semiotik och kvalitativa etnografiska metoder. Sammanfattningsvis hjälper mig kulturstudierna, den kritiska kulturgeografin och den urbana sociologin att undersöka ideologiproduktionen runt Kommersen från olika aspekter.⁶

3.1 Tre ideologikritiska perspektiv – Raymond Williams, Stuart Hall och Theodor W Adorno

Vad skiljer då ideologikritiken från andra metodologiska och teoretiska perspektiv? I svenskan är ideologi belagt sedan 1846, från grekiskan *idéa*, som betyder mental bild, begrepp och idé och *lógos* som betyder lära och medvetenhet.⁷ I 1700-talets Frankrike användes begreppet också på detta sätt där Destutt de Tracy föresatte sig att vetenskapligt studera idéer enligt upplysningens principer som ett ”enhetligt system av säkra kunskaper”.⁸ En senare mer utbredd användning härstammar från Napoleon Bonaparte som anklagade gruppen runt Destutt för att ”upprätta folkets lagar istället för för att anpassa lagarna efter kunskapen om det mänskliga hjärtat och efter de lärdomar som historien ger”.⁹ Här får ideologi för första gången en negativ betydelse där ideologen framställs som en demagog och idealist som sätter sina egna idéer före, enligt Napoleon, högre, värden som nationen och fosterlandets försvar.¹⁰ Detta negativa ideologibegrepp är också närvarande inom den marxistiska tanketraditionen där ideologi har en särskild betydelse och båda dessa betydelser, dels som en empirisk vetenskap, dels som något negativt kombineras.¹¹

⁶Richard Johnson m. fl. 2004; Sernhede 1993.

⁷*ideologi | svenska.se* 2023.

⁸*ideologi - Uppslagsverk - NE.se* 2023; Williams 1980, s. 50.

⁹Williams 1980, s. 51.

¹⁰Williams 1980.

¹¹Det finns också positiva ideologibegrepp som framhålls av bland annat Lenin ”I proletarietets klasskamp, som utvecklar sig spontant som en naturkraft, på basis av

Den tyska ideologin, som Marx och Engels skrev i den belgiska exilen runt 1846¹², var menat som en kritik av de tyska idealisterna och de utopiska socialisterna som var kvar i Paris. I ett försök att göra upp med idealismen, där idéerna sågs som historiens drivkraft, pekade de ut riktlinjerna i en filosofi där idéerna inte sågs som en självständig kraft. De var istället ”direkta resultat av deras materiella förhållanden” det vill säga resultat av de samhälleliga relationerna och produktivkrafternas historiska utveckling. Upplysningsfilosofin var till exempel bourgeoisens kritik av den feodala ordningen. Den uppstod i en situation när denna höll på att falla. Ett annat exempel finns i *Kapitalets* första band där Marx beskriver hur Aristoteles värdelelära omöjligt kunde förstå den samhälleligt nedlagda arbetstiden i ett bord, eftersom varuproduktionen endast var marginell i det slavsamhälle han verkade i.¹³

Det som senare skulle komma att kallas den historiematerialistiska vetenskapen (och som ofta härrörs till *Den tyska ideologin*) kunde enligt dess förespråkare, i motsats till den idealistiska filosofin, studera och kritisera hur de dominerande klasserna genom historien gjort sin egen världsbild till allmängiltig, sin egen ideologi till sanning. För dessa klasser framstod verkligheten därför uppochnervänd som en *camera obscura*.¹⁴ Det är varianter av detta negativa ideologibegrepp jag använder mig av i avhandlingen. Ideologi är förstelnad mening situerad i en dominerande ordning och ideologikritikens ansats är att genom kritik blottlägga de motsättningar som ideologin döljer. I följande sektion kommer jag att gå igenom tre olika förståelser av Marx och Engels ideologibegrepp och klargöra hur jag kommer att använda dem i avhandlingen.

de kapitalistiska relationerna, *introducera* socialismen av ideologerna.” Lenin 1961 citerad i Williams 1980, s. 49–64. Även Gramsci ideologibegrepp har en positiv slagsida. Hegemoni och samtyckte är något positivt som skapas och byggs. En utopisk vision om hur samhället ska vara som bygger på framtidstro, kollektiva identiteter och glädje. Därför kan Gramsci också användas i strategiskt tänkande. Även de högerkonservativa kulturkrigarna finner till exempel inspiration i Gramsci, liksom den vänster som stundtals historiskt (likt Gramsci själv) gick i Kominterns ledband. Pasiëka 2022.

¹²Boken publicerades inte förrän 1932 och då av Marx-Lenin institutet i Sovjet. Liedman 2015, s. 195.

¹³Marx 1970, s. 52.

¹⁴”It would be preferable, from this perspective, to think of the ‘materialism’ of marxist theory in terms of ‘determination by the economic in the first instance’, since marxism is surely correct, against all idealisms, to insist that no social practice or set of relations floats free of the determinate effects of the concrete relations in which they are located.”(Marx och Engels 1965; Hall 1996, s. 132, 44)

3.1.1 Raymond Williams – Kvarlevande, dominanta och framträngande element

I boken *Marx och Kulturen* från 1977 gör Raymond Williams en djupdykning i olika metodologiska perspektiv på marxistisk litteraturkritik och synsätt på kultur och språk.¹⁵ Williams menar att *Den tyska ideologin* är det verk av Marx och Engels som har misstolkats mest.¹⁶ Dels av den vetenskapliga marxismen som har velat reducera Marx filosofi till en kausal naturvetenskap i den socialistiska statens tjänst. Dels av överstrukturalistiska marxistiska forskare som Louis Althusser som endast söker förklara samhällets utveckling genom ekonomins överdeterminerande rörelser och därmed ta från människor agens.¹⁷

Begrepp som *bas* och *överbyggnad* förekommer i *Den tyska ideologin* och det finns gott om läsningar som förstår detta verk som att kulturen är en ren återspeglning av de materiella förhållandena.¹⁸ Där kultur inte ges någon agens annat än som socialistisk realistisk upplysande propaganda för massorna. Williams menar emellertid att *Den tyska ideologin* måste läsas i relation till Marx övriga verk, där kultur har en central betydelse och där Marx använder en bred kulturell referensram i sin argumentation. Där samhället inte enbart består av stela begrepp som *bas* och *överbyggnad* utan är ett ständigt skiftande och anpassningsbart

¹⁵Den svenska titeln är något missvisande jämfört med originalet *Marxism and Literature*. Williams 1980; Williams 1977

¹⁶Williams 1980.

¹⁷Althusser 2005; För en längre kritik av Althusser se: "The Poverty of Theory or An Orrery of Errors" 1978 och Garo 2013.

¹⁸Williams 1980. I inledningen till *Till kritiken av den politiska ekonomin* från 1859 är de emellertid tydligare artikulera: "Summan av dessa produktionsförhållanden bildar samhällets ekonomiska struktur, den reella bas, på vilken en juridisk och politisk överbyggnad reser sig och vilken motsvaras av bestämda former av det samhälleliga medvetandet. Det materiella livets produktionsätt är bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget. Det är inte människornas medvetande som bestämmer deras vara utan tvärtom deras samhälleliga vara som bestämmer deras medvetande. På ett visst stadium av sin utveckling råkar samhällets materiella produktivkrafter i motsättning till de rådande produktionsförhållandena, eller, vad som bara är ett juridiskt uttryck för detta, med de egendomsförhållanden, inom vilka dessa produktivkrafter hittills rört sig. Från att ha varit utvecklingsformer för produktivkrafterna förvandlas dessa förhållanden till fjättrar för desamma. Då inträder en period av social revolution. Med förändrandet av den ekonomiska grundvalen genomgår hela den oerhörda överbyggnaden en mer eller mindre snabb omvälvning. Då man betraktar sådana omvälvningar måste man ständigt skilja mellan den materiella omvälvningen i de ekonomiska produktionsbetingelserna, vilken kan naturvetenskapligt exakt konstateras, och de juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska, kort sagt ideologiska former, i vilka människorna blir medvetna om denna konflikt och utkämpar den." Marx 1969, s. 9.

system som förändras och förhandlas genom klasskampen och den mening som skapas i den. Där samhället inte enbart består av stela begrepp som bas och överbyggnad utan är ett ständigt skiftande och anpassningsbart system som förändras och förhandlas genom klasskampen och den mening som skapas i den. Det är också en av anledningarna att Marx aldrig blev färdig och ständigt reviderade sin analys.¹⁹ Williams's analys sätter istället fokus på den ideologikritiska kreativitet och bredd som finns i den marxistiska tanketraditionen. Han reducerar inte kulturbegreppet till en överbyggnad som är fastlåst i en historisk period. Samhället består av en mängd motsägelsefulla element och uttryck, som inte enbart kan reduceras till den dominerande klassens ideologi och dess bestämning genom basen.

Williams menar också att Marx och Engels vetenskapsbegrepp missförstått i den frankofona och anglosaxiska världen. "Science" motsvarar t.ex. inte tyskans *Wissenschaft* eller svenskans vetenskap som bygger på den tyska traditionen.²⁰ "Science" är ett smalare mer positivistiskt begrepp, medan *Wissenschaft* är ett bredare vetenskapligt begrepp grundat i den humboldska universitetsmodellen där alla ämnen verkade inom samma fakultet – filosofi. *Wissenschaft* är därför studiet av både kultur och natur.²¹ En del av missförstånden är grundade i att *Wissenschaft* översätts till "science". Som "science" kan kulturen studeras utifrån positivistiska metoder och teorier och dess utveckling kan vidare härledas till kausala naturlagar.

Williams föreslår även en egen modell för att förstå det kapitalistiska samhällets många determineringar – *Kvarlevande, dominerande och framträngande*. Istället för att reducera kulturen till ekonomin, överbyggnaden till basen visar Williams att den dominerande ordningen består av en mängd både synkrona och diakrona motsägelsefulla element. *Marrism and literature* är lika mycket en kritik av den existerande dominerande ordningen (kapitalismen) som av stelbenta bas- och överbyggnad modeller.²² En kulturell analys av kapitalismen måste inbegripa dess många komplexa bestämningar och relationer, både dess tröghet och rörlighet. Det Williams visar med begreppen kvarlevande, dominant och framträngande är att det hela tiden finns en rörelse mellan dessa och att det dominanta går att förändra:

I en autentisk historisk analys är det vid varje tidpunkt

¹⁹Liedman 2015.

²⁰Williams 1980, s. 56.

²¹Williams 1980.

²²MacCabe 2014.

nödvändigt att beakta de komplexa inbördes förhållanden mellan rörelser och tendenser både inom och utöver en specifik verksam dominans. Det är nödvändigt att förstå hur dessa förhåller sig till hela den kulturella processen snarare än endast till det utvalda och abstraherade dominerande systemet.²³

Genom dessa begrepp kritiserar Williams totaliserande samhällsprocesser och samhällsteori som utesluter ”hela skalan av mänsklig praxis”.²⁴ Han kritiserar hur den dominerande avancerade kapitalismens begrepp trängt längre och längre in i allt fler sfärer av livet. Dess dominans, menar Williams, består i förmågan att kunna inkorporera eller göra sig av med de ”erfarenhetsområden, praktiker och betydelser” som passar eller inte passar den.²⁵ Det dominerande skiktet suger in och spottar ut. Det införlivar, specialiserar och tar över, definierar bort, naturaliserar, förtrycker och isolerar det som inte passar in. Dessa aspekter reduceras till det ”privata”, ”naturen”, ”estetiken” eller det ”metafysiska”. Det dominerande är ”den rådande definitionen av det samhälleliga”.²⁶ Även om det dominerande skiktet inte vill kännas vid det, är det i själva verket format av och formar både kvarlevande och framträngande element. Samtida stadsplanering utgör närmast idealtypiska exempel för att analysera det dominerandes dominans.

Williams använder lantliv, organiserad religion och monarkin som exempel på kvarlevande element. I industrialiseringens och urbaniseringens tidevarv har till exempel livet på landet gått från hårt jordbruksarbete till romantiserad idyll. Livet på landet har i avancerade kapitalistiska länder blivit ett kvarlevande element som begränsas till sommarhus, camping och fritidens sfär. Potentiellt också en tillfällig flykt från den dominerande ordningens hårda lönearbete. Det kvarlevande är dock inte arkaiskt, även om det är format i en arkaisk ordning: ”Det ’kvarlevande’ har definitionsmässigt verksamt formats i det förflutna men är fortfarande aktivt i kulturprocessen.”²⁷ Monarkin är ett sådant exempel där det dominerande skiktet selektivt använder ett kvarlevande element i de kulturella och politiska processerna för att exempelvis skapa nationell enighet och släta över motsättningar vid större kriser. För Williams är

²³Williams 1980, s. 101.

²⁴Williams 1980, s. 104.

²⁵Williams 1980, s. 105.

²⁶Williams 1980, s. 104.

²⁷(Williams 1980, s. 102) Det arkaiska har inget levande kvar i sig och är därför inte kvarlevande.

det i analysen av det kvarlevande som det dominerande kan bli synligt. Han skriver: "Ett visst mått av kvarlevande element är ofrånkomligt." Det kvarlevande måste däremot begränsas: "Det är i införlivandet av det aktivt kvarlevande – genom att omtolka, späda ut, framhäva, välja och vraka – som den selektiva traditionen särskilt tydligt kan ses i verksamhet."²⁸ I själva verket blir det kvarlevande många gånger något annat, icke kvarlevande och arkaiskt, när det integreras i det dominerande.

I det framträngande finns en sprängkraft som kan vara disruptiv, subversiv och utmanande. Det framträngande har potential att vara ett alternativ till hegemonin. Framträngande element kan även ha, men det är ingen förutsättning, en tydlig klass-karaktär.²⁹ Som exempel använder Williams arbetarklassen med dess politiska och ekonomiska organisationer, dess litteratur och kultur som ett historiskt framträngande element. Precis som arbetarklassens organisationer och kultur kan det framträngande vara antingen oppositionellt eller ett alternativ inom det dominerande. Inkorporering i det dominanta är däremot alltid komplext och mångbottnat. När det dominerande skiktet inkorporerar något kan det till exempel framstå som ett erkännande. Det kan därför vara svårt att urskilja vad som är ett alternativt framträngande element inom den dominanta ordningen och vad som utmanar den.³⁰ Det dominerande anpassar och väljer ut, precis som med det kvarlevande, de delar av det alternativa eller oppositionella framträngande former som passar in i det dominerande skiktets dominans. Genom inkorporering kan det dominerande skiktet få sin egen ordning att framstå som ett alternativ.

Williams begreppsapparat ger en strukturerad modell för att tänka runt de rörelser av motstånd, inkorporering och kommersialisering som präglar kamperna mellan kvardröjande, dominanta och framträngande element i samtida städer. Den byggda miljön är i allra högsta grad lagrad av fysiska, kulturella och sociala kvardröjande och framträngande element. De aktörer som upprätthåller det dominanta måste förhålla sig till dessa, anpassa, välja ut och ta bort efter behov. I sin avhandling visar Moa Tunström hur Jane Jacobs blandsstadsideal, som var en kritik av modernismen, har tömts på progressivt innehåll, anpassats och vuxit in i den nyliberala dominerande stadsplaneringen för att möjliggöra exploatering av modernistiska förortsområden och gammal industrimark.³¹ Ett annat exempel är sociologen Håkan Thörns bok *Stad i rörelse: stadsomvand-*

²⁸Williams 1980, s. 103.

²⁹Det gäller även för kvarlevande och dominanta element.

³⁰Williams 1980, s. 105.

³¹Tunström 2009.

lingen och striderna om Haga och Christiania från 2013. Där visar han hur framträngande urbana rörelser utmanade den tidigare dominerande modernistiska planeringen men också hur de framträngande rörelserna delvis integrerats i den nu dominerande nyliberala planeringspolitiken.³² Med hjälp av Williams ideologibegrepp kan dessa kamper teoretiseras utifrån ett perspektiv där människors historiska kulturella erfarenheter och uttrycksformer spelar roll för hur makt förhandlas och förändras. Det dominanta kan likställas med ideologi och härledas till en dominerande klassfraktion. Men det är ingen överbyggnad som *interpellerar* medborgarna utan en föränderlig process som reproduceras på alla samhällets "nivåer" och hela tiden görs.³³

³²H. Thörn 2013.

³³Williams 1980, s. 91 Eller som Thompson uttrycker det i sin kritik av Althusser: "I found that law did not keep politely to a "level" but was at every bloody level; it was imbricated within the mode of production and productive relations themselves (as property-rights, definitions of agrarian practice) and it was simultaneously present in the philosophy of Locke; it intruded briskly within alien categories, reappearing bewigged and gowned in the guise of ideology; it danced a cotillion with religion moralising over the theatre of Tyburn; it was an arm of politics and politics was one of its arms; it was an academic discipline, subjected to the rigour of its own autonomous logic; it contributed to the definition of the self-identity both of rulers and of ruled; above all, it afforded an arena for class struggle, within which alternative notions of the law were fought out." "The Poverty of Theory or An Orrery of Errors" 1978. citerad i Mitchell 2004, s. 59.

3.1.2 Stuart Halls läsning av inledningen till *Grundrisse*

Även Stuart Hall har, likt Williams, intresserat sig för att använda Marx ideologikritik. Inte minst i hans läsning av inledningen till *Grundrisse* "Marx's notes on method: a 'reading' of the '1857 introduction'" från 1975. Det Hall i likhet med Williams tar fasta på är Marx dialektiska metod som inspirerats av Hegel och Marx konstaterande att ett objekt kan ha många olika bestämningar.³⁴ Denna läsning går bortom enkel *ekonomism*³⁵ och kausala naturvetenskapliga marxistiska bas och överbyggnad förenklingar. Med utgångspunkt i det till synes enkla begreppet population pekar Hall på hur Marx analys visar begreppets komplexitet. Det som till en början framstår som enkelt blir vid slutet av analysen ett abstrakt och komplext begrepp. Han skriver:

(...) 'population' is 'concrete' in a simple, unilateral, common-sense way – it manifestly exists; production cannot be conceived without it, etc. But the method which produces the 'complex concrete' is concrete because it is 'a rich totality of many determinations and relations'.³⁶

I denna läsning av Marx är det tydligt, menar Hall, att Marx i inledningen till *Grundrisse* i likhet med Hegel går från det abstrakta till det konkreta, från det enkla till det sammansatta. För Hegel är abstrakta karakteriseringar, historielösa och enkla medan konkreta är komplexa med många bestämningar av objektet.³⁷ Det är också, enligt Hall, så Marx går till väga i *Kapitalet* när han, genom analysen av varan, går från den enkla till den utökade reproduktionen, från merarbetstiden till mervärdet, från kritiken av den politiska ekonomin till kritiken av kapitalismen:

The simple category, 'population', has to be reconstructed as contradictorily composed of the more concrete historical relations: slave-owner/slave, lord/ serf, master/servant, capitalist/labourer. This clarification is a specific practice which theory is required to perform upon history: it constitutes the first part of theory's 'adequacy' to its object. Thought accomplishes such a clarification by decomposing simple, unified categories into the real, contradictory, antagonistic relations

³⁴Till exempel kvarlevande, dominerande och framträngande.

³⁵Begreppet ekonomism användes till exempel av Gramsci för att kritisera ortodoxa marxister som Bukharin.

³⁶Hall 2003a, s. 129.

³⁷Cassegård 2021, s. 55.

which compose them. It penetrates what ‘is immediately present on the surface of bourgeois society’, what ‘appears’ as ‘the phenomenal form of’ the necessary form of the appearance of – ‘a process which is taking place behind’.³⁸

Något så konkret, till synes abstrakt, och enkelt som en vara, eller som i *Grundrisse* befolkningen, kan därför framstå som ett ting ”fullt av metafysisk spetsfundighet och teologiska griller” som Marx uttrycker sig i *Kapitalets* första bok.³⁹ Varan har både konkreta och abstrakta determineringar. Den är både abstrakt motsägelsefull och handgriplig. Konsumtionen, förklarar Hall i sin läsning av Marx, kan inte förstås för sig men inte heller endast, i relation till produktionen, som den borgerliga ekonomin gör gällande. I dialektiskt tänkande kan ett begrepp bara förstås i motsatt relation till ett annat. I sin utveckling bildar de en föränderlig helhet.⁴⁰ Produktion blir konsumtion som kräver mer produktion; pengar investeras i varor som, i till synes oändlighet, genererar mera pengar.

Den politiska ekonomins teori reducerade och abstraherade all mänsklig aktivitet till vad de hade gemensamt och vad som förde dem samman genom bytesvärdet. Istället för att förstå den enskilde individen (som försöker maximera sin nytta likt ”Robinson på hans ö”) som en produkt av komplexa historiska skeenden, tog de denna abstraherade individ och för tiden tillika äkta engelsman som sin utgångspunkt.⁴¹ För de borgerliga ekonomerna framstod den högt abstraherade kapitalismen som ett naturligt mänskligt tillstånd, vilket gjorde att deras kategorier blev överhistoriska och därmed framstod som naturliga.⁴²

Snarare än att försöka abstrahera fram minsta möjliga beståndsdelar är det genom att greppa hur begrepp utvecklas i motsättning till varandra som de kan förstås vetenskapligt, menar Hall. Som exempel är varan i Marx analys i *Kapitalet* både bestämd av ”förbrukning av mänsklig hjärna, mänskliga nerver, muskler sinnesorgan” men också ”ett bestämt samhälleligt förhållande mellan människorna själva.”⁴³ Halls läsning av *Grundrisse* är relevant för att den lyfter viktiga ideologikritiska aspekter i Marx metod vilka också har bäring för synen på ideologikritik i den här

³⁸Hall 2003a, s. 129.

³⁹Marx 1970, s. 62.

⁴⁰Cassegård 2021, s. 126.

⁴¹Marx använder Robinson som metafor eftersom Daniel Defoes bok användes som exempel av de politiska ekonomerna i Storbritannien. Marx 1970, s. 66.

⁴²Hall 2003a. Mark Fisher söker blottlägga denna ideologi genom begreppet kapitalistisk realism som jag använde mig av i inledningen. Fisher 2011.

⁴³Marx 1970, s. 62–63.

avhandlingen. Abstraherad från historien framstod varu- och penningformen genom den politiska ekonomin och det kapitalistiska samhället som en naturlig realitet. Marx visade däremot genom sitt empiriska och teoretiska arbete och sin dialektiska metod att den var historiskt bestämd. Genom att kritiskt synliggöra och förstå dess inre motsättningar kunde dessa former också förändras. På det sättet visade Marx hur den politiska ekonomins teorier var en del av den härskande klassens ideologi, förankrade i kapitalismens sociala relationer. Det är genom den *immanenta kritiken*, genom att vända det borgerliga samhällets och filosofins bästa argument emot dem, visa på deras motsättningar, begränsningar och ensidiga förståelse, som de kan kritiseras och överskridas.

Stuart Halls läsning av *Grundrisse* var viktig för skrivandet av *Policing the crisis: mugging, the state, and law and order* från 1978.⁴⁴ För att förstå denna specifika historiska situation och period använder Hall och de andra inblandade i projektet begreppet *conjuncture*. Detta begrepp kan användas för att periodisera en historisk situation. Men även hur den ordning som dominerar denna period faller samman och övergår i något nytt. Sammanbrottet innebär ett osäkert ekonomiskt och politiskt läge där styrkeförhållanden ställs på sin spets och hegemonin förhandlas om i ett enande eller sammanflätande av motsättningar (unity of ruptures).⁴⁵

Hall tar i högre grad än Williams vara på vikten av att belysa motsättningar i abstraherade kontext- och historielösa begrepp. Både Marx originaltexter och Halls läsningar och användning av dem är därför synnerligen relevanta för urbanforskningen. När de aktörer som exploaterar staden får tolkningsföreträde kan det framstå som att det sker naturligt. Inte sällan använder sig planerare och byggaktörer av intetsägande uttryck som att ”städer alltid har förändrats” eller att ”stadsutveckling gynnar alla”. Genom att utgå från deras premisser och dialektiskt undersöka och lyfta fram alla de motsättningar som dessa intetsägande abstraherande begrepp döljer går det att skapa en mer nyanserad kontext-

⁴⁴Wise 2003; Hall, Critcher m. fl. 2013.

⁴⁵Den konkreta händelse Hall m.fl. utgår från i denna bok är ett brutalt rån av en irländsk man som begicks av tre rasifierade tonåringar i ett nedgånget arbetarområde i London. Genom analysen visar de hur denna händelse har en mängd olika determineringar som alla är del av en specifik historisk kontext. De visar hur ett ungdomsrån, framförallt samhällets mottagande av detta rån, är ett järtecken på en förändring av samhällets styrkeförhållanden. Moralpaniken i medierna, de exceptionellt hårda domarna (16 respektive 14 och 13 år), importen av en amerikansk rasifierad kriminalpolitisk diskurs genom begreppet ”mugging”, som tidigare inte använts i Storbritannien, varslade om, och var del av, omfattande kulturella, sociala, politiska och ekonomiska förändringar i samhället. Om den nyliberala ”järnlady” Margret Thatchers intåg i politiken och de hårda klass-strider som väntade.

tuell och historisk kunskap av hur städer planeras och förändras. Något så enkelt och vardagligt som en loppmarknad kan, likt ungdomsrånet i Handsworth, vara fullt av komplexa bestämmningar som varslar om samhällets beskaffenhet. Det finns även likheter i Stuart Halls läsning av inledningen till *Grundrisse*⁴⁶ och i Benjamins och Adornos begrepp *konstellationer*.

3.1.3 Konstellationer och negativ dialektik

Adorno var förgrundsfigurer vid "Institut für Sozialforschung"⁴⁶, den så kallade Frankfurtskolan. Han är känd för sin pessimistiska syn på den stiliserade masskulturen och hans kritik av vetenskapsfilosofen Karl Popper i de så kallade positivismstriderna. Adorno utvecklade i sina många texter en egen ideologikritik. Hans negativa dialektik handlar om att inte låsa in objektet i subjektets identitet. Det är en kritik av den distanserade positivistiska kunskapssyn vars förlängning är massmord i vetenskapens namn, som förintelsen och atombomben. Identitetstänkandet är på samma gång en historisk vetenskapssyn och samhällsprocess. Dess oförmåga och ointresse av att låta objektet reflektera tillbaka på subjektet, att låta sig påverkas av det, gör det omöjligt att nå en *försoning* mellan subjekt och objekt. Adorno menar att identitetstänkandet är falskt för att det, likt en förpackad bit kött i charkdisken, döljer motsättningar – i köttbitens fall det lidande förtrycket mot djuren skapat. Här skiljer sig Adornos förståelse från Hegels. *Aufhebung*⁴⁷ innebär inte en försoning, utan att motsättningen ersätts av något högre.⁴⁸ För Adorno finns försoning i subjektets förståelse för och beaktande av objektets lidande: subjektets förmåga att kunna se in i ett skadat djurs ögon och känna medkänsla.⁴⁹ Adorno förespråkar *objektets företräde*. Det innebär att det är objektet (det lidande djuret) och inte subjektets identitet som ska styra analysen. Negativ dialektik handlar inte om att upplösa subjekt-objekts relationen

⁴⁶Tänkare från Frankfurtskolan verkade vid Institutet för socialforskning i Frankfurt på 20 och 30-talet. Andra kända personer från centret är Herbert Marcuse, Walter Benjamin och Jürgen Habermas.

⁴⁷Idéhistorikern Sven Eric Liedman översätter *Aufhebung* med *upphävande* och förklarar det på följande sätt: "ordet betyder att något försvinner, att det bevaras och att det når en högre nivå". Liedman 2015, s. 42. *Aufhebung* kan också beskrivas som upphävande och överskridande på samma gång. Begreppet *Aufhebung* skildrar, istället för en definitiv syntes ett överskridande av båda begrepp och formandet av nya. Det är det abstraktas rörelse mot det konkreta. *Aufhebung* sätter samhällelig förändring och ständig reflektion i fokus istället för att fixera de historiska subjektens syntes.

⁴⁸Cassegård 2021, s. 126; Wallenstein 2019, s. 93.

⁴⁹T. Adorno och Horkheimer 2010, s. 51; Theodor W. Adorno 2019, s. 286 se också: Cassegård 2021, s. 201

men att försöka avskaffa hierarkin mellan subjekt och objekt och försöka befria i detta fall djuret från lidandet.

Objektet kan aldrig till fullo greppas av subjektets kategorier. Det gör hela tiden motstånd mot subjektets försök att ringa in det genom att producera ickeidentitet, att se in i subjektets ögon. I *Negativ dialektik* skriver Adorno till exempel att ”man kunde skriva en subjektets urhistoria, som den skisserats i Upplysningens dialektik, men ingen objektets urhistoria”.⁵⁰ Objektet kan däremot, precis som varan i Marx analys, eller ungdomsrånen i *Policing the crisis* hos Hall, ha många bestämningar och dialektisk undersökas från en mängd perspektiv. Adorno använder begreppet *konstellationer* som ett sätt att skapa en sannare bild av objektet. Denna idé utvecklades av Walter Benjamin i ”Kunskapskritiska företal” till hans avhandling om de tyska barock-tragedierna: ”Idéerna förhåller sig till tingen som stjärnbilder till stjärnorna”.⁵¹ Stjärnorna, som formar konstellationer, har objektiva positioner i rymden, de kan förstås utifrån ett naturvetenskapligt perspektiv med hjälp av fysik, satelliter och rymdobservatorium. Människa betraktar olika himlakroppar som fogas samman genom kulturella referensramar och mytologier. Stjärnbilder har alltså både objektiva och subjektiva bestämningar och kan förstås på en mängd olika sätt. Det betraktande subjektet kan ge objektet naturvetenskapliga bestämningar och olika kulturell mening, men aldrig till fullo greppa objektets komplexitet.

Det är genom att koppla samman olika heterogena element och determineringar som en konstellation skapas, i mitt fall genom att analysera Kommensen. Objektets företrädare innebär att analysera och förstå objektet genom dess många motsägelsefulla bestämningar snarare än att låsa fast det i det tolkande subjektets identitet eller hypotes. I *Negativ Dialektik* som först publicerades på tyska 1966 använder Adorno en nyckelmetafor för att beskriva konstellationer: istället för att bara använda en nyckel hoppas man kunna öppna en konstellation genom ett kombinationslås som behöver flera nycklar för att öppnas.⁵² Till skillnad från att låsa fast objektet i subjektets identitet och abstrahera fram minsta gemensamma nämnare blottlägger konstellationer med hjälp av teori och empiri de motsättningar identitetstänkandet döljer och de skikt av ideologi som finns lagrat i objektet.⁵³ Det gör det också möjligt att tänka att världen

⁵⁰Theodor W. Adorno 2019, s. 183.

⁵¹Benjamin 2013, s. 53–72.

⁵²Theodor W. Adorno 2019, s. 163 I teorikapitlet återkommer jag till detta under rubriken ’Kapitalismens nya språk’.

⁵³En typisk sådan framabstraherad gemensam nämnare som är lika vanligt förekom-

skulle kunna vara annorlunda.

Eftersom objektet inte är isolerat, utan har många bestämmningar och är del av en helhet tillåter det mig som forskare att röra mig från det specifika till det generella och tillbaka igen. Detta fokus på kvalitativa studier, ”mikrologiska nedstigningar”⁵⁴ och vardagliga objekt där det allmänna kan ses i det specifika finns också inom Birminghamskolan. Dick Hebdidge visar till exempel i sin läsning av punken hur vardagliga objekt som strumpbyxor och säkerhetsnålar fick ny mening: ”the tensions between dominant and subordinate groups can be found reflected in the surfaces of subculture – in the styles made up of mundane objects which have a double meaning.”⁵⁵ Kritiskt tänkande och fokus på detaljer kan hjälpa subjektet att tänka bortom kulturell konformism och överabstraherande begrepp.⁵⁶ Men detaljerna är inte godtyckliga. De behöver kontextualiseras för att lyftas och bli generaliserbara, överförbara och reproducerbara allmänna observationer, dock aldrig totala eller kontextlösa.⁵⁷ Genom att studera en loppmarknad i Göteborg kan jag dra större slutsatser om den nyliberala staden. Jag kan blottlägga de motsättningar som det samtida planeringsspråket döljer.

Utifrån Adornos ideologibegrepp är den ”stadsutveckling” jag studerar ideologisk, eftersom de aktörer som använder sig av detta identiska tänkande eftersträvar att underordna alla delar av verkligheten i sina egna kategorier ”Där ska finnas något för alla så att ingen ska komma undan”.⁵⁸ De nya urbana exploateringsprojekten framställs som objektiva konceptuella helheter som nästan organiskt växer ur marken. Sammanflätade med den nyliberala kapitalismen präglas de av ett identitetstänkande som inte kan se någonting bortom penningens jämlikhet. Konstellationen kan blottlägga denna osanning och de motsättningar som denna positiva helhet döljer. Adornos och Benjamins kritiska teori hjälper mig att inte, likt planerarna och fastighetsbolagen, fastna i ett perspektiv; att skapa en sannare förståelse av objektet och försöka förstå och lyssna till den ickeidentitet objektet producerar och att inte reifiera de falska allomfattande begrepp som denna identiska helhet skapar. Det innebär att bryta upp skenet av identitet och lyssna till de röster och se de vinklar som det dominerande identitetstänkandet inte ser eller bara ser utifrån sin

mande som intetsägande är att ”städer alltid förändras”.

⁵⁴Theodor W. Adorno 2019, s. 88.

⁵⁵Hebdidge 1991, s. 3.

⁵⁶Theodor W. Adorno 1983, s. 231.

⁵⁷Vetenskapsrådet 2017, s. 18.

⁵⁸Horkheimer och Theodor W Adorno 2012, s. 140.

egen identitet.

3.2 Kapitalismens nya språk

Som tidigare nämnts använde Adorno kombinationslåset som en metafor för att bättre förstå objektets komplexitet. Som en del av konstellationen och för att öppna upp kombinationslåset tar jag hjälp av litteraturvetaren Patrick Leary för att ideologikritiskt undersöka det språk som omgärdar den nyliberala kapitalismen. I *Keywords - The new Language of Capitalism* inventerar Leary vad han menar är vår samtids Keywords, eller nyckelord.⁵⁹ Leary menar att de nyckelord som han föresatt sig att analysera fungerar som nycklar. Genom analys kan dessa dechiffreras för att blottlägga vår tids rådande maktordningar, för att öppna upp kombinationslåset. Dessa nyckelord, menar Leary, är del av en av makten skapad specifik vokabulär, vilket också titeln signalerar.

Learys bok är en vidareutveckling av Raymond Williams's klassiker i kulturstudier *Keywords: a vocabulary of culture and society* från 1976.⁶⁰ Medan Williams *Keywords* är en bred ansats för att förstå det moderna samhällets kulturella och sociala förändringsprocesser genom förskjutningar av ords betydelser, är Learys tolkning snävare och kan snarare förstås som ideologikritik av samtida kapitalism. Här återfinns till exempel nyckelord som "brand", "smart" och "sustainability". En del av dessa nyckelord ser han också, i likhet med Williams, som dominanta nyckelord: begrepp som härrör från och definieras av aktörer med makt och inflytande. Det är också dessa nyckelord som håller ihop en era eller en gemenskap och bidrar till att forma konsensus.⁶¹

⁵⁹Leary 2019. Varken Williams eller Leary är ensamma om att intressera sig för nyckelord eller språkets betydelse för samhällelig förändring. Historikern Reinhart Koselleck publicerade tillsammans med Werner Conze och Otto Brunner ett åttabands verk om framväxten av det moderna tyska språket mellan 1750 och 1850 som han kallade för *Geschichtliche Grundbegriffe*, på svenska *begreppshistoria*. Koselleck 1989 Sociolinguisten Melanie Schröter har på liknande sätt analyserat den tyska återföreningens språk. Hon har också skrivit metodologiska guider till hur nyckelord kan beforskas. Schroeter 2008 I Kosellecks anda har också ett svenskt projekt kallat *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor* från 2022 undersökt diakron språklig förändring i gränslandet mellan lingvistik, idéhistoria och historia. J. Hansson och Savin 2022 Den framväxande datalingvistik gör också att stora korpus kan studeras med hjälp av artificiell intelligens; i projektet "Marknadens språk" tittar språkvetarna Claes Ohlsson, forskningsingenjören Victor Skärström och idéhistorikern Henrik Björk på nyckelordet "marknad" och dess diakrona förändring i svensk riksdagstryck mellan 1867 och 1970. Ohlsson, Wählstrand Skärström och Björck 2022.

⁶⁰Williams 2014.

⁶¹Williams 2014, kapitel 1, stycke 22.

I Learys förståelse förvandlar dominanta nyckelord härskande ideologier till naturgivna fenomen. Det är begrepp som letar sig in i våra medvetanden och blir del av vardagligt språkbruk och gemensamma förgivettagna sanningar och commonsense. Williams menade att dessa dominanta nyckelord i vissa sammanhang också var *binding words*, bindande ord. Ord som får sin mening genom specifika kontexter och tolkningar och därför kräver särskild uppmärksamhet.⁶²

Identifying what makes our moment unique (or not) is no easy task, in part because we are living in it, and in part because the language we have to understand and describe our era's inequality is itself one of the instruments of perpetuating it. How can we think and act critically in the present when the very medium of the present, language, constantly betrays us?⁶³

Leary menar att istället för att kritisera rådande ordningar stadfäster och understödjer dominanta nyckelord redan hegemoniska sanningar. Det svåra med att analysera dessa dominanta ord är att de kan framstå som emancipatoriska och progressiva men inbegriper antaganden och underförstådda innebörder. Ugo Rossi menar i sin bok *Cities in global Capitalism* att samtida stadsplanering i hög grad är centrerad runt varianter av homogeniserande värdeord som ”hållbarhet”, ”smarthet”, och ”entreprenörskap”. Denna policymobilitet och dess associerade nyckelord menar Rossi, är en del av den marknadsorienterade utveckling som skett i städer under kapitalismens globala omstruktureringsfas. Rossi använder begreppet ”policy catchword”, vilket speglar ett snävare mer ideologikritiskt perspektiv, likt Leary, än med Williams omfattande Keywordsprojekt.⁶⁴ Det är också denna ideologikritiska ansats till nyliberala urbana nyckelord som jag lutar mig mot i min förståelse.

3.3 Fält, habitus och sociala rum

Pierre Bourdieu är en av västvärldens mest inflytelserika sociologer som genomfört alltifrån mikrosociologiska studier om koloniala krig till kvantitativa projekt om samhällets statusordningar.⁶⁵ I den här avdelningen kommer jag att göra en läsning av de delar av hans teorier som är relevanta för att förstå det *sociala rum* inom vilket Kommersens mening,

⁶²Williams 2014, s. 37.

⁶³Leary 2019, Introduktion, stycke 2.

⁶⁴Ett ”catchword” är ett slags slagord Rossi 2017, s. 68

⁶⁵L. Wacquant 2023; L. J. D. Wacquant 1998.

värde och status förhandlades. Hur hänger dessa franska strukturalistiska teorier ihop med min tidigare diskussion om ideologikritik och kritisk teori? Hur kan Bourdieus teorier bidra till och komplettera dessa?

En likhet mellan Bourdieu och Williams är att kulturen inte ses som en statisk monolitisk överbyggnad utan består av en mängd motstridiga intressen och konflikter: för Williams mellan kvarlevande, framträngande och dominanta element, och för Bourdieu mellan och inom olika fält. På liknande sätt kan Halls och Hebdidges syn på kulturella hegemonier och kulturens funktionalisering för att skapa samtycke och motstånd relateras till Bourdieus statusteorier om sociala rum och symboliskt kapital. Liksom dess koppling mellan vardagliga detaljer och samhällliga strukturer. Även delar av den kritiska teorin kan kombineras med Bourdieus strukturalism genom att den mer ingående kan analysera hur hierarkier reproduceras i det kapitalistiska samhällets olika strukturerande makthierarkier. Hur människors *habitus* formas när de anpassar sig efter den ”level som genom olika indicier på förhand pekats ut som hans” i kulturindustrins statistiska tabeller.⁶⁶

Genom att lyfta in Bourdieus teorier i analysen kan jag göra en ideologikritik där jag mer i detalj analyserar hur ideologin verkar i och genom det sociala och fysiska rummets olika fält. Med hjälp av kapitalbegreppen kan jag analysera hur grundbetingelserna för människors kapitalanvändande ändras i den nyliberala kapitalismen och hur framträngande kulturella element, med hög andel kulturellt kapital, underordnas ekonomiskt och symboliskt kapital på ett instrumentellt sätt. Hur det kulturella fältet fått en annan funktion i att reproducera det kapitalistiska produktionssättet snarare än att utmana det. Hur olika aktörer kämpar om kulturellt, socialt, symboliskt och ekonomiskt kapital i den nyliberala stadens sociala rum.

3.3.1 Fält

Syftet med Bourdieus teorier är att konstruera empiriska objekt.⁶⁷ I sociologens fält- och habitusteorier har samhällets sociala positioner både objektiva och subjektiva bestämningar. Den objektiva sidan, fält, beskriver lönenivåer, grad av inflytande i samhället och andra liknande aspekter hos en relativt autonom social grupp. Fältteorin är inspirerad av både Weber och Marx där fälten har utvecklats ur objektiva historiskt specifika sammanhang. De är till exempel ett resultat av arbetsdelning och

⁶⁶Horkheimer och Theodor W Adorno 2012, s. 140.

⁶⁷L. Wacquant 2023, s. 159.

generella utbildningsnivåer. I ett av sina många exempel visar Bourdieu hur det juridiska fältet under sjutton- och artonhundratalet formerade sig i opposition till lekmän.⁶⁸ De objektiva bestämningarna relaterar alltså till ett fälts relativa position i klassamhället. Fälten har sina egna regler för in- och utträde och sina egna makthierarkier mellan till exempel dominerande ortodoxa och dominerade heterodoxa positioner. Både inom fältet och i relation till andra fält finns olika positioneringar och spänningar som kommer till uttryck i sociala kamper.⁶⁹

Ett fält kan också innehålla flera subfält. Kommersen omges till exempel av flera olika typer av fält som alla kan brytas ut och studeras för sig såväl som i relation till varandra.⁷⁰ De ackumulerade maktresurserna i fältet utgörs av olika sorters kapital som olika fält har mycket eller lite av. Kapital kan vara kulturellt (kunskaper om tycke och smak som förvärvats genom utbildning och uppväxt), ekonomiskt (absolut tillgång till ekonomiska resurser), socialt (ackumulerade resurser i form av erkännande och kontakter inom ett fält) eller symboliskt (av *maktfältet* erkänt kapital). Kapitalen kan variera inom ett fält och motsättningar kan komma till uttryck genom kamper om vilka typer av objekt eller aktörer som ska tillskrivas symboliskt värde inom fältet.⁷¹

3.3.2 Habitus

Den subjektiva sidan, habitus, konstitueras av subjektiva dimensioner, istället för objektiva. Habitus formas när en individ socialiseras in i ett fält genom att ackumulera olika sorters kapital t.ex. genom utbildning eller genom att vara del av och lära sig navigera vissa sociala sammanhang (fält). Det är en individs habitus som gör att den känner sig hemma eller inte i olika fält. Habitus består alltså av ett antal egenskaper, kapital och förmågor, *dispositioner* som en individ ackumulerat, för att kunna inta en social position, en sorts kultur. Om den förlorar någon form av disposition eller bryter mot reglerna för den, kan en individ, trots sitt habitus, falla ur ett fält. Fältets objektiva funktion kommer dock att bestå oavsett om olika individer faller i eller ur det – fält och habitus är relativa positioner som bestäms av en individs eller social grupp relation till andra habitus och fält i samhällets strukturerande makthierarkier, det sociala rummet.⁷²

⁶⁸L. J. D. Wacquant 1998; *Champ* 2020.

⁶⁹Bourdieu 1989.

⁷⁰Bourdieu 1996a.

⁷¹L. J. D. Wacquant 1998, s. 224.

⁷²Bourdieu 1993; *Habitus* 2020; L. Wacquant 2023, s. 129.

3.3.3 Det sociala rummet

Eftersom Bourdieu var kritisk till hur marxister använde begreppet ”den härskande klassen” försökte han genom sina teorier och modeller om det sociala rummet utveckla en bredare förståelse av staten och det han kallade för *symbolisk makt*.⁷³ Bourdieus teorier om det sociala rummet är ett försök att beskriva sociala relationer genom en topologisk analys där olika aktörer placeras i relation till varandra och till deras respektive tillgång till olika sorters kapital. Det är ett socialt *rum* eftersom positionerna beskriver olika platser som medieras av klass, kön eller andra sociala binära bestämningar i en relationell hierarki. Positionerna bestäms av fältens sammansättning av olika sorters kapital och deras relation till varandra.

Wacquant understryker och lyfter fram att det sociala rummet också kan sammanfalla med det fysiska rummet. I ett av Bourdieus arbeten om kulturellt kapital, *The rules of art: genesis and structure of the literary field* från 1992, visade han till exempel hur den vänstra sidan av Seine, floden som genomkorsar Paris dominerades av aktörer, från ett bohemiskt fält med mycket kulturellt kapital, medan den högra mer fashionabla sidan dominerades av aktörer med mycket ekonomiskt men desto mindre kulturellt kapital och att det var så bourgeoisiens olika fält strukturerades geografisk i Paris.⁷⁴ Wacquant själv har myntat begreppet *territoriell stigmatisering* som via en kombination av Bourdieus och Goffmans teorier om stigma beskriver hur stigmatisering av utsatta arbetarklassområden skapas genom den nyliberala staten och de specifika sociala topologier den producerar. Dessa sociala rum materialiseras bland annat i det amerikanska *hyperghettot*, en nyliberal variant av det klassiska ghyttot, fast utan social sammanhållning, och i de europeiska modernistiska förorterna.⁷⁵

Detta perspektiv för att förstå det sociala rummets olika aktörer är också relaterad till Bourdieus arbete om elitskolor och successionsordningar i boken *The state nobility: elite schools in the field of power* från 1989.⁷⁶ I detta arbete menar han att maktfältet behöver elitskolorna eftersom det moderna samhället, på grund av den tekniska och sociala utvecklingen, inte längre garanterar en plats i det sociala rummets högre sfärer endast

⁷³Symbolisk makt är erkänd makt. Aktörer med symbolisk makt har den performativa makten att definiera och klassificera världen. (Bourdieu 1989; Bourdieu 1993)

⁷⁴Bourdieu 1996a.

⁷⁵L. Wacquant 2023, s. 61.

⁷⁶Bourdieu 1996b.

med ursprung som bas. De franska specialiserade elitskolor han studerade hade blivit viktiga platser för att garantera successionsordningarna för ”den nya adeln” i det moderna Frankrike. Det var här som dessa aktörer formulerade sin roll i det sociala rummets maktfält dvs. i toppskikten av de ekonomiska, administrativa, politiska och kulturella fälten. Elitskolornas stränga disciplinära uppdelning avspeglade sig också i hur dessa olika fält kämpade om tolkningsföreträde inom det sociala rummet och om företrädet för olika sorters kapital:

The paradigm of this struggle is that between the ‘bourgeois’ and the ‘artist’, in which the artists seek symbolically to discredit economic capital, to the benefit of cultural capital which they consider the only legitimate form of power. This struggle to impose a dominant principle of domination is at the same time a struggle for legitimation, since to impose the domination of one form of capital is to produce the recognition of its legitimacy, in particular within the opposing camp.⁷⁷

Enligt Bourdieu handlar denna kamp om två typer av kapital: ekonomiskt kapital (pengar och materiella resurser) och kulturellt kapital (bildning, konstnärlig förmåga, kulturell status). Konstnärerna försöker minska det ekonomiska kapitalets värde och göra det kulturella kapitalet till den mer erkända och dominanta formen av makt. Denna kamp om att bestämma vad som är riktigmakt och inflytande är också en kamp om legitimitet. Det finns stora likheter mellan Gramscis begrepp om kulturell hegemoni och Bourdieus begrepp om *symbolisk makt*. Hegemoni för Gramsci är till exempel möjligheten att definiera ’common sense’ och uppnå samtycke, medan symbolisk makt, för Bourdieu, innebär makten att performativt kategorisera och klassificera världen – ”a power of constituting the given”.⁷⁸

En skillnad mellan dessa båda teorier är att Gramscis hegemonibegrepp rör sig på en högre, mer totaliserande, abstraktionsnivå. För marxisten Gramsci är kulturella hegemonier ytterst bestämda av ekonomiska klassrelationer som härleds ur motsättningar i produktionssättet.⁷⁹ Bourdieus begrepp *symbolisk makt* handlar mer om att klassificera och definiera det förgivettagna än upprätthållandet av objektiva ekonomiska klassrelationer. Bourdieu tenderar också att göra sina kategorier transhistoriska till skillnad från Gramscis mer historiskt specifika.

⁷⁷Bourdieu 1993, s. 26.

⁷⁸Bourdieu 2009, s. 170.

⁷⁹57 Crehan 2016; Williams 1977, s. 108.

Symbolisk makt liknar däremot Gramscis common sense för att den är erkänd makt. För att förtydliga detta begrepp använder Bourdieu, Wacquant och Farage bilden av en president som exempel och menar att skillnaden mot en galning som tror att den är president är att den förra har fått sin position erkänd och därför innehar symbolisk makt medan den senare bara innehar inbillad makt.⁸⁰ Bourdieu gör också skillnad på ekonomisk och symbolisk makt. För att mark- och fastighetsägare, som besitter ekonomisk makt, ska kunna exploatera mark är de beroende av kommunens symboliska makt att initiera och godkänna detaljplaner. Motsättningar mellan fält är alltså inte nödvändigtvis klasskonflikter i Bourdieus teorier. Wacquant menar också att kamper om symbolisk makt i det sociala rummet är en av de mest centrala kategorierna för att förstå Bourdieu:

On my reading, social space is the generic "mother category" out of which emerges the more specific concept of field, as a specialized social space characterized by differentiation, autonomization, a bipolar organization, and the monopolization of specific authority[...]. The cleavages of social space materialize the hierarchy and force of competing social "principles of vision and division," such as class, ethnicity, gender, nationality, citizenship, etc., which serve as basis for strategies of group-making and claims-making.⁸¹

Enligt Wacquant är det i de sociala rummen som samhällets makthierarkier förhandlas och upprätthålls. De sociala rummen kan brytas ner i fält för att studera lokala relationer, allianser och konflikter, mellan eller inom, specifika fälts eller subfälts status och positioner i ett specifikt socialt rum, i specifika sociala situationer. Som Bourdieu visade i *The state nobility: elite schools in the field of power* kan hans teorier också synliggöra konflikter inom maktfältet, där olika fält kämpar om att få sina respektive kapital erkända som symboliskt kapital. I relation till Kommersen finns flera sociala rum med tillhörande fält, vars inbördes motsättningar skulle kunna brytas ut och studeras för sig. Styrkan med perspektivet är just att det möjliggör analys av specifika sociala situationer.⁸² Men hjälp av denna topologiska analysmodell kan jag undersöka dessa maktrelationer på en detaljerad nivå. Det är även dessa teorier som Bourdieus metafor om statens vänstra respektive högra hand bygger

⁸⁰L. Wacquant 2023, s. 67.

⁸¹L. Wacquant 2023, s. 7.

⁸²Bourdieu pratade emellertid om nationella sociala rum som uppstod genom statens homogeniserande effekter. Sapiro och Seiler 2020, Social space.

vidare på.

3.3.4 Statens högra och vänstra hand under nyliberal hegemoni

Statens högra och vänstra hand är fruktbara metaforer för att förstå motsättningar och samspel mellan olika former av maktutövning. Bourdieu introducerade dessa begrepp i en intervju i tidningen *Le Monde* 1992. Han baserade detta på ett specialnummer om socialt lidande i tidskriften *Actes de la recherche en sciences sociales*.⁸³ Det sociologen och hans kollegor hade sett i en småstad i norra Frankrike var en växande motsättning mellan olika aktörer *inom* staten:

[...]‘social workers’: family counsellors, youth leaders, rank-and-file magistrates, and also, increasingly, secondary and primary teachers. They constitute what I call the left hand of the state, the set of agents of the so-called spending ministries which are the trace, within the state, of the social struggles of the past. They are opposed to the right hand of the state, the technocrats of the Ministry of Finance, the public and private banks and the ministerial cabinets.⁸⁴

Bourdieu menade att motsättningarna mellan dessa former av maktutövning blivit allt starkare under nyliberala villkor. Den högra handen, som i Bourdieus arbete representerades av högre teknokrater, banker, departement och statsråd, ansåg sig inte längre behöva betala för den vänstra handen.⁸⁵ Denna högra handens position prioriterade ekonomiskt kapital över kulturellt och var noga med att upprätthålla budgetdisciplin och genomdriva nedskärningar när det krävdes. Den vänstra handens position prioriterade istället samhällelig reproduktion över ekonomiskt kapital. Den representerades i Bourdieus arbete från 1991 av stadens socialarbetare, lärare, lägre tjänstepersoner och ungdomsledare. De var representanter för kvardröjande element av välfärdsstaten som vunnits i tidigare sociala kamper – de såg till att reproduktionen fungerade.

⁸³”Actes de la recherche en sciences sociales. Vol. 90, décembre 1991. La souffrance.” 1991.

⁸⁴*The Left Hand and the Right Hand of the State | Variant issue 32* 2023.

⁸⁵Detta skrivs också under en tydlig roll-back fas av nyliberalismen. Begreppsparen roll-back och roll-out fångar förövrigt också på en högre abstraktionsnivå dialektiken mellan nyliberalismens högra och vänstra hand. Under nyliberala former är det alltså inte som tidigare att ”Den ena handen vet vad den andra gör”. Kapitalet höjer hyrorna och staten höjer inte bostadsbidragen. Även Nancy Frasers begreppspar *progressiv* och *auktoritär* nyliberalism kan användas för att beskriva dessa funktioner. Fraser 2003.

Även Wacquant använder sig av Bourdieus höger och vänster metafor för att diskutera den högra disciplinära handen av staten och den vänstra omvårdande handen av staten.⁸⁶ Med hans definition representerar den högra handens position även det våldsmonopol och den disciplin som krävs för att upprätthålla den sociala ordningen, det Gramsci kallar för *dominio*. Han inkluderar till exempel polisen, militären och andra liknande myndigheter i den högra handens position. Som ett exempel på motsättningen mellan den högra och vänstra handen refererar han till samtida forskning om territoriell stigmatisering i Danmark där den högra handens position driver på för att riva de områden som av politiken klassades som ghetton. Samtidigt arbetar den vänstra handens gatunivåbyråkrater alltjämt i dessa områden och försöker hjälpa de människor som bor kvar att bryta det stigma som skapats av den högra handen genom att tillföra kulturellt kapital och en känsla av områdesstolthet.⁸⁷

Som jag kommer att visa i avhandlingen kan aktörer från olika fält agera utifrån *en* position i *ett* sammanhang för att sedan växla position och funktion i ett annat. Gatunivåbyråkraterna på Älvstranden kan agera utifrån en vänsterposition och prioritera kulturellt kapital och dialog i ett sammanhang för att sedan agera utifrån en högerposition och kräva regelefterföljande och ekonomisk avkastning i ett annat. Som en del av nyliberaliseringen av städer har den högra handen av staten också varit instrumentell i att påtvinga marknadsdisciplin på den vänstra handen. Staten subsumerar kulturella och reproduktiva aspekter i en ekonomiskt logik och prioriterar ekonomiskt över andra former av kapital.⁸⁸

3.4 Teoretiska gränsland

Sammanfattningsvis erbjuder Bourdieus strukturalistiska teorier ett detaljerat ramverk för att konstruera empiriska objekt i den nyliberala staden. Habitus är viktigt för att förstå de ackumulerade maktresurser och den förkroppsligade kultur och olika sorters kapital en individ har med sig till fälten. Begreppet kan också hjälpa mig förstå hur nyliberal subjektivitet formas och hur olika kroppar passar eller inte passar in i den storskaliga förändringen av staden. Med hjälp av fältteorin kan jag istället

⁸⁶Wacquant väljer också att kalla den högra för maskulin och den vänstra för feminin, vilket är en överdrivet essentialiserande liknelse.(L. Wacquant 2023, s. 86).

⁸⁷Begreppet *street-level bureaucracy* myntades av statsvetaren Micheal Lipsky 1969 för att förstå hur komplexa polycier implementerades av tjänstepersoner lägre ner i den offentliga förvaltningens hierarkier. Lipsky 1969; Sandbjerg Hansen 2021; Jensen, Prier och Skjott-Larsen 2021

⁸⁸L. Wacquant 2023.

för den subjektiva sidan studera hur sociala grupperns objektiva positioner förhandlas och förändras under nyliberala former. Det sociala rummet är en förlängning av fältteorin och tillåter mig att i detalj studera hur makt, mening och status förhandlas mellan olika aktörer i den nyliberala staden. I kombination med teorierna om statens högra och vänstra hand hjälper det mig att studera olika former av myndighetsbaserad maktutövning och att synliggöra hur kapitalanvändningen förändras under nyliberala former.

Hur förhåller sig detta ramverk till konstellationen och vad bidrar det med? Går det verkligen att kombinera Bourdieu med den i övrigt mer marxistiskt influerade teorin? En viktig gemensam nämnare mellan Marx och Bourdieu är synen på individ och samhälle. I bådas tänkande ges den förra ingen eller liten agens och människors tillvaro är ytterst bestämd av klass-samhällets sociala funktioner. Ett fälts objektiva funktioner består till exempel oavsett om olika individer faller i eller ur fältet. Samhället kan tillåta social mobilitet utan att i grunden förändras.⁸⁹ Det innebär att den individuella kapitalisten eller arbetaren har litet eller inget utrymme att gå utanför sin klassposition. Om kapitalisten betalar högre löner eller på annat sätt avviker från den samhälleligt nödvändiga produktionen kommer den att missgynnas och i förlängningen utplånas som kapitalist av konkurrensen. Arbetaren har å sin sida ingen möjlighet att undfly lönearbetet.

I synen på individers objektiva positioner i klassamhället finns stora likheter mellan dessa tänkare och Bourdieu ses av många som en arvtagare och kreativ appropriatör av Marx.⁹⁰ Likaledes kan Bourdieus teorier användas för att göra en mer detaljerad och djupare kritik av det kapitalistiska klassamhällets reproduktion genom dess fokus på andra maktformer än de ekonomiska och för att förstå hur den kapitalistiska ideologin manifesteras i andra samhälleliga sfärer än produktionens.⁹¹ Det är emellertid i synen på totalitet och strukturer som de också skiljer sig åt. Medan jag läser Marx' teorier som en *kritik* av kapitalismen med målet att avskaffa den ser jag inte denna revolutionära hållning i Bourdieus arbeten. Hans teorier kan hjälpa mig se och konstruera empiriska objekt som är viktiga delar av konstellationen. Men jag behöver Marx, Williams, Hall och Adornos negativa ideologibegrepp för att blottlägga

⁸⁹Förutom de formellt etiska kraven är det också en av anledningarna att jag pesudonymiserar mina informanter. Jag är mer intresserad av deras position än deras individ.

⁹⁰L. Wacquant 2023; Paolucci 2022, s. 168.

⁹¹L. Wacquant 2023.

och tänka bortom den totaliserande ideologiska helhet dessa objekt är underordnade.

Kapitel 4

Metod och forskningsprocess – vad innebär det att vara en kritisk kultur- och urbanforskare idag?

I detta metodkapitel kommer jag att redogöra för hur forskningsprocessen gått till, mitt urval, de metoder jag använt samt de forskningsetiska frågor jag tagit ställning till inom ramen för projektet. I den första delen redogör jag för min forskningsprocess och de val som ledde mig till att studera nyliberal stadsplaneringsideologi med Kommersen som utgångspunkt. I nästa del "Kritisk teori – ett positionerat perspektiv" diskuterar jag min förståelse för vad det innebär att vara en kritisk kultur- och urbanforskare med hjälp av Margit Mayer, Max Horkheimer och Theodor W. Adorno och beskriver den erfarenhet och de positioner jag hade med mig till fältet. Sedan följer en diskussion om mitt urval och hur jag begränsade mig i det rika empiriska material som fanns på fältet. Delen "Att konkretisera det abstrakta" handlar om hur abstrakta teoretiska begrepp kan konkretiseras i forskningsprocessen. Därefter redogör jag för min syn på textanalys, intervjuer och deltagande observation. I delen "Analysverktyg" visar jag hur jag gick till väga för att sortera och analysera det insamlade empiriska materialet. Avslutningsvis för jag en diskussion om de tillståndprocesser jag gått igenom och hur jag har hanterat den känsliga personuppgiftsdata

som samlats in i projektet.

4.1 Forskningsprocess – objektets företrädare

Att som forskare skapa en konstellation och försöka förnimma det ickeidentiska är en utmanade process som blev tydlig för mig först i efterhand. Även om jag försökte var det inte jag som bestämde upplägget, objektet drog mig hela tiden med i ständigt nya empiriska och teoretiska problem. Objektets företrädare och Kommersens ickeidentitet krävde ständig omvärdering och omprövning av mina syften och frågeställningar, mina teorier och metoder. Forskningsarbetet innebar att jag hela tiden rörde mig mellan teori och empiri, zoomade in och zoomade ut, och att denna process i hög grad förändrade upplägget för avhandlingen. Det var en rörelse mellan en specifik plats, ett specifikt rum – Kommersen – och dess relation till den nyliberala stadsplaneringsideologin. Men också en rörelse mellan alla de människor som agerat i relation till den här platsen och som jag skapat relationer till under mina intervjuer och tillfällen för deltagande observation. Så länge forskningsprocessen pågick kunde jag växla mellan att intervjua en av Kommersens försäljare, bli inbjuden på barnkalas, organisera samtalskvällar på Teater Trixter, skriva debattartiklar, tala i telefon med upprörda konstnärer, mingla med kommunala tjänstepersoner på Frihamnsdagarna och liknande evenemang samtidigt som jag var djupt försjunken i den stora mängd texter som producerats i relation till Kommersen. Jag var stundtals väldigt nära Kommersen och de människor som omgav byggnaden och stundtals väldigt långt borta från den. Det var något som objektet krävde för att jag på något sätt skulle kunna beakta dess ickeidentitet.

Det forskningsarbete jag initialt förutsatte mig att göra var en jämförande studie mellan hållbarhetsorienterade sociala rörelser i Barcelona och Göteborg. Jag var intresserad av dessa aktörers möjligheter att begränsa den nyliberala urbanismens konsekvenser samtidigt som de verkade i nyliberala specifika kulturella och institutionella sammanhang. Det var ett försök att fånga den politiska möjlighetsstruktur som den nyliberala urbanismen öppnade upp och de motsättningar den skapade i olika kontexter. Den ursprungliga idén var till stor del inspirerad av teorier som rörde sig på en hög abstraktions- och analysnivå såsom fransk regleringsteori eller mer styrningsorienterad mellanteori som urbansociologisk forskning om sociala rörelser. Det var också ett mer uppbyggligt än kritiskt perspektiv och initialt tänkte jag mig en formellare och mer policyrelevant lösningsorienterad avhandling än det ideologikritiska

arbete jag i slutändan skrev.

Kommersens status i planprocessen öppnade emellertid upp för många fler och bredare frågeställningar än det snäva formellare perspektiv jag initialt föresatt mig att använda – jag rörde mig från ett brett empiriskt fall med en snäv frågeställning till ett smalt empiriskt fall med en bred frågeställning. En av anledningarna att jag begränsade forskningsprojektet var att det initiala objektet för min studie ledde mig till norra Masthugget och Kommersen där de hållbarhetsorienterade sociala rörelser jag tänkt studera genom ”platsutveckling” underordnades en bytesvärdeskapande logik. Det göteborgska exemplet på sociala rörelser för min studies initiala design, Omställningsverkstaden, huserade tidigare på Vegagatan i Linnéstaden men tvingades flytta efter att Studieförbundet dragit in sitt extra stöd till föreningen. Av olika anledningar hamnade Cykelköket och Solidariskt Kylskåp från Omställningsverkstaden därefter på Kommersen som en del av platsutvecklingsprocesserna. De motsättningar jag hade haft aningar om blev här tydligare eftersom hållbarhetsaktivisterna på Kommersen så uttalat förväntades höja fastighetsvärdena. När objektet för min studie ändrades fick jag på detta vis insyn i de processer som pågick i norra Masthugget och kring Kommersen vilket ledde till att syften, forskningsfrågor och teorier behövde omformuleras. Med norra Masthugget som exempel tänkte jag mig istället en avhandling om aktivister och kulturaktörers roll i storskaliga urbana exploateringsprojekt och de eventuella valfrändskaper som uppstod mellan fastighetsägare, aktivister och kulturaktörer.

Vad jag initialt endast behandlade i ett stycke och såg som ett viktigt bidrag för att uppmärksamma ”Kommersens värden” i rapporten *Fallet Kommersen* kom sedermera att bli ett helt kapitel där jag undersökte hur aktörer med en nyliberala agenda försökte slå mynt om Kommersens varumärke. Efter att jag skrivit det första kapitlet om Kommersen insåg jag att jag hade tillräckligt med material för en hel avhandling om loppmarknaden. Samtidigt såg jag att de olika empiriska trådarna hängde ihop och att jag tydligare behövde underordna materialet ett teoretiskt perspektiv. Allteftersom analysen och arbetet med avhandlingen fortskred blev det mer uppenbart för mig att det jag studerade var nyliberal ideologi och att nyckelorden var de objekt i vilket trådarna löpt samman.

Att underordna det omfattande materialet en ideologikritisk nyckelordsanalys var ett produktivt sätt att ta sig an de många trådar som var sammanbundna genom Kommersen. Även att förstå ”Platsutveckling” i kapitel 7 som ett nyckelord var ett relevant sätt att greppa det empiris-

ka materialet. Min ursprungliga plan för det tredje empiriska kapitlet var att göra en nyckelordsanalys av nyckelordet ”smart” och det av ”smart” underordnade ”delningsekonomi” vilket följde logiskt efter de andra kapitlen och band ihop trådarna. ”Smart” kan kopplas till ”smart cities” som är en växande global industri där städer ses som potentiella marknader för teknologiska och sociala innovationer vilka kan skalas upp och exporteras. När jag en kväll i maj 2022 skulle fotografera rivningen av Kommersen stötte jag dock på begravningsmonumentet som skapats inom ramen för ”Får drömmar plats i Göteborg?”. Detta konstprojekts relation till och intervention på Kommersen öppnade upp helt nya frågeställningar och perspektiv som inte alls passade in i en nyckelordsanalys. Jag behövde därför tillföra Bourdieus teorier till konstellationen för att förstå dessa kampers specificitet, förutsättningar och relation till den nyliberala stadsplaneringsideologin.

4.2 Kritisk teori – ett positionerat perspektiv

I ett specialnummer i tidskriften *Cities* undersöker Margit Mayer vilken roll den kritiska urbanforskningen har i ett samhälle som allt mer domineras av aggressiv nyliberalisering och där allt fler aspekter av samhället, även forskningen, underordnas den kapitalistiska reproduktionens principer.¹ Mayer pekar på de klimatforskare som menar att de gjort sitt arbete som forskare och varnat för de katastrofala konsekvenser som ständig tillväxt för med sig. När beslutsfattare inte gör sitt jobb genom att vidta åtgärder blir många klimatforskare istället aktivister. Hon menar att kritiska urbanforskare, precis som klimatforskare har ett ansvar att agera mot de destruktiva urbaniseringstendenser som finns i samhället och att det är nödvändigt att rikta blicken mot potentiella politiska kritiska subjekt för att förstå frön till förändring. Även om det kan verka som om det rått konsensus om Kommersens roll i planprocessen i norra Masthugget är så inte fallet. Det finns en rad motstridiga intressen och konflikter mellan aktörer som har agerat i relation till Kommersen. I likhet med Adorno, men kanske främst Marcuse, menar Mayer att forskare bör ställa sig solidariska till, men också kritiskt granska, de initiativ som säger sig utmana den dominerande ordningen, som trots allt, inte står oemotsagd. Det är kritiska forskares ansvar och en tradition som även jag tar avstamp i.²

I den mycket kända essän ”Traditional and critical theory” från 1937

¹Mayer 2020.

²T. Adorno och Marcuse 1999.

menade Max Horkheimer att det som gör den kritiska teorin kritisk är dess strävan att vara en del av och ta ställning i sociala kamper: "the struggle in which his thinking is part".³ Detta är, enligt Horkheimer, inte något problem om man är öppen med det och reflekterar över det. För kritisk teori innebär forskning alltid att man tänker som samhällsvarelse, inte som utomstående observatör. Som kritisk kultur och urbanforskare är jag del av en lokal forskarmiljö som studerar Göteborg i Göteborg och som sådan har jag ett medborgerligt intresse av att leva i en stad där rätten till staden garanteras. Det vill säga att alla medborgares (och ickemedborgares) rätt till det offentliga rummet, rätt till bostäder och andra reproduktiva aspekter tryggas. Att kritiskt granska storskaliga urbana exploateringsprojekt i Göteborg är en del av det. Men också att kritiskt granska de alternativ som olika aktörer formulerade till denna hegemoni. Jag var under forskningsprocessen till viss del inblandad i dessa underordnade gruppers kamper. Det gav mig en fördel som forskare eftersom det hjälpte mig att förnimma det ickeidentiska, det som inte passade in i den nyliberala ideologin. Jag ställde mig många gånger solidarisk till en del av de aktörer jag studerade men kunde också se deras begränsningar – konstellationen är en möjlighet att beakta båda.

Konstellationen kan konkretisera hur underordnade aktörer reproducerar ideologi och att dessa aktörer på samma gång också producerar ickeidentitet som inte ryms i det dominanta. Jag kunde till exempel se det progressiva i Cykelkökets och Solidariskt kylskåps självorganiserade praktiker men också det större sammanhang i vilket de verkade på Kommersen som "platsutveckling". På liknande sätt kunde jag se den konfrontativa och kreativa estetiken och användandet av det offentliga rummet i "Får drömmar plats i Göteborg?". Men jag behövde även förstå vilka intressen konstnärerna försvarade, vad det var för kamp de förde och för vem? En konstellation eftersträvar objektets företrädare, inte subjektets i form av epistemologisk renhet i vissa radikala aktörers situerade eller positionerade perspektiv och praktiker.

Under processen sökte olika aktörer samarbeten på varierande sätt. En av dem var informant #11 som drivit loppisen i alla år och som suttit i långa förhandlingar med Älvstranden om dess nyöppnande.⁴

³Horkheimer 1972.

⁴Som jag tidigare nämnt tog det ett tag innan jag beslutade mig för att huvudsakligen använda Kommersen som empiriskt fall. Jag hade besökt loppisen ett antal gånger under dess storhetstid på nollnolltalet. När loppisen hade öppet de sista åren var jag däremot djupt försjunken i att läsa socialarörelseteori, söka i kommunala arkiv och att intervjua aktivister från Cykelköket. Jag missade därför möjligheten att göra deltagande observationer på Kommersen.

För att stötta informant#11 och medlemmar av hans familj som även var med i förhandlingarna försåg jag dem med dokument jag hittat i arkivet där vikten av Kommersens värden slogs fast. Jag skrev på hans önskan även en debattartikel i lokalpressen där jag ifrågasatte Älvstranden och konsortiet för att de förbisåg Kommersens brukares intressen.⁵ Tanken med debattartikeln var att sprida preliminära resultat och visa vilka motsättningar som slätas över i Göteborgs stadsplanering. Jag såg interventionen som en del av tredje uppgiften, det vill säga att samverka med samhället.⁶ Debattartikeln besvarades aldrig.

Vid ett tillfälle arrangerades även ett evenemang med mig, den ledande konstnären i ”Får drömmar plats i Göteborg?” och Teater Trixter. Teatern ligger i närheten av den plats där Kommersen en gång låg och efter att det norska bolaget Aspelin Ramm köpt deras fastighet lever ensemblen under rivningshot.⁷ Under evenemanget presenterade jag min forskning och deltog sedan i ett samtal med konstnären som också visade en film.⁸ Närvarande i publiken var dels representanter för Älvstranden som arbetar med platsutveckling på Kommersen men också informant #11 och medförfattare till rapporten Fallet Kommersen från stadsmuseet samt andra kommunala tjänstepersoner på kulturförvaltningen. Detta ledde till att nya kontakter skapades och perspektiv utbyttes. I någon mån bidrog projektet därför till att öppna dörrar så att nya samarbeten skapades mellan kommunala-, privata- och konstaktörer. Att som kritisk forskare bidra till dessa samarbeten är problematiskt. Trovärdigheten kan undergrävas om forskningen bidrar till de processer den kritiserar. Engagemang kan emellertid möjliggöra kunskap som annars missas och som kritisk forskare och medborgare har jag ett ansvar att tillgängliggöra mina resultat och samverka med samhället.

Ett annat etiskt problem som uppstod under forskningsprocessen var när jag av informant #7, från kommunen, blev tillfrågad att delta i en dialogworkshop med Kommersens försäljare.⁹ Om jag deltagit på workshoppen hade jag emellertid kunnat dra viktiga lärdomar och fått insyn i processen, samt eventuellt hittat nya informanter. Dilemmat bestod i att jag kände att jag hade svårt att bli insläppt på det empiriska

⁵Westerström 2022.

⁶Vetenskapsrådet 2017, s. 53.

⁷Mer om detta i kapitel 8.

⁸Vare sig jag ville eller inte betraktades jag som en medskapare till det sociala konstverket ”Får drömmar plats i Göteborg?” se bild4.1 från filmen som visades denna kväll.

⁹Workshoppen i fråga analyseras i Kapitel 7 i avdelningen ”Platsutveckling som dialog – ”Kommersen 1.5””.

Bild 4.1: Stillbild från den ledande konstnärens i "Får drömmar plats i Göteborg?"s video. Mitt namn figurerar längst ner i det vänstra hörnet. Bild: "Får drömmar plats i Göteborg?".

fältet för att göra deltagande observation. Det var till exempel tal om att jag skulle delta på konsortiets samverkansmöten men jag blev aldrig inbjuden. I Göteborg är stadsplaneringsprocesserna också väl beforskade vilket gör att det finns en intervjutrötthet, i synnerhet hos kommunala tjänstepersoner.¹⁰ Samtidigt fanns det etiska problem med att möta Kommersens försäljare som en representant för konsortiet och på deras initiativ.

I den hållbarhetsorienterade samverkansforskningen finns dock en stark trend att försöka platta till hierarkier mellan forskare, byggföretag och andra aktörer.¹¹ Det bygger på ett antagande om att vi alla är för hållbar utveckling och att vi alla sitter i samma båt. I denna *nätverksstyrning* och dessa samverkansformer kan gränser suddas ut: inflytelserika parter kan lyfta fram sin egen agenda och få det att framstå som samverkan. Efter lång tvekan avböjde jag att medverka i workshoppen. Det fanns en risk att avhandlingsprojektet påverkades av konsortiets hållbarhetsideologi, att jag tappade min kritiska blick och att jag utgick från deras problemformuleringar. Under en konferens för delningsekonomi berättade jag för informant #7 varför jag inte kunde delta. Dennes svar var också talande, informanten förstod precis varför jag "inte ville bli en del av

¹⁰ Detta gjorde också att jag fokuserade mer på dokumentanalys än intervjuer och deltagande observation. Saldert 2022

¹¹ Slater 2021.

smeten” och bekräftade därmed hur kladdiga de sammanhang där olika fält möts för att samverka kan vara.¹²

Jag skapade inte bara kontaktytor under forskningsarbetet. Jag hade även kopplingar till det empiriska fältet genom mina tidigare erfarenheter och nätverk. Under min magisterutbildning i kulturstudier 2010 var min praktik förlagd till stadsmuseet i Göteborg. Där fick jag insyn i en del av de processer och konflikter som museets satsning på social hållbarhet ”Urbanum” var inblandade i. De personer som arbetade med Urbanum var också med och skrev rapporten ”Fallet Kommersen” som analyseras i kapitel 6. Genom min erfarenhet av att praktisera på stadsmuseet kunde jag bättre förstå den problematik som behandlades i rapporten. Jag hade även arbetat som handläggare på Studieförbundet den part som drev ”Folkspace” på Kommersen och del av platsutvecklingsprocesserna.¹³ Visserligen arbetade jag där med att administrera folkbildningsstöd till hundägarföreningar. Men via mina kollegor som arbetade med hållbarhetsfrågor fick jag viss insyn i Studieförbundets och omställningsrörelsens relation till kommunen, regionen och det privata näringslivet. Jag designade initialt mitt forskningsprojekt delvis utifrån denna kunskap och erfarenhet.

Genom min egen prefigurativa aktivism som styrelsemedlem i föreningen Fripost hade jag också kopplingar till den lokala omställningsrörelsen.¹⁴ En del aktivister var till exempel dubbelorganiserade i Cykelköket, Solidariskt Kylskåp och Fripost. Detta engagemang gav mig viss legitimitet och en *emisk* förståelse för, och insyn i, deras perspektiv.¹⁵ Dessa aktivister såg intervjuutillfället som ett viktigt samtal, som en *inter-view*, ett utbyte och bollande av tankar – en möjlighet att reflektera över deras aktivism och position.¹⁶ Vid intervjuer med dessa aktivister var jag emellertid tydlig med att min roll var forskarens och inte aktivistens.

¹²Jag deltog emellertid på en samverkansworkshop där deltagare från olika professioner genom gula lappar förväntades komma med förslag hur delningsekonomi kunde utvecklas i Göteborg. Liksom på en nationell konferens om delningsekonomi. I detta sammanhang såg jag det inte som att jag kunde ses som en representant för konsortiet.

¹³Mer om detta i kapitel 7.

¹⁴Fripost handlar om att skapa alternativ till övervakningskapitalismen genom att förse medlemmarna med öppen källkodsdrivna självförvaltade e-post och andra molntjänster.

¹⁵Det emiska perspektivet beskriver den kultur som finns i det empiriska fältet medan det *etiska* är det utomstående akademiska perspektiv en forskare tar med sig till fältet. [För ett liknande projekt se också arbetarhistorikern, författaren och journalisten Bunni Ragnerstams essä i slutet på:] Bergman och Lindgren 2017

¹⁶Kvale och Brinkmann 2014.

4.3 Urval – Nyliberal ideologi, ett rörligt mål

I avhandlingen har jag använt blandade metoder och samlat in olika typer av empiriska material. Det huvudsakliga materialet består av en omfattande mängd insamlade dokument. För att komplimentera dokumenten har jag också gjort 9 halvstrukturerade intervjuer och deltagande observationer. I appendixet finns en förteckning och beskrivningar över de olika typer av material jag samlat in. I urvalet har jag inspirerats av författaren Sven Lindqvists arkivkritiska metod i *Gräv där du står* från 1978.¹⁷ Lindqvists arbete blottlägger den svenska betongindustrins ideologi genom att tillföra många konkreta historiska determineringar till dess berättelse. Det är en ambition som jag haft när jag gått igenom det omfattande arkiv och de handlingar som direkt och indirekt berör Kommersen. *Gräv där du står* är ursprungligen skriven för arbetare som genom studier av sin egen bransch vill skapa en bättre förståelse för sin historiska position. Dessa studier kan likt en konstellation visa motsättningarna och tystnaderna i företagens och branschorganisationernas berättelser. Ett kritiskt perspektiv på arkiven kan visa deras skapares makt att minnas och glömma, menade Lindqvist. Genom att uppmärksamma handlingarnas tystna vittnen kan forskare visa arbetsplatsolyckorna, döden och lidandet som inte ryms i de officiella framgångssagorna.¹⁸

Handlingarna som berörde Kommersen var, likt de arkiv som berättade om betongindustrin, ett intressant exempel på arkivens röster och tystnader. Inom planprocessen för norra Masthugget och dess intertexter producerades en ansevärd mängd texter av olika typer. Oavsett hur många konsult- och forskningsrapporter eller marknadsföringsmaterial jag läste om "hållbar stadsutveckling på Masthuggskajen" tillkom ständigt nya texter. Svårigheten med mitt fall var att det utspelade sig i realtid och att det hela tiden tillkom nya nyckelord och nya intressanta aspekter av nyliberal stadsplaneringsideologi under tiden forskningsarbetet pågick. När jag tyckte att jag hittat en intressant vinkel fann jag nytt material som tvingade mig att tänka om. Som forskare kunde jag inte annat än att dras med i denna stora mängd texter.¹⁹ Jag tillämpade ett *snöbollsurval* vilket innebar att vissa informanter eller ett visst material

¹⁷Lindqvist 1978; Sillén, Andersson och Ragnerstam 1984, För ett liknande projekt se också arbetarhistorikern, författaren och journalisten Bunni Ragnerstams essä i slutet på:

¹⁸Oavsett om de är barfotaforskare eller inte.

¹⁹Jag har under arbetets gång experimenterat med datorassisterade analysmetoder. Med dessa metoder gör programvaran en viss sortering av en korpus, den kan till exempel visa framträdande ord i material.

ledde mig vidare till nya data som fördjupade eller förändrade kunskapen.²⁰ Med tanke på den omfattande textproduktion som sker i samtida planerings-sammanhang var det en urvalsmetod som snabbt riskerade att växa till en lavin. För att slutligen begränsa arbetet tillämpade jag en *mättnadsprincip*. Det innebär att jag slutade inhämta mer material när jag inte längre blev förvånad och tyckte att liknande ståndpunkter återupprepades och bekräftades på det empiriska fältet.²¹ Jag fick främst tag i texterna på tre olika sätt.

- Genom att ladda ner de delarna av arkivet som var öppet tillgängliga på webben.
- Genom att begära ut listor på handlingar från Älvstrandens, Stadsbyggnads- och Fastighetskontorens arkiv.
- Genom att informanter och andra forskare rekommenderat läsning av och överlämnat olika dokument till mig.

I dokumentanalysen började jag med att läsa och gå igenom de plan-dokument som fanns tillgängliga på Göteborgs stads hemsida. Att läsa och gå igenom dessa dokument var viktigt för att förstå vilka intertexter Kommersen var del av och de generella principer som styrde exploateringen av norra Masthugget.²² För att hitta mer specifikt material som berörde Kommersen begärde jag från Älvstrandens, Stadsbyggnads-kontorets och Fastighetskontorets arkiv ut listor på de dokument som inte fanns tillgängliga på deras hemsidor. Jag kunde till exempel begära handlingar som berörde Kommersen eller handlingar under vissa diarienummer som berörde norra Masthugget. Genom att gå igenom dessa dokument kunde jag hitta värdefulla ledtrådar till hur Kommersens mening förhandlats i planprocessen. I dessa dokument refererades ibland även till andra dokument som inte fanns med på de listor jag begärt ut. På detta sätt växte materialet samtidigt som specificeringarna hjälpte mig att begränsa analysen till vissa dokument och använda andra för mer generell bakgrundsinformation.²³

För att komplettera dokumentanalysen har jag också genomfört 9 halv-strukturerade intervjuer med personer inom småskaliga ideella initiativ

²⁰ Atkinson och Flint 2004.

²¹ Kvale och Brinkmann 2014, s. 130.

²² I min magisteruppsats hade jag tidigare studerat Göteborgs översiktliga planeringsdokument och dessa var jag därför väl bekant med.

²³ Inom ramen för den Mistra intervention jag analyserar i kapitel 6 låg till exempel en mängd rapporter till grund. Det var nödvändigt att gå igenom allihop även om analysen begränsades till bara två av dessa dokument.

som förespråkar hållbarhet, företrädare för kommunala bolag, konsulter och andra relevanta institutioner. En del intervjuer hade till en början en mer informationsinhämtande karaktär: dessa ledde mig sedan vidare till andra relevanta informanter i personernas nätverk. Intervjupersonerna kom till exempel många gånger med förslag och rekommendationer på andra aktörer att intervjua eller dokument att ta del av. Detta var till stor hjälp i forskningsprocessen och många gånger hjälpte informanter till med att förse mig med dokumenten om jag inte redan hade tillgång till dem. Ett fåtal av de dokument jag begärt ut har varit censurerade. Denna censurering är huvudsakligen ett resultat av ökade privatoffentlig samverkan eftersom arkiven är skyldiga att censurera handlingar som berör privata externa aktörer när de utlämnas. Vad jag kunnat se av dessa dokument är att de frågor de har berört inte direkt varit relevanta för analysen.

Pandemins nedstängningar och medföljande hemarbete innebar också att många av intervjuerna flyttades till videolänksamtal. Jag upplevde inte att detta i grunden förändrade intervjusituationen. Däremot blev en del informanternas reaktioner på frågor svårare att förstå och tolka när de inte hade kameran på. På grund av tekniska problem förlorade jag även ljudet från en intervju. Jag försökte i detta fall så gott som möjligt återge intervjun i en fältanteckning. Tyvärr kunde jag inte citera den. Under perioder har jag också fört en kontinuerlig dialog (främst via telefon) med en del informanter. Denna kommunikationsform passade bättre för en del informanter som verkade känna sig obekväma med och svarade undvikande på att genomföra bandade längre intervjuer. Jag försökte så gott det gick att återge och reflektera över denna kommunikation i fältanteckningar som skrevs i anslutning till samtalen. Ibland skedde även denna kommunikation i slumpmässiga möten på fältet. Till exempel i sociala sammanhang eller olika typer av event jag blev inbjuden till eller på andra sätt närvarade vid under fältarbetet. Denna informationsinsamling gav mig en bättre förståelse för kontexten även om jag inte kunde direktcitera den eftersom informerat samtycke saknades.

För att skaffa fram olika typer av bakgrundsinformation och empiriska ingångar har jag även gjort deltagande observationer. Det innebär att jag som forskare öppet har närvarat vid olika aktiviteter som är relevanta för forskningsprojektet.²⁴ Jag har deltagit i workshoppar, föreläsningar, konferenser, möten och andra aktiviteter för att skapa mig en bild av vilka frågor som är relevanta och aktuella för olika aktörer. Informella samtal mellan presentationer där informanter uttrycker skepticism eller

²⁴Di Domenico och Phillips 2010.

optimism för olika förslag har också gett värdefulla insikter i mitt arbete. Frågor, observationer och ingångar som dykt upp har jag sedan undersökt närmare genom till exempel intervjuer eller genom att granska dokument. Metoden har huvudsakligen varit avsedd för att undersöka fältet och hitta ingångar och bakgrundsinformation.

Vid deltagande observation satte pandemin också käppar i hjulen för avhandlingsarbetet eftersom Folkhälsomyndigheten avrådde från fysiska möten. Jag försökte så gott som möjligt följa med på fältet digitalt genom att skriva upp mig på e-postlistor och närvara vid videokonferenser, föreläsningar och möten. Detta arbete gav mig potentiellt insikt i sammanhang jag sannolikt annars inte hade blivit inbjuden till, behövt resa långt för att ta del av eller annars inte blivit medveten om. Mycket av det audiovisuella materialet gjordes också tillgängligt digitalt i efterhand vilket förenklade informationsinhämtningen. För att inte drunkna i material och för att inte låta övervakningskapitalistiska plattformar styra mitt urval valde jag, i så hög grad som möjligt, medvetet bort att samla information från plattformar som Instagram, Google och Facebook när så var möjligt.

4.4 Att konkretisera det abstrakta

I teorikapitlet visade jag att Williams erbjuder en modell för att analysera ideologins många element och det dominantas förmåga att in- och underordna både kvardröjande och framträngande element i sig själv. Bourdieu hjälper mig att se hur makt och status förhandlas och förändras på en lägre abstraktionsnivå och hur de olika kapitalen fungerar i det sociala rummet. Med Adornos konstellationer och negativa dialektik kan jag sträva efter att förnimma det ickeidentiska i objektet och blottlägga vad som döljs av det identiska tänkandet. Hall erbjuder genom sin läsning av inledningen till *Grundrisse* ett sätt att göra ideologikritik genom att tillföra många konkreta bestämningar till objekten. För att skapa en konstellation och konkretisera objektet Kommensen har jag använt mig av metoden *triangulering*. Det innebär att forskaren kombinerar metoder för att öppna upp och belysa objektet från olika håll. Som jag tidigare nämnt har jag använt mig av kvalitativa metoder som text- och dokumentanalys men även halv-strukturerade intervjuer och deltagande observation. De olika metoderna har hjälpt mig belysa Kommensen på olika sätt.²⁵

²⁵Morris 2017.

4.4.1 Text- och dokumentanalys

Med hjälp av strukturalistiska och sociolingvistiska metoder och läsningar får jag i textanalysen syn på språkliga detaljer och små, men betydelsefulla, förskjutningar av mening i materialet, till exempel den mellan Kommersen och ”Kommersen 2.0” som behandlas i kapitel ””Platsutveckling” och ”Kommersen 2.0””. En viktig grundläggande komponent i denna läsning av texter är Ferdinand de Saussures teorier om relationen mellan tecken och betecknande, mellan ord och begrepp.²⁶ Det Saussure fick syn på genom denna enkla distinktion var begreppens meningsskapande funktion för orden. Meningen i något betecknat var alltså inte given utan kulturellt förhandlingsbar. I *semiotiken*, läran om teckensystem, hänger tecknen ihop i ständigt föränderliga system och strukturer. Roland Barthes tog i *Mytologier* från 1957 semiotiken ett steg längre:

Man kommer här att finna två motiv: dels en ideologikritik av den så kallade masskulturens språk, dels ett första försök till en semiologisk analys av detta språk: jag hade just läst Saussure, och hade blivit övertygad om att man genom att behandla ”kollektiva föreställningar” som teckensystem kunde hoppas på att komma förbi den fromma fördömsen och istället i *detalj* redogöra för den mystifikation som förvandlar den småborgerliga kulturen till universell natur.²⁷

Barthes föreslår en ideologikritik baserad på detaljerade läsningar av populärkulturen för att försöka blottlägga hur den småborgerliga kulturen framställde sig som en andra natur. I *Mytologier* visar han hur vardagslivet var lagrat av ideologins tecken i allt från plastleksaker, wrestling, Tour de France, modemagasin och reseguider över Spanien. Lika mycket i vad som betecknas och vad som inte gör det, textens tystnader. Den bildsemiotik Barthes introducerade breddade den strukturalistiska metoden till fler medium. Den är också kompatibel med det ideologikritiska perspektiv jag använder i min analys.

Den detaljerade läsningen är ämnad att ge företräde åt objektet. Barthes är noga med att påpeka vikten av en detaljerad läsning. Analysen bör alltså inte vara godtycklig utan väl understödd och nära de objekt som undersöks. Jag skulle inte kunna hävda att Kommersen subsumeras i nyliberal ideologi utan att, genom en noggrann läsning *visa* hur detta sker och i vilka strukturer dessa processer ingår.²⁸ Semiotiken är en viktig

²⁶Saussure 2015.

²⁷Barthes 2007, originalkursivering, 7.

²⁸Hall och University 1997.

del av konstellationen, ämnad att blottlägga de motsättningar ideologin döljer, att visa hur saker ligger till istället för att berätta hur de ligger till. Det finns däremot en risk att strukturalistiska teorier begränsar sig till en teori eller kategori. Att de tar sina egna systematiska analyser för givna och inte kontextualiserar för läsaren hur dessa strukturer kommer till uttryck i texter. Att de förmedlar subjektets företrädare framför objektets med Adornos terminologi. En sådan kritik uttrycker sociolingvisten Jan Blommaert i en teoretisk intervention ämnad att bredda förståelsen för texters kontext:

An ever-present concern in this exercise is the difference we ourselves can (should?) make: that of specifying detail in discourse, of demonstrating the precise and minute ways in which this symbolic commodity works and generates or articulates power and inequality.²⁹

Blommaert menar att en viktig del av dessa kontexter är att förstå hur texter rör sig och tillskrivs mening i olika sammanhang och mellan olika aktörer och genrer. Begreppet *texttrajectories* eller *textrörelser* som han introducerar sätter fokus på att texter och nyckelord rör sig mellan kontexter. I dessa olika kontexter kan texter domineras av olika röster. I kapitel 6 visar jag till exempel hur en text som var ämnad att skydda Kommersen från rivning anpassades till en dominerande röst/ideologi, för att blir hörd, *entextualiserad*. Det ledde till att texten *retextualiserades*, den bytte kontext och den redan dominerande rösten tog tydligare över, tolkade om och förändrade textens mening. Mitt empiriska material är fullt av liknande exempel. Texterna refererar och relaterar till andra texter och bilder i en process som kallas *intertextualitet*, en slags dialog eller konflikt mellan texter. Genom att analysera hur texter retextualiseras går det att närmare analysera vems röst som hörs och hur den transformeras när den flyttar sig mellan kontexter. I mitt tidigare exempel var det tydligt att de aktörer som försökte rädda Kommersen refererade till en mycket specifik intertext, nämligen planprogrammet för norra Masthugget och Göteborgs stads översiktplan för att ge legitimitet till sin intervention. Dessa texter är i sin tur del av större intertexter som binds ihop av globala flöden av bilder, nyckelord, ideologi och planeringsdokument ämnade att locka investerare och arbetskraft. De karakteriseras av *genrer*, språkliga och stilmässiga konventioner som vuxit fram ur specifika sammanhang, dominerade av specifika röster och nyckelord. De sociolingvistiska textanalysmetoderna ger möjlighet att zooma in och ut. Att titta på små semantiska förändringar i texter och

²⁹Blommaert 2001, s. 13.

koppla ihop dem med större kontexter och meningsskapande processer.

4.4.1.1 Fält- och forskningsbegrepp

Att skilja på *fält* och *forskningsbegrepp* eller empiriska och teoretiska begrepp har varit en av de största utmaningarna för mig under avhandlingsarbetet. Fältbegrepp är de begrepp jag stött på under mitt empiriska arbete. Jag har initialt och när det behöver upprepas markerat dessa begrepp med citattecken för att visa att de är empiriska fältbegrepp under analys. Forskningsbegrepp är de teoretiska begrepp jag använder för att triangulera analysen, jag markerar dem i regel med kursivering första gången de nämns. En av anledningarna till svårigheten att skilja på dessa är just att jag studerat kapitalismens nya språk vars nyckelord många gånger bär på radikal och kritisk mening samtidigt som det döljer verkliga sociala och materiella processer. De aktörer som exploaterade norra Masthugget uppvisade många gånger en falsk reflexivitet genom att använda kritiska begrepp som gentrifiering eller ”placemaking”.³⁰ Det senare används i ett sammanhang för att göra kritiska teoretiska analyser och i ett annat som en metod för att använda framträngande kultur till att öka fastighetsvärden.

Ett annat sådant lurigt fältbegrepp var ”Masthuggskajen”. Var kom det ens från? När började olika aktörer beteckna området så? En KORP analys visar att det är historiskt belagt sedan 1857 men endast sparsamt förekommer under nittonhundratalet.³¹ ”Masthuggskajen” som varumärke har jag spårat till ett konsortiemöte på Otterhällan från 2015 där representanterna för de olika byggbolagen beslutar sig för att ”förmedla[.] en bild av området som man behöver ta kontroll över”.³² I detaljplanerna ”Detaljplan för Järnvågsgatan m.fl. inom stadsdelen Majorna-Linné i Göteborg” har också denna beteckning smugit sig in i dokumenten. När jag gjorde en preliminär ytlig sentimentorienterad datalingsvistisk analys med hjälp av mjukvaran ”Sketch engine” av min korpus framstod ”Masthuggskajen” som ett performativt subjekt, en agent som gör, vill, ska och kan.³³ I den tidiga lösningsorienterade policyvänliga fasen av min forskningsprocess drogs jag stundtals med i detta förföriska språk och var mer benägen att ta fältbegreppen för givna. Allteftersom forskningsarbetet framskred beslöt jag mig dock för att använda planprogrammets

³⁰Med falsk reflexivitet menar jag att de gav sken av att ta hänsyn till olika aspekter när de egentligen inte gjorde det.

³¹Borin, Forsberg och Roxendal 2012.

³²Sjöström-Andersson 2015, s. 16.

³³Kilgarriff m. fl. 2014.

mer neutrala beteckning ”Norra Masthugget” när jag skriver om området för att inte ytterligare göra det till ett subjekt.

En forskare som särskilt understryker vikten av att inte ”idka fetischdyrkan av begrepp”³⁴ är Wacquant och det gäller både fält och forskningsbegrepp. Wacquant utgår från Bourdieus uppmaning att empiriska studier är och måste vara teoretiskt grundade och att teori och empiri går hand i hand när empiriska objekt konstrueras. Wacquants position är dels en kritik av alltför abstrakt teoretiserande som inte är empiriskt underbyggt. Men det är också en kritik av empiriska arbeten som idkar fetischdyrkan av fältbegrepp och forskare som hävdar att deras forskning är rent empirisk grundad. I en ofta citerad recension av tre erkända amerikanska urbana etnografiska arbeten kritiserar han grundligt dessa tre författare för att de gör fältbegrepp till forskningsbegrepp och därmed implicit skriver in sig i publikfriande dominerande ideologiska föreställningar om den rasifierade urbana arbetarklassen. I recensionen visar Wacquant hur dessa föreställningar bygger på enkla dikotomier mellan gott och ont, ”street” och ”decent” samt arbete och kriminalitet. I ett försök att vara pragmatiska skriver dessa författare in den rasifierade prekära arbetarklassen i en konservativ ideologi för att visa att dessa grupper minsann också strävar efter amerikanska värden som flitighet, laglydighet och moral. Författarna undviker konsekvent en analys av statens och kapitalets roll i marginaliseringen och stigmatiseringen av dessa grupper, menar Wacquant. När dessa forskare tar fältbegreppen för givna befäster de därmed att den rasifierade prekära arbetarklassen endast har ett värde om den kan leva upp till de värden de tillskrivs i den rådande sociala ordningen.³⁵

4.4.2 Halv-strukturerade intervjuer

En viktig komplimenterande del av mina dokumentstudier har, som jag tidigare nämnt, varit halv-strukturerade intervjuer. Den halv-strukturerade intervjun utgår från att forskaren har förberett vissa frågor men samtidigt är öppen för att intervjun kan ta andra vändningar än tänkt.³⁶ Intervjuerna hjälpte mig att konkretisera den nyliberala ideologin som Kommersen skrevs in i genom att tillföra fler dimensioner och perspektiv än de som fanns i dokumenten. Det var ett sätt att utforska textrörelser mellan olika kontexter och skillnaden mellan ”form” (policy) och ”innehåll” (praktiker). Jag ställde öppna frågor utifrån olika teman och

³⁴Min översättning L. Wacquant 2023, s. 41.

³⁵L. Wacquant 2002.

³⁶Kvale och Brinkmann 2014.

försökte lyssna till informanternas berättelser utan att ifrågasätta dem. Fanns det gemensamma nämnare eller hade olika aktörer radikalt skilda perspektiv och definitioner av begrepp? Vad var det som drev dem i deras arbete eller aktivism? Vad stod på spel? Var de dominerande definitionerna verksamma överallt? Eller fanns det möjligheter att utmana och omförhandla dessa? För att inte ta för given meningen bakom fältbegrepp var jag även intresserad av hur informanter definierade centrala begrepp som ”hållbarhet”, ”platsutveckling” och ”värde” och att utforska vilken mening dessa tillskrevs i olika kontexter.

För intervjuforskare som delar emiska perspektiv med informanter är det särskilt viktigt att vara medveten om de maktasymmetrier som finns mellan intervjuande och informanter. Även om informant och forskare har vissa gemensamma positioneringar och förståelser för empiriska aspekter och även om forskaren ser sig själv som en jämlike är det till syvende och sist forskaren som har analys och tolkningsföreträde över materialet. Intervjun är en enkelriktad dialog, har ett instrumentellt syfte vilket intervjuaren, trots eventuella positioneringar, är utbildad för att uppnå.³⁷

Som jag tidigare påpekat är fältet ”hållbar stadsplanering i Göteborg” ett väl beforskat område och vissa informanter gav uttryck för en intervjutrötthet. En del av dessa ses som experter inom sina fält och har invanda förklaringsmodeller och ”samtalsspår” när de blir intervjuade. När inflytelserika personer och experter intervjuas är det enligt Kvale och Brinkman viktigt att intervjuaren har en god förkunskap om fältet för att få till en framgångsrik intervju.³⁸ Då kan intervjuaren ställa mer precisa frågor och få syn på underförstådda ideologiska antaganden. Detta var också en av anledningarna att mitt avhandlingsprojekt kom att bli en dokumentstudie – jag kände att jag ville ha en god bakgrundsinformation och grundligt gå igen de olika dokumenten för att få ut det mesta möjliga ur intervjusituationen, vilket till slut gjorde att intervjuerna hamnade i bakgrunden av analysen.

4.4.3 Deltagande observation

Mina deltagande observationer handlade om att få kontakt med och förstå de människor jag studerade och de skeenden de var involverade i. Observationerna konkretiserade den nyliberala ideologin som Kommersen subsumerades i genom att uppmärksamma de känslor och relationer som den abstrakta nyliberala ideologin ignorerade. Det var en process där jag

³⁷Kvale och Brinkmann 2014, s. 48.

³⁸Kvale och Brinkmann 2014, s. 187.

lärde känna och fick insyn i många nya människors perspektiv, kamper och liv. Genom observationerna fick jag stundtals inblick i vad som hände *backstage* bland de grupper jag lyckades komma nära, i vissa fall på grund av mina emiska perspektiv. Backstage är en del av sociologen och etnografen Erwin Goffmans symboliska interaktions teori. I denna teori ses aktörer som skådespelare som performativt spelar olika roller när de agerar olika beroende på om de befinner sig på eller utanför den scen de förväntas spela dessa roller på.³⁹ Jag var till exempel backstage när jag blev hembjuden till informanter som verkat på loppmarknaden utanför den sociala roll de spelade när jag först stötte på dem vid Kommersen. Jag var backstage när jag deltog i en fest med aktivister från Cykelköket och Solidariskt Kylskåp. Detta hjälpte mig att bygga förtroende för och få insyn i dessa aktörers meningsskapande, intressen och perspektiv. Det var betydligt svårare att komma backstage med de privata och kommunala tjänstepersoner jag var i kontakt med under fältarbetet. Å ena sidan var det viktigt för mig att skapa förtroende och kontakt med dessa informanter för att få en nyanserad och detaljerad berättelse om Kommersen. Å andra sidan var det i egenskap av den roll de spelade som tjänstepersoner jag sökte kontakt med dem och var intresserad av deras roll som sådana.

Som humanistiskt forskare var skrivprocessen en central del av fältarbetet. I det etnografiskt inspirerade fältarbetet var jag influerad av Benjamins tankar om skrivande i "Författarens teknik i tretton teser" från *Enkelriktad gata* som gavs ut 1955. I tes 6 deklarerar han att: "Tal erövrar tanken, men skrift behärskar den".⁴⁰ För att "behärska tanken" både i specifika empiriska situationer och när jag rörde mig genom staden hade jag anteckningsboken i högsta hugg och skrev hela tiden ner tankar och observationer. I tes nummer 5 uppmanar Benjamin författare att alltid vara beredd att skriva i anteckningsboken: "Låt inte någon tanke passera inkognito och för din anteckningsbok med samma noggrannhet som myndigheterna för utlänningsregistret."⁴¹ Jag har 78 sidor med renskrivna fältanteckningar och en forskningsdagbok på 26 sidor. Den förra gick jag ofta tillbaka till när jag skrev analysen och den senare var ett av flera sätt för mig att "behärska" mina tankar.

Det är den lokala forskarens privilegium att ha möjlighet att i vardagen ta del av det empiriska fältet som jag gjorde. Överallt jag gick och överallt jag pratade om min forskning hade människor åsikter, tankar eller

³⁹Goffman 2014.

⁴⁰Benjamin 1996, s. 49.

⁴¹Benjamin 1996, s. 49.

konkreta relationer till Kommersen och den problematik jag behandlade i mitt forskningsprojekt. Många viktiga insikter i analysen har uppstått i spontana möten och rena tillfälligheter. En viktig del av processen var att i text ständigt reflektera över detta. Dessa observationer har hjälpt mig att uppfatta många aspekter av Kommersen som inte syns i de dokument jag analyserar. Till exempel den ilska Kommersens förvaltare uttrycker i prologen när loppisen har öppet i Masthugget för sista gången. Att genom deltagande observation närvara på fältet hjälpte mig att få syn på de känslor och erfarenheter som doldes i det omfattande textmaterialet. Analysen hade aldrig blivit vad den blev utan denna del av konstellationen.

Sammanfattningsvis har trianguleringen av dessa metoder hjälpt mig att skapa en konstellation som är ideologikritisk eftersom den beaktar det ickeidentiska – det som döljs av den nyliberala ideologin. Min huvudsakliga metod text- och dokumentanalysen konkretiserade Kommersen genom en närläsning som hjälpte mig att se textrörelser, röster och små förskjutning av Kommersens mening. Intervjuerna konkretiserade Kommersen genom att mer i detalj undersöka händelseförlopp, intressen, meningsskapande och andra aspekter som doldes i dokumenten. Observationerna gav mig viktiga pusselbitar om Kommersen som information om händelseförlopp, bakgrunder, kontexter och känslor vilka inte syns i de ideologiska dokument som var mitt huvudfokus.

4.4.4 Analysverktyg

För att hålla ordning på och sortera materialet har jag använt mig av det öppna källkodsprogrammet Zotero.⁴² I Zoterots notfunktion skrev jag även metakommentarer till innehållet som var en slags början till analys. Detta var användbart även när jag gick igenom akademisk litteratur och återvände till artiklar jag läst tidigare i min process. Förutom dess mycket användbara stöd i referenshantering finns i Zotero också en möjlighet att tagga olika typer av material. Detta var i synnerhet användbart för att hålla reda på den stora mängd dokument jag behövde gå igenom i det empiriska arbetet. Efter transkribering och pseudonymisering läste jag även in intervjuerna i programmet. När jag gick igenom materialet markerade jag olika typer av relevant innehåll med empiriska och teo-

⁴²Av integritets, interoperabilitets och kompatibilitets skäl har jag, utöver Zotero, i så hög grad som möjligt använt mig av fri programvara i mitt forskningsarbete. Dan 2024

retiska taggar.⁴³ Till exempel ”Kommersen”, ”värde”, ”hegemoni” eller ”platsutveckling”. Genom att söka på taggen ”Kommersen” kunde jag då få en lista på allt innehåll som berörde Kommersen och sortera den efter kategorier som ”tid”, ”typ” eller ”skapare”. Om jag sökte på ”Kommersen” och ”hegemoni” fick jag fram det innehåll som var markerat med dessa taggar och kunde skapa en preliminär struktur på kapitlen utifrån dem. Jag kunde också koppla olika sorters material till varandra genom att länka ihop dem med funktionen ”related” vilket också hjälpte mig att se intertextualiteten mellan de olika materialen.

Det finns idag mycket metodutveckling och stöd för datorassisterad kvalitativ analys. Mina Zotero taggar var till stor hjälp. Att endast utgå från dessa i analysen hade däremot varit otillräckligt. QAQDAS programmen var ursprungligen designade för s.k. ”grundad teori”, en metod där forskaren sorterar sin analys utifrån empiriska teman den hittar i sitt material. Wacquant menar i sin ovan nämnda kritik av tre amerikanska etnografier att de grundade analyserna är ovetenskapliga eftersom de utgår från dominerande ideologi istället för vetenskapligt grundad teori.⁴⁴ Kvale och Brinkmann menar att det finns en risk att QAQDAS programvaror överläts att avgöra meningen i analysen istället för att forskaren går i teoretisk närkamp i sina tolkningar och analyser av materialet. Dessa verktyg kan vara ett stöd men som kvalitativ forskare är det nödvändigt att göra nära läsningar av materialet. Flera av de dokument jag analyserar i avhandlingen har jag läst om och om igen. Denna närläsning och den medföljande kritiska tolkningen är något som taggning inte kan ersätta.

4.5 Etiska överväganden

Forskningen är etikprövad med diarienummer 2020-02910. Etikprövning gjordes eftersom känsliga personuppgifter om t.ex. politiska och filosofiska åsikter samlades in i projektet. I mina etiska bedömningar har jag utgått från Vetenskapsrådets publikation *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning* från 2002 samt *God forskningssed* från 2017.⁴⁵ I den förra anges fyra etiska kriterier för forskning inom samhällsvetenskap och humaniora:

⁴³Mitt taggningsförfarande var relativt ostrukturerat. Zotero erbjuder heller inte möjligheter till tagghierarkier som utpräglade datorstödda kvalitativa QAQDAS programvaror, till exempel ”Taguette”, gör.

⁴⁴L. Wacquant 2002, s. 1523.

⁴⁵*Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning* 2002; Vetenskapsrådet 2017.

- Informationskravet
- Samtyckeskravet
- Konfidentialitetskravet
- Nyttjandekravet

Informationskravet handlar om att informanterna så långt det är möjligt har rätt att få veta att de ingår i ett forskningsprojekt. I synnerhet när deras deltagande kräver aktiv medverkan. För mitt projekt berörde detta framförallt de informanter jag intervjuade för avhandlingen. Detta innebar att informanterna innan intervjun startade fick läsa information om forskningsprojektets bakgrund, syften och frågeställningar. Före intervjuerna fick de också möjlighet att ställa frågor om studien, vilket en del informanter gjorde. När jag gjorde deltagande observationer försökte jag i så hög grad som möjligt vara tydlig med att jag deltog i sammanhangen som forskare och berätta om mitt forskningsprojekt för de som var intresserade. Jag kunde till exempel inleda en konversation på fältet med att berätta varför jag var intresserad av just den kontexten och om hur det berörde mitt avhandlingsprojekt.

Samtyckeskravet handlar om att de personer som deltar i forskning så långt som möjligt ska ge informerat samtycke till sitt deltagande. Informerat samtycke hänger ihop med informationskravet och innebär att informanterna ska veta vilket typ av forskningsprojekt de deltar i och varför. Vid intervjuerna gav informanterna sitt informerade samtycke genom att skriva under en samtyckesblankett där också den information som nämndes i det föregående stycket fanns med. Samtyckeskravet innebär också att informanter när som helst, utan att uppge anledning, hade rätt att dra tillbaka sitt samtycke. I den samtyckesblankett informanterna skrev under och fick en kopia av var denna information inkluderad. Där fanns också information om vem de skulle kontakta för att dra tillbaka sitt samtycke.

I de fall jag gjorde deltagande observationer var det något svårare att leva upp till informations- och samtyckeskravet eftersom jag inte bar med mig samtyckesblanketter hela tiden och inte ville ta för mycket plats i de sammanhang jag deltog i. När jag såg och hörde om saker jag tyckte var intressanta bad jag då istället om muntligt samtycke och berättade om mitt projekt. I de fall där jag delade emiska perspektiv med informanterna var jag så tydlig som möjligt med att jag intervjuade dem i min etiska forskarroll. Vissa informanter krävde att i förväg få läsa de delar där de citerades. Jag var här tydlig med att de fick se

sina egna citat men inte ta del av texten. Jag ville inte att deras åsikter skulle påverka analysen. Detta var särskilt viktigt då jag intervjuade de aktivister som var dubbelorganiserade i Fripost och Cykelköket.

Konfidentialitetskravet innebär att informanterna har rätt att vara anonyma när de deltar i forskning och att de har blivit informerade om och gett sitt samtycke till detta. I appendixet på sida 229 försöker jag ge informanterna generiska beskrivningar som avslöjade mer om deras funktion än deras person. Det kan ändå vara svårt att garantera att vissa informanter inte kan identifieras av de aktörer som känner fältet. Generellt sett förekommer emellertid inte känsliga personuppgifter och de flesta informanter som citeras i avhandling gör det i egenskap av sin roll som kommunala tjänstepersoner. Jag bedömer därför att jag gjort vad jag kan för att skydda deras konfidentialitet och att nyttan med forskningen överväger risken att dessa informanter eventuellt identifieras. Intervjuerna transkriberades och pseudonymiserades. Kodlistan för att identifiera informanterna förvarades i ett låst skåp på mitt rum. Ljudfilerna för intervjuerna förvarades på en krypterad hårddisk i ett annat låst skåp på mitt rum, endast jag hade tillgång till krypteringsnyckeln för att avkryptera hårddisken. Detta garanterar också användningskravet som handlar om att den insamlade informationen inte skall användas för andra syften än de som uppges i informations- och samtyckesblanketten.

Kapitel 5

Kontextualiserande bakgrund

Man vet inte exakt när fastigheten på Första Långgatan 27 som skulle komma att kallas för Kommersen byggdes.¹ Men förmodligen någon gång i början av 1900-talet. Byggnaden var ett magasin som stod på baksidan av Strömmanska huset.² Firman Strömman & Larsson ägnade sig under den här tiden likt många andra verksamheter i området åt handel med trävaror men hade även en snickerifabrik i närheten av Järntorget. I en brand 1915 förstördes dock flera av trävarumagasinen i området men byggnaderna på Första Långgatan 27 klarade sig. Strömmanska huset revs 1926 när Första Långgatan skulle breddas, lagerbyggnaden som senare rymde Kommersen klarade sig däremot. Under den här perioden moderniserades stadsdelen också och kajen vid Masthugget fylldes ut och jämnades till.³

Under 1940-talet kom biltrafiken alltmer att dominera området och flera fastigheter revs de efterkommande decennierna. I norra Masthugget anlades istället parkeringsplatser, kontor och motortrafikleder som har karakteriserat området fram till idag. Storskaliga saneringar av bygg-

¹Den initiala delen av det här kapitlet baserar jag på rapporten *Urban Cultures: Fallet Kommersen*. Rapporten producerades inom ett Mistra Urban Futures finansierat projekt som undersökte begreppet kulturell förtätning. Projektgruppen använde Kommersen som empiriskt exempel för att utforska dessa begrepp och gjorde ett omfattande empiriskt arbete i sin forskning om byggnaden. De lyckades även stoppa byggnaden från rivning genom att skriva fram den som kulturell förtätning. Fallet Kommersen är föremål för en djupare analys i kapitel 1 del 2.

²Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, sida 15.

³G. Lönnroth, Göteborg och Stadsbyggnadskontoret 1999, sida 165.

Bild 5.1: Fotografi av Otto Thulin föreställande Första Långgatan 27, taget i april 1950. Källa: Göteborgs Stadsmuseum

nader i området fortsatte emellertid ända fram till 1994 då kvarteret Kostern revs och en bostadsrättsförening med samma namn uppfördes sydväst om Kommersen.⁴ I byggnaden Kommersen levde dock trävaruindustrin kvar: på sjuttioalet etablerades sig Curt Lundhal med en trävaruhandel som kallades Masthuggets Byggshop och var aktiv fram till 1989.⁵ 1992 öppnade istället Frukt och Grönsakshuset sina portar i lokalerna. Grönsaksbutiken var populär och sålde billiga grönsaker till göteborgare som kom dit från hela staden. Vid millennieskiftet gick Frukt och Grönsakshandeln i konkurs och loppmarknaden Kommersen etablerades i byggnaden.⁶

Kommersen loppmarknad hade öppet varje lördag och söndag mellan 09–15. Loppmarknaden drevs av informant #11. En tid hade han också hjälp av sin son och svärdotter. Det var han som fixade när något gick

⁴G. Lönnroth, Göteborg och Stadsbyggnadskontoret 1999, sida 165.

⁵Byggnadsaktiebolaget Curt Lundhal ägde både tomten och fastigheten fram till 2006 och är idag en stor fastighetsägare i området. Bolaget äger Wettergrenska huset som ligger i planområdets västra del. Tidigare ägde bolaget också Fryshuset som 2022 såldes till det norska fastighetsbolaget Aspelin Ramm som nu har för avsikt att riva det. Mer om detta i del 2 kapitel 3.

⁶Loppmarknaden Kommersen har inget att göra med en annan second-handverksamhet på Hisingen som också kallades Kommersen vilket krönikören och serietecknaren Johan Wanloo felaktigt hävdar i en krönika i GP från 2021.(Wanloo 2021)

Bild 5.2: Grafitta eller Carolina Falkholt var tidigt ute med att göra gatukonst på Kommersens fasader. Carolina Falkholt betraktas idag som en av de samtida mest erkända och väletablerade internationella svenska konstnärerna. Hon har även gjort sig känd för att måla stora könsorgan på väggfasader, även på Kommersens Bild: Mikael Moiner 6/7 2011 (CC BY 2.0).

sönder och höll kontakt med de mer permanenta försäljarna. Borden kunde bokas via ett internetbaserat bokningssystem och det kostade ca 200 kronor för en lördag, 100 kronor för en söndag eller 300 kronor för en helg med en liten variation beroende på vilken typ av bord som eftersöktes.⁷ Originalbyggnaden bestod av en stor hall med mestadels fria ytor som delades upp i gångar vilka fylldes av loppmarknadsbord och olika mer eller mindre inredda försäljarbås som nedanstående bild illustrerar.

På Kommersen fanns som sagt både temporära och permanenta bord. Det fanns många äldre försäljare som var där varje helg och hade sina fasta bås. Dels för att tjäna en slant men också av sociala skäl då många av dem kände sammanhang i verksamheten och i viss mån tog hand om varandra. I rapporten *Urban Cultures: Fallet Kommersen* (fortsättningsvis *Fallet Kommersen*) berättar en av dem att det i hans bås fanns retroprylar som det inte gick att hitta någon annanstans och att han hade kunder

⁷ *Kommersen Loppmarknad* 2010.

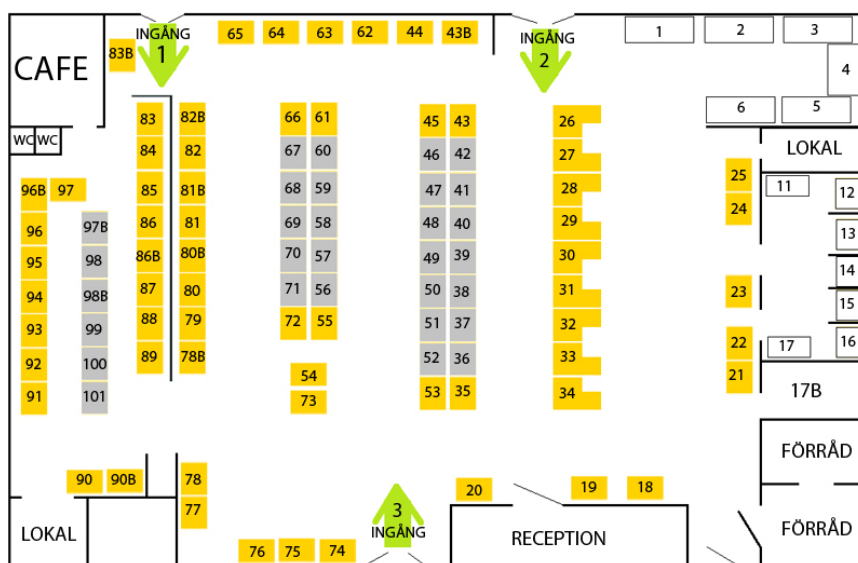

Bild 5.3: Kommersens bopningssystem. Bild: Kommersen, okänt datum.

från hela världen. Detta hade inte varit möjligt utan Kommersen menade han.⁸ Förutom denna globala kundkrets drog loppmarknaden besökare från hela Göteborg och regionen runtomkring. Min exfrus farfar älskade till exempel loppmarknaden. Han drev en hemmaloppis i sin villa på Lyckorna i Ljungkile och brukade åka till Kommersen för att ”tjöta”, hitta dyrgripar och sedan sälja dem hemma i sin bod. På Kommersen fanns allt från riktigt skräp till antikviteter och nästan nya grejer.

Kommersen rymde också en tillbyggnad från 1940 som byggts ut i omgångar fram till 1960-talet och fungerat som kontor ut mot Första Långgatan.⁹ Under Kommersens tid i byggnaden fanns här ett café som drivits och förts vidare inom ett informellt nätverk av kvinnor. När Fallet Kommersen skrevs hade innehavaren till caféet verksamheten som ett komplement till ett arbete i kommunalt storkök. Hon arbetade deltid för att baka på fredagar och sålde sedan kakor och bakverk i caféet när Kommersen hade öppet på lördagar och söndagar. Det hon inte fick sålt gav hon till sina egna barn och grannar eftersom hon inte hade tillgång till frys hemma. Hon menade att hon främst drev caféet för att det luktade så gott om fredagarna och att hon kunde dela med sig av det som blev över. Många besökare och försäljare vittnade också om den höga kvalitén på bakverken och den goda och gemytliga stämningen

⁸Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 22.

⁹C. Carlsson 2013.

Bild 5.4: En dag på Kommersen. Bild: Lucia Escarate ur Fallet Kommersen, Göteborgs Stadsmuseum, Mistra Urban Futures och Centrum för Konsumtionsvetenskap, Göteborgs Universitet 2013.

i Kommersen och på caféet. Sammanfattningsvis var loppmarknaden en viktig mötesplats för många olika grupper i staden. Den låga hyran, det centrala läget, de låga ekonomiska och sociala trösklarna och den tillåtande attityden gjorde enligt Fallet Kommersen verksamheten unik i sitt slag.

5.1 Kommersen blir en del av Masthuggskajen

2008-06-10 beslutade byggnadsnämnden i stadsdelen Majorna/Linné att initiera ett planarbete för norra Masthugget.¹⁰ På det viset började arbetet med norra Masthugget där Kommersen befann sig. Området är ett storskaligt centralt förnyelseprojekt på Göteborgs södra älvstrand som förväntas vara färdigbyggt någon gång under 2026. Här byggs det ca 1300 bostäder och 5–6000 kontorsplatser.¹¹ Ambitionerna runt projektet är höga och förtätningen förväntas lösa problem med segregation och bostadsbrist genom vad som beskrivs som omfattande hållbar stadsutveckling. Exploateringsprocessen av norra Masthugget sticker också ut då projektet frångår en del av stadens egna normer och byggs ovanligt tätt

¹⁰Byggnadsnämnden 2008, sida 20.

¹¹Stadsbyggnadskontoret 2018, sida 6-7.

och högt. I en del av norra Masthugget ska till exempel en två hektar stor halvö som sträcker sig från Järnvägsgatan och ut i vattnet byggas. Området är också en del av ett större förtätningsprojekt kallat Älvstaden som sträcker sig över hela det centrala älvområdet och innefattar 500 000 kvm byggnadsyta. Enligt Vision Älvstaden ska den centrala Älvstaden möta vattnet, hela staden och stärka den regionala kärnan.¹² I hela området planeras det för 25 000 nya lägenheter och 45 000 nya arbetsplatser.¹³ Hur skulle dessa mål då uppnås? Vad skulle Masthuggskajen bli för ett område?

5.2 En stad för alla

Det har även skett en viss ideologisk omorientering bland kommunala och privata aktörer i områden som Frihamnen, Ringön och norra Masthugget. Dessa präglades inte av den revanschistiska retorik som föregick exploateringen av Gustav-Dahlén området eller Kvillebäcken som det sedan kom att kallas. Istället talades det om tillgängliga offentliga utrymmen, lägenheter med normala hyror och en stad där det ska finnas någonting för alla. Vissa nyanställda och yngre personer på Älvstranden har också varit drivande i att tydligare lyfta fram hållbarhetsfrågorna i stadsplaneringen.¹⁴ När jag frågade en informant från Älvstranden om vad som stod på spel i norra Masthugget och vad som var viktigt menade informanten emellertid att processerna runt norra Masthugget mest bestod av en ”hög svansföring”:

Jag är inte säker på att det finns en sån sense of emergency riktigt här. För att (skrattar) tyvärr så tror jag att dom flesta tänker att om det blivit buisness as usual så är de ganska fine liksom. Vilket ju är synd. Men vi har ju ganska hög svansföring. Får man väl säga och där är ju även byggherrarna med och har det också. Och det ger ju bra förutsättningar för att man sätter lite press på varandra.¹⁵

I citatet ovan menar informant 5 att det i planarbetet av norra Masthugget inte fanns någon ”sense of emergency”, men att parterna i konsortiet hade en ”hög svansföring”. Jag förstår det som att det i konsortiet var viktigt att prata om att Masthuggskajen skulle svara mot visionerna i

¹²Kommunstyrelsen 2012.

¹³Älvstaden – Nordens största stadsutvecklingsprojekt 2022.

¹⁴Till exempel bjöds ojämlikhetsforskaren Thomas Piketty in för en specialföreläsning på Älvstranden Utveckling AB under hans besök i Göteborg.

¹⁵Informant 5, intervju med författaren, Göteborg, 24 april 2019.

Älvstaden och de krav som Älvstranden ställde för att få köpa mark. Men att det i gruppens process runt området inte var några ödesfrågor om klimat eller segregation som stod högst upp på agendan eftersom processen präglades av ”business as usual”, dvs. ett ”scenario med oförändrade förhållanden”.¹⁶ Ett dokument som särskilt skildrar denna höga svansföring och som konsortiet gemensamt kommit fram till var hållbarhetsprogrammet.

Hållbarhetsprogrammet låg, ihop med kvalitetsprogrammet, också som en bilaga till exploateringsavtalen. I dessa avtal framgick även att byggaktörerna kunde framtas möjligheter att i framtiden köpa mark i Älvstaden om det inte följdes. Informant 5 menar däremot att många av formuleringarna i avtalen var vaga och att Älvstranden inte längre kunde påverka fastighetsägaren när marken väl var såld: ”samtidigt tycker väl jag att mycket av det som står i dom här handlingsplanerna är lite löst formulerat. Att det inte alltid är så lätt att utkräva ansvar”. De program som förväntades garantera att de hållbarhetsorienterade målen uppfylldes uppfattades alltså även av dem som jobbar med dem som vaga. De höga markpriserna och den centraliserade byggsektorn gör också att bara ett fåtal aktörer har möjlighet att exploatera mark i Älvstaden och att dessa därför har ett stort förhandlingsutrymme och möjlighet till inflytande över planprocessen och hur den här typen av dokument utformas.

Hela hållbarhetsprogrammet var nedbrutet i tre huvudprinciper: ”identitet i en sammanhållen stad”, ”samspel i en bra stads- och livsmiljö” och ”främja hållbara livsstilar”, dessa hade i sin tur 9 delmål.¹⁷ I likhet med tankarna om att Kommersen 2.0 skulle kunna samexistera med och vara en förstärkt integrerad del av Masthuggskajen, underströks i programmet att området även i fortsättningen skulle domineras av en mångfald av människor och verksamheter. Under avsnittet ”identitet i en sammanhållen stad” beskrevs Masthuggskajen som en plats där alla göteborgare skulle kunna bo, verka och vistas.¹⁸ Den nya kajen skulle inte ”docka till” den gamla den skulle ”docka in i” som det hette i programmet.¹⁹

Den så kallade ”butiksdöden”, som beror på strukturförändringar i handeln och stigande lokalyror, påverkade dock planeringen av området. E- och externhandeln hade försvårat för detaljhandeln och de traditionella lokaluthyrningsmodellerna, och därför menade flera aktörer i Masthugg-

¹⁶ *business as usual-scenarie* 2023.

¹⁷ Masthuggskajen 2017, s. 8.

¹⁸ Masthuggskajen 2017.

¹⁹ Masthuggskajen 2017, s. 26.

kajens konsortie att de behövde tänka nytt.²⁰ Som en del av arbetet i konsortiet pågick till exempel förhandlingar om hur olika aktörer med ”låg betalningsförmåga” inte bara skulle delta i den temporära platsutvecklingen utan också hur dessa skulle kunna fylla upp de väl tilltagna bottenvåningarna i det färdigbyggda Masthuggskajen.²¹ Bild 5.5 kommer från *Masterplanen för levande bottenvåningar* den visar de många utmaningar som ”levande bottenvåningar” enligt konsortiet kunde lösa.

Som figur 5.5 visar sågs levande bottenvåningar som en lösning på många problem. Det diskuterades i en mängd utredningar och rapporter och ansågs vara ett viktigt begrepp för att föra planeringsprocessen i konsortiet framåt.²² I *Masteplanen för levande gatuplan* ansåg konsortiet att ”levande gatuplan” kunde skapa ”upplevelserika offentliga platser” och ”en atmosfär av social omtanke”. På så vis kunde fastighetsvärdena öka och föreningslivet stärkas.²³ Konsortiet tittade därför på olika BID-liknande modeller²⁴ där kostnaden för ”aktörer med låg betalningsförmåga” skulle delas av alla parter i konsortiet. Men också på möjligheter för småskaliga aktörer att i högre grad dela lokaler. Argumentet var att en inkluderande stad inte bara gynnade demokratin, tillgängligheten och den hållbara utvecklingen, även fastighetsvärden påverkades positivt av detta eftersom de ideella och hållbarhetsorienterade aktörerna med låg betalningsförmåga kunde bidra till att skapa liv och rörelse samt ett attraktivt helhetsintryck. I hållbarhetsprogrammet formulerades det på följande sätt: ”Det är när vi lyckas hitta de hållbara lösningarna som vi skapar individnytta, affärsnytta och samhällsnytta samtidigt.”²⁵ Den sociala hållbarheten var på så sätt underordnad identitetsarbetet och därmed varumärket en del av en win-win-win retorik där det sociala arbetet underordnades principer för ”tillväxt först”. En inkluderande identitet bidrog till att minska segregationen, det skapade ett attraktivt helhetsintryck och därmed högre fastighetsvärden.²⁶

Dessa dokument var också ett resultat av långvariga diskussioner som förts i konsortiet. I en sammanfattning från en workshop organiserad av konsortiet menade till exempel flera aktörer följande: ”Dialogprocesserna har visat att internationella aktörer **inte** vill sitta i Business centers

²⁰ Molnar 2019.

²¹ Svantesson och Hohlfält 2017.

²² Molnar 2019.

²³ T. r. AB och Rstudio 2019.

²⁴ För en diskussion om BID se sida

²⁵ Masthuggskajen 2017, s. 12.

²⁶ Även om idén om lägenheter med överkomliga hyror skrotades i Masthuggskajen var tanken att alla göteborgare iallafall skulle kunna vistas i Masthuggskajen.

Vårt arbete ska ge

- Stark lokal vardagskultur
- Lågt klimatavtryck från invånarnas livsstilar
- Trygga stadsmiljöer
- Arbetstillfällen
- Affärsnytta & fastighetsvärden
- Företagsetableringar
- Social sammanhållning
- Upplevelserika offentliga platser
- Tillgänglighet för alla
- Bestående utvecklingskraft i lokalsamhället
- Atmosfär av social omtanke
- Starkt föreningsliv

Bild 5.5: Levande bottenvåningar sågs som lösningen på många problem. Bild: Älvstranden 2019.

varför en position som Business absolut inte skall eftersträvas utan en vinkling mot kultur är en bättre utgångspunkt.” Masthuggskajens identitet skulle istället vara en ”internationell scen för vardagskultur”, mer Ströget i Köpenhamn än Manhattan i New York.²⁷ De aktörer som drev utvecklingen av området aspirerade till att Masthuggskajen skulle bli ”stimulerande framför imponerande”.²⁸ Detta var också ett led i att konsortiet skulle hitta sitt eget varumärke i konkurrens med andra nyproducerade höghusområden i Göteborg som till exempel Gårda eller Centralenområdet. Varumärkeskonsulterna menade att dessa hade mer av en ”internationell” och ”business” karaktär och att Masthuggskajen istället skulle etablera sig med en kulturprofil.²⁹ Med hjälp av kulturprofilen kom den internationella känslan på köpet, fast ännu starkare eftersom den hade en mer autentisk prägel.³⁰

Stoffet till denna mening som nu tillskrevs Masthuggskajen kan skönjas redan i förarbetet till och idéerna om urban kultur som utvecklades i *Fallet Kommersen* som jag analyserar i kapitel 6. Dessa idéer handlar om hur vardagligt meningsskapande i rummet gynnar socialt, ekologiskt och ekonomiskt hållbarhetsarbete. Varumärkeskonsulterna och konsortiet

²⁷Sjöström-Andersson 2015, s. 29.

²⁸Masthuggskajen 2017, s. 6.

²⁹Sjöström-Andersson 2015, s. 19.

³⁰Inn och TAM 2015, ”Vi tror att vi med hjälp av kulturen kan skapa en scen som kommer att kunna kännas internationell”.

försökte få de taktiska vardagliga rumskapande praktikerna att bli en del av det långsiktiga strategiska arbetet med Masthuggskajens varumärke, delvis med inspiration från Fallet Kommersen. Denna höga svansföring maskerade business as usual eftersom den egentligen syftade till att maximera bytesvärdet i området. Idén om att norra Masthugget skulle bli del av en stad för alla var underordnad en instrumentell princip om att social hållbarhet bara var möjligt om det kunde bidra till att skapa ett starkt varumärke. Därför var det viktigt att prata om att alla tre aspekter av hållbarhet hängde ihop.

5.3 Krockar, kontraster och en internationell scen för vardagskultur

Det finns i dagsläget inget område som fullt ut äger kulturspåret i Göteborg. Avenyn med dragnings ner mot Operan klassas delvis in under kultur, men denna kultur berör främst de som är intresserade av teater, opera och konst. Det krävs dessutom ofta betalning för att få tillgång till kulturen. Vi tror på att ringa in begreppet kultur och låta kulturen blomma ut hela vägen i området. Varje dag, hela dygnet, lätt tillgängligt och för alla. Masthuggskajen ska bli bäst på att leverera kultur i vardagen. Vi har valt att kalla det Vardagskultur. I begreppet har vi lagt in olika kulturaspekter som subkultur, matkultur, affärskultur, möteskultur, teaterkultur för att fånga den mångfald av kulturyttringar området kan präglas av.³¹

Istället för ”internationell” och ”business” var Masthuggskajens unika försäljningsargument ”kultur”. Men det var inte ”finkultur” som runt Avenyn. Det var, precis som i *Fallet Kommersen*, med ett brett kulturbegrepp som norra Masthugget skulle säljas. Med denna breda kultursyn kunde både dominerande affärskultur och alternativ subkultur vara en del av varumärket. Och då kom också den internationella känslan på köpet.³² Det nya området sågs också som en förlängning av både det subkulturella Andra Långgatan och det fashionabla Linné, i Kvalitetsprogrammet framhölls att exploatörerna skulle jobba med ”krockar och kontraster”, bland annat genom att använda material som tegel och metall eftersom dessa kommunicerade en rå och ruff känsla.³³ i Masthuggskajen skulle

³¹Sjöström-Andersson 2015, s. 19.

³²Sjöström-Andersson 2015, s. 19.

³³Stadsbyggnadskontoret, Arkitekter och ÅF 2018, s. 5.

man kunna ”Komma som man är och vara den man vill” och i flera dokument slog aktörerna från konsortiet fast att det var viktigt att skapa ett område med ”inslag av det opolerade och lite ruffa; en stimulerande blandning som skapar en internationell känsla”.³⁴ I detta sammanhang sågs Kommersens estetiska värden också som viktiga och i flera utredningar talade olika aktörer om att ta tillvara ”den relationella arkitekturen” och gatukonsten, samt att delar av Kommersen skulle kunna bevaras.³⁵ En konsultbyrå föreslog till och med att Masthuggskajen rätt planerat skulle kunna bli som ”knivsöder i positiv bemärkelse” om konsortiet bara lyckades bevara handeln i området.³⁶ Ett sätt att göra detta var som sagt att skriva fram Kommersen som en ”ruff” identitetsbärande markör för att det nya området inte skulle bli för ”polerat”.³⁷

Detta identitetsarbete visade också ett visst mått av reflexivitet. Aktörer från konsortiet slog i flera dokument fast att det fanns en risk med att det coola, ruffa och socialt hållbara aktörerna med låg betalningsförmåga trängdes bort från norra Masthugget när det nya området utvecklades. Under den för området talande rubriken ”målkonflikter och synergieffekter” diskuterades denna aspekt i hållbarhetsprogrammet:

Genom att utveckla blandningen i samklang med närområdets väl fungerande utbud finns goda skäl att anta att fastighetsvärden i området på sikt kommer att öka. Det kan leda till bortträngning av de unika och karaktärsättande verksamheter som idag bjuder till områdets själ och attraktivitet. Genom strategin för levande bottenvåningar tar projektet ansvar för att möta områdets identitet och så långt som möjligt hitta former för att minimera dessa bortträngningseffekter.³⁸

Det fanns enligt konsortiet alltså risker för bortträngningseffekter när norra Masthugget skulle exploateras. Det som gav området en unik attraktiv identitet och själ riskerade att gå förlorat. Konsortiets arbete med en inkluderande identitet och levande bottenvåningar kunde enligt denna argumentation emellertid förena det storskaliga och det småskaliga. På det sättet kunde ”målkonflikter och synergieffekter” skrivas ihop eftersom riskerna egentligen var lysande affärsmöjligheter att skapa en ”internationell scen för vardagskultur” i Masthuggskajen. Konflikterna bekräftades men slätades sedan över genom att underordnas det strate-

³⁴Masthuggskajen 2017, s. 6.

³⁵Kihlander och Wickström 2015, s. 15.

³⁶Sjöström-Andersson 2015, s. 19.

³⁷T. r. AB och Rstudio 2019, s. 25.

³⁸Masthuggskajen 2017, s. 34.

giska identitetsarbetet. Undanträngningseffekterna skulle bara så långt som möjligt minimeras och detta översattes så småningom till att norra Masthugget skulle präglas av en ”långsam” och ”naturlig” gentrifiering.³⁹

5.4 Hållbara livsstilar

Men Kommersen ansågs också ha ”ekologiska värden och värde som alternativ ekonomi”.⁴⁰ Ett av huvudmålen i hållbarhetsprogrammet var även ”främja hållbara livsstilar”. I den tidigare nämnda Masterplanen för levande gatuplan, som var ett led i arbetet med levande bottenvåningar, skrevs Kommersen 2.0 in som en del av ett hållbarhetsstråk och ett stråk för hållbar konsumtion där verksamheten ansågs bidra till att locka de målgrupper som i en behovsanalys inför arbetet med levande gatuplan bland annat identifierats på följande sätt:

De kommer ha en värdegrund där etik/hållbarhet prioriteras och därmed kommer de vilja kunna identifiera sig med stadsmiljöns karaktär och identitet. Därför blir kvaliteter som kontraster, variation/mångfald och skärningspunkter avgörande.⁴¹

I behovsanalysen tänkte sig utredarna att tillkommande kunder prioriterade hållbarhet/etik och därför inte eftersträvade homogena kontorskomplexmiljöer. För att locka dessa behövde konsortiet arbeta med ”stadsmiljöns karaktär och identitet”.⁴² ”Hållbara livsstilar” handlade om att hitta en attraktiv kultur- och hållbarhetsorienterad profil som passade framtida hyresgäster och detta gjorde att konsortiet intresserade sig för att samverka bredare. Coompanion som arbetar med rådgivning till kooperativ, sociala företag och entreprenörer skrev t.ex. en utredning för konsortiets räkning där de undersökte vad dessa kunde göra för levande gatuplan i Masthuggskajen.⁴³ Men även kulturaktörerna mobiliserade sig i denna process och gjorde på uppdrag av konsortiet en utredning där de visade att kulturverksamheterna runt Järntorget var oundgängliga för att Masthuggskajen skulle bli ett område för kreativitet, entreprenörskap och höga fastighetsvärden.⁴⁴ Att Kommersen låg mitt i ett så omfattande urbant förnyelseprojekt fick också konsekvenser för verksamheten.

³⁹Molnar 2019; Bergsman och V. Johansson 2021.

⁴⁰Gillberg, Brembeck m. fl. 2013; Gillberg och N. Hansson 2014a.

⁴¹Svantesson och Hohlfält 2017.

⁴²Svantesson och Hohlfält 2017.

⁴³Tabrizi 2017.

⁴⁴S. Carlsson och Karlsson 2016.

Bild 5.6: Kommersen borttagen utan kommentar. Bild: Stadsbyggnadskontoret juni 2015.

Som bild 5.6 visar var Kommersen helt enkelt borttagen utan vidare kommentarer i de tidiga skisserna och programförslagen till norra Masthugget från 2010. Istället var en park och en byggnad med glasfasader inplacerade där Kommersen en gång låg. Under rubriken näringsliv nämndes att en loppmarknad existerar i området på grund av dess närhet till det attraktiva centrum.⁴⁵ Byggnaden Kommersen nämndes också i relation till en plan om att park ska byggas på tomten. Planen gick ut 2011. Ingenting nämndes om byggnadens värden. Under planprocessens gång skulle emellertid vissa ideologiska förändringar och attityder komma att identifiera andra värden och bilder till försvar för byggnaden och verksamheten i den. I planprocessen av norra Masthugget har Kommersen gått från att initialt inte tillskrivas några värden alls till att lyftas fram som "urban kultur" och "kulturell förtätning". Kommersen har ansetts kunna bidra till att skapa helt unika kvarter genom att tillföra värden som "social hållbarhet", "estetik" och "attraktivitet". Det var främst den ovan nämnda interventionen Fallet Kommersen, som genomfördes i samarbete med Göteborgs Stadsmuseum och Göteborgs Universitet, som ledde till denna omvärdering av byggnaden. Genom sin strategiska och viktiga intervention lyckades forskarna och tjänstepersonerna på så vis under en tid rädda Kommersen från rivning.

⁴⁵Stadsbyggnadskontoret 2010, sida 10.

När det väl beslutats att fortsätta arbeta med planprogrammet för norra Masthugget etablerades ett konsortium av mark- och fastighetsägare 2013. Konsortiet leddes av det kommunala markutvecklingsföretaget Älvstranden Utveckling AB (fortsättningsvis Älvstranden) som i dialog och förhandlingar med byggaktörer och fastighetsägare ledde samverkansprocessen av planeringen. I likhet med andra planprocesser i Göteborg skötte bolaget också merparten av kommunikationen och dialogen mellan Stadsbyggnadskontoret och konsortiet.⁴⁶ Utan i detta skede är det tydligt att Kommersen inte dög som den var, den behövde anpassas och förändras. Medan loppmarknaden fortsatte det som av flera instanser ansågs vara en ”dokumenterad” symboliskt viktig och integrationsfrämjande verksamhet på helgerna, var arbetet med norra Masthugget i full gång på stadsbyggnadskontoret.⁴⁷ I detaljplanen i samrådshandlingarna för norra Masthugget hade Kommersen också fått en annan status än tidigare:

Stadsmuséet har i sin rapport ”Kommersen 2.0 - Kulturenalytiskt planeringsunderlag norra Masthugget” konstaterat att Kommersens verksamhet är en viktig del i att aktivera relationerna mellan de kulturbärande verksamheterna i området. Verksamheten har ett värde då den erbjuder konsumtion för alla och är en integrationsskapande verksamhet. Byggnaden har även ett estetiskt värde då den sticker ut i sitt sammanhang. Byggnaden är dock i mycket dåligt skick i dagsläget.⁴⁸

Den intervention som Göteborgs Universitet och Göteborgs Stadsmuseum genomförde gjorde att stadsbyggnadskontoret sett sig tvungna att förhålla sig till Kommersen. Samtidigt pågick planerna för norra Masthugget och på den fastighet där Kommersen stod hade det enligt plan varit ”park” i många år. Enligt en av författarna till Fallet Kommersen hade marken överförts till fastighetsägaren Curt Lundhal med villkoret att det skulle vara just park. Detta hade i sin tur gjort att Curt Lundhal inte heller kunde göra några omfattande förändringar på fastigheten, vilket också skyddade Kommersen från rivning. Tomten såldes sedan till Riksbyggen 2006 för att överföras till Fastighetskontoret maj 2019.⁴⁹

Det är i sammanhanget viktigt att påpeka att det fanns ett tydligt kunskapsunderlag om vilka förutsättningar Kommersen behövde för att existera. Inom ramen för stadsmuseets projekt producerades också en

⁴⁶Sydow 2004.

⁴⁷Käll 2014.

⁴⁸Osvald och Unger 2017a, sida 16.

⁴⁹*Allmän fastighetsinformation, Taxeringsinformation* 2020.

formell social och kulturell konsekvensanalys. I konsekvensanalysen som kallades *Kulturanalytiskt planeringsunderlag norra Masthugget Tillägg; samlade bilagor* visade författarna tydligt att det bästa sättet att bevara alla värden som fanns på Kommersen var att bevara verksamheten som den var. Samtidigt visade rapporten att många av de intervjuade försäljarna i studien var missnöjda med byggnadens skick, bristen på toaletter (det fanns bara en) och det råa klimatet (på vintern var det svårt att komma över 9 grader i lokalen). Många försäljare uppgav även att de förmodligen inte skulle kunna vara kvar om känslan, men framförallt hyran, ändrades i en eventuell nybyggd Kommersen 2.0. Samma sak gällde om byggnaden skulle flyttas till en mindre central plats. Författarna menade emellertid att en löst formulerad ”kulturell infrastruktur” eventuellt kunde täcka upp för det genom en aktiv samverkan mellan olika aktörer som ”delade värden.” Detta var emellertid inte möjligt om Kommersen revs eftersom tanken var att Kommersen skulle vara central i denna infrastruktur.

5.5 Men Kommersen rivs ändå

Redan i samrådshandlingarna fastslås emellertid att byggnaden förmodligen inte kunde vara kvar på grund av dess dåliga skick, trots de många värden den ansågs representera. Då är det också värt att tillägga att den byggnadstekniska undersökningen av Kommersen, som faktiskt visar att byggnaden var i dåligt skick, ännu inte var gjord.⁵⁰ På illustrationsritningen är den gamla Kommersen också raderad och ersatt med något som kallas Nya Kommersen.⁵¹ Denna ersättningsbyggnad skulle komma att kallas Kommersen 2.0 och i de vaga formuleringarna runt byggnaden skulle den på något sätt garantera att det småskaliga och icke-kommersiella fick vara kvar i norra Masthugget. Vad var Kommersen 2.0? Och hur skiljde den sig från Kommersen? I en styrelsehandling från Älvstranden från november 2015 behandlades frågan. Till den fanns också en bifogad skiss där en tidig bild av Kommersen 2.0 figurerar:

Det som beskrivs som Kommersen 2.0 samsas här med verksamheter som har ett annat symboliskt kapital och tilltalar andra grupper än de som verkade på loppmarknaden.⁵² På bilden ligger Kommersen kvar på

⁵⁰Rodin 2016.

⁵¹*Illustrationsritning 2* 2015.

⁵²Förvisso var Kommersen ingen utpräglad knutpunkt för marginaliserade grupper, här möttes alla över klass-, etnicitets och nationsgränser: både småskaliga entreprenörer från miljonprogramsförorten Bergsjön, miljömedvetna majornabor och entusiaster från överklassförorten Askim. Kanske var detta också ett starkt skäl till att byggnaden var

Bild 5.7: Tidig skiss av Kommersen 2.0 Bild: Älvstranden november 2015.

sin ursprungliga tomt och byggnaden som föreställer Kommersen 2.0 samsas med ett samutnyttjat parkeringshus, studentbostäder, urbana odlingar, butiker, förskola, skejtpark, samlingslokaler, stadens hyrcykel-system, café och en vinbar. På gården finns plats för loppmarknadsbord och snett mitt emot Kommersen 2.0 ligger en cykelaffär. Denna tomt i norra Masthugget var tänkt att vara någon slags nod för hållbara livsstilar och ideella verksamheter som enligt detaljplanen skulle värnas i området. I handlingen fastslås också att detta är den enda tomt som inte är inmutad och den kan således användas för att skapa temporära aktiviteter som kan "säkerställa kvaliteter i Vision älvstaden".⁵³ Vidare fastslås att Älvstranden ska göra ett strategiskt köp av marken samt anlita en antikvarisk och byggteknisk utredning av Kommersen. Men det finns också tankar om den nya Kommersens förvaltning. Kommersen 2.0 ska "utökas med mer entreprenörsdrivna verksamheter".⁵⁴ En långsiktig infrastruktur skulle också skapas för projektet "Kommersen 2.0" som skulle drivas av kombinerade ekonomier vilket betydde att fler aktörer än loppmarknaden skulle ta plats i byggnaden. Tanken var att andra aktörer som sociala entreprenörer, marknadsföringsevent eller ideella verksamheter skulle kunna ta plats i lokalerna när loppmarknaden inte var öppen. Men det var också tänkt att dessa verksamheter skulle gynna

intressant och fick vara kvar?

⁵³ Älvstranden Utveckling AB 2015.

⁵⁴ Älvstranden Utveckling AB 2015.

fastighetsekonomin i området genom att fungera som ett attraktivt innehåll som kunde bidra till att skapa levande bottenvåningar och hållbara livsstilar för den potentiella målgruppen i Masthuggskajen.

I den antikvarisk-tekniska undersökningen från 2016 framkommer, som tidigare påpekats också att byggnaden Kommersen var i mycket dåligt skick. Enligt konsultfirman som gjorde utredningen, Lindholms restaurering, kalvade en del av de yttre väggarna och riskerade att rasa in. Marken runtomkring byggnaden var också förhöjd vilket gjorde att fukt trängde in i byggnaden och fick ytskikten att ruttna. Pappen som skyddade taket var uttjänt, pölar bildades här vid regn och det riskerade att läcka in genom de många provisoriska lagningarna. För att skydda mot läckage hade innertaket också plastats in med byggplast. Antikvarierna menade att det fanns stor risk att detta förfarande lett till att fukt kapslats in i takbjälkarna och att det förekom risk att dessa nu hade ruttnat. Flera av de pelare som stöttade upp taket hade också skadats av fukt och börjat ruttna nertill och i vissa fall även ovanifrån. Utöver det var byggnaden full av sprickor, lösa tegelstenar och andra brister. Med bakgrund i dessa skador menade antikvarierna därför att byggnaden hade nått slutet av sin livslängd och rekommenderade därför att den revs, trots att den äldre delen av byggnaden besatt ett kulturhistoriskt värde:

Byggnadens tekniska status bedöms som så dålig att det inte är rimligt med renovering som åtgärd för att byggnaden skall bevaras. Vid en renovering är det sannolikt att man måste göra om hela huset och att så gott som allt byggnadsmaterial måste bytas ut. Bedömningen utifrån tekniska aspekter är således att byggnaden inte kan bevaras.⁵⁵

För att restaurera byggnaden till ett acceptabelt skick hade det enligt antikvarierna krävts att alla byggnadens delar byttes ut, vilket enligt byrån inte var försvarbart ekonomiskt. Redan i detaljplanens samråds-skede hade det ju också flaggats för att byggnaden förmodligen skulle rivas. I granskningsskedet av planprocessen hade vidare Kommersen 2.0 fått en ny plats i detaljplanen. Masthuggstorget skulle förlängas för en eventuell framtida koppling till älven och istället för Kommersen heter det nu Kommersenområdet. Planmässigt hade Kommersen som sagt stått på en park i många år och nu skulle denna rekreativa plats tas i anspråk. Enligt dagvattenutredningarna var Kommersenplatsen också ett viktigt avrinningsområde för vatten och parken skulle agera som ett stort dagvattenansamlingsområde och översvämningsskydd i norra

⁵⁵Rodin 2016, sida 78.

Masthugget.⁵⁶ Men det var enligt detaljplanen också nödvändigt att riva Kommersen för att få ett bra flöde av människor runt Masthuggstorget och dess spårvagnshållplats vilket motiverades med att detta torg som betraktades som insomnat nu skulle återaktiveras.⁵⁷ Den platsbildning som skulle bli Kommersen 2.0 flyttades således norrut mot älven i detaljplanens granskningsversion där man hoppades att i framtiden kunna ha ett stråk hela vägen ner mot älven när Stenaterminalen eventuellt flyttade ut. I illustrationsritningarna från 2015 såg Kommersen 2.0 nu istället ut på följande vis:

Bild 5.8: Kommersen riven och Kommersen 2.0 (G5) flyttad norrut. Bild: Stadsbyggnadskontoret juni 2015.

Det var alltså beslutat att Kommersen skulle rivas och ersättas med Kommersen 2.0. Byggnaden revs inte förrän våren 2022 och jag ska nu fokusera på vad som hände med Kommersen under tiden. En ledtråd hittar jag i detaljplanen i samrådshandlingarna för norra Masthugget, där Stadsbyggnadskontoret hade tankar om vad som skulle göras med Kommersen under plan- och byggskedet av området:

⁵⁶Rudling 2017.

⁵⁷Osvald och Unger 2017a, sida 56.

Planen möjliggör utveckling av den typen av icke kommersiell verksamhet som idag finns i byggnaden för att skapa en platsskapande aktivitet.⁵⁸

Kommersens skulle nu alltså bli en del av Masthuggskajen genom att användas som ”en platsskapande aktivitet”.⁵⁹ Med detta perspektiv blir det också tydligare på vilket sätt som Kommersens värden kunde göras användbara i exploateringsprocessen av norra Masthugget. En informant som jobbar med platsutveckling, som det också kallas, på Älvstranden Utveckling förklarar närmare vad de menar med begreppet i följande citat:

Så att tanken är ju att alla dom här sakerna som man gör för att aktivera platsen och skapa en identitet och börja få folk till att använda platsen ska betala sig sedan när vi säljer fastigheten. Så att allt det här det hamnar ju på minuskontot nu då men förhoppningsvis på pluskontot när vi säljer så småningom. [...] Och dom åtgärder som vi gör nu dom genererar ju ett värde i fastigheten som kan realiseras någon gång i framtiden.⁶⁰

Platsutveckling handlar om att tillföra värden till en plats före under och efter byggperioden för att detta förväntas höja värdet på marken. På samma sätt som kommunen ansvarar för att dra fram vatten, gator och avlopp till en bit mark så har Älvstranden också sett det som sin politiska, sociala och ekonomiska uppgift att utveckla platsen genom platsutveckling. Initialt innebar detta att loppmarknaden under en tid fick vara kvar som den var men platsutvecklingsprocesserna skulle snart komma att påverka Kommersens på ett annat sätt.

5.6 Kommersens – smart, sustainable and attractive

Forskningsprojektet Sharing Cities skulle komma att få en reell påverkan på Kommersens utformning och verksamheten i byggnaden. I maj 2018 beviljade Vinnova medel till projektet som leddes av IIIIE vid Lunds universitet.⁶¹ Projektet var en del av en större satsning på smarta och hållbara städer kallad Viable cities som också finansierades av

⁵⁸Osvold och Unger 2017a, sida 26.

⁵⁹Osvold och Unger 2017a, sida 26.

⁶⁰Informant 5, intervju med författaren, Göteborg, 27 augusti 2020.

⁶¹The International Institute for Industrial Environmental Economics

Energimyndigheten och forskningsrådet Formas där ”smart, sustainable and attractive” var ledord. Viable Cities leddes av KTH-forskaren Olga Kordas och hade en miljard kronor till sitt förfogande för att finansiera olika forskningsprojekt. Syftet med Sharing cities, som hade en budget på 71 miljoner kronor, var att utveckla världsledande testbäddar inom delningsekonomin och att ta fram nya tjänster, appar och produkter för att gynna denna. Projektet genomfördes i fyra olika städer: Göteborg, Malmö, Stockholm och Umeå som alla fyra på olika sätt hade profilerat sig runt smart hållbarhet. Sharing Cities var också en viktig del i att bygga ett varumärke runt Masthuggskajen som en hållbar stadsdel och bidrog med resurser och kunskap till den processen.⁶² Men projektet öppnade också dörrar för småskaliga ideella och kommersiella aktörer som förespråkar hållbarhet och blev ett sätt för vissa privata och kommunala aktörer att släppa in nya deltagare i utformandet och förhandlingen av rummet.

Masthuggskajens testbädd bestod av tre huvudspår: platsutveckling Kommersen, levande gatuplan och samutnyttjan av ytor. Alla dessa byggde vidare på tankar och idéer som redan var initierade. I platsutvecklingsdelen som Kommersen låg under avsåg projektet till exempel att stärka upp och komplettera den befintliga verksamheten i byggnaden genom olika temporära aktiviteter samt eventuellt utveckla en tillfällig paviljong för delningsekonomi. Men den relaterade också till levande gatuplan som länge hade diskuterats i planprocessen av norra Masthugget. Levande gatuplan handlade om att hitta nya uthyrningsmodeller och aktörer i norra Masthuggets generöst tilltagna bottenvåningar. Detta menade flera aktörer i konsortiet skedde mot bakgrund av att e- och externhandeln hotade affärsverksamheten och därmed gatulivet i städerna.⁶³ I ansökan avsåg konsortiet som exploaterade norra Masthugget att tillsammans med Göteborgs stad testa, stötta, utveckla och skala upp olika affärsmässigt hållbara koncept för delningsekonomi.⁶⁴ Dessa aspekter var också en del av en omorientering i planprocessen av norra Masthugget där fastighetsutvecklare såg sig tvungna att tänka om sina tidigare affärsmodeller för att skapa vad de tänkte sig var en konkurrenskraftig identitet genom ett hållbart och levande stads- och gatuliv som präglades av kultur och ”krockar”. Projektansökan blev också beviljad av Vinnova mycket på grund av att det i området redan fanns vad som betraktades som ett ambitiöst hållbarhetsprogram som förväntades främja hållbara livsstilar

⁶²Molnar 2019.

⁶³De lutade sig bland annat på externa utredningar som genomförts av arkitektbyråerna Invern och TAM Sjöström-Andersson 2015

⁶⁴*Ansökan WP 3 Göteborg* 2017, sida 1.

och delningsekonomi.⁶⁵

5.7 Kommersen blir folkbildning

Kommersen blev i detta skede också del av en annan av Sharing Cities' Göteborgsbaserade testbäddar. Konceptet Folkpace var tänkt att vara en mötesplats för Omställningsrörelsen och Studieförbundet satsning på hållbarhet.⁶⁶ Det som Studieförbundet ville testa var en större och bredare version av Omställningsverkstaden som de drivit på Vegagatan i Majorna i många år. På Omställningsverkstaden samlades en mängd olika omställningsinitiativ. Deras verksamhet handlade i mångt och mycket om att ta tillvara, dela och reparera saker. Den mest framträdande aktören var Cykelköket som var en självorganiserad verkstad vilken drevs helt och hållet av frivilliga krafter. Cykelköket tog också emot cyklar från fastighetsägare efter förrådsrensningar som de skänkte till sina medlemmar i utbyte mot att de gjorde i ordning dem själva, konceptet kallas också "earn a bike". Men på Vegagatan fanns även de Solidariska kylskåpen där besökare gratis kunde plocka med sig "räddad" mat som volontärer hade kört dit från restauranger och affärer, så kallat matsvinn. När Cykelköket var öppet på tisdagar, torsdagar och lördagar ringlade oftast en lång kö till kylskåpen. Omställningsverkstaden var emellertid beroende av Studieförbundet eftersom organisationen stod på hyreskontraktet och subventionerade verksamheten genom statliga och kommunala folkbildningsbidrag.

Studieförbundet drogs emellertid med ekonomiska problem och beslu-

Bild 5.9: Logotyp för Cykelköket i Göteborg. Bild: Cykelköket 2018.

⁶⁵Informant 7, intervju med författaren, Göteborg 4 maj 2020.

⁶⁶Omställningsrörelsen är ett brett nätverk av olika aktörer som syftar till att bygga fossilfria och klimatvänliga alternativ till de rådande här och nu. *Ansökan WP 3 Göteborg 2017*, s. 5

tade sig därför för att säga upp lokalen på Vegagatan. Att hitta nya centrala ändamålsenliga lokaler för ideella Omställningsverkstaden var en stor utmaning. Nu var emellertid Folkpace också en del av testbädden i Göteborg och det fanns nya nätverk och resurser att tillgå. Informant 7 beskrev att det mest var slumpen eller kanske tajmingen, samt svårigheten att hitta någon annan lokal, som gjorde att Cykelköket och Solidariskt Kylskåp från Omställningsverkstaden flyttade till Kommersen.⁶⁷ I väntan på att rivnas betraktades byggnaden redan som platsutveckling och den delen av Kommersen som blivit tillbyggd (där caféet låg) stod tom. November 2018 tog Cykelköket alla sina verktyg, prylar och begagnade cyklar för att flytta från Vegagatan till Kommersen och byggnaden kom således att tjänstgöra som prototyp för Folkpace. Det fanns också tankar om att Folkpace skulle bli en del av Kommersen 2.0 och tillsammans med loppmarknaden fungera som ett nav för hållbara livsstilar och delningsekonomi i det framtida Masthuggskajen.

5.8 Temporära lösningar

Bild 5.10: Tengboms förslagshandling "Delningsnav för Kommersen". Bild: Tengbom juni 2020.

Nu hade Kommersen ansetts blivit förstärkt av Cykelköket och Soli-

⁶⁷Informant 7, intervju med författaren, Göteborg 4 maj 2020.

dariskt kylskåp. Men platsutvecklingsprocesserna handlade också om att hitta temporära lösningar för Kommersen under tiden som norra Masthugget exploaterades eftersom byggnaden ansågs uttjänt. Tanken var trots allt att verksamheten skulle kunna finnas kvar i området under och efter byggfasen om än i förändrad form. I de exploateringsavtal som Älvstranden slutit med samtliga parter inom konsortiet hade det också understrukits att alla aktörer skulle ta särskild hänsyn till Kommersen och dess permanenta och temporära behov under plan- och byggfasen av norra Masthugget. Under den här perioden testades en mängd lösningar för att hitta en temporär lokal till Kommersen. Under en tid tittade Älvstranden på Isaac Beens plats, som låg i den västra kanten av planområdet, som ett rum för en temporär ersättningsbyggnad för Kommersen som bild 5.10 visar en skiss av. Detta utrymme behövdes emellertid för byggtrafik och den lösningen kunde därför inte genomföras. Även parkeringsplatsen strax väster om Kommersen undersöktes men på grund av dess läge och status i etapputbyggnaden av norra Masthugget kunde inte heller den platsen användas. Detta område skulle helt enkelt tas i anspråk i ett tidigt stadium av byggprocessen och arkeologiska undersökningar behövde påbörjas så snart som möjligt.

I de förslag som presenterades som temporära lösningar hade Kommersen däremot fått en förändrad form som bild 5.10 och 5.11 visar. Eftersom den nya byggnaden skulle vara en testbädd för delningsekonomi var tanken att flera olika aktörer skulle dela på lokalen och dess hyra. Kommersens försäljare skulle förvara sina varor i låsta skåp som de kunde plocka fram på helgerna genom olika mobila lösningar. När det inte var loppmarknad kunde byggnaden också användas till marknadsföringsevent för företag som hade en stark hållbarhetsprofil till exempel klädföretaget Patagonia.⁶⁸ I separata bås kunde också Cykelköket ha verktyg och prylar som de sedan kunde plocka fram när deras verksamhet var öppen. Lämpliga sociala entreprenörer med hållbarhets- eller delningsprofil skulle också kunna hyra in sig i de olika båsen i lokalen. I skisserna till projektet fanns liksom i Kommersen ett café. Eftersom flera verksamheter skulle samsas i lokalen var det viktigt att den entreprenör som skulle driva caféet tog ett helhetsansvar för byggnadens förvaltning genom att se till att det städades och skötte uthyrning och utlämning av nycklar etc. Caféet skulle också fungera som ett dragplåster för att få människor att besöka byggnaden. Det var i detta skede oklart om det var företrädare för Kommersen loppmarknad som skulle driva caféet.⁶⁹

⁶⁸Informant 5, intervju med författaren, Göteborg, 27 augusti 2020.

⁶⁹Informant 5, intervju med författaren, Göteborg, 27 augusti 2020.

Trots att viss omsorg för Kommersen var inskriven i exploateringsavtal och detaljplaner fick tjänstepersonerna på Älvstranden däremot till slut ge upp idén om en temporär byggnad för Kommersen. Det fanns helt enkelt inte plats för en sådan byggnad i norra Masthuggets utbyggnadsfas. Istället fick tjänstepersonerna på Älvstranden se sig efter befintliga lokaler att inhysa Kommersen i. Till slut bestämde de sig för att Kommersen skulle få bedriva en temporär verksamhet i de lokaler, i det närliggande området öster om norra Masthugget, Skeppsbron, där restaurangen Kinesiska Muren en gång legat.⁷⁰ Som tidigare nämnts pågick det också ett parallellt arbete och en parallell testbädd som handlade om levande bottenvåningar i Masthuggskajen. I testbädden undersöktes möjligheter för småskaliga ideella och kommersiella hållbarhetsorienterade aktörer att ta plats i Masthuggskajens bottenvåningar. Till exempel anordnades förtroliga möten där representanter för dessa aktörer och fastighetsutvecklare från konsortiet diskuterade gemensamma intressen och behov.⁷¹ Tanken var att delningsinitiativen som de också kallades skulle bidra med trygghet, attraktivitet och hållbara livsstilar samtidigt som fastighetsägarna behövde fylla upp de generöst tilltagna lokalerna i Masthuggskajens bottenvåningar.

En aspekt som betraktades som innovativ i Masthuggskajen var just att hitta ekonomiskt lönsamma sätt för lågbetalande hyresgäster såsom Kommersen att ta plats i städers bottenvåningar. Därmed menade de tjänstepersoner som drev testbädden i norra Masthugget att de kunde förvandla miljö- och samhällsnytta till direkt ekonomisk nytta.⁷² De hävdade också att deras arbete med levande bottenvåningar aldrig hade prövats i liknande sammanhang tidigare.⁷³ Detta skulle däremot innebära att de stötte på en del oförutsedda problem och risker vilket gjorde att ”testbädd levande bottenvåningar” och ”testbädd platsutveckling Kommersen” smälte samman till ett så kallat policylab. Enligt tjänstepersonerna på Älvstranden var problemet med dessa modeller att inga fastighetsägare var beredda att pröva dem och detta berodde i huvudsak på hur svensk moms­lagstiftning var utformad. Kommersen förvandlades i detta skede därmed till en nationell angelägenhet rörande moms­lagstiftning och diskuterades hela vägen upp på finansdepartementet som ett led i att förenkla och underlätta momsavdrag för fastighetsägare så att de lättare kunde hyra ut delade lokaler utan att riskera att betala moms. I juni 2023 behandlade riksdagen förslaget som avslogs eftersom frågan

⁷⁰Etezaz 2021.

⁷¹Nathalie Novik 2018.

⁷²Henriksson m. fl. 2021.

⁷³Svantesson och Hohlfält 2017.

redan utredde på annat håll. Intresseorganisationen fastighetsägarna fortsätter att driva frågan.

5.9 Kommersen, Corona och en ny lokal

I mars 2020 blev den typ av loppisverksamhet som bedrevs på Kommersen ohållbar på grund av Corona-pandemin och loppisen stängde för gott sina portar på Första Långgatan 27.⁷⁴ Kommersen revs emellertid inte förrän våren 2022 och under hela plan- och början på byggperioden hade loppmarknaden fått vara kvar i området. Verksamheten hade också fått konkurrens från andra loppmarknader som Bakluckeloppis i Slottsskogen. Dess öppnande sammanföll med rivningshotet mot Kommersen och verksamhetens kunder gick istället dit. Det blev därför ett välkommet tillskott i kassan för Kommersen när Folkpace hyrde in sig i lokalerna och därmed finansierade verksamheten med mer än hyran som låg på 19 500 kronor i månaden. När jag besökte byggnaden hösten 2020 var ägaren och flera permanenta försäljare där för att plocka ihop sina saker. Kommersen hade nu istället bestämt sig för att satsa på kulturverksamhet. De stora lokalerna skulle lämpa sig bra för konserter där det också var möjligt att hålla avstånd. Eftersom byggnaden var en del av en test-bädd för delningsekonomi och del av plats-utveckling fanns det också en förväntan från fastighetsägarna om ökad tillgänglighet och att lokalerna skulle utnyttjas i högre grad och fler dagar i veckan. Kort efter att jag varit där ringde ägaren dock och meddelade att det nu var slut med byggnaden Kommersen. De hade inspekterat taket och konstaterat att det fanns stor risk för att det skulle störta in. I februari 2022 beskrev konsortiets informations- och marknadsföringsblogg att Masthuggsparken som ska anläggas på Kommersen platsen möjliggör för en robust utveckling i norra Masthugget eftersom den ska skydda mot översvämningar i framtiden. Loppmarknaden hade eventuellt fått en ny lokal på Hisingen och det återstod nu för dem att söka bygglov för sin verksamhet.⁷⁵ Det var i rockklubben Truckstop Alaskas gamla lokaler på Lindholmen som Kommersen erbjöds plats. De blev emellertid inte lovade mer än 5 år i taget eftersom även denna lokal befinner sig mitt i den centrala Älvstaden.

Cykelköket och Solikyl fanns däremot kvar på Kommersen fram till november 2020, trots det farliga taket. Någon gång under hösten samma år

⁷⁴ Detta gällde också liknande verksamheter till exempel Bellevue loppis i Gamlestadens som stängde och sålde fastigheten till det börsnoterade Venture investments för 22 miljoner kronor.

⁷⁵ *Kommersen rivs - och kan återuppstå på Hisingen 2022.*

Bild 5.12: I Maj 2022 revs Kommersen bild: Anders Westerström maj 2022.

dök en controller från Studieförbundet upp för att granska verksamheten. I flera av studieförbundets regioner hade allvarliga brister uppdagats och följts av kritisk mediebevakning.⁷⁶ För att inte bli av med allt sitt stöd från Folkbildningsrådet såg sig Studieförbundet därför tvungna att göra snäva tolkningar av Folkbildningsrådets etiska riktlinjer för statsbidragsbaserat folkbildningsstöd. Enligt dessa betraktades därför Cykelköket inte längre som folkbildning eftersom det var en drop-in verksamhet. Studieförbundet valde att utveckla Folkpace tillsammans med arkitektkontoret Re:play samt Göteborgs stadsbibliotek istället för att stötta Cykelköket och Solikyl på Kommersen. I november 2020 delades mat från Solikyl ut på Kommersen för sista gången, på deras hemsida finns följande information om händelsen:

Ungefär 400 kg matsvinn delades ut igår, samma dag som vi och Cykelköket Göteborg packade våra grejer och stänger ner verksamhet i Kommersen. Vi är uppenbarligen ingen prioritet för den "hållbara" stadsutvecklingen som drivs i Masthuggskajen av Göteborgs Stad. Välkomna spekulanter, greenwashing och gentrifiering istället.⁷⁷

I maj 2022 rullar grävskoporna fram över Första Långgatan 27. Bit för

⁷⁶Turborn 2015.

⁷⁷*De sista utdelningar vid Kommersen – solikyl.se* 2020.

bit rivs det gamla trävaruskjulet som varit bygghandel, grönsaksbutik, loppmarknad samt arena för gatukonst och graffiti.

Därmed avslutas en epok som varat mer än hundra år i norra Masthugget. I anslutning till rivningen arrangerar aktörer ur konstprojektet "Får drömmar plats i Göteborg" en begravningsceremoni för byggnaden. Över reklamskyltarna för "Det hållbara Masthuggskajen" bygger de, iförda varselvästar, ett monument som kopplar samman Kommersens rivning med hoten mot andra självorganiserade småskaliga kulturorienterade verksamheter. Det ryker konstgjord rök och någon rappar till rockgruppen Rage Against the Machines "Fuck you I won't do what you tell me". När Stenabåten sakta glider in kular en folkmusiker melankoliskt.⁷⁸

⁷⁸Lindell 2022.

Del II

Kommersen

Kapitel 6

Fallet Kommersen – mellan urban kultur och urban kommers

En nyanserad förståelse av urbana kulturer krävs för att förhindra att inte de värden som redan finns hos stadens invånare hotas eller förloras helt. Dessa verktyg bör grunda sig på redan existerande urbana kulturer och inte på idealtyper.¹

Delstyckena tar sin utgångspunkt i områdets roll som ett levande ”alternativ” till andra delar av staden och med ett specifikt historiskt värde av att tillhandahålla en plats åt verksamheter där ruffighet och närvaro av socialt engagerade verksamheter utgör centrala resurser att ta till vara.²

Det första citatet ovan kommer från rapporten *Fallet Kommersen* från 2013.³ Rapporten bidrog till att i grunden förändra synen på Kommersen. Rapportförfattarnas intention handlade om att betona kultur som en drivkraft som föds ur förtroendebyggande vardagliga interaktioner mellan människor. De menade att just dessa självorganiserade urbana kulturers värden behöver värnas för att kunna skapa en hållbar stad. Utifrån detta perspektiv behöver planeraren ta hand om de värden som redan finns i ett område och sedan arbeta utifrån dessa förutsättningar och inte utgå

¹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 6.

²Gillberg och N. Hansson 2014a, s. 5.

³För en översikt hänvisar jag till B på sida 223. Där finns mer detaljerad information om de dokument som analyseras per kapitel.

från "idealtyper". Konsortiet på Masthuggskajen visade stort intresse för rapporten och finansierade sedan en ny studie med fokus på Kommersens "värden" i området, vilken det andra citatet är hämtat från. Istället för att ta hand om det som redan fanns, var de dock snarare intresserade av hur planering kan använda sig av den kultur – de "värden" – som finns i ett område för att styra utvecklingen åt ett önskvärt håll.

Rapporten *Fallet Kommersen* bidrog till att olika aktörer ställde nya frågor om de urbana kulturernas roll i staden. Den initierade på många sätt en öppning i den dominerande ideologin genom att framställa kultur i bred som viktig för att nå övergripande sociala och ekonomiska hållbarhetsmål. Men rapporten var också viktig som ett led i entreprenöriella strategier för att skapa ett attraktivt stadsrum med en unik lokal identitet, där fastighetsägare och stadsplanerare kunde dra nytta av och samverka med småskalig kulturell och hållbarhetsorienterad verksamhet. I en artikel om medskapande design på Masthuggskajen, publicerad 2022, menar Molnar och Palmås att planerings- och värderingsprocessen av Masthuggskajen tydligt har präglats av ett fokus på på vaga värden och modeord.⁴ Denna process har, menar Molnar, varit en del av att stärka samarbetet i konsortiet genom att skjuta viktiga beslut och konflikter på framtiden.⁵ En central aspekt av diskussionerna om Kommersen var därför dess "värden" och vilken roll dessa hade i Masthuggskajen och i Göteborg. Syftet med detta kapitel är att undersöka hur nyckelordet "värde" användes i diskussionerna om Kommersen.

Jag inleder kapitlet med en bakgrundsbeskrivning av motiven bakom och upprinnelsen till de rapporter och dokument som jag analyserar. Den första delen av själva analysen fokuserar sedan på rapporten *Fallet Kommersen*. Hur används "värde" i rapporten och varför framstår begreppet som så centralt i diskussionerna om byggnaden? I den andra delen av analysen fokuserar jag sedan på det avtal som skrevs mellan Stadsmuseet och Älvstranden med syfte att undersöka vad Kommersens "värden" kunde bidra med i utvecklingen av norra Masthugget. Jag undersöker här hur mening i "de olika värdena" förändras och förskjuts när varierande aktörer tar sig an dem. Vad är det med begreppet "värde" som gör det så användbart i stadsplaneringssammanhang? Vilka begrepp ersätter det? Särskilt intresserad är jag av hur något som var tänkt att vara ett försvar för en viss syn på kulturen, och som borde stå i kontrast till den dominerade synen på stadsplanering som "stadsutveckling", genom sin betoning på "värde" inlemmades och blev en del av den dominerande

⁴Molnar och Palmås 2021.

⁵Molnar 2019.

ideologin och praktiken. För kontextualisering kommer jag också att använda mig av intervjuer med en av författarna till rapporten *Fallet Kommersen*.

Huvudfokuset för analysen är den ovan nämnda texten: rapporten *Fallet Kommersen* från 2013 samt dokumentet *Avtal gällande Kommersen 2.0 - En kulturell konsekvensbeskrivning*. Jag kommer att göra en närläsning av dessa och analysera dem med ett särskilt fokus på förskjutningar i synen på ”värde”. Jag är intresserad av hur något som är tänkt att vara ett försvar för en viss syn på kulturen, som borde stå i kontrast till den dominerade synen på stadsplanering som ”stadsutveckling”, genom sin argumentation om ”värde” gör att det kan inlemmas och bli en del av den dominerande ideologin och praktiken. För kontextualisering kommer jag också att använda mig av intervjuer med en av författarna till rapporten *Fallet Kommersen*.

6.1 ”Värde” som nyckelord

Collin MacCabe och Holly Yanacek är redaktörer till en uppdaterad utgåva av Williams *Keywords*, som ursprungligen gavs ut 1976, med titeln *Keywords for today: a 21st century vocabulary: the keywords project*.. De har i Williams anda lagt till flera nyckelord som de anser vara relevanta idag bland annat ”value”:

Difficulties with value inevitably run beyond the word itself into its tangled relations with questions of objectivity and subjectivity, intrinsic and extrinsic worth, and authority of interpretation. What makes value both distinctive and confusing, however, is the set of connections, as well as slippage, that the word facilitates among radically different kinds of social thinking.⁶

De menar att nyckelordet ”value” utmärker sig just på grund av de varierande betydelser det får i olika sammanhang och eftersom det väcker frågor om subjektivitet, objektivitet och tolkningsföreträde. Leary har däremot inte inkluderat ordet bland sina nyckelord, kanske för att det, som MacCabe och Yanacek antyder, kan framstå som både subjektivt och objektivt på samma gång och därför inte har en lika given plats i kapitalismens nya språk som ”hållbarhet”, ”platsutveckling” och ”smarthet”.⁷ Det kan till exempel finnas ett värde i att tänka kritiskt

⁶MacCabe och Yanacek 2018, s. 368.

⁷Se kapitel 7 för en analys av ”platsutveckling”.

och barns lek är värdefull för deras utveckling.⁸ I det svenska språket har substantivet ”värde” flera betydelser. Den första som listas i *Svensk Ordbok* är vanligt förekommande och handlar om att ställa ett subjekt i relation till ett objekt: ”grad av nyttighet eller tendens till efterfrågan på visst föremål etc., vanligen mätt i pengar men äv. allmännare JFR lpris 2.”⁹ Denna betydelse uttrycker också en reifierad relation mellan subjekt och objekt som vid en viss tidpunkt och under vissa förutsättningar och kriterier ”utvärderas”; dvs. ”noggrant bedöma värdet av (resultatet av) ny verksamhet eller dylikt”.¹⁰

Den språkliga inneboende nyttighetsaspekten av ”värde” betecknar emellertid inte bara en ekvivalentform i termer av ”monetära värden”; den kan också översättas till sociala och kulturella värden: ”2 ofta plur. företeelse som anses ha hög grad av begärlighet eller nyttighet vanligen om konkret företeelse som utgör materiell el. kulturell tillgång”.¹¹ I svenskan kan man också göra verb av substantivet ”värde” som att ”värdera” i betydelsen ”bedöma värdet av något”, men även adjektiv i betydelsen ”vara värdefull”.¹² Att ”värdera” något innebär heller inte att det automatiskt laddas med positiva ”värden” formerna kan lika gärna signalera att någonting är ”värdelöst”. ”Värde” och de olika begrepp och former som är kopplade till ordet går alltså att använda på flera olika sätt. Ett objekt kan tillskrivas ett tydligt ekonomiskt värde, men också fyllas med mening som betecknar inneboende sociala och kulturella värden. ”Värdes” föränderliga och mångfacetterade mening gör det därför till ett av de ord som kräver särskild uppmärksamhet när dess användning analyseras.

6.2 Värdet av Kommersen

När rapporten *Fallet Kommersen* publicerades 2013 hade Kommersen helt skrivits ut ur planprogrammet för Masthuggskajen. I rapporten identifierade författarna ett antal värden – t ex sociala, ekologiska, kulturella och entreprenöriella – som de ansåg vara särskilt viktiga att bevara i norra Masthugget och i Göteborg.¹³ I citatet nedan beskriver en av författarna, informant 6 ifrån Stadsmuseet, vad de ville uppnå med att skriva rapporten:

⁸ Än så länge ses barns lek däremot inte som ”värdeskapande”.

⁹ värde / SO / svenska.se 2021.

¹⁰ utvärdera / SO / svenska.se 2021; MacCabe och Yanacek 2018, s. 369.

¹¹ värde / SO / svenska.se 2021.

¹² värdera / SO / svenska.se 2021.

¹³ För en översikt se bild 6.1.

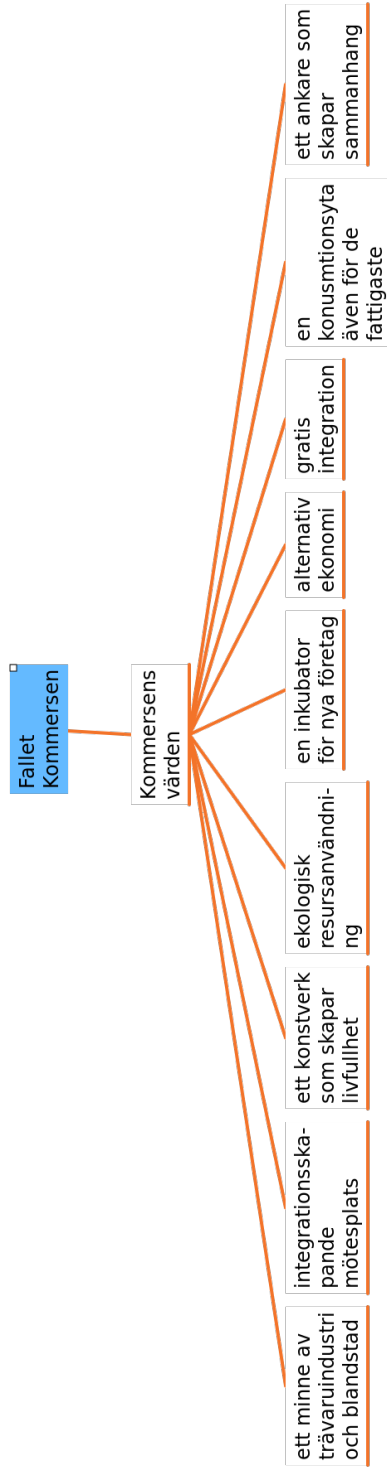

Bild 6.1: lånade från "Faktablad the enabling city Fallet Kommersen"

Någonstans där stod lite på spel alltså, att försöka få staden att "fine", ifall man bevarar eller tar bort, men man måste iallafall veta vad det är man tar bort. Och som det var i början hade man ingen aning om vad det var man tog bort, så där blev lite som en inofficiell kamp att om vi ändå visar att det här finns så har vi gjort någonting iallafall.¹⁴

Tjänstepersonerna och forskarna i Mistraprojektet "Urban Cultures" bestämde sig alltså för att uppmärksamma Kommersen för att försöka sätta ljus på och kämpa för, eller som informant 6 säger, iallafall visa att Kommersen var mer än byggnaden, att verksamheten hade flera "värden". Det officiella syftet med rapporten var dock att utforska det av Mistra myntade ordet "kulturell förtätning," som härleddes ur begreppet "urbana kulturer". "Urbana kulturer" hade utforskats i en tidigare rapport kallad *Urban Cultures as a field of knowledge and learning*.¹⁵ Den behandlade hur städer kunde möjliggöra för och ta vara på självorganiserade aktörers energi och innovationskraft för att hitta kreativa och hållbara lösningar på urbana problem.

Författarna till rapporten *Fallet Kommersen* kombinerade olika metoder: de närvarade bland annat på Kommersen några lördagar och bytte bullar mot berättelser i en så kallad "stadshearing". De gjorde också flera semi-strukturerade intervjuer med försäljare, förvaltare och stadsplanerare, samt en hearing där politiker, aktivister, forskare, konstnärer och andra aktörer diskuterade kulturella perspektiv på hållbar stadsplanering. För att fånga atmosfären och känslan på Kommersen producerade Mistraprojektet också två filmer: "The magic of a local fleamarket" och "Ingen lördag utan Kommersen." Den senare avslutades med den retoriska frågan: "Kommer Kommersen att överleva 2010-talets stadsförnyelse?"¹⁶ Begreppet "stadsförnyelse" är här symptomatiskt för rapporten.¹⁷ I en intervju är en av projektdeltagarna också tydlig med valet att använda ett språk som fastighetsutvecklare kunde förstå var strategiskt:

Ja vi tittade ju på översiktsplanen och tog fasta på att det fanns en skrivning att de mest prioriterade målen var att

¹⁴Intervju, med författaren, Göteborg, den 27 november 2019

¹⁵Gillberg, Berglund m. fl. 2012.

¹⁶Holmdhal 2013; Lindeberg 2013.

¹⁷Som jag redogör för i mitt metodologikapitel har jag försökt skilja på teoretiska begrepp och fältbegrepp. Det teoretiska, mest korrekta begrepp för att beskriva det som pågår i norra Masthugget är stadsplanering. Stadsplanering innebär en samhällelig exploatering av mark som ser till alla invånarens intressen och behov. I fältet finns det emellertid många eufemismer som syftar till att planeringen ska vara något annat. Till exempel "stadsförnyelse", "stadsutveckling" eller urban omvandling.

vända segregation till integration [...] Så det här värdet alltså [vända segregation till integration] att vi liksom lyfte upp det var ju lite strategiskt för att efter ett tag när vi hade varit där och tittat så insåg vi att det här är någonting som borde få vara kvar. Så vi började försöka länka ihop det med översiktsplanen för att visa att det här dokumentet har ju staden tagit fram och den här översiktsplanen ska vi jobba efter och då utifrån det perspektivet så borde ju Kommersen få vara kvar.¹⁸

Citatet visar att rapport-författarna hade en metod som gick ut på att synliggöra för olika aktörer som var involverade i projekteringen av Masthuggskajen att de borde leva upp till sina egna ideal om att "vända segregation till integration" och arbeta för andra i översiktsplanen och planprogrammet fastställda värden. Informant 6 menar att de, som tjänstepersoner från Stadsmuseet, tidigare hade erfarenhet av att bli ignorerade när de påtalade vikten av att bevara kulturhistoriska "värden" i stadsplaneringssammanhang, och att de därför medvetet valde att fokusera på flera olika "värden" för att kunna nå fram med sin analys.¹⁹ Därmed överskred tjänstepersonerna ifrån Stadsmuseet institutionens konventionella gränser för vad den vanligtvis ägnar sig åt, vilket traditionellt har varit att skydda kulturhistoriska och arkeologiska "värden". Nu tog de sig dock friheten att inom den hållbarhetsorienterade ramen för Mistraprojektet "Urban Cultures" även beakta sociala, ekonomiska och ekologiska "värden" i sin bedömning.²⁰ Detta var också en frihet som den öppna problemformuleringen i rapporten *Fallet Kommersen* gav dem: "Vad är kulturell förtätning?"²¹

¹⁸Intervju, med författaren, Göteborg, den 27 november 2019

¹⁹Mistras forskning karakteriserades av täta samarbeten mellan forskningsinstitutioner och offentliga verksamheter.

²⁰Detta genererade också mycket intern kritik och informant 6 menar att de i samband med att de arbetade med *Fallet Kommersen* blev motarbetade på Stadsmuseet eftersom deras chefer tyckte att Kommersen var ointressant. För dem var det mer relevant att till exempel skydda byggnader från 1800-talet. Andra personer som deltog i projektet hävdar också att deras karriärvägar på museet begränsats på grund av deras inblandning i projektet.

²¹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 29.

6.3 ”Kulturell” förtätning och ”värdeskapande processer”

Syftet med den här delen är att analysera begreppet ”kulturell förtätning” och dess relation till nyckelordet ”värde”. Hur användes ”värde” respektive ”kultur” och hur hängde det ihop med ”förtätning”? I *Fallet Kommersen* inleder författarna resultatdelen med att slå fast betydelsen av att analysera Kommersen utifrån nyckelordet ”värde”:

Svaret på frågan ”vad är Kommersen?” kan kanske bäst sammanfattas genom att beskriva den i termer av olika värden. Vilka dessa värden är har varit en central fråga under arbetets gång. Ur stadsplanerarens perspektiv ses Kommersen ibland delvis som någonting som hindrar en utveckling av området. Även om Kommersens värden erkänns så tenderar de dock att blekna vid en jämförelse med de värden som en förnyelse av Masthugget skulle kunna föra med sig. Vi har valt [att] lyfta fram de värden vi kunnat se här och nu.²²

Redan inledningsvis görs det klart att det är skilda ”värden” som står mot varandra. Även om det inte skrivs ut är det värde som Kommersen antas ha av annan karaktär än de som förnyelsen kan föra med sig. Ansatsen i *Fallet Kommersen* var emellertid att det gick att kombinera värdena. De kunde existera sida vid sida i norra Masthugget – helt utan motsättningar. Genom att knyta an till ”de olika värdena” och använda nyckelordet ”värde” möjliggjordes semiotiska glidningar mellan olika ”värden” som i grunden hade olika förutsättningar och möjligheter att realiseras. Som citatet visar förstod däremot rapportförfattarna, likt stadsplanerarna, att marken som Kommersen stod på var ett räntegap, alltså den potentiella markräntan, det potentiella *bytesvärdet* skulle kunna vara högre, och att det fanns stor risk att byggnaden revs vid en fördjupad exploatering av norra Masthugget.

De vaga formuleringarna om att Kommersen ”ibland delvis” var något som sågs som ett hinder för de värden en förnyelse ”skulle kunna föra med sig” är en underdrift. Som bekant tillmättes byggnaden inga värden i programhandlingarna för Masthuggskajen. Kommersen betraktades som ett värdelöst objekt utan lagligt skydd och marken som byggnaden stod på behövdes för den omfattande tillkommande bebyggelsen. Genom att tala om vikten av ”värde” och de olika ”värdenas” betydelse erkände författarna att Kommersens ”värden” var villkorade av den överordnade

²²Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 5.

principen om bytesvärde. Det gällde bara att identifiera så många värden som möjligt ”här och nu” för att få vågskålen med värden att väga över och rättfärdiga Kommersens existens. På så vis hoppades författarna göra de som beslutade om Kommersens framtid medvetna om vad de faktiskt planerade att ta bor och att dessa ”värden” även kunde vara värdefulla utifrån planeringens perspektiv.

6.4 Förtätade och lagrade värden

De ”olika värdena” hade emellertid lite olika funktioner. En huvudpoäng i *Fallet Kommersen* var just att byggnaden var värdefull för att den besatt flera olika ”förtätade värden”.²³ En del av värdena hade däremot en tydligare rumslig och historisk prägel. Författarna till *Fallet Kommersen* menade till exempel inte att ”kulturell förtätning” nödvändigtvis var något som skapades av att staten eller kommunen på olika sätt stöttade och skyddade en verksamhet eller ett område genom kulturminnesmärkning eller bidrag. Begreppet beskrevs snarare som en motsats till en överplanerad och reglerad stad – urbana kulturer, som var drivkraften bakom kulturell förtätning, uppstod bäst utan att myndigheter och institutioner la sig i för mycket.²⁴ Ett av flera värden som fångade denna dynamik i *Fallet Kommersen* var idén om byggnaden som ett ”minne av trävaruindustri och blandstad”.²⁵ Genom att tillskriva Kommersen detta värde blev byggnaden en symbol för den blandade stadsbebyggelse som författarna menade hade karakteriserat området innan motorvägar, kontorsbyggnader och parkeringsplatser tagit över och gjort det homogent.²⁶ I Kommersens fall menade författarna att byggnaden var en spillra och ett minne av denna (tidigare existerande) ”blandstad” som, i modernitetens namn, hade sanerats bort.²⁷ Den påminde också om den

²³Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 36.

²⁴Skillnaden på urbana kulturer och kulturell förtätning är att urbana kulturer mer specifikt handlar om självorganiserade aktörers förmåga att bidra med positiva möjlighetsorienterade perspektiv på hållbarhet. Kulturell förtätning handlar mer om hur urbana kulturer under en längre tid kan bidra till värden på en specifik plats. Hur värdena så att säga förtätas och lagras. Gillberg, Berglund m. fl. 2012

²⁵Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 29–30.

²⁶I tanken om den täta blandstaden stöts och blöts människor mot varandra. Tät och varierad bebyggelse gör enligt blandstadsförespråkare att människor känner igen varandra och därför känner sig trygga i sina kvarter. Den svenska blandstadsdiskussionen handlar emellertid i hög grad om att förtäta områden som präglas av modernism till exempel Masthugget, men i synnerhet förortsområden som t.ex. Järvafältet i Stockholm, genom att i stor skala bygga bostäder och kontor. Tunström 2009.

²⁷Under sin långa historia har Masthugget varit utsatt för omfattande urbana omvandlingsprojekt. Ett av de mest uppmärksammade var rivningen av arbetar-

trävaruindustri som länge återfanns i Masthugget och som också gav området dess namn.²⁸ Värdet ”minne av trävaruindustri och blandstad” betecknade att värdet var inneboende i byggnaden. Det var skapat historiskt genom lager på lager av människors erfarenheter av och relationer till Kommersen och därför ingenting som kunde återskapas artificiellt.

Detta perspektiv blev också tydlig i ett annat och till ”blandstad” relaterat värde som identifierades av författarna. Vid sidan av att vara ett minne fungerar även byggnadens kontinuitet på platsen som ett slags ankare:

Värdet ligger i det att en äldre byggnad genom åren har alstrat relationer till fler människor än en ny byggnad. En äldre byggnad i ett annars nybyggt området kan tjäna som en förankringspunkt som möjliggör att stadens invånare enklare kan läsa miljön och skapa en relation till det nya.²⁹

Som ”ankare” eller ”förankringspunkt” (begreppen användes synonymt) kunde alltså Kommersen, enligt författarna, göra det lättare för människor att relatera till och identifiera sig med det nybyggda området. Författarna klargjorde emellertid att det var i betydelsen ”låta vara” hellre än att ”konservera” som byggnaden kunde fortsätta ha detta värde.³⁰ De förespråkade inte ”ett rigoröst bevarande” av Kommersen.³¹ Om byggnaden till exempel hade skyddats genom bidrag eller kulturminnesmärkning, i betydelsen ”konservera”, hade enligt författarna inte den kulturella förtätning och den ”lagring av värden” som fanns på Kommersen kunnat uppstå.³² Byggnaden hade, menade de, fått sin unika karaktär just genom att den lämnats åt sitt öde.

Användandet av ”värde” eller ”lagring av värden” var i denna form laddat men en mening som kommunicerade att ”objektet” innehade inneboende ”lagrade värden” snarare att det var subjektet som definierade och utvärderade dem. MacCabe och Yanacek menar att den här typen av begreppsanvändning förekommer dels när man refererar till essentiella ”värderingar” som oftast ses som särskilt viktiga, tidlösa eller transcendentala, såsom ”demokratiska”, ”svenska” eller ”kristna” värderingar. Men

bebyggelsen, Norr om Kommersen, där Sveriges största bostadsrättsförening BRF Masthugget idag ligger.

²⁸Området Masthugget har under större delen av sin historia karakteriserats av varvs- och trävaruindustrier.

²⁹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 30.

³⁰Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 30.

³¹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 37.

³²Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 30.

det går också att tala om ”näringsvärde”, ”nyhetsvärde” eller ”underhållningsvärde,” det vill säga att ett objekt besitter specifika inneboende värden som anses vara fristående från subjektets värderingar.³³ Genom uttrycket ”lagring av värden” framställdes i rapporten Kommersen som en behållare som besatt särskilt viktiga ”värden” inom stadsplaneringsideologi, såsom ”blandstad” och till begreppet kopplade ord. Eftersom dessa ”värden” framställdes som att de uppstått organisk, och därmed inte kunde återskapas artificiellt, betonade författarna vikten av att värna dem. De ”lagrade värdena” betecknade Kommersen med en inneboende, tidlös och autentisk identitet som skrevs fram genom värdena ”blandstad” och ”ankare”.

Denna ”lagring av värden” hade, kan man läsa, bland annat skett tack vare att fastighetsägarna och föreståndaren för loppmarknaden tillåtit gatukonst och graffiti på byggnaden. Hyran och fastighetsvärdet hade hållits lågt genom att så lite investeringar hade gjorts i Kommersen, vilket i sig berodde på dess oklara planeringsstatus. Detta hade möjliggjort för verksamheter som loppmarknaden att finnas på en så centralt belägen plats. Och på så vis hade, enligt författarna, nya lager av kulturell täthet kunnat läggas till platsen. Det var också denna ”lagring av värden” som skrevs fram som essensen i förståelsen av begreppet kulturell förtätning: ”Hållbar Kulturell förtätning innebär en komplex lagring av värden som sker över tid med drivkraft från urbana kulturer”.³⁴ Detta självorganiserade heterogena myllrande folkliv, denna ”kulturella förtätning”, hade enligt författarna på så sätt kunnat uppstå genom initiativ som kom underifrån bland annat på grund av *frånvaro av planering* och låga hyresnivåer. De ”lagrade värdena” betecknade alltså att Kommersen hade värde ”i sig” men som jag ska visa i kommande avsnitt möjliggjorde ”de lagrade värdena” också en flexibilitet i att ”tillföra värde” till den stundande omdaning av Masthugget. Genom Kommersens många värden menade författarna att byggnaden förkroppsligade flera lösningar på de problem som hade formulerats i översiktsplanen för Göteborg och planprogrammet för norra Masthugget.

6.5 Från värde ”i sig” till nyttovärde

Man skulle kunna hävda Kommersen genom att vara ett minne, ett ankare, ett konstverk, en konsumtionsyta för smala plånböcker, en plats för resursanvändning och – sist men inte

³³MacCabe och Yanacek 2018, s. 369–70.

³⁴Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 36.

minst – en mötesplats, också erbjuder sammanhang, botar rotlöshet, livliggör, sänker trösklar, ”ekologiserar” staden och hjälper staden att bota problemen med segregation och ensamhet. Detta, att så att säga ”vara en del av lösningen och inte problemet” gör att denna specifika kulturella förtätning också borde definieras som ”hållbar”.³⁵

Som detta citat ur *Fallet Kommersen* visar är en annan central aspekt i rapportens diskussioner om värde den om ett eller olika världens *nyttoskapande karaktär*: ”att vara en del av lösningen och inte problemet”. Detta värde är också en aspekt som spänner över hela publikationen och handlar om en instrumentell syn på kultur, där kulturen, både i snäv och bred bemärkelse, värderas efter dess förmåga att bidra med nytta.³⁶ Ett exempel på detta är argumentet att Kommersens autentiska lagrade värden skulle kunde bidra till att skapa en unik identitet för Masthuggskajen genom att t.ex. vara ett ”ankare”.

Nyttoaspekten blir emellertid ännu tydligare i diskussionen om Kommersens värden som hållbara lösningar på sociala problem i Göteborg. Här lyfts värdena ”alternativ ekonomi”, ”ekologisk resursanvändning”, ”integrationsskapande mötesplats”, ”gratis integration” och ”en konsumtionsyta även för de fattigaste” fram. Detta slags konstateranden följs inte sällan av ett betonande av att kulturen har ett värde ”i sig”, det vill säga oberoende av dess möjlighet att maximera nytta. Men i samma resonemang beskrivs hur flera eller ett specifikt värde kan lösa samhällsutmaningar som till exempel att bidra till den lokala ekonomin, integrationen eller ”ekologisk resursanvändning”.

Kommersen ansågs alltså besitta flera lösnings- och hållbarhetsorienterade värden. Till exempel ett ”ekologiskt värde och värde som en alternativ ekonomi”.³⁷ Här fanns å ena sidan permanenta försäljare, för vilka loppmarknaden både var en viktig social miljö och en extra inkomstkälla, och å andra sidan medvetna medelklassmänniskor ifrån närliggande områden som gick till Kommersen för att lära sina barn om hållbar konsumtion. Mitt i centrala Göteborg kunde alltså fattiga pensio-

³⁵Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 36.

³⁶Se till exempel: Kann-Rasmussen och Hvenegaard Rasmussen 2021. I *Mytologier* visar Barthes i en diskussion om platsleksaker att dessa, till skillnad från leksaker i trä, förmedlar nytta inte glädje och att barnet kastar bort dem när de går sönder. På liknande sätt kan den nyliberala politikens relation till kultur förstås: ”den franska leksaken är vanligen en avbildande leksak som vill skapa konsumerande barn, inte skapande barn.”Barthes 2007, s. 60

³⁷Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 30.

närer och barnfamiljer handla billiga skor och nya vinterkläder samtidigt som en ny generation fostrades in i en kultur av ekologisk medvetenhet och resursanvändning.³⁸ Därför, menade författarna, representerade Kommersen också ett alternativ till den typ av ”konsumtionskultur som den övriga centrala staden erbjuder”.³⁹ Men loppmarknaden kunde också erbjuda ”gratis integration” och arbetsmarknadspolitik. Människor ifrån olika kulturer och stadsdelar möttes t.ex. på loppmarknaden och författarna beskrev den som en ”inkubator för nya företag”. Kommersen kunde både hjälpa företag som hade gått omkull att sälja ut sina lager och ge viktiga extra inkomster till marginaliserade människor.⁴⁰

Den mening som Kommersen genom ovan nämnda värden fylldes med beskrevs som lösningar på problem. De kunde vara med och infria löftena om ett hållbart Masthuggskajen där alla samhällsgrupper skulle kunna konsumera och mötas utan att äventyra klimat och miljö. Kommersen skrevs fram som ett alternativ, en oas i ett hav av ohållbar otyglad masskonsumtion, isolation och segregation. Den framställdes emellertid också som nyttigt i skapandet av Masthuggskajen eftersom det erbjöd lösningar på de problem som politiker och tjänstepersoner formulerat inom sina snäva ramar för skådespelsartad och spekulationsdriven urban tillväxt. I *Fallet Kommersen* verkade det heller inte finnas någon motsättning i att bevara dessa värden samtidigt som det nya området projekterades, de kunde i själva verket bidra till att göra området bättre, mer attraktivt och inkluderande. Genom att ta tillvara den kulturella förtätningen som fanns på Kommersen kunde ”business as usual” fortsätta.

6.5.0.1 Värde som ”added value”

”Kulturell förtätning” diskuterades också i en hearing som författarna till rapporten genomförde med politiker, tjänstepersoner, konstnärer och andra profilerade debattörer i stadsplaneringsfrågor. Här uttalade sig t.ex. företrädare för Älvstranden, en arkitekt och en representant för det blandstadsförespråkande aktivistnätverket YIMBY.⁴¹ Tanken var att

³⁸Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 30.

³⁹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 30.

⁴⁰Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 31.

⁴¹YIMBY, står för ”Yes in my backyard” och är ett aktivistnätverk som består av arkitekter, politiker, tjänstepersoner, byggherrar, forskare och andra allmänna förståsigpåare. Nätverket har gjort stor sak av att kritisera modernistisk planering och arkitektur. Det driver frågor om blandstadsutveckling i flera olika städer i Sverige. YIMBY ser 1800- talets kvartersstad som sitt ideal, liksom lösningen på de flesta problem. De utmärker sig för att heja på omfattande förtätningsprojekt och för att

dessa hearingdeltagare skulle ge klarhet i vad ordet ”kulturell förtätning” kunde vara, men de hade svårt att förhålla sig till detta nya, av Mistra myntade begrepp, Medan författarna till *Fallet Kommersen* använde sig av ett brett antropologiskt kulturbegrepp som innefattar all mänsklig aktivitet ”en hel livsstil”.⁴² talade de främst i termer av ”kultur” i snäv bemärkelse (alltså konst, musik, teater etc.)

En representant för Älvstranden tyckte t.ex. att ”kulturen” kunde hjälpa till med kreativ input i dialogprocesser, men också bidra med spännande innehåll i bottenvåningar. En arkitekt menade på liknande sätt att kulturell förtätning kunde förstås som något som ökade antalet kulturella aktiviteter i ett område, vilket rapportförfattarna beskrev som ett ”added value”⁴³ Förtätning handlade för dem som intervjuades snarare om byggnader än om kultur, vilket ju var vad Mistras projekt ”Urban Culture”s föresatt sig att analysera. Denna idé om den urbana kulturen på Kommersen som ett värde för andra och ett mervärde som tillför värde, diskuterades inte bara av arkitekter och representanter för Älvstaden utan var ett genomgående tema. Och det manifesterades än tydligare i diskussionen om graffitin och de kreativa näringarnas relation till Kommersen..

6.5.0.2 Estetiska mervärden

Vid mitten av 2000-talet fick några av Göteborgs främsta graffitikonstnärer tillåtelse att dekorera byggnadens fasader. Värdet i graffitin ligger i att det gör Kommersens yta till någonting som berör och kommunicerar med stadens invånare. Det skapar en livfullhet till staden. Graffitikonsten i kombination med byggnadens tydliga karaktär och placering som solitär bland parkeringsytorna har sammanlagt skapat ett värde som landmärke, tydligt avläsbart för både turister och göteborgare.⁴⁴

På detta sätt betecknade författarna den ständigt föränderliga ytan på

endast kritisera former och inte innehåll. Alltså en total dövhet för sociala frågor alternativt arkitektur som den enda lösningen på dessa. Från att ha varit en relativt marginaliserad grupp har personer i nätverket fått inflytelserika positioner i flera städer, i Göteborg är till exempel ordföranden i stadsbyggnadsnämnden Johannes Hulter YIMBY:ist. Föreningens agendor och samrådssvar i stadsplaneringsssammanhang tas även ofta på allvar.(Tahvilzadeh 2019)

⁴²Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 6.

⁴³Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 33.

⁴⁴Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 30.

Kommersens fasad som en viktig värdeskapande ingrediens i Masthugget, något som tillförde värde till vad som beskrevs som en annars homogen och tråkig stadsdel som dominerades av kontor och parkeringsytor. På Kommersen fanns en estetik som bröt mot det konventionella och fyrkantiga. I rapporten intervjuas och citeras till exempel Graffitikonstnären Carolina Falkholt av författarna.⁴⁵ Hon menade då att "själen inte får plats" i den stela arkitekturen runt Masthuggstorget. Som motvikt till kontorshus, parkeringsplatser och motorvägar beskrev hon graffitin som en slags "planering underifrån": den möjliggjorde för fler aktörer att kunna bidra till utformandet av det offentliga rummet.

Med hjälp av graffitin skrevs byggnaden också fram som ett alternativt "landmärke" som kunde bidra till att fler människor kunde identifiera sig med Masthuggskajen. Som "estetiskt värde, konstverk som skapar livfullhet och värde som landmärke" betecknades att Kommersen bar på ett löfte om ett vibrerande, levande och kreativt stadsliv. Men det var också ett löfte om ett demokratisk och tillgängligt stadsliv där fler aktörer kunde vara med och påverka rummets utformning. På så sätt kunde Kommersen bidra till att infria visionen om den socialt hållbara staden som en lösning, men också som ett mervärde. Författarna argumenterade både för att de urbana kulturerna i byggnaden hade värden i egen rätt och för att dess "estetiska värden" och "värde som landmärke" var nyttiga för en stad som aktivt anammade hållbarhet och strävade efter att hitta en unik identitet i den globala konkurrensen mellan städer.

I *Fallet Kommersens* står snarlika perspektiv också att finna i författarnas analys om byggnadens relation till den "kreativa samverkan" som de menade fanns på Andra Långgatan, och som beskrivs på följande sätt: "Man binder sig till varandra, man lever på varandras framgång, den ena kan gynnas av den andra och det pratas mer om samverkan än konkurrens".⁴⁶ Trots att Kommersen inte sågs som en del av den "kreativa samverkan" som fanns bland entreprenörerna på Andra Långgatan hade byggnaden för dem, enligt författarna, ett "estetiskt värde." Dess yttre kunde "göras till en del av en berättelse av Långgatorna som en kreativ plats"; entreprenörerna gick till exempel gärna dit och tog Instagrambilder för att göra reklam för sina verksamheter.⁴⁷ Detta värde, i likhet med och också som del av de "lagrade värdena" som Kommersen nu skrevs in i, var på så vis kopplat till övergripande entreprenöriella ideologier och strategier om Göteborg som en event- och turiststad och en stad

⁴⁵Se mer info om Carolina Falkholt i "Kontextualiserande bakgrund".

⁴⁶Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 28.

⁴⁷Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 27–28.

för den kreativ klassen. Som ”landmärke” och ”estetiskt värde” hade Kommersen snarare ett ytligt värde för andra än ett värde i sig.

6.5.1 Värdes mångtydighet

I sin analys av ”value” pekar MacCabe och Yanacek på en viktig historisk förändring av ”value”: Under 17- och 1800-talen började utilitaristiska filosofer se ”value” som något som var isolerat från sociala relationer och började istället fokusera på individers lönsamhetsberäkningar och nyttomaximering. Idag har ”value” alltmer kommit att associeras med ”market-value”. Nya kombinationer som det ovan nämnda ”added value” har inkorporerats i svenskan både som låneord i affärsjargong och med uttryck som ”tillföra värde”, ”mervärde” eller ”förädlingsvärde”.⁴⁸ Denna dubbla mening är också ett bra exempel på ordet ”värdes” mångtydiga innebörder. När ”värde” syftar till att maximera ekonomiska nyttighetsprinciper, görs ”sociala värden” om till ”ekonomiska värden” och vice versa. Värdeladdningen i *Fallet Kommersen* spelade aktivt på denna mångtydighet; den medierades via betecknaren ”kulturell förtätning” genom vilket byggnaden förstods som både ett objekt i den skapande stadsplanerarens blick och genom sina objektiva inneboende ”lagrade värden.” Det är också en av anledningarna till att det är så svårt att göra en taxonomi eller analys av ”de olika värdena” som den ”kulturella förtätningen” bestod av. Värdena har värde ”i sig” men de är samtidigt ”lagrade”, ”nyttoskapande” och ”mervärden”.

”Värde” kunde beteckna både inneboende kulturellt och socialt värde men också bytesvärde utifrån de som planerade att exploatera områdets perspektiv. Genom nyckelordet ”värde” med sitt mångdimensionerade användningsområde, kunde olika kommunala, statliga och privata aktörer kommunicera med varandra och förhandla om meningen i Kommersen och norra Masthugget. Likt många andra nyckelord i kapitalismens nya språk låste det upp mening. Författarna framhöll i rapporten att verksamheten på Kommersen var precis vad Stadsbyggnadskontoret och politikerna ville åstadkomma; både enligt norra Masthuggets programblad och Göteborgs stads översiktsplan:

Kommersen[s] mångfacetterade värden och komplexa väv av mänskliga relationer kan ses som ett exempel på en mötesplats där staden[s] visioner fått liv och fungerande gestalt. I den urbana kultur som är Kommersens, genereras lösningar på flera av vår tids urbana problem: Arbetslöshet, ensamhet,

⁴⁸ ”added value” 2019.

brist på sammanhang och segregation. I en stad som hungrar efter goda exempel borde en företeelse som Kommersen kunna fungera som inspiration för den stadsutveckling som planeras i området. Frågan är om det kommer att ske?⁴⁹

Det var enligt detta citat i de mellanmännsliga mötesskapande mellanrummen som den urbana kulturen kunde frodas och kulturell förtätning kunde ske. Det var också här som lösningar på Göteborgs problem kunde finnas. Det skedde genom att loppmarknaden Kommersen förstods som kulturell förtätning och karaktäriserades med hjälp av en mängd positivt laddade ord som tillhör den dominerande ideologin, och genom att värden såsom ”hållbarhet”, ”estetisk”, ”landmärke”, ”ankare”, ”inkubator”, och ”integration” bands till Kommersen.

Fallet Kommersen var ett slags institutionellt bricolage.⁵⁰ En partiell omtolkning av dominanta ord och ”värden” som gjordes för att fylla Kommersen med mening som också aktörer som representerade den dominerande ideologin kunde förstå. Frågeställningen och inramningen var alltså, genom Mistras projekt *Urban Cultures*, villkorad av hegemoniska uppfattningar om självorganiserad marknadsorienterad hållbarhet och täthet. Samtidigt försökte författarna använda dessa för att skydda Kommersen. De aktörer som varit med och skrivit rapporten var heller inte organiska eller neutrala, varken som intellektuella eller tjänstepersoner. Genom sitt arbete förmedlade och förhandlade de Kommersens mening mellan olika aktörer som var inblandade i exploateringen av Masthuggskajen. Några av de forskare som deltog i projektet rör sig också mellan universitet och det byggnadsindustriella komplexet, de har en fot i industri och en i akademi.

Mistras utgångspunkter villkorades initialt också av nyckelord i vad Leary kallar ”kapitalismens nya språk”, så som ”förtätning” och ”hållbarhet”.⁵¹ Diskussionen om ”värde” som utvecklades runt begreppet ”kulturell förtätning” hade inte, i det här fallet, en möjlighet att överskrida de ideologiska ramarna för samtida stadsplaneringsideologi. Den var, på flera plan, ett slags institutionellt inifrånfrågasättande av och förhandling om

⁴⁹Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 31.

⁵⁰Bricolage är franska och betyder murverk. Det syftar på att objekt, eller ”värden”, sätts in i andra semiotiska eller materiella sammanhang och därmed ges ny mening, nya ”värden” och bidrar till att skapa nya semiotiska strukturer, nya murverk, nya helheter. CCCS använder till exempel begreppet i sin analys av subkulturer och menar att Teddy boys och punkarna använde sig av bricolage när de genom sin klädstil satte in materiella objekt som överklasskostymer eller hundkoppel i nya annorlunda sammanhang. De var bricoleurs. (Hall 2003b; Lévi-Strauss 1971, s. 336)

⁵¹Leary 2019.

meningen och statusen hos vissa nyckelord och ”värden”. Interventionen uppmärksammade å ena sidan marginaliserade röster och identifierade ”värden” som annars förmodligen hade ignorerats i planprocessen. Å andra sidan plattade Mistra till motsättningarna mellan marknadens homogeniserande kraft och kulturens kritiska potential genom sitt fokus på de småskaliga värdenas nyttogörande karaktär – de ville ha kakan och ändå äta den. Mistras intervention politiserade i någon mån Kommersen genom att mobilisera småskalig självorganiserad framträngande-hållbarhet mot dominant ”business as usual”-hållbarhet.⁵² Det är emellertid ett tveeggat svärd. Det som handlade om att ”låta vara” och ”planera för det oplanerade” kom, som jag visar i nästa del av detta kapitel, att förvandlas till planering som huvudsakligen syftade till att tillföra och ”skapa värde” på Masthuggskajen.⁵³

6.6 Kommersens värden som expanderande mer-värden

2014 skrivs ett avtal för att jobba vidare med resultaten i *Fallet Kommersen* mellan Älvstranden och Göteborgs Stadsmuseum. I dokumentet *Avtal gällande Kommersen 2.0 - En kulturell konsekvensbeskrivning*, sätts ramar och visioner för en fortsatt undersökning om Kommersen. Avtalet inleds med en vision för arbetet:

Utgångspunkten för det pågående detaljplanearbetet för området runt Kommersen är Stadsbyggnadskontorets grundläggande ambitioner om att skapa en stad för alla, bygga samman staden, få fler delaktiga, skapa ett levande älvrum, göra det lätt att leva hållbart, se klimatanpassning som en drivkraft, frigöra drivkrafterna, låta kärnan komma närmare och skapa en attraktiv stadsmiljö. I rapporten *Urban Cultures: Fallet Kommersen* (Gillberg et. al 2013) framkom att byggnaden Kommersen och aktiviteterna som bedrivs där bar flera ”förtätade” kulturella värden - kulturhistoriska, kulturella, sociala, ekonomiska, estetiska – och därigenom aktivt bidrar till flera av dessa mål, [...] Syftet med projektet är att med utgångspunkt i ett bevarande av så många som möjligt av de värden Kommersen nu står för skissera ett antal scenarios för Kommersens framtid och det omkringliggande

⁵² *business as usual-scenarie* 2023.

⁵³ Gillberg, Berglund m. fl. 2012, 21, min översättning.

områdets utformning.⁵⁴

Som citatet ovan visar var Älvstranden och Riksbyggen (den senare ägde vid tillfället Kommersen) intresserade av att ta tillvara så många av Kommersens värden som möjligt. De ville också utreda hur olika alternativ, såsom bevara, riva eller flytta, kunde påverka verksamheten. Kommersens värden betraktades som grundläggande för att nå upp till de löst formulerade målen i Vision Älvstaden om att ”Hela staden, Möta Vattnen och Stärka kärnan”.⁵⁵I avtalet skisserades olika scenarion runt Kommersens öde, bland annat att låta byggnaden vara kvar, att den riva den men att använda graffitin som inspiration till framtida arkitektur i området eller att göra verksamheten till en del av ett kulturstråk. Uppdragsgivarna var emellertid mest intresserade av ytterligare ett alternativ: att undersöka hur Kommersens värden kunde stärkas och expanderas till det övriga planområdet och integreras med närliggande verksamheter på Andra Långgatan, HBTQ puben ”Haket” och Johanneskyrkan.

Värdena skulle alltså snarast expanderas och tonvikten låg på mervärden, att Kommersen skulle tillföra värden till hela området, snarare än att låta dess inneboende lagrade värden vara.⁵⁶ Om begreppet ”kulturell förtätning” dittills främst hade handlat om att möjliggöra och låta vara blev det nu istället ett strategiskt planeringsbegrepp där de värdefulla värdena som betecknade den kulturella förtätningen istället skulle utvidgas till den övriga bebyggelsen. Det betydde också att begreppet ”kulturell förtätning” nu kom att referera till storskalig kommersiell förtätning eftersom aktörerna bakom de strategiska planerna för norra Masthugget ville hitta sätt att slå mynt om Kommersen och få den att passa in i deras profil och varumärke. Avtalet innehöll många idéer om vad Kommersen kunde göra för Masthugskajen för norra Masthugget:

Att expandera loppmarknaden, den hållbara konsumtionen och alternativa ekonomin är andra exempel. Här finns flera internationella exempel att hämta inspiration från som Spitalfields Market i London och Prinzessinnengarten i Berlin. En utmaning är att expandera Kommersens värden utan att andra, som att bygga en stad för alla förflackas, och vi hamnar i gentrifieringsfällan. Ur ett såväl praktiskt som vetenskapligt

⁵⁴C. Lönnroth och Blixt 2014.

⁵⁵Kommunstyrelsen 2012.

⁵⁶Jag är medveten om att de i citatet hävdar att ”så många av värdena ska bevaras”. Det är däremot tydligt i Fallet Kommersen att kulturell förtätning bäst skapas genom att låta den urbana kulturen vara. Den uttalade strategin om att expandera värden är därför motsägelsefull. HBTQ är förövrigt författarnas förkortning.

perspektiv är målsättningen att behålla den ”kulturella förtätning”, dvs. den sammansättning av de olika kulturella värde - ekonomiska, sociala, kulturella, kulturhistoriska, estetiska etc. - som nu präglar byggnaden och förmå expandera hela denna bukett av värden i den kringliggande bebyggelsen och upprustningen av området.⁵⁷

I denna process skulle, enligt avtalet, den expanderade kulturella förtätningen kunna vara ett slags bromskloss för att möjliggöra för småskaliga, kultur- och hållbarhetsorienterade verksamheter att kunna vara kvar – trots den fördjupade exploateringen. I avtalet hämtades inspiration ifrån globala städer och flera communityorienterade platsutvecklingsprojekt användes som exempel på hur den fortsatta kulturella förtätningen kring Kommersen skulle kunna se ut. Det verkade också finnas en medvetenhet om att den här typen av projekt riskerade att orsaka gentrifiering. Många av de inblandade tjänstepersonerna menar till exempel att de i norra Masthugget inte vill upprepa tidigare misstag genom att tränga bort Kommersen och andra liknande verksamheter; de pratar istället om en ”långsam” och ”naturlig” gentrifiering där de småskaliga hållbara värdena tas tillvara för att undgå en snabb och dramatisk process.⁴¹ Även i *Fallet Kommersen* tänkte sig författarna att byggnaden skulle kunna vara en ”barriär mot alltför omfattande gentrifiering”.⁵⁸ Istället för att styra och begränsa fastighetsägarnas inflytande över området tänkte man sig att de verksamheter som hotades av förnyelsen skulle skydda det genom att ”expandera hela denna bukett av värden i den kringliggande bebyggelsen och upprustningen av området”. Det handlade om att flytta ansvaret för bortträngning från företag och institutioner till

⁵⁷C. Lönnroth och Blixt 2014.

⁴¹Det handlade framförallt om de stadsförnyelseprojekt som präglats av en uttalat revanchistisk agenda, t.ex. Gustav Dahlénsområdet eller Kvillebäcken som det senare döptes om till. Gustav Dahlénsområdet bestod, innan det revs, av en mångfald av olika småskaliga verksamheter såsom verkstäder, loppmarknader och religiösa och etniska föreningar. Efter en lokal moralpanik om kriminalitet i området som av det socialdemokratiska kommunalrådet kallades för ”Gazaremsan” revs det för att lämna plats åt ”Sveriges mest hållbara stadsdel”. I verkligheten var förfallet planerat, markägare och tjänstepersoner arbetade långsiktigt och medvetet ihop för att tränga undan den befintliga verksamheten och exploatera området. Diskussionerna om tidigare misslyckanden handlar emellertid inte bara om gentrifiering som i fallet med Kvillebäcken. Många informanter som jobbar med stadsplanering pratar i breda ordalag om hela Norra Älvstranden som ett misslyckande. De är aldrig särskilt specifika om vad det är som har misslyckats men menar att det är tråkigt och inte lever upp till visionen om en levande Älvstad. Holgersson och C. Thörn 2014; Despotović och C. Thörn 2016; Bergsman och V. Johansson 2021.

⁵⁸Gillberg, Berglund m. fl. 2012, s. 8.

småskaliga hållbarhets och kultur orienterade verksamheter (de urbana kulturerna) och sedan förvänta sig att de skulle lösa de problem som följde av storskalig exploatering. Det var en till synes omöjlig ekvation.

I relation till denna diskussion är det också relevant att behandla vad begreppet "värde" ersätter. Mycket av argumentationen i *Fallet Kommersen* handlade om att Kommersen hade "värde" i relation till generella principer om hållbarhet och täthet. Principer som fastställts av aktörer som har överordnade mål om att få stadsrummet att agera som en tillväxtmaskin och att förvandla hela det offentliga rummet till ett varumärke. (ref stad till salu) Många av värdena hade förvisso ett värde "i sig" men genom den instrumentella analysen och den påföljande förskjutningen av mening villkorades "i sig" värdena eftersom de förväntades producera någon slags marginalnytta. Att använda "värde" i dessa sammanhang framhäver alltså den reifierade aspekten av begreppet: att någonting är värt något i relation till något annat. Att det är ett subjekt som utvärderar ett objekt genom att projicera sin egen förstelnade reifierade mening på det utan att det får möjlighet att delta, eller bara delta på subjektets premisser.

Vad hade hänt om objektet istället framstått som subjekt genom en diskussion om *rättigheter*? En bred filosofisk tolkning av ett rättssubjekt är att det har rättigheter oavhängigt dess värden. Ett rättssubjekt behöver inte anpassa sig till kapitalismens nya språk och dess nyckelord eller till hållbara strategier för urban tillväxt. Den borgerliga rättens gudinna med sin våg och sin ögonbindel antas vara värderingsfri. Med ett sådant perspektiv skulle en loppmarknad som Kommersen ha rätt att existera "i sig" utan att dess värden utvärderades. En sådan diskussion skulle kunna handla om rätt till staden – ett perspektiv som ger alla människor grundläggande rättigheter till bostäder, det offentliga rummet och andra reproduktiva aspekter av staden.⁵⁹ Med ett sådant angreppssätt skulle Kommersen istället göras till politiskt subjekt som krävde rätt att existera oavhängigt dess "värden" och dess eventuella relation till dominerande ideologier. Men inte bara Kommersen utan alla de "urbana kulturer" och "kulturella förtätningar" som i hållbarhetens namn trängs undan när de "tillfört värde" och bytesvärdet ytterligare skall maximeras "expanderas" i varenda kvadratmeter av staden. Det kräver emellertid ett tänkande och handlade som överskrider det ideologiska ramverket och som vägrar begagna sig av den förstelnade mening, den reifierade verklighet som formulerats av byggherrar och politiker.

⁵⁹Harvey 2008.

6.7 ”Värde” som nyckelord

Jag har i analysen visat hur författarna till *Fallet Kommersen* använde nyckelordet ”värde” på olika sätt, med olika efter- och förled. Dels som lagrade inneboende värden bland annat ”ett ankare som skapar sammanhang” och ett ”minne av trävaruindustri och blandstad”. Jag läste dessa värden som att de kommunicerade att Kommersen besatt en autentisk tidlös identitet och bar på ett löfte om ett dynamiskt stadsliv som inte gick att återskapa artificiellt. De framställdes som en motvikt till storskalig modernistisk homogenitet. En del av värdena hade också en nyttomaximerande funktion. Det var värdena ”en konsumtionsyta även för de fattigaste”, ”gratis integration”, ”alternativ ekonomi”, ”en inkubator för nya företag”, ”ekologisk resursanvändning” och ”integrationsskapande mötesplats”. Dessa värden framställdes som lösningar på urbana och sociala problem. De kunde bidra till att infria löfterna om en socialt, ekologiskt och ekonomiskt hållbar stadsdel samtidigt som omfattande urban exploatering i norra Masthugget kunde fortgå. Jag menar att författarna i denna diskussion skiftade ansvaret för sociala problem från politik, förvaltning och näringsliv till de ”urbana kulturerna”, utan att närmare begrunda vilka intressen som gynnades av att marken i området skulle säljas och vad konsekvenserna av det skulle bli. Det suddade ut motsättningarna mellan nyliberal stadsutveckling och möjligheterna för småskaliga hållbarhetsorienterade verksamheter att verka eftersom de utgick från att ”värdena” kunde samexistera utan konflikter.

Slutligen kunde Kommersen också vara ett ”mervärde” genom att tillföra värde. Det var värdena ”ett konstverk som skapar livfullhet” och ”landmärke” som tydligast fångade denna aspekt. På sätt och vis var detta perspektiv genomgående i hela diskussionen om ”värde” eftersom de autentiska lagrade värdena och de nyttoskapande värdena också bidrog med värde till norra Masthugget. Jag läste det som att Kommersen genom dessa värden skrevs in i entreprenörsurbanistiska marknadsföringsstrategier som ett värde för andra mer än ett värde ”i sig” och att Kommersens estetik kunde användas för att attrahera den kreativa klassen runt Andra Långgatan och för att marknadsföra norra Masthugget. Alla Kommersens ”värden” som identifierades i *Fallet Kommersen* hade emellertid i någon mån ett värde ”i sig”. Men i den instrumentella analysen om ”värde” som följde upplöstes detta ”i sig” eftersom ”värdena” villkorades av och kopplades ihop med andra homogeniserande nyckelord som hållbarhet och förtätning. Det blir också tydligt i Avtal gällande Kommersen 2.0 - En kulturell konsekvensbeskrivning där ”värdena” uppmärksammas men meningen i dem förskjuts. Medan författarna till *Fallet Kommersen*

betonade ”låta vara” sökte de aktörer som formulerat avtalet istället expandera värdena. Jag läste denna förskjutning av mening som att ”de olika värdena” nu istället skulle exploateras för att skapa bytesvärde i norra Masthugget.

Vad är då problemet med värde? Det hade varit fantastiskt om interventionen hade lyckats och värdena hade bevarats. Att Kommersen hade ”låtits vara” och fått ha sina värden på samma sätt som de hade skapats dvs. genom kulturell förtätning en ”komplex lagring av värden genom urbana kulturer”.⁶⁰ Jag försöker inte säga att vi ska sluta prata om värden. Att det är fel att prata om värden. Eller att självorganiserade urbana kulturer per definition kommer att subsumeras in i nyliberala platsutvecklingsprojekt så fort någon börjar prata om dess ”värden”. *Fallet Kommersen* hade emellertid ett institutionella inifrån perspektiv och utgick från hållbarhetsorienterade idéer som knöt an till det dominerande värdesystemet genom kapitalismens nya språk och dess nyckelord som ”värde” och ”hållbarhet”. *Fallet Kommersen* präglades av en pragmatisk idealism som försökte kombinera de värden de identifierade på Kommersen med den omfattande urbana förnyelse som planerades i norra Masthugget.

Nyckelordet ”värde”, i synnerhet med dess många stadsplaneringsorienterade ”policy catchword” efter- och förled, var ett uttryck för ideologi, förstelnad mening som projicerades på Kommersen. Likt många andra nyckelord låste ”olika värdena” också upp mening och gjorde att aktörer från olika sammanhang kunde mötas och förhandla om Kommersen. ”Värdes” många olika konstruktionsformer, som jag gett några exempel på i det här kapitlet, möjliggör dessa glidningar av mening. Därför är det likt andra nyckelord i kapitalismens nya språk viktigt att vara särskilt uppmärksam på hur det används och vilka begrepp det eventuellt ersätter. Hållbarhetsbegreppets vaghet, liksom begreppet kulturell förtätning och ”de många värdenas” olika funktioner och mening, gjorde det möjligt att mobilisera runt och under en tid rädda byggnaden och verksamheten i Kommersen. Men det ledde också till att aktörer som arbetade med planeringen av norra Masthugget fick upp ögonen för byggnaden och inlemmade den i sin egen ideologiska ordning, just genom att använda ”värde”.

⁶⁰Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 36.

Kapitel 7

”Platsutveckling” och ”Kommersen 2.0”

Vi ser platsutveckling (placemaking) som en naturlig utgångspunkt för det arbete som ska göras med Kommersen 2.0. Genom mångfacetterade samarbeten med möten och workshops kan man generera en stark sammanhållning i projektet och samtidigt engagera lokalsamhället i den nya gestaltningen vilken är en grundfaktor för platsens attraktivitet och användbarhet.¹

Citatet ovan kommer från Tengbom arkitektur. De svarar här på en upphandlingsförfrågan från Älvstranden om att jobba med ”platsutveckling” på Kommersen. Tengbom ser ”platsutveckling” som en ”naturlig utgångspunkt för det arbete som ska göras med Kommersen 2.0”. ”Mångfacetterade möten” och lokalt engagemang var i deras värld en ”grundfaktor för platsens attraktivitet och användbarhet”. Citatet ovan visar att ”platsutveckling” eller dess engelska motsvarighet ”placemaking” är laddat med positiv mening och kommunicerar att dess avsändare eftersöker deltagande och inspiration från lokala aktörer när de exploaterar ett område. Att Kommersen kategoriserats som ”platsutveckling” innebar även att loppisen under en tid fick vara kvar och lyftes in i utvecklingsarbetet med norra Masthugget.²

”Platsutveckling” är ett begrepp som stadigt ökat i användning sedan början av 10-talet. I en analys av sökresultat från Google får jag närmare

¹Tengbom 2019.

²Osvald och Unger 2017a, s. 37.

13 000 svenska träffar. När jag istället söker på den engelska motsvarigheten "place-making" får jag 3 010 000 träffar. "Platsutveckling" och "placemaking" visar sig även vara en stark policytrend. "Platsutveckling" har behandlats i utredningar av en mängd statliga, regionala, kommunala och privata aktörer. Likaledes finns det en växande svensk konsultindustri som erbjuder tjänster inom "platsutveckling" eller "place-making" t.ex. platsutveckling.se, placebranders.se, Spacescape.se, Creativecommunities och bidsinsweden.se.³ Syftet med det här kapitlet är att analysera "platsutveckling" som ett nyckelord i kapitalismens nya språk och att empiriskt studera hur det används i Älvstaden och mer specifikt på Kommersen.

Flera aktörer i Göteborg har länge jobbat med det som i dag kategoriseras som "platsutveckling". I sin faktaruta om begreppet hänvisar Boverket t.ex. till Frihamnen som ett bra exempel på metoden. I detta område var Älvstranden tidigt ute med att tillämpa tillvägagångssättet som de initialt kallade för "platsbyggnad". I Frihamnen har Älvstranden också på ett mer aktivt och strategiskt sätt integrerat ideella och radikaldemokratiska rörelser i sina platsutvecklingsprojekt för att skapa dialog och intresse runt området.⁴ Det är även Älvstranden som är ansvariga för platsutvecklingsprocesserna på Kommersen. från informationen på deras hemsida om "platsutveckling" kan syftena med metoden sammanfattas i följande punkter:

- Platsutveckling är en strategisk metod för att utveckla ett område och är en del av planprocessen. Genom platsutveckling skapar man platser och byggnader på området tillsammans med medborgarna, detta kan leda till att fler känner att de är en del av området.
- Byggprocesserna tar ofta lång tid. Genom att skapa aktiviteter på plats under byggtiden ger vi göteborgarna tillgång till platsen och möjlighet att påverka utvecklingen samtidigt som vi tillvaratar den tidslucka som finns i varje större stadsbyggnadsprojekt.
- Platsutveckling är också en del av Göteborgs Stads dialogarbete. Det som byggs och de aktiviteter som finns

³Björling och Ohlén 2018, s. 11.

⁴I Göteborg har många olika aktörer länge jobbat med destinationsutveckling och annat aktivt varumärkesarbete för staden. Detta har också varit ett led i den postindustriella omstöpning som drivits av framträdande ekonomiska och politiska aktörer i staden. "Platsutveckling" skiljer sig däremot från traditionellt varumärkesarbete eftersom processerna också förväntas bidra med demokratiska och hållbarhetsorienterade mjuka värden. (Björling 2019; Dahl 2016, s. 11)

på plats är resultat av kommunikation med invånarna.⁵

”Platsutveckling” är alltså enligt Älvstaden en strategisk metod för att utveckla ett område. Det är del av ett medvetet identitetsarbete och långsiktigt strategiska stadplaneringsprocesser. ”Platsutveckling” tar vidare tillvara på en tidslucka i planeringen. Genom processerna skapar byggaktörer intresse runt en plats. Det kan t.ex. handla om att pröva nya prototyper, samarbeten och lösningar för ett område under uppbyggnad. Det är också ett dialogarbete med invånarna/medborgarna, vilket medför att ”platsutveckling” kan integreras i samråd men också att samarbeten med och input från andra än konventionella aktörer möjliggörs. Jag tar Älvstranden på orden och organiserar analysen i det här kapitlet efter hur de, genom dessa 3 aspekter, beskrivit vad ”platsutveckling” går ut på. Utifrån dessa aspekter ämnar jag sedan göra en självständig kritisk analys för att i detalj undersöka hur detta nyckelord användes på Kommersen.

7.1 ”Platsutveckling” som nyckelord

”Platsutveckling” är ett mer teoretiskt drivet nyckelord än ”värde” som jag analyserade i förra kapitlet. Det är dels influerat av klassiska kritiska urbanteoretiker som Henri Lefebvre, Michel De Certeau och den nutida Doreen Massey och deras förståelse av rum som en plats där makt och samhälleliga relationer förhandlas och reproduceras.⁶ Dels av ”nya urbanister” som William .H Whyte, Lewis Mumford och Jane Jacobs och deras detaljerade studier av offentliga platser och kritik av modernistisk arkitektur och planering.⁷

Som metod lanserades ”placemaking” på åttiotalet genom stiftelsen *Project for Public Spaces* (hädanefter PPS) med grundaren geografen och mångsysslaren Fred Kent i spetsen.⁸ PPS omstöpning av Bryant Park på Manhattan, då de bland annat tog bort parkeringsplatserna och installerade mobila solstolar, blev snabbt en populär ”benchmark”. PPS har sedan dess kommit att bli en inflytelserik aktör som arbetar med platsutvecklingsprocesser i hela världen. Metoder som lanserats av PPS är till exempel ”The power of ten” som handlar om att ett område måste ha minst 10 intressanta attraktioner för att dra till sig människor eller

⁵För argumentationens skull har jag kastat om ordningen i citatet ovan något. (Älvstranden Utveckling AB 2023)

⁶Lefebvre och Nicholson-Smith 2011; Massey 2005; Certeau 1984.

⁷Jacobs 1992; Mumford 1989; Whyte 2001.

⁸Passell 2013, s. 106.

”lighter, quicker, cheaper” som går ut på att göra platser attraktiva för rätt publik med små medel.⁹

I PPS tankegoods runt ”placemaking” ligger fokus på känsla, hemmahörande och intryck av en plats. ”Platsutveckling” syftar enligt PPS till att skapa ”vibrerande och levande urbana miljöer.”¹⁰ Precis som Tengbom i det inledande citatet talade om att ”engagera lokalsamhället”, aspirerar PPS också att ha ett relationellt perspektiv: planering handlar om människors behov, berättelser och minnen – om deras relationer till en plats, inte bara om siffror och byggnader. ”Platsutveckling” handlar om att designa *platser* efter hur *rum* skapas. Likt sina inspirationskällor, främst Jane Jacobs, Lewis Mumford och William Whyte, hyser PPS också en misstro mot modernistiska överdesigade platser.¹¹

I litteraturöversikten i inledningskapitlet gjorde jag en åtskillnad mellan kritiskt granskande urbanforskning och samverkansorienterad urbanforskning. Inom en del av den vetenskapliga litteraturen görs en liknande åtskillnad mellan ”placemaking” och ”place-making”. ”Place-making” förekommer i högre grad i kritiskt granskande kulturgeografiska, antropologiska och sociologiska tidskrifter än i hållbarhets och planeringsorienterade akademiska texter. Med ett ”place-makingperspektiv” intresserar sig forskare för människors behov och socialiseringsmönster på en plats. Begreppet kan i denna förståelse handla om att olika aktörer genom vardagligt meningsskapande i rummet mobiliserar och artikulerar motstånd mot det som hotar deras gemenskap.¹² På svenska kan ”place-making” översättas till *rumskapande*, ett begrepp som inte med nödvändighet betonar utveckling och tillväxt. Att skapa rummet kan lika gärna handla om att värna allmänningar, artikulera motstånd, gemenskap och solidaritet eller att utveckla rum (även mentala i De Certeus fall) för marginaliserade gruppers intressen och behov.¹³

I De Certeus tankevärld skiljer sig också *taktiker* från *strategier*.¹⁴ Här kan taktiker beskrivas som ”place-making”, dvs. vardagligt organisk skapande av rummet. Medan strategier syftar på storskalig institutionell och kommersiell exploatering av en plats. Det är också mellan dessa båda begrepp som förvirring uppstår när storskalig strategisk fastighetsutveckling använder sig av taktiska interventioner – metoden ”placemaking”. Kan

⁹ *What is Placemaking?* 2022; B. Jackson och Kent 2016.

¹⁰ B. Jackson och Kent 2016, Min översättning.

¹¹ Jacobs 1992; Mumford 1989; Whyte 2001.

¹² Martin 2003.

¹³ sid 451 Lew 2017; Björling och Ohlén 2018, sid 39.

¹⁴ Certeau 1984.

taktisk "placemaking" ens klassas som taktik? Eller bör den förstås som en strategi? Nils Björling menar istället att metoden "platsutveckling" är en blandning av taktiker och strategier och att det finns en glidande skala mellan radikaldemokratisk taktisk aktivism och rent kommersiella strategiska projekt som syftar till att stärka redan inflytelserika aktörer i staden.¹⁵

Till skillnad från renodlade storskaliga event och stadsmarknadsföringsevenemang, förväntas "platsutveckling" emellertid tillföra mjuka värden och en känsla av gemenskap och deltagande. Initiativtagarna strävar ofta efter att involvera och samverka med lokala aktörer i processerna. Boverket lägger tonvikt på dessa medskapande aspekter i sin definition av "platsutveckling":

Metoden är baserad på samskapande mellan olika aktörer. Placemaking bygger på deltagandet från såväl professionella aktörer, planerare, arkitekter och byggaktörer som framtida användare av en plats. Målet är att skapa en relation till en plats genom närkontakt med den fysiska miljön – genom konkreta handlingar som att bygga, förändra eller använda den. På detta sätt skapas förståelse för platsen. En personlig relation till en plats innebär oftast en vilja att värda den, och en välbekant plats upplevs ofta som tryggare.¹⁶

Enligt Boverket handlar "platsutveckling" om en relationell syn på rum där designers och framtida användare skapar relationer till platsen som ska utvecklas, notera att de fokuserar på framtida och inte nutida användare. "Platsutveckling" måste däremot inte leda till eller vara del av en gentrifieringsprocess, i Frihamnen talades det, likt i norra Masthugget, till exempel också om hyresrätter med överkomliga hyror.¹⁷ Tillfälliga (inte extremt dyra) modulbostäder har också placerats i området som en del av platsutvecklingsprocesserna.¹⁸ En platsutvecklingsprocess skulle kunna,

¹⁵Björling 2019.

¹⁶*Placemaking - gemensamt platsskapande* 2022.

¹⁷Boverket varnar även i sin faktaruta för att platsutvecklingsprocesserna ibland lovar mer än aktörerna som driver dem kan hålla och därför gör deltagarna besvikna. Precis som i norra Masthugget rationaliserades de sociala aspekterna i Frihamnen också bort under planprocessens gång. Förhoppningen var istället att alla göteborgare iallafall skulle kunna vistas i Älvstadens offentliga rum, möjligtvis i de levande gatuplanen där ideella och sociala verksamheter noggrant skulle väljas ut för att passa in i varumärkesprofilen. "Alla göteborgare kan inte ha råd att köpa en ny Volvo" som dåvarande stadsbyggnadsdirektör Martin Öbo uttryckte sig i en kommentar till detta beslut som tagits av Allianspartierna i Göteborg. (Saldert 2022; Jarl 2021)

¹⁸*Waterfront Cabins* 2022.

och leder ibland till, lokala temporära eller långsiktiga förbättringar av ett område som inte med nödvändighet orsakar bortträngning. Bastun och badet i Frihamnen uppskattas till exempel av många göteborgare som annars har långt till närmaste strand.¹⁹

Samverkan mellan olika aktörer är även en framträdande aspekt av platsutvecklingsprocesser. Det gör även att de kan kopplas till nyliberalisering av rummet. Harvey beskriver till exempel hur lokala koalitioner i tät samverkan jobbar för att sälja staden genom staden för att öka dess konkurrenskraft.²⁰ Detta har lett till en homogenisering av platser vilket bidragit till en ökande känsla av platslöshet när liknande policypaket, globala företag och trender reproduceras i avancerade kapitalistiska länder genom McDonaldsifiering, Disneyfiering, Guggenheimeffekter och andra av kapitalet drivna homogeniseringsprocesser.²¹ Många platsutvecklingsprogram är vidare en förlängning och formalisering av städers egna versioner av Richard Floridas idéer om ”den kreativa klassens” förmåga att skapa kreativa, konkurrenskraftiga och inkluderande städer genom talang, teknik och tolerans.²²

Strävan efter unika identiteter är, dock motsägelsefullt nog, baserad på ett antagande om ständigt ökande mark- och fastighetsvärden – vilket i längden leder till homogenisering eftersom bara de starkaste aktörerna, som McDonalds och Disney eller Stordalen och Espresso House, har möjlighet att möta de stigande markräntorna.²³²⁴ Ohlén och Björling menar att den globala konkurrenssituationen kräver innovativ governance, samverkan och planering för att undvika homogenisering och att ”platsutveckling”, i detta sammanhang, har blivit en metod för att lyfta fram lokala särdrag med hjälp av taktiska interventioner. Detta har också lett till att andra aktörer flyttat fram sina positioner i stadsplaneringsdiskussionen:

¹⁹Nilsson, Segerlund och Göteborgs stad (Sverige : Platsbyggnad Älvstaden 2016.

²⁰Harvey 1989a, s. 12–13.

²¹Björling och Ohlén 2018; Rossi 2017, se framförallt kap 3.

²²Tonkiss 2013.

²³Petter Stordalen är ägare till hotellkedjan Clarion som är etablerad i hela Norden. Förutom att vara en förespråkare för marknadsdrivet hållbarhetsarbete har han en excentrisk personlighet. När Clarion hotel Post på Drottningtorget i Göteborg invigdes anlände han till exempel hoppandes fallskärm till eventet. Han är också inblandad i exploateringsprocessen av norra Masthugget. I samarbete med Folkets Hus och Balder kommer han att driva det nybyggda hotell Draken vid Järntorget. I intervjuer har han sagt att han vill att området runt järntorget ska bli ett slags Las Vegas. Espresso House ägs av JAB som är baserade i Luxemburg och räknas som världens andra största kaffeleverantör efter Nestlé. (”JAB upends coffee trading” 2023)

²⁴Rossi 2017, kap 3.

Även framväxten av grupperingar som Tactical Urbanism och DIY-urbanism sker med målsättning att bryta hierarkier inom planeringen. Bland annat med bakgrund i politiska initiativ som Reclaim the Street som utvecklas under 90-talet [...]. Lokala initiativ och motreaktioner mot att de äldre stadskärnorna avfolkas och att handel etablerar sig i externa handelsområden inverkar även på framväxten av Business Improvement Districts och Community Redevelopment Agencies i Nordamerika och Storbritannien.²⁵

Vad som gör "platsutveckling" till ett nyckelord i Learys mening är just att det är tvetydigt och att radikalt olika begrepp som "DIY" och "BID" kan subsumeras i det.²⁶ Det låser upp mening och möjliggör nya tolkningar. I detta nya sociala och politiska landskap ses sammanslutningar av privata fastighetsägare och ideellt drivna radikala gräsrotsaktivister alltså som två sidor av samma mynt. Där den ena sidan består av långsiktiga strategiska planer för att öka värdet på fastigheter och mark och den andra av taktiska småskaliga interventioner som ska göra det möjligt. Likt PPS som agerar som en stiftelse maskeras ofta "platsutveckling" som ideellt gräsrotsarbete. Många BID verkar t.ex. som ideella föreningar och kan i platsutvecklingsprojekt aktivt samverka med förenings-, aktivism och kulturaktörer.

För att understryka denna dubbla mening använder kulturgeografen Tom Slater därför *placebreaking* istället för "placemaking" och anser att "placemaking" ofta är en eufemism för förtäckt gentrifiering. Slater menar att placemaking är ett slagord som omfamnas som en lösning på allt. Att det är lättare för politiker och planerare att prata om "platsutveckling" än att ta tag i djupare sociala ojämlikheter.²⁷ Det är heller inte i alla forskningssammanhang som Bryant Park framställs som en "best practice". Det var till exempel inte bara parkeringsplatserna som försvann från parken när den gjordes om. I gentrifieringslitteraturen om New York skildrar Sharon Zukin t.ex. hur hemlösa motades bort från platsen när den skulle utvecklas.²⁸ "Platsutveckling", likt "stadsutveckling" bär på en idé om ständig utveckling, förbättring och tillväxt och är på så sätt en del

²⁵Björling och Ohlén 2018; Sacco och Vella 2017, sid29.

²⁶Andra begrepp som kan inkludera, inspirera och relatera till "platsutveckling" är temporär urbanism, taktisk urbanism, urban situationism, gerilla urbanism, DIY urbanism, akupunktur urbanism, open source urbanism, community led development, business improvement districts eller urban platsinnovation.(Björling och Ohlén 2018, s. 29)

²⁷Slater 2021, sida 25-26.

²⁸Zukin 2009.

av de problem det säger sig bekämpa; när markvärdena stiger förväntas räntegapet förr eller senare slutas, vilket leder till att arbetarklassen, men även kapitalets kreativa förtrupp som genom taktiska interventioner agerar ”platsutveckling”, trängs undan från de områden som utvecklas. Symboliska värden tillförs platsen genom ”platsutveckling”, men den underliggande strategin är att öka värdet på marken och fastigheterna.²⁹ Det pekar på att ”platsutveckling” är en del av en tilltagande varufiering av rummet där städer, men även olika delar av städer konkurrerar med varandra och där aktivism och konst genom ”platsutveckling” får en viktig funktion i att sälja en stad eller ett område.

7.2 ”Kommersen 2.0”

Begreppet ”Kommersen 2.0” signalerar en tydlig omvärdering av Kommersen.³⁰ Den här typen av efterled är vanliga i versionshistorik i datorprogram och andra liknande sammanhang då omfattande ändringar har gjorts och en helt ny version av programmen har lanserats. It-inspirerat versionsuppgraderingsspråk är också en internationell trend inom fastighetsbranschen. När en omfattande omstöpning av Detroit's offentliga rum lanserades på Highline i New York i början av 00talet beskrevs det till exempel i tidskriften Forbes som ”Detroit 2.0”.³¹ Ett lokalt Göteborgsexempel på detta språk är fastighetsbolaget Castellums förslag: ”Torslanda 2.0 – Modernt industriområde med människan i fokus.”³² Versionshistorik har också blivit populärt i sociala medier och livsstilsmagasin där människor pratar om sitt ”nya jag” eller ”jag 2.0” i relation till skönhetsoperationer, skilsmässor eller garderobsutrensningar. Andra liknande begrepp är ”jag basic” eller ”jag premium”. Efterledet 2.0 signalerar att Kommersen inte dög som den var, att den måste bli en ny och bättre premiumversion genom skilsmässa eller skönhetsoperation. Att den måste (plats)utvecklas.

Jämfört med Frihamnen, som ligger mindre centralt, fanns emellertid alla de där goda värdena redan i norra Masthugget och tidningen The Guardian hade rankat det närliggande Långgatsområdet som ett av de 10 coolaste i Europa.³³ Ingen rollerderbybana behövde gjutas eller bastu byggas som i Frihamnen, området hade redan ett stort flöde av människor

²⁹Lees, Slater och Wyly 2008, sida 178-179.

³⁰Jag påminner läsaren om att ”2.0” introducerades redan 2014 i *Avtal gällande Kommersen 2.0 - En kulturell konsekvensbeskrivning*.

³¹Montgomery 2016.

³²IDÉSEMINARIUM 2022.

³³Roden 2020.

och verksamheter.³⁴ Kommersen ”visualiserade hållbarhet” och förkroppsligade enligt *Fallet Kommersen* både småskaligt entreprenörskap, kreativ estetik och integration.³⁵ Figur 7.1 från dokumentet *Plan platsbyggnad Kommersen*, som var ett tidigt utkast till platsutvecklingsprocesserna på Kommersen, visar exempel på inspiration till Kommersen 2.0 och sammanfattar vad platsutvecklingsprocessen skulle handla om.

ATT PLATSEN KOMMERSEN MED BYGGRÄTT DRIVS SOM ETT SAMLAT PROJEKT.

- *Kommersen med sin verksamhet och ikoniska uttryck är en strategisk nod i staden och ska så förbli framåt när Masthugget utvecklas.*
- *Att förutsättningar för fortsatt småskaliga verksamheter möjliggörs genom rimlig hyressättning, urban infrastruktur och organisation.*
- *Att byggnaden Kommersen kan komma att rivas, men inte före 2018, och att den ska ses som utgångspunkt för platsens transformation och i möjligaste mån ska bevaras i delar.*
- *Att en tydlig ekonomisk strategi läggs för tre till fem års arbete med platsen och dess innehåll*

Bild 7.1: Inspiration till Kommersen 2.0 Markthall Rotterdam. Bild: Älvstranden oktober 2016.

I denna presentation, menade Älvstranden och Stadsbyggnadskontoret, att småskaliga verksamheter som Kommersen kunde existera sida vid sida med de höga husen i det nybyggda området. Figur 7.1 visar att de hämtade inspiration från internationell ikonarkitektur där småskalig handel samexisterade med nybyggda lägenhetskomplex, till exempel Markthall i Rotterdam. På det sättet menade presentatörerna att Kommersen kunde förbli en ”strategisk nod” i staden samtidigt som norra Masthugget utvecklades. Men de inspirationsförslag som presenterades var i grunden väsensskilda vad gäller skala och målgrupp från den verksamhet som vid denna tid präglade Kommersen. Medan Markthall i Rotterdam är ett exempel på planerad ikonarkitektur och lyxkonsumtion hade loppmarknaden Kommersen uppstått i ett kreativt användande av stadens mellanrum. Redan i denna tidiga plan för ”platsutveckling” på Kommersen är det alltså tydligt att målbilden ”Kommersen 2.0” skiljde

³⁴Roller derby är en tuff lagsport som utövas med rullskridskor på velodromer och omges av en subkulturell estetik och attityd. Sporten blev främst känd genom filmen *Whip it* från 2009.

³⁵Brick m. fl. u. å.; Gillberg, Brembeck m. fl. 2013.

sig radikalt från dess föregångare.

Samtidigt försökte de aktörer som drev platsutvecklingsprocesserna gesken av att så inte var fallet, exempelvis i den första punkten i figur 7.1. Den är ett exempel på den dubbla karaktären av ”platsutveckling” – den försöker förmedla att storskalig fastighetsutveckling och småskalig handel och social hållbarhet går att kombinera, att det är möjligt att göra allting, samtidigt, och att alla gynnas av det. Frågan är om någon trodde på att Kommersen 2.0 på något sätt skulle likna Kommersen? Informant 1 på Älvstranden menade också att det inte finns några garantier för vad som händer med Kommersen 2.0 eftersom Älvstranden inte ska vara en långsiktig fastighetsägare:

Vi vet inte hur den affären kommer att se ut om det kanske blir någon kommunal aktör som köper eller om det blir en kommersiell eller hur det blir men risken är ju då att man skapar ett koncept som är jättebra och som innehåller alla dom här värdena som vi vill och så kommer det en kommersiell aktör och så inser dom att ja men här ligger ju en fastighet med väldigt bra läge fast med väldigt låga hyror. Här skulle vi kunna hitta nya hyresgäster och dra på hyran till det dubbla så har man gjort en vinstlott där.³⁶

Därför menade Älvstranden att de behövde hitta affärsmässigt hållbara koncept för att ”Kommersen 2.0” på något sätt skulle likna Kommersen. Det var också genom kombinationen av social, ekologisk och affärsmässig hållbarhet exploateringsprocessen av norra Masthugget kunde bidra till de globala hållbarhetsmålen, vilket var ett viktigt försäljningsargument för projektet och en del av det platsutvecklingsprocessen skulle handla om. Jag ska nu undersöka vad detta identitetsarbete innebar och vilken mening som skapades genom Kommersen när den underställdes denna ”strategiska metod för att utveckla ett område”.

7.3 En ny identitet

I bakgrundskapitlet visade jag att det i planprocessen av norra Masthugget förts en omfattande diskussion om vilken identitet Masthuggskajen skulle ha och att identitetsarbetet var en del i det långsiktiga strategiska arbetet att förändra och sälja Masthuggskajen. I denna process fick även Kommersen en speciell roll. Den passade in i Masthuggskajen som

³⁶Informant 5, intervju med författaren, Göteborg, 24 april 2019.

en ruff och cool plats för alla och del av ett stråk för hållbara livsstilar och alternativ ekonomi. Ändå hade efterledet ”2.0” lagts till dess ursprungliga namn och Kommersen var nu underställd en strategisk platsutvecklingsprocess för att bättre passa in i och bidra till Masthuggskajens identitet. Det var som sagt flera aktörer som tog sig an Kommersen och ”Kommersen 2.0”.

Redan i Älvstadens och stadsbyggnadskontorets plan för platsbyggnad Kommersen från 2016, det dokument jag inledde analysen av ”Kommersen 2.0” med, nämns till exempel att Kommersen ”orsakar ogillande”.³⁷ Detta lyftes också i en handelsanalys av Masthuggskajens varumärke och framtida bottenvåningar som genomfördes av TAM retail 2015, en konsultbyrå som presenterade sig som The Place Makers:

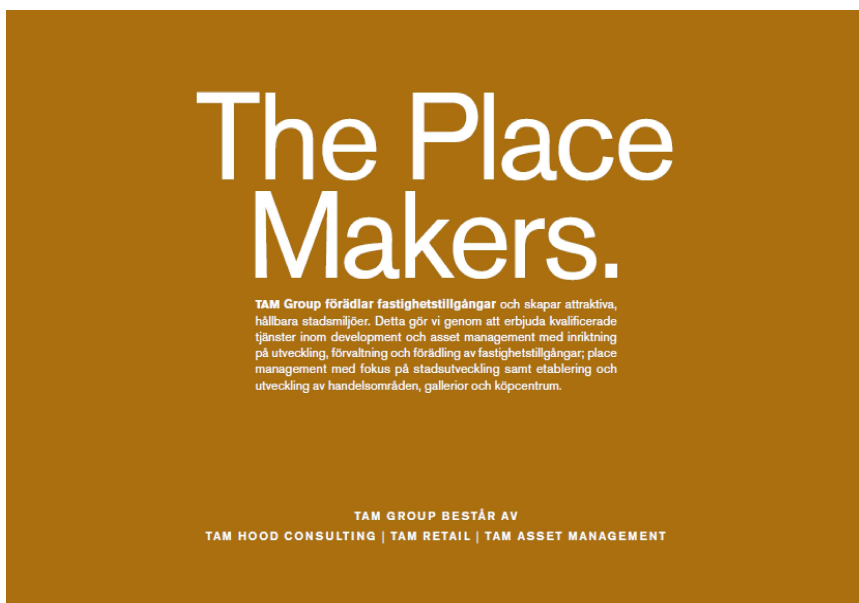

Bild 7.2: Utdrag från TAMs presentation för konsortiets grupp för levande gatuplan. Bild: TAM november 2015.

TAM såg sig alltså som ”Place Makers” och ansåg sig arbeta med att ”förädla fastighetstillgångar” och skapa ”hållbara stadsmiljöer”. TAM GROUP arbetar också med utpräglat kommersiella projekt som att designa gallerior och köpcentrum. I deras varumärkesvärld var Kommersen värdefull som symbol, men de lyfte även fram aspekter av verksamheten som de såg som negativa.

³⁷Segerlund och Nilsson 2016.

Kommersens verksamhet är viktig för staden och en symbol för området. I dialogerna med de som bor i området är den dock mindre populär. I linje med visionen att området ska vara öppet och välkomnande bör verksamheten utvecklas både med avseende på skötsel och tillgänglighet. TAMs rekommendation är att verksamheten har second handförsäljning i någon form under vardagarna, vilken kanske kan kompletteras med nuvarande loppis-verksamhet på helgerna. Det skapar en grund för fortsatt verksamhet för dagens säljare och kunder, men också ett slags event i området.³⁸

När jag gått igenom samrådshandlingarna för norra Masthugget hittar jag i princip två riktigt negativa åsikter om Kommersen, den ena är från närbelägna bostadsrättsföreningen Koffen och det andra kommer från Allianspartierna. Jag ska närmare analysera dessa i kapitel 3 men för sammanhanget är det dock relevant att de resterande omdömena om Kommersen i samrådet är överväldigande positiva och förespråkar ett bevarande, alternativt en varsam förändring, av byggnaden.³⁹ Med dessa båda omdömen som förevändning framhöll dock TAM att verksamheten behövde utvecklas ”både med avseende på skötsel och tillgänglighet”.⁴⁰ Kommersen ansågs vara skräpig och öppen för sällan och det passade inte riktigt in i visionen om en öppen och tillgänglig stadsdel med levande gatuplan och liv dygnet runt. Istället föreslog konsulterna att verksamheten skulle ha öppet på vardagar, men också att den kunde vara ett slags ”event” i området.

Dessa uttalanden visar att det i Masthuggskajens varumärkesarbete som drevs av olika konsulter och av konsorsiet inte fanns någon förståelse för de organiska rumskapande praktikerna som utmärkte Kommersen. Ingen respekt för ”de låga trösklarna” och den ”vana av omsorg och solidaritet” som tidigare hade identifierats på Kommersen och i norra Masthugget. Denna solidaritetskultur förbisågs helt och hållet med förevändning att området skulle vara ”öppet och välkomnande”. Nu sågs byggnaden bara som en viktig *symbol*. En symbol som behövde platsutvecklas och modifieras för att passa in i varumärket genom att t.ex. vara ett ”event”, en taktisk intervention som skulle ”förädla fastighetstillgången”. Det offentliga rummet i Masthuggskajen skulle, i likhet med ett köpcentrum, styras för att maximera bytesvärdet. Kommersen 2.0 blev på det sättet reducerad till en världsfrånvärd *bild* baserad på idealtypiska

³⁸Sjöström-Andersson 2015, s. 52.

³⁹Osvald och Unger 2017b.

⁴⁰Sjöström-Andersson 2015, s. 52.

visioner om en levande blandstad skapad genom storskalig strategisk fastighetsutveckling.

Den tidigare nämnda *Masterplanen för levande gatuplan* innehöll också en bilaga med en tentativ kalkyl för verksamhetshyror lokal för lokal i Masthuggskajen. Här liknade verksamheterna i bottenvåningarna i mångt och mycket de som återfinns i övriga innerstaden.⁴¹ I kalkylen fanns också Kommersen 2.0 med. Där beräknades maxhyran kunna ligga på inte så blygsamma 1700 kr/kvm, långt från Kommersens dåvarande 250 kr/kvm. Enligt dessa kalkyler skulle många av de försäljare som uppgett att de inte kunde klara en högre hyra kunna vara kvar.⁴² Denna uträkning talade för att Kommersen 2.0 inte bara skulle förändras avseende ”skötsel och tillgänglighet”.⁴³ Marken den stod på var ett räntegap som kunde och skulle slutas. ”Den strategiska metoden” och identitetsarbetet, där Kommersen 2.0 ingick var på så sätt en viktig del av att legitimera och framställa området som socialt hållbart – en del av att förädla Kommersen och anpassa den till varumärket.

7.4 ”Platsutveckling” som performativ aktivism – ”Kommersen ett rebelliskt hjärta”

I den första delen av analysen av detta kapitel tittade jag på ”platsutveckling” som en strategisk metod och visade att denna metod handlade om att anpassa Kommersen till Masthuggskajens identitet. Jag ska nu titta på Älvstrandens andra aspekt av ”platsutveckling” som de beskriver som ett sätt att ”ta tillvara på tidsluckan i planeringen”. I presentationen *Att platsbygga Masthuggskajen? Planering som juridik och/eller värdeskapande rum* (se figur 7.3) presenteras konkreta förslag och inspiration till hur platsutvecklingsprocessen runt Kommersen ska organiseras och administreras. Under en bild med texten ”Show me don’t tell me”, skrivet på en vägg, återges ett citat ur Vision Älvstaden, där Älvstaden framställs som en temporär lekplats⁴⁴. Det korta stycket är även skrivet i presens. Det signalerar att Älvstaden inte bara i framtiden utan även under byggperioden ”är inkluderande”. I denna bild av Älvstaden skapas konkreta förutsättningar där människor ”leker och lär av varandra” här

⁴¹Molnar 2019, s. 20.

⁴²Som jag visade i förra kapitlet så framkom denna särskilt tydligt i rapporten *Kommersen 2.0 Kulturanalytiskt planeringsunderlag norra Masthugget Tillägg; samlade bilagor* Gillberg och N. Hansson 2014b

⁴³Sjöström-Andersson 2015.

⁴⁴Det är texten i versaler som kommer från vision Älvstaden.

PLATSBYGGNAD ÄLVSTADEN

"I ÄLVSTADEN FINNS EN ATMOSFÄR AV VÄRME OCH DELAKTIGHET. OMRÅDET VÄXER UTIFRÅN VÅRA BEHOV OCH ÖNSKNINGAR. ÄLVSTADEN ÄR INKLUDERANDE. HÄR FINNS MÖTESPLATSER FÖR ALLA OAVSETT ÅLDER OCH BAKGRUND. BARN, UNGA OCH VUXNA MÖTS, LEKER OCH LÄR AV VARANDRA. SAMTIDIGT SOM DEN LÅNGSIKTIGT HÅLLBARA STADEN PLANERAS, GES UTRYMME FÖR TILLFÄLLIGA LÖSNINGAR MELLAN HUSEN SOM GYNNAR MÅNGFALD OCH FLEXIBILITET. NÅGRA FINNS HÄR EN KORT PERIOD – ANDRA BLIR KVAR."

Bild 7.3: Utdrag från presentation om platsbyggnad i Masthuggskajen. Bild: Älustranden oktober 2016.

och nu. Genom dessa processer som beskrivs som gränsöverskridande och konfliktfria är Älvstaden, enligt visionen, det den eftersträvar att bli.

Texten "Show me don't tell me" är också skriven på en vägg, som ett slagord, understruket, men ändå med stiliserade bokstäver. Genom att vara lågt placerad kommunicerar den tillgänglighet och demokrati men ser också ut att vara del av en konstnärlig intervention. Platsutveckling beskrivs här som en slags institutionaliserad prefigurativ aktivism: bilden kommunicerar att det inte bara handlar om att drömma om hållbarhet, det handlar om att göra omställning här och nu. I Frihamnen hade, som jag kommenterade ovan, mycket av platsutvecklingsinitiativen också en öppet aktivistisk karaktär. Det är till exempel en ideell förening "Pasalen" som kämpar för "alla ungdomars rätt till en bra fritid" men i huvudsak arbetar med funktionsnedsatta ungdomar, som förvaltar badet och bastun.⁴⁵ Genom att bjuda in dessa och andra liknande aktörer till platsutvecklingsprocesserna tar Älvstranden också kontroll över alternativen. Det får Frihamnen att framstå som en "plats för alla"

⁴⁵Deras ideologiska agenda kan också kopplas till queera kritiska "crip" perspektiv på funktionskillnader som handlar om att utmana det normativa istället för att politiskt mobilisera runt sin marginella position. Här som "kultur för alla" istället för "kultur för funktionsnedsatta".

istället för att vara en steril eller död asfaltsyta.

Detta ”alla” är däremot begränsat av att bara beakta det som Nancy Fraser kallar *erkännande* samtidigt som det är tömt på *omfördelning* eftersom de lägenheter som ska byggas inte kommer att vara billiga, varken som hyres- eller bostadsrätter.⁴⁶ Genom sin erkännande platsutvecklingsagenda mobiliserar den ett skådespelsartat motstånd, ett *derivé* som villkoras av spekulativ kapitalism förklädd i en identitetspolitisk kostym, eftersom den långsiktiga planen är att privatisera och exploatera marken.⁴⁷ Platsutvecklingsprocessen på Kommersen var i hög grad inspirerad av det arbete som Älvstranden bedrivit i Frihamnen och som denna plan för platsbyggnad på Kommersen tar avstamp i, även här fanns en uttalad aktivistisk agenda som tydligast framkommer i det förslag som arkitektkontoret Tengbom erbjöd Älvstranden för design av de platsutvecklingsprototyper som gick under namnet ”Kommersen 1.5”:

Kommersen - Ett rebelliskt hjärta

Vi skulle vilja kalla Kommersen för nedre Masthuggets rebelliska hjärta. Det är en plats som pga. sin starka och sällsynta identitet lyckats stå emot de kommersiella krafterna som verkat runt omkring och på så vis blivit ett viktigt landmärke för staden. Kommersen symboliserar en unikheter som rätt hanterat kan bli den nya platsens största attraktion och tillgång, och göra den till en välbesökt destination i Göteborg.

Kommersen i sin nuvarande skepnad har både styrkor och utmaningar som man kan utgå från i dess framtida gestaltungsprocess. Dagens Kommersen som isolerad, sliten och otrygg plats är viktiga aspekter att bemöta (och eliminera) gestaltningsmässigt i en ny utformning.

Kommersens styrkor som integrerande mötesplats, marknad för hållbar konsumtion, center för urban konst och kollaborativ ekonomi är de unika kvalitéer som vi anser är väsentliga

⁴⁶Saldert 2022 för Frasers begrepp se not 3.3.4.

⁴⁷Derivé var en moståndsmetod som utvecklades av den Situationistiska Internationalen (SI). SI var inspirerade av rådkommunistisk kritik av modern kapitalism och auktoritär socialism, men även avantgardistiska konstströrelser som Dadaism och Surrealism. Derivé gick ut på att utmana rumsrig vardagsalienation i det kapitalistiska samhället genom att använda det offentliga rummet på oväntade och annorlunda sätt. Erik Persson, som i sin avhandling analyserar Göteborgs stadsmarknadsföringsfilmer, använder också denna metafor för att beskriva stadens senare försök att tilltala en ung, kreativ publik genom begreppet *urban situationism*. (Florin Persson 2021)

att integrera och skala upp på den nya platsen. De ligger till grunden för platsens attraktionskraft.⁴⁸

Enligt arkitekterna på Tengbom hade Kommersen ett rebelliskt hjärta. Detta rebellhjärta hade gjort att byggnaden under alla år stått emot de kommersiella krafterna och på så vis blivit ett viktigt landmärke för staden. Nu hade denna unikheter möjlighet att bli den nya platsens ”största attraktion och tillgång”. De delarna av Kommersen som var isolerade, slitna och otrygga skulle elimineras och fokuset skulle ligga på att Kommersen 1.5 skulle vara en ”integrerande mötesplats, marknad för hållbar konsumtion, center för urban konst och kollaborativ ekonomi”.⁴⁹ Precis som det skedde gradvisa förskjutningar mellan *Fallet Kommersen* och *Platskaraktärisering*, som jag analyserade i kapitel 1, sker ytterligare en förskjutning av mening på Kommersen i med Tengboms förslag. Talet om ett rebelliskt hjärta och Kommersen som en attraktion och tillgång, menar jag, är en ofördunklad anknytning till europeiska platsutvecklingstrender om att mobilisera coola och hipa värden för att sälja nyproducerade områden.

Den stora skillnaden är att de inte längre talar om Kommersen. Förslaget berör den platsutvecklingsprototyp som i platsutvecklingsprocesserna skulle testas och utvärderas i området när den gamla byggnaden väl var riven. Det kan förstås verka som om de talar om Kommersen. Också den nya byggnaden skulle ha Kommersen som en del av namnet och vara en ”integrerande mötesplats”. Men det var inte med vilka medborgare som helst som Kommersen nu skulle integreras. I tidigare rapporter hade olika aktörer noterat Kommersens vaga koppling till andra Långgatan.⁵⁰ Nu skulle cirkeln slutas och Kommersen 2.0, skulle tydligare kopplas till Andra Långgatan:

Andra Långgatan är idag en otroligt populär och välbesökt gågata kvällstid, som har liknande karaktär som dagens Kommersen- motståndskraftig, DIY, rebellisk och out of the box. Att koppla Kommersen med Andra Långgatan stråk skulle kunna få stark genomslagskraft i besökarantal och stärka dess identitet.⁵¹

Kommersens fortlevnad i norra Masthugget villkorades alltså av att passa

⁴⁸Tengbom 2019, s. 2.

⁴⁹Tengbom 2019, s. 2.

⁵⁰För entreprenörerna på andra lång var Kommersen bara relevant som estetiskt värde för att posta instagrambilder.(Gillberg, Brembeck m. fl. 2013, s. 29)

⁵¹Tengbom 2019, s. 4.

in i den coola och hipa Andra Långatan. Byggnaden skulle anpassas till den kreativa klassen med dess ”DIY, rebellisk och out of the box” estetik för att stärka byggnadens identitet och dra fler besökare. Istället för loppmarknad hette det nu ”marknad för hållbar konsumtion” och i den potentiella nya byggnaden menade Tengboms arkitekter att det fanns goda möjligheter att skala upp nya initiativ och företag inom den kollaborativa ekonomin. På så sätt kunde Kommersen fortsätta att vara en ”inkubator för nya företag”. Det fanns emellertid inga konkreta förslag hur Kommersens gamla klientel skulle klara sig i den nya byggnaden med dess ”DIY, rebellisk och out of the box” kreativa klassen estetik och dess medföljande höga hyresnivåer, förutom vaga skrivningar om att ”skala upp det cirkulära” och dela utrymmet med fler aktörer. Tengboms version av Kommersen 2.0 villkorades istället av att passa in i homogeniserade globala bilder av hållbar urbanitet och den typen av stiliserad förmåten coolhet och motkulturell estetik som finns på andra Långatan.

7.5 Prefigurativ aktivism som ‘content’

De dokument jag hittills analyserat är performativa i den mening att de pekar ut riktlinjer och förhållningssätt och påverkar beslut – de gör något med Kommersen. Detta görande var det mest konkreta sätt som Älvstranden utnyttjade tidsluckan i planeringen i norra Masthuggen med hjälp av Kommersen. Som jag tidigare har visat ingick det i platsutvecklingsprocesserna att testa nya samarbeten och affärsmodeller. Studiefremjandet skulle testa och utvärdera sitt koncept Folkpace som var tänkt som en hub för folkbildning och delningsekonomi – ett nav för hållbara livsstilar i Masthuggskajen.⁵² Rent konkret innebar det att de flyttade Omställningsverkstaden som tidigare legat på Vegagatan i Annedal till Kommersen och att de ideella aktörerna Solidariskt kylskåp och Cykelköket från Omställningsrörelsen flyttade in i en del av Kommersen.

Som jag tidigare påpekat har den typen av platsutveckling där prefigurativ aktivism används för temporära interventioner i rummet blivit en stark trend i EU och U.S.A. efter finanskrisen 2008.⁵³ Den är i hög grad ett resultat av krympande budgetar och begränsade möjligheter för städer att satsa på mer storstilade landmärken av Guggenheimkaraktär. Denna typ av platsutveckling har också skapat en politisk möjlighetsstruktur för de, oftast prefigurativa hållbarhetsorienterade rörelser, som tenderar att användas likt det Fran Tonkiss kallar ”cut price locational boosters”

⁵²Älvstranden Utveckling AB 2020.

⁵³Mayer 2013; Mayer 2018; Schaller 2019; Ferreri 2021.

Bild 7.4: Stockbilder för kreativ, cool och hållbar stadsplanering från Tengboms förslag till platsutveckling Kommersen. Bild: Tengbom september 2019.

i små och storskaliga stadsplaneringsprojekt⁵⁴ Faktum är att närvaron av den här typen av aktörer hade diskuterats i norra Masthugget under en längre period. Redan i TAMs (The place makers) handels- och varumärkesanalys av norra Masthugget hade Cykelköket i Malmö pekats ut som den typen av aktör som kunde vara intressant för hållbarhetsstråket i norra Masthuggets framtida bottenvåningar:

Lokalstråken mellan Första Långgatan och Masthamnsgatan är av micro-lokal karaktär. Här bör man nyttja möjligheterna till att skapa mötesplatser. I gestaltningsprogrammet saknas en diskussion kring detta, men lokaler för föreningar, kanske församlingar av olika slag, mindre verksamheter av mer ideell karaktär kan ha nytta av närheten till bostäder och arbetsplatser, men kommer inte att kunna bära en marknadshyra i paritet med de som kan förväntas längs huvudstråken.

Cykelköket i Malmö är exempel på en sådan här verksamhet, dit man kan gå och laga sin cykel, låna verktyg och få hjälp av frivilliga, men göra jobbet själv.

Bild 7.5: Enligt TAM kunde Cykelkök vara en intressant verksamhet i norra Masthuggets bottenvåningar. Bild: Tam november 2015.

Cykelköket passade, enligt dessa utredningar, in i bilden av en hållbar stadsdel som kommunicerade konsortiets dåvarande gemensamma identitet ”tillåtande, krockar och stimulans”.⁵⁵ Därför föreslog aktörer i gruppen för levande gatuplan att konsortiet skulle hitta modeller för att subventionera den här typen av ideella verksamheter. Det var också en idé om att försöka nyttomaximera bottenvåningarna eftersom det på grund av strukturförändringar i handeln, enligt TAM, ändå inte var realistiskt att ta ut rena marknadshyror för dessa lokaler. Arbetet med levande gatuplan i Masthuggskajen hade som tidigare nämnts föregåtts av en lång diskussion där olika aktörer i en rad utredningar kommit fram till att det inte var realistiskt att satsa på en stor mängd detaljhandel, caféer och restauranger som hyresgäster i Masthuggskajen. ”Internationell scen för vardagskultur” var också en del av att tänka om innehållet i bottenvåningarna och hitta andra sätt att ”programmera” gatuplanen, t.ex. med hjälp av ideella och mer småskaliga aktörer – tanken var att dessa, i likhet med Kommersen, istället bidrog med ”värden” som ”hållbara

⁵⁴Tonkiss 2013.

⁵⁵Sjöström-Andersson 2015.

livsstilar” och ”integration” och att detta på sikt bidrog till att stärka varumärket.⁵⁶ Konsortiets relation till den här sortens sociala rörelser styrdes alltså redan från början av bytesvärdeskapande principer.

Informant 7 som arbetade med att koordinera testbädden för delningsekonomi i norra Masthugget hade själv en bakgrund i Omställningsrörelsen och var väl medveten om den typen av synergier som eftersöktes:

Eftersom konsortiet inte ville att Masthuggskajen skulle bli lika dött och tråkigt som de ansåg att Norra älvstranden var menar Informant 7 att aktörer från Omställningsrörelsen som Cykelköket och Solidariskt kylskåp blev aktuella i samband med diskussionerna om innehåll i Masthuggskajens levande bottenvåningar. Med sina kontaktnät visste informanten att dessa aktörer var i behov av lokaler men också att de kunde hjälpa konsortiet att nå den strategiska identiteten i Masthuggskajen eftersom de var ”aktörer som kan erbjuda t ex delandetjänster, reparationer och försäljning av återbrukade produkter”.⁵⁷ Informanten beskriver det som att en del av dennes roll som koordinator för testbädden var att uppmärksamma konsortiet på att dessa aktörer fanns: ”hallå titta här vad man kan fylla bottenvåningarna med” och menar också att dessa processer byggde förståelse mellan småskaliga ideella och kommersiella aktörer som förespråkar hållbarhet och storskaliga fastighetsutvecklare.⁵⁸

Inom ramen för de båda testbäddarna i Masthuggskajen ”levande gatuplan” och ”platsutveckling Kommersen” lyftes alltså den här typen av aktivism aktivt in som attraktivt innehåll med potential att nå den strategiska identiteten i området. Samtidigt var detta något som bara skulle testas och utvecklas och det fanns aldrig några garantier för att dessa aktörer skulle få hyra subventionerade lokaler när Masthuggskajen väl var färdigt. En viktig del av platsutvecklingsprocesserna var emellertid att utnyttja tidsluckan för att testa dessa aktörers gångbarhet som attraktivt innehåll, samtidigt som de genom sin närvaro på Kommersen visade att Masthuggskajen var en attraktiv plats med ett utbud för hållbara livsstilar. I en workshop kallad ”Common Ground” diskuterade hållbarhetsaktivister och representanter från konsortiet också framtida samarbeten. I sammanställningen av resultatet var det tydligt vad dialogen gick ut på:

Fastighetsutvecklarna uttryckte ett behov av att ha stabila hyresintäkter och här kan delningsinitiativen utveckla olika

⁵⁶Molnar 2019.

⁵⁷Masthuggskajen 2017, s. 63.

⁵⁸Informant 7, intervju med författaren, Göteborg, 5 maj 2020.

ekonomiska modeller för att säkra medel för hyra. Samtidigt uttryckte delningsinitiativen ett behov av att det ska finnas olika flexibla hyresmodeller, där även värdet de skapar för området är en del av motprestationen för att få tillgång till en verksamhetslokal.⁵⁹

I dessa dialoger var det alltså ingen som hymlade med vilken typ av relationer som avsågs mellan fastighetsägare och delningsinitiativ. Fastighetsutvecklarna eftersökte attraktivt innehåll och delningsinitiativen var väl medvetna om sina kvalitéer. Även Informant 1 på Älvstranden menade att det finns stor potential i dessa aktörers möjligheter att bidra till Masthuggskajen:

Det bygger ju också på något sorts antagande om att ehm dom tillför värden i området som ändå gynnar oss eller gynnar dom kommersiella fastighetsägarna. Det skapar trygghet det skapar social struktur det skapar identitet och det skapar ett serviceutbud och det kanske skapar liksom pr kapital också. Som är bra så att det gynnar området som helhet men hur tar vi ett gemensamt ansvar för att det ska ske då? Och hur delar vi på den risken som det medför?⁶⁰

Enligt Informant 1 besatt delningsinitiativen alltså ett värde som ”PR kapital”. PR står för public relations och används i marknadsföringsmanhang för att ge företag gott anseende hos allmänheten. PR i relation till kapital måste då förstås som ett sätt att ackumulera och stärka bilden av någonting. Genom att samverka med dessa aktörer hoppades de att deras nybyggda hus i hållbar betong kunde få en del av den aura och autenticitet, den råa och ruffa estetiken som rostiga cyklar och utdelad mat kommunicerade.⁶¹ Hållbarhetsaktivisterna var som sagt också medvetna om sitt ”PR kapital” i sin funktion som ”platsutveckling” i Masthuggskajen. I en mejlkonversation beskriver en av dem sin roll på Kommersen med begreppet ”content”.

Fastighetsutvecklarna behöver ju liksom Facebook folk som

⁵⁹Nathalie Novik 2018, s. 5.

⁶⁰Informant 1, intervju med författaren, Göteborg, 24 april 2019.

⁶¹Just nu är de aktivister som är del av Omställningsrörelsen huvudfokus i analysen men *art school communism* mötesplatsen Skogen på Masthuggsterassen var även del av Workshopen om levande bottenvåningar i Masthuggskajen. Liksom den mer kommersiella odlingsplattformen ”Grow here” som genom Sharing Cities kontaktnät och finansiering kunnat nå en helt ny marknad för stadsodlingsorienterad platsutveckling. Även ”etniska” sociala företag som stöttades av Coompanion deltog i mötena som potentiellt framtida attraktivt innehåll i Masthuggskajens bottenvåningar.

fyller deras nybyggen med "content", så folk väljer att spendera sin tid där. De lyssnar gärna på oss, efter idéer som skulle kunna generera mervärde för deras kunder. På så sätt blir det nog missvisande att tala om att utmana eller skapa alternativ. Dock så är det ju det vi vill, utmana och skapa alternativ, och det lyckas vi väl med på sätt och vis till viss del, iallafall för oss som deltar i rörelsen. Knappast i tillräcklig omfattning, men vi håller väl glöden vid liv...⁶²

I likhet med platsutvecklingsorienterade begrepp som efterledet "2.0", "addon" och "popup" har "content" ett analytiskt värde här. Leary listar också "content" som ett nyckelord i kapitalismens nya språk och menar att "content" beskriver en varufiering av användare och producenter: "Content is any quantifiable artistic or intellectual substance that can be measured, repeated, and reliably delivered, at the lowest cost to the owners of capital".⁶³ Det är ett begrepp som har kommit att få betydelse i binärt tänkande i it-sammanhang där människors dagliga användning av olika proprietära plattformar som Facebook eller Google leder till att de övervakas och exploateras.⁶⁴ Det är också tydligt att konsortiet i Masthuggskajen hade denna instrumentella syn på prefigurativ performativ aktivism som "content" i platsutvecklingsprocesserna på Kommersen eller i sina framtida bottenvåningar. Precis som webben i hög grad centraliserats och tagits över av privata företag signalerar denna syn på aktivister som "PR kapital", "content" eller "värdeskapande" en tilltagande varufiering av rummet. Här uppstår också motsättningen mellan dessa gruppers strävan efter att bygga en alternativ värld här och nu, cykel för cykel samtidigt som de var reducerade till "content" och därmed en del av konsortiets process att sluta rättegäpet i norra Masthugget och utnyttja marken till dess "highest and best use".

7.6 Platsutveckling som dialog – "Kommersen 1.5"

Begreppet "Kommersen 1.5" var det arbetsnamn som användes i dialogprocessen och för att hitta en temporär lösning åt loppisen under byggtiden av Masthuggskajen efter att byggnaden rivits. Det lanserades

⁶²Informant 2, intervju med författaren, Göteborg, 13 december 2018.

⁶³Leary 2019, Content.

⁶⁴I P1s söndags intervju med en influeraren Margot Dietz reflekterade hon självkritiskt om att hela hennes liv förvandlats till säljbart content, observera efterledet 2.0 i Sveriges Radios länk till programmet.(Wicklin 2023)

av dialogkonsulterna från *First to know*. Tanken var att dialogprocessen med Kommersens försäljare skulle leda till konkreta designförslag som arkitekterna sedan kunde jobba vidare med i designen av ”Kommersen 1.5” och det slutgiltiga ”Kommersen 2.0.”⁶⁵ Som jag tidigare visat hade Älvstranden redan påbörjat detta arbete men när ”platsutveckling Kommersen” blev en del av Sharing Cities testbädd tillkom nya resurser och från 2018 intensifierades arbetet med ”Kommersen 1.5”. Det var tänkt som en temporär ersättningsbyggnad eller ”pop up” där olika koncept skulle testas för att eventuellt skalas upp och säljas.⁶⁶

Som jag visade i förra delen hade Byrån First to know tidigare varit involverad i Masthuggskajen i dialogworkshops mellan fastighetsägare och delningsinitiativ om potentiella samverkansformer i projektet om levande bottenvåningar.⁶⁷ I upphandlingsdokumentationen motiverade Älvstranden valet av byrån med att de la stor vikt ”vid förslagets tydliga fokus mot att utgå från Kommersens nätverk och att bilda en kontaktyta mot gruppen.”⁶⁸ Det ”dialogpaket” First to know erbjöd Älvstranden var följande:

- Hitta och adressera ”core group”, genomföra intervjuer, identifiera viktiga aspekter för den nya Kommersenandan och Kommersenbyggnaden
- Dialogprocess för att visa på olika aspekter avseende element (fysiska/mentala/sociala/funktionella/ etc)
- Presentera workshopresultat till arkitekter som ett inspel till deras process

Dialogarbetet var en blandning av ett klassiskt etnografiskt fältarbete och aktionsforskning. Först besökte konsulterna Kommersen några lördagar. Sedan söktes *portvakterna* upp och intervjuades. Portvakterna valde sedan ut vilka de ansåg var nyckelpersoner i Kommersens nätverk för två olika aktionsforskningsinspirerade workshops. Erbjudandet från First to know var på så sätt en slags trestegsraket. Det bestod av att först hitta ”den avsiktliga communityn” och undersöka vad den hade för drömmar och visioner om ”Kommersen 1.5” och ”2.0”.⁶⁹ Sedan skulle dessa, genom

⁶⁵Jag blev också tillfrågad att delta i denna workshop men tackade nej av etiska skäl.

⁶⁶Molnar 2019, s. 22.

⁶⁷Nämligen workshoppen ”Common Ground” som analyserades i förra delen av det här kapitlet. (Nathalie Novik 2018)

⁶⁸Älvstranden Utveckling AB 2019.

⁶⁹First to know menade att de var specialiserade på att jobba med ”avsiktliga

dialogen, möta och integreras i konsortiets visioner om platsen och till sist utmytna i konkreta designförslag för den temporära och nya byggnaden.

Många av de förslag som framkom i dialogen var säkerligen, i sig, relevanta för Kommersens gemenskap och behov. De efterfrågade till exempel bättre och varmare lokaler, handikappanpassning och bättre möjligheter till matförsäljning. Men precis som i diskussionen om ”värde” i kapitel 1 fanns det en glidande skala där de omedelbara bruksvärdena också behövde kompletteras av bytesvärdesgenererande aktivitet för att passa in i konsortiets vision och kalkyl. Bland annat föreslogs att Kommersen 1.5 och 2.0 kunde innehålla design- och hantverksdrivna entreprenörer som agerade som ”add-ons” och ”popups”, begrepp som starkt knyter an till en europeisk platsutvecklingstrend om att använda kultur (i bred bemärkelse), aktivism och konst för instrumentella bytesvärdegenererande syften.⁷⁰

I denna dialogprocess befästes hegemoniska nyliberala ideologier drivna av ”tillväxt först” koalitioner också i Kommersens kollektiv eftersom det var vad gemenskapen hade att förhålla sig till. Ett exempel på det är en idé som i huvudsak drevs av informant 4. Det var idén om ”Klimathus”. Utöver den av ”platsutveckling” styrda dialogprocessen har informant 4 tillsammans med ägaren, informant 5, deltagit på många möten med konsortiet och på så sätt fått insyn i Masthuggskajens strategiska identitetsarbete. I samband med dialogen lämnade informant 4 också in en modell (se figur 7.6) som materialiserade dennes egen version av Kommersens roll i Masthuggskajen. Det informant 4 drömde om var en byggnad som kunde bli ett landmärke för Göteborg och påminna om dess marina arv. Det båtformade höghuset skulle resa sig över alla andra hus och från den översta våningen skulle besökaren kunna blicka ner på hela staden. I bottenvåningen skulle Kommersen eller någon liknande verksamhet kunna ligga.⁷¹ Detta nya vertikala landmärke för staden, som informant 4 föreslog, skulle också byggas i återvunnet material och sätta Göteborg på kartan som ett landmärke för hållbarhet. Denna idé om ett ”klimathus” i Masthuggskajen passade väl in i konsortiets strategiska identitet som ett höghusdominerat område som sade sig infria alla 3

självorganiserade Communitites”.(Natalie Novik 2019)

⁷⁰Idén om ”add on” är också starkt relaterad till efterledet ”2.0”. I datorsammanhang är en ”add on” ett tillfälligt insticksprogram som erbjuder användaren tillfälliga specialiserade funktioner. Datormetaforer som ”2.0”, ”innehållsprogrammering” eller ”add-on” skildrar ett binärt strategiskt tänkande som inte tar hänsyn till relationella aspekter av rum.

⁷¹Informant 4, intervju med författaren, Göteborg, 5 oktober 2020.

aspekter av hållbarhet.⁷²

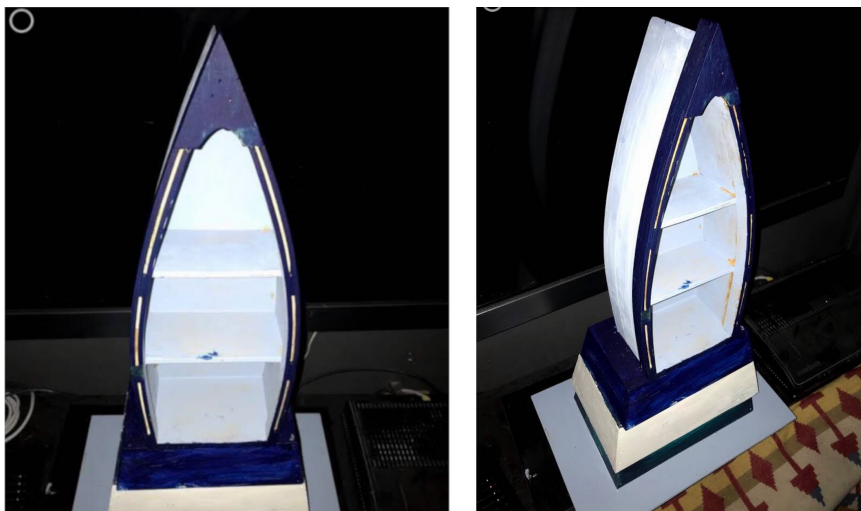

Bild 7.6: Modell till Kommersen 2.0. Bild:Informant 4 okänt datum.

Informant 4:s idé om klimathuset i Masthuggskajen är ett bra exempel på hur byggföretag med stöd av hållbarhetsorienterade placemakingkonsulter lyckas legitimera och utveckla sina visioner med hjälp av redan existerande nätverk. Informant 4 är också övervägande positivt inställd till hur Kommersens kollektiv behandlats i dialogprocessen och ger intryck av att den känner sig lyssnad till:

Göteborgs loppmarknaden ska ju finnas kvar men det ska integreras med kultur. Det ska inte bara vara en affärslokal och det ska vara samlings-salar för äldre människor alltså [...] dom gillar att gå på loppmarknad dom har inte råd att ha för dyra arrangemang dom kan inte gå på en teater och betala femhundra kronor. Men här kan vi ju ordna teatrar kanske för en hundralapp whatever så att det är tanken är att ja för medborgaren och det hela tanken med Kommersen är ju för en generation som är äldre och inte så där besutten med en massa pengar det måste vara här har vi då möjlighet att skapa allt på en gång.⁷³

Informant 4:s resonemang liknar på många sätt ”internationell scen för vardagskultur” som presenterades av varumärkeskonsulterna i processen runt Masthuggskajens strategiska identitetsarbete. Tanken med denna

⁷²Diskutera hållbar betong, kolla Mayer citat

⁷³Informant 4, intervju med författaren, Göteborg, 5 oktober 2020.

strategiska identitet var att Masthuggskajen skulle infria löftena om en ekologiskt, ekonomiskt och socialt hållbar stadsdel samtidigt som marken kunde utnyttjas till dess *highest and best use*. På liknande sätt menar informant 4 i citatet ovan att hans idé om Kommersen var en "möjlighet att skapa allt på en gång". Byggnader i miljövänliga material, loppmarknader och mötesplatser för de äldre och mindre bemedlade i kombination med kulturinitiativ till billigt pris. Som form verkade idéerna om "Kommersen 2.0" progressiva. Den viktigaste innehållsfrågan, den om hyran i "Kommersen 2.0", uppmärksammades i dialogen men slätades över:

Det finns en mycket stor oro bland Kommersens kärngrupp för att den kommande byggnaden och nya hyror är oöverkomliga för nuvarande Kommersen-säljare. Vi fokuserade dock på den positiva sidan och diskuterade sättet att minska de nya hyrorna genom att dela utrymme och öppettider.⁷⁴

Medan försäljarnas oro slätades över lades istället fokus på innovation och design.⁷⁵ Kommersens taktiska rumskapande praktiker skulle genom dialog integreras och användas i Masthuggskajens strategiska identitet. På det sättet kunde konsortiet också förankra och legitimera identiteten i kollektivet och undvika protester och kritik. Detta var tydligt i hur hyresfrågan sopades under mattan i dialogen. Men dialogen som "platsutveckling" legitimerade också konsortiets agendor på andra sätt. I dialograpporten framkom till exempel att det inte var själva byggnaden Kommersen som spelade roll för Kommersens gemenskap:

Kärngruppen för Kommersens säljare har dock inga nostalgiska känslor för själva byggnaden, kanske mestadels på grund av den dåliga inomhusmiljön. Gruppen verkar vara redo för förändringen och ser fram emot att flytta in i den nya byggnaden.[...] Övergripande har gruppen en stark koppling till platsen och till Kommersen som organisation men förvånansvärt lite till befintlig byggnad av Kommersen.⁷⁶

Det var som sagt inga nyheter att många försäljare var trötta på Kommersens bristfälliga standard eftersom det framkommit i tidigare rapporter. Med ett rivningsbeslut, "Kommersen 1.5" och "2.0" på förhandlingsbordet slog istället dialogkonsulterna fast att kollektivet var "redo för

⁷⁴Natalie Novik och Östling 2020, s. 29.

⁷⁵Det var alltså på intet sätt tal om att "låta vara" som förespråkades i Fallet Kommersen.

⁷⁶Natalie Novik och Östling 2020, s. 24.

förändringen” och att de ”ser fram emot att flytta in i den nya byggnaden”. Informant 5, ägaren av Kommersen, menade också att de aldrig nämnt begrepp som ”Kommersen 2.0” i dialogprocessen.⁷⁷ Jag tvivlar därför på att dessa dialogkonsulter berättade att Älvstranden långsiktigt inte tänkt förvalta byggnaden eller att exploateringen av norra Masthugget skapade ett räntegap på den plats där Kommersen stod. Jag tvivlar också på att de berättade att den strategiska identiteten villkorades av att maximera markräntan i området eftersom de ”fokuserade på den positiva sidan”. Jag förstår istället dialograpporten som att dessa konsulter, som tidigare varit involverade i dialogprocesser i Masthuggs kajen, skönmålade projektet för att befästa och legitimera konsortiets ideologi bland Kommersens kollektiv av försäljare. Det handlade dels om att legitimera projektet men också om att exploatera den kunskap som fanns i Kommersen – att förvandla relationell place-making till instrumentell placemaking.

7.7 Avslutande diskussion

Jag inledde detta kapitel med att analysera ”platsutveckling” som ett nyckelord i kapitalismens nya språk. Nyckelordet har ökat explosionsartat sedan slutet av 10-talet och är en del av en policytrend driven av en klassöverskridande allians mellan myndigheter, fastighetsbolag, konsulter och en del motkulturella och alternativa element i avancerade kapitalistiska länder. Det är emellertid viktigt att förstå nyckelord i sina sammanhang. Genom att analysera hur ”platsutveckling” användes på Kommersen har jag kunnat dechiffrera en del av dess bakomliggande innehåll – dess ideologi. ”Platsutveckling” är emellertid inte bara ett nyckelord som stänger in och fryser fast mening. Det låser också upp mening genom dess tvetydighet; ”Platsutveckling” är ett typiskt nyckelord i kapitalismens nya språk för att det är laddat med positiv mening om radikaldemokratisk avantgardistisk hållbar förändring. Samtidigt har det ett brett användningsområde. Det kan kopplas både till kartell-liknande sammanslutningar av fastighetsägare genom BID och radikaldemokratiska proteströrelser som ”Black lives matter” och det motkulturella ”Reclaim the streets”.

I min analys av platsutvecklingsprocesserna på Kommersen var det tydligt att utgångspunkten för ”platsutveckling” var den strategiska visionen. I den första delen av analysen ”Kommersen 2.0” visade jag t.ex. hur aktörerna som drev det strategiska identitetsarbetet försökte in- och underordna Kommersen i identiteten genom att skriva fram den som en

⁷⁷Citera fältanteckning

”rå och ruff” identitetsbärare som kunde vara en del av ”internationell scen för vardagskultur” som gjorde att Masthuggskajen kunde bli som ”knivsöder i positiv bemärkelse”. Här kunde Kommersen också svara mot hållbarhetsutmaningarna genom att vara en ”nod för hållbara livsstilar” men även en del av det sociala hållbarhetsarbetet genom att den framtida besökaren i Masthuggskajen skulle kunna ”komma som man är och vara den man vill”. Samtidigt var det tydligt att de visioner och tankar som fanns om ”Kommersen 2.0” skiljde sig från Kommersen både i målgrupp och skala och att ”Kommersen 2.0” skulle vara radikalt annorlunda både till form och innehåll, även om konsortiet gav sken av att så inte var fallet. ”Det strategiska identitetsarbetet” handlade om att anpassa Kommersen till identiteten och därmed varumärket Masthuggskajen.

Den andra delen av analysen ”Platsutveckling som performativ aktivism” visar tydligast den relation som nyckelordet ”platsutveckling” har till taktisk prefigurativ performativ aktivism. Den behandlar Älvstrandens ambition att ”utnyttja tidsluckan i planeringen” genom att tillföra värden till en plats före, under och efter byggprocessen. Denna aspekt har varit viktig i dokument som *Vision Älvstaden* eftersom den kommunicerar att Älvstranden är hållbar här och nu inte bara i framtiden. Närmandet mellan fastighetsbolag och småskaliga kommersiella och ideella initiativ som förespråkar hållbarhet skedde inte bara i platsutvecklingsprocesserna utan också i det parallella arbetet om levande gatuplan i Masthuggskajen.

I analysen visade jag att konsortiet strävade efter att objektsligöra den här typen av initiativ som attraktivt ”content” eller ”PR kapital” för att förutsättningarna för handeln förändrats och det fanns ett behov av nya affärsmodeller för lokaluthyrning. I dessa processer fanns det dels livsstilsorienterade hållbarhetsrelaterade perspektiv där aktivisterna ansågs kunna bidra med tjänster. Men de betraktades också som ”trygghetsskapande” genom att de bidrog till att människor rörde sig i området under olika tider. Den här typen av approprieringen av aktivism är en fördjupad varufiering av rummet där styrningen av gaturummet och möjligheten till ideellt drivet hållbarhetsarbete villkoras av konsortiets strategiska identitet och princip om att norra Masthugget skulle generera bytesvärde.

I den sista delen av analysen ”Platsutveckling som dialog – Kommersen 1.5” visade jag att dialogen som ”platsutveckling”, i motsats till det formella samrådet med juridiska möjligheter att överklaga, inleddes efter att alla viktiga beslut, t.ex. om rivning, var tagna. Kollektivet på Kommersen, dvs de mer fasta försäljarna och förvaltaren, som deltog i

dialogen hade därför inte mycket annat att förhålla sig till än det som låg på ritbordet. I platsutvecklingsprocesserna ville konsortiet istället använda kollektivets organiska taktiska rumsskapande praktiker som konkreta designinspel till den nya och temporära ersättningsbyggnaden – till deras strategiska identitet, deras varumärke. De svåra frågorna t.ex. om hyran sopades under mattan genom att dialogkonsulterna istället ”fokuserade på det positiva”. Platsutveckling som dialog syftade därför till att legitimera och förankra konsortiets ideologi i Kommersens kollektiv av försäljare.

I min analys av nyckelordet ”platsutveckling” utgick jag från den strategiska identiteten eftersom den är med och villkorar de andra aspekterna. Genom den strategiska identiteten ramades Kommersen in som ”Kommersen 2.0” en bit mark som skulle förädlas i norra Masthugget. Dialogarbetet syftade till att legitimera och komma med inspel till varumärket ”Kommersen 2.0.” medan utnyttjandet av tidsluckan stärkte bilden av den strategiska identiteten före under och efter byggprocessen. Med det inte sagt att de olika aspekterna inte påverkar varandra. De aktiviteter som syftade till att ta tillvara tidsluckan i planeringen är t.ex. också med och legitimerar den strategiska identiteten. Dialogen syftade inte heller bara till att legitimera den strategiska identiteten utan också att stärka bilden av ”Kommersen 1.5” och ”Kommersen 2.0.” Slutligen bidrog också de taktiska rumskapande praktikerna på Kommersen, och de interventioer som beskrev dem, till att påverka Masthuggskajens strategiska identitet. Om än i en reifierad form.

Kapitel 8

Konsten och Kommersen

Det kan inte bara vara ett sätt som styr allting. Som bestämmer ett narrativ. En berättelse. Vi har också rätt att vara här.(...) Vår stad. Vi har rätt att finnas i den här staden! Konsten, Konsten, Konsten!¹

Ovanstående citat kommer från ett performance som genomfördes i konstprojektet ”Får drömmar plats i Göteborg?”. Projektet bestod av monument och performance som placerades ut och genomfördes på strategiska platser i staden, däribland Kommersen. All konst skapades kollektivt av flera etablerade men främst oetablerade aktörer i och utanför Göteborgs konstscen. ”Får drömmar plats i Göteborg?” handlade om att ifrågasätta att etablerade och oetablerade, institutionella och självorganiserade kulturaktörer trängdes bort från stadens centrala delar. Det kulminerade i en 3 månader lång större tillståndsgiven installation kallad ”Drömmarnas monument” placerat högst uppe på Göteborgs paradgata Avenyn. Projektet bidrog till att skapa en alternativ offentlighet där andra tankar och drömmar kunde drömmas och levas ut. Det skapade stor lokal debatt och fick även nationell uppmärksamhet.²

Kapitel 6 skildrade hur olika aktörer i och utanför konsortiet, använde

¹Sebastian Rudolph Jensen 2023.

²Konstnärerna själva ser dessa som två olika konstprojekt. Projekten hade många likheter men också skillnader. Den stora skillnaden var att det första projektet inte sökte tillstånd för sina monument och performance. Medan det andra var sanktionerat av lokala myndigheter. Det var också till viss del olika aktörer som var inblandade i de olika monumenten. Jag behandlar däremot ”Drömmarnas Monument” som en fortsättning på ”Får drömmar plats i Göteborg?” och ser dem som i grunden samma projekt.

kapitalismens nya språk för att driva sina egna agendor och för att subsumera olika alternativ in i sig själv. I detta kapitel tar analysen en annan vändning. En extern aktör, som inte är del av konsortiet eller platsutvecklingsprocesserna, dyker upp och använder konst för att göra motstånd mot och ifrågasätta konsortiets ideologi. Jag undersöker därför alternativ till hegemonin från ett annat perspektiv och med annan teori. Istället för Learys nyckelord använder jag mig av filosofen och sociologen Pierre Bourdieus tankar om status och makt. De hjälper mig att på ett annat sätt förstå de komplexa roller som konstnärer, kulturarbetare och aktivister många gånger spelar i storskaliga urbana exploateringsprojekt.³ Både som alternativa offentligheter och kreativt motstånd mot nyliberal hegemoni men också som tillförare av kulturellt kapital, ”added value” eller ”content” i bottenvåningar och temporär platsutveckling.⁴

Med hjälp av Bourdieu kan jag få syn på de speciella statushierarkier som präglar konstfältet men också de spänningar och motsättningar som skapas mellan bärare av olika mängd kulturellt, symboliskt och ekonomiskt kapital. Jag har utgått från Loïc Wacquants bok *Bourdieu in the city: challenging urban theory* från 2023 men också kompletterat med originaltexter från Bourdieu. Bourdieus teorier hjälper mig även att analysera de olika maktutövningsstrategier som präglar den lokala staten under nyliberala former. Dess förmåga att hantera motstånd samt dess inbördes maktkamper och hierarkier. Syftet med kapitlet är att analysera den kritiska potentialen i ”Får drömmar plats i Göteborg?”.

- Hotade konstnärernas konst den nyliberala hegemonin? I så fall när och var?
- Vad var dess möjligheter att formera alternativ till hegemonin?
- Kunde konsten transformeras till motstånd?

Jag inleder kapitlet med en kort teoretisk diskussion om Bourdieus teorier om *fält*, *habitus*, *kapital* samt *sociala rum* och metaforer om *statens högra och vänstra hand*. Sedan följer ”Drömmars platser – en bakgrund” som är en kontextualiserande översiktlig kronologisk bakgrundsbeskrivning av upprinnelsen till och utvecklingen i det av konstnärer huvudsakligen drivna projektet. Av utrymmesskäl kommer jag inte att kunna återge alla de många, stundtals bisarra, vändningar som detta, på samma gång konst- och motståndsprojekt, tog och aktiviteter som genomfördes inom

³Ferreri 2021; Ley 2003; Valli 2022.

⁴För en längre diskussion om dessa begrepp se kap 6 och kap 7 (Schäfer, König och Wilson 2010; Novy och Colomb 2013; Mayer 2013)

dess ram. Analysen är kronologiskt strukturerad. Fokus ligger på de monument som byggdes i anslutning till Kommersen och de konflikter och allianser som skapades inom ramen för dessa.

I kapitlet använder jag mig av multimodala metoder och ett varierat material. Analysen är huvudsakligen centrerad runt en mejlkonversation mellan den ledande konstnären i projektet och tjänstepersoner i kommunala förvaltningar och bolag. Denna finns bevarad i Älvstrandens arkiv. Jag har också använt mig av deltagande observation. För att få insikt närvarade jag till exempel på flera av de performance och demonstrationer som arrangerades inom ramen för projektet. Utöver detta har jag också haft kontinuerlig kontakt och samtal med flera av "Får drömmar plats i Göteborg?":s deltagare medan projektet pågick.⁵ De fältanteckningar jag fört under denna tid har varit till stor hjälp i analysen liksom den fotodokumentation jag fört över monumentens skiftande former och placeringar.

Bild 8.1: Monument 1: Drömmarnas Kaj (Vindarnas Ände) bild: Anders Westerström 26/8 2022.

⁵Se metodkapitlet för en längre diskussion.

8.1 Drömmars platser – en bakgrund

Projektet ”Får drömmar plats i Göteborg” började som en protest mot att ett område kallat ”Drömmarnas kaj” i den östra delen av Gullbergsvass skulle rensas upp och omvandlas. Liksom norra Masthugget är Gullbergsvass del av den ”Centrala Älvstaden” och kommer att genomgå en omfattande exploatering. ”Får drömmar plats i Göteborg” var också en fortsättning på projektet ”Psykiatrins monument”, som syftade till att uppmärksamma psykisk ohälsa, och var del av de kommunala platsutvecklingsprocesserna på Ångpannegatan runt Backaplan på Hisingen.⁶ För en översikt av de olika monumenten i hela projektet se figur 8.2.

”Drömmarnas kaj”, där det första monumentet i sviten byggdes, dominerades av äldre fiske och- andra yrkesfartyg med, i många fall, stora renoveringsbehov (därav namnet).⁷ Där fanns emellertid också ett småskaligt kulturcentrum kallat ”Vindarnas ände” som drevs av en läkare och konstnär. Även en del andra profilerade kulturaktörer med högt kulturellt kapital hade båtplats i området som de också använde som bostad.⁸ ”Monument #1” (se bild 8.1) i konstprojektet var placerat vid ”Vindarnas ände”. I hemmasnickrad Lars Wilks ”Nimis” stil stod frågan ”Får drömmar plats i Göteborg” följt av flera utrops och frågetecken högst upp på monumentet. De andra skyltarna deklarerade olika kulturlokalers och kulturaktörers död genom texten ”Rip Drömmarnas kaj”, ”Rip Konstepidemin” eller ”Rip Fluß”, etc.⁹

⁶ Om – *Psykiatrins Monument och Drömmarnas Monument* 2024.

⁷ För en inblick i ”Drömmarnas kaj” se dokumentären ”Gullbergskajen 23/2 2011”(Centralaälvstaden 2012)

⁸ Isaksson 2023.

⁹ Konstepidemin är ett gammalt sjukhus som under 80-talet togs över av konstnärer och sedan dess fungerat som ett kulturcentrum för den fria konsten i Göteborg. Under våren 2022 meddelade den kommunala hyresvärden Fastighetskontoret att hyran för fastigheterna skulle stiga med 50% på grund av en underhållsskuld. En lokal debatt och kamp för Konstepidemin fortlevnad tog fart. Företrädare för Konstepidemin hävdade att det kommunen sysslade med var ”förstörelse av kulturellt kapital”.(Aslanzadeh och Niklasson 2022) Parterna nådde en förlikning där de kom överens om samma hyreshöjning men att den skulle fasas in under 5 år. I konstnärernas facktidning skrev dess ordförande: ”Någonstans vet jag att det här förmodligen var det bästa avtalet vi kunde få, men när jag ser politikernas och tjänstemännens glädjestrålning ansikten har jag ändå svårt att skaka av mig känslan av förlust”.(Niklasson 2022) Café Fluß var till skillnad från Konstepidemin ingen etablerad institution i Göteborg utan hade under en tid fått vara del av platsutvecklingsprocesserna i Frihamnen. Det var ett kulturcentrum med scen och restaurang. Med Fluß etablering ville bolaget att platsen skulle kännas spontan och kreativ ”mer som Berlin”. Flera konflikter blossade emellertid upp mellan Älvstraden och Fluß ägare. Älvstranden ställde, enligt Fluß, orimliga krav och det pågår en rättsprocess mellan Fluß, som sedan våren 2021 är

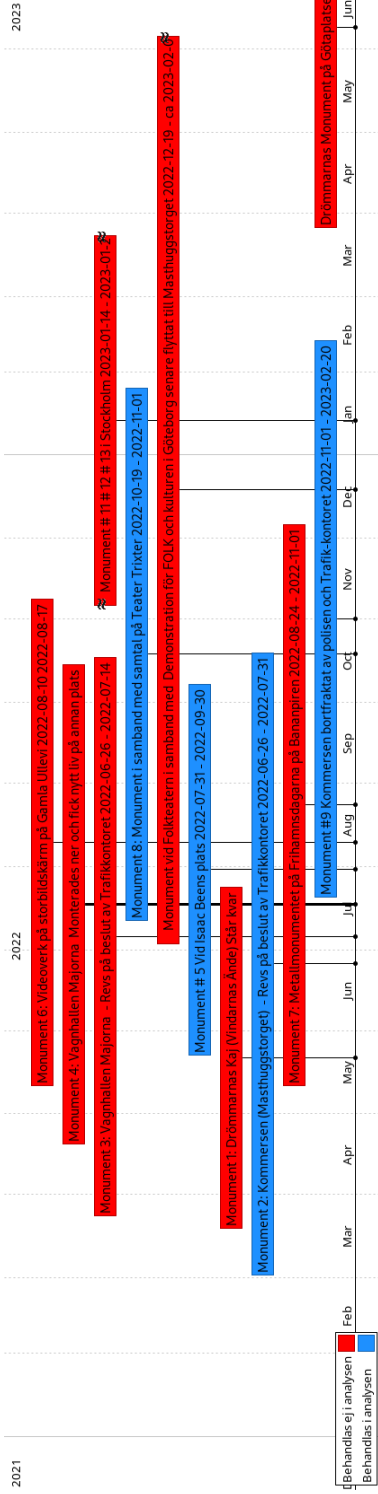

Bild 8.2: Grafisk kronologisk översikt över de olika monumenten i "Får drömmar plats i Göteborg".

Alla dessa var av kulturaktörer dominerade självorganiserade platser, som höll på att tas över för att utnyttjas av privata och kommunala ekonomiska intressen. Det var denna fråga om konsten och kulturaktörernas rätt till staden som ”Får drömmar plats i Göteborg?” intervenerade i och satte fingret på. Motståndet var emellertid löst sammankopplat med de andra debatterna och spontant organiserat av den ledande konstnären i projektet. När monumenten byggdes skedde det genom informella kontakter eller genom upprop på sociala medier. De behövde heller inga större medel. I så hög grad som möjligt användes material som fanns tillgängligt på platsen. I vissa fall anordnades insamlingar för att finansiera konstverken. Konstnärerna betraktade monumenten som konst snarare än propaganda. Det var också *sociala konstverk*, som var inspirerade av den tyska konstnären och teoretikern Joseph Beuys ”Fluxus rörelse” och efterföljare som Thomas Hirschhorn. Alla som var involverade betraktades som medskapare snarare än att någon formell organisation stod bakom.

De följande monumenten i projektet hade teman som berörde liknande konflikter och de olika skyltarna blev fler och fler för varje monument som restes. Det var dels protester mot att tillfälliga platsutvecklingsprojekt, som Fluß eller Vulkano, inte fick vara kvar, dels hyreshöjningar som hotade både etablerade och oetablerade kulturaktörer.¹⁰ Men också påminnelser om och sorg för de platser som redan försvunnit som t.ex. rockklubben ”Truckstop Alaska” på Hisingen. Våren 2023 inledes även en kamp om det anrika Viktoriahuset, en rest av Göteborgs motkulturella arv och samlingsplats för stadens freds-, miljö, kvinno- och vänsteraktivister. Där finns också en populär restaurang och Biograf kallad Hagabion. Det kommunala fastighetsbolaget Higab vill höja hyran med 30%. Beskedet kommer också efter att hyresgästerna under många år successivt fått högre hyra och tvingats tränga ihop sig i lokalerna. I samband med demonstrationer mot hyreshöjningar byggde ”Får drömmar plats i Göteborg” även ett monument på Järntorget.

Utöver monumentet på Järntorget uppfördes flera monument i och runt planområdet för norra Masthugget. Det dröjde inte länge förrän monument #2 (begravningsmonumentet för Kommersen) revs och plockades bort av Trafikkontoret. Myndigheten anlidade även en dialogkonsult för att kommunicera med den ledande konstnären i projektet. Som svar

stängt, och bolaget. (*Älvstranden Utveckling har sagt upp Café Fluss avtal 2022*)

¹⁰Vulkano var ett tillfälligt kulturcentrum som finansierades av fastighetsbolaget Platzer. Under byggtiden av Pedagogen park fungerade centret som tillfällig platsutveckling för att marknadsföra området.

Bild 8.3: I samband med en demonstration mot Vasahusets hyreshöjning byggde aktörer i "Får drömmar plats i Göteborg?" också ett monument. Bild: Anders Westerström 1/4 2023.

byggde konstnärerna ett nytt monument vid rondellen på Isaac Beens plats, strax väster om Kommersen, där byggnadens tillfälliga ersättare "Kommersen 1.5" skulle ha stått. På samma sätt som monument #2, byggdes monument #5 med konsortiets tillfälliga platsutvecklingsskyltar som fundament. Monument #5 deklarerade också det konstens och drömmarnas död i Göteborg. Det revs en tidig morgon av Trafikkontoret ett par veckor efter att det byggdes.

Samtidigt utspelades en konflikt mellan Folkets hus AB och den anrika Folkteatern vid Järntorget. Det var inte den första i ordningen. Teatern hade klagat på att bygget av hotell Draken störde deras verksamhet. Till exempel blockerade bygget av det 34 våningar och 105 m höga nya hotellet entrén till deras lastgång för dekor. Nu gick Folkets hus ordförande

istället till angrepp mot Folkteatern i media. Folkets hus försökte också, genom sina jurister, strypa Folkteaterns regionala kulturstöd. Parterna skrev emellertid ett avtal långt senare där de upprättade ett långsiktigt kontrakt med en, för teatern, acceptabel hyresnivå. Samtidigt hade också arrendeavtalet för Folkets hus förhandlats om och aktiebolagets hyra hade stigit från 5 till 32 miljoner kronor per år.

För att protestera mot Folkets hus påtryckningar mot Folkteatern anordnade "Får Drömmar plats i Göteborg" på kort tid en demonstration med ca 400 deltagare. Samtidigt sattes ett monument vid teatern upp. De dramatiska besked som många kulturaktörer fått från kommunala och privata aktörer gjorde att projektet hade vind i seglen. På Frihamnsdagarna 2022 diskuterades frågan flitigt på flera olika seminarier.¹¹ Aktörer från "Får drömmar plats i Göteborg", men också Solidariskt Kylskåp arrangerade den här gången i "monument #7", en begravningsceremoni, där de istället för småskaliga kulturaktörer begravde symboler för Göteborgs entreprenöriella politik som Älvstranden Utveckling, "Hålkän Helstöm", Got Event och Göteborg & Company. Dock stod det "RIR" på "Hålkän Helstöms" symboliska gravsten vilket enligt skaparna betyder "rest in resurrection".¹²

I denna performance var anslaget också bredare än bara konstens rätt. I likhet med tidigare deklamationer om kulturkrig löd nu "Drömmar kommer ta plats i Göteborg!" och på en svart fana vajade budskapet "Staden är inget företag, staden är till för alla". På ett seminarium inne på Frihamnsdagarna uttalade sig Folkteaterns konstnärliga ledare om utvecklingen på följande sätt:

Vi har precis haft en ganska stor debatt i Göteborg om Konstpidemin och hyrorna, om Konstnärernas kollektivverkstad och hyrorna, Drömmarnas kaj och hyrorna, Vindarnas ände och hyrorna. Det finns en stor fråga som landar i vad vill Göteborg egentligen? När det gäller den Kommersiella stadsutvecklingen så går det som ett tåg. Den bara går på och där finns ju uppenbarligen möjlighet att lösa alla frågor när dom kommer upp därför viljan är stark att det ska bli hotell här nu. Eller att det ska bli nya byggnader. Men när det gäller kulturen så är man inte lika på tårna för att lösa den frågan. Och det är ändå nu det gäller för det är nu staden byggs. Vill

¹¹Frihamnsdagarna i Göteborg är ett återkommande evenemang, för civilsamhälle, myndigheter, företag och politiker, som på många sätt liknar Alemdalsveckan eller Järvadagarna.

¹²Atalante 2022.

Bild 8.4: I monument #7 på Frihamnsdagarna begravdes istället symboler för Göteborgs entreprenöriella politik som Gotevent, Älustranden Utveckling och "Hålkän Helstöm". Bild: Anders Westerström 26/8 2022.

man ha en plats där kulturen får plats måste man ta den nu.¹³

Frågan om kulturaktörernas rätt till staden hade genom den dramtiska händelseutvecklingen i Göteborg blivit högaktuell eftersom dess kulturaktörer stod inför reella hot. Verket var också ett samarbete med Solidariskt Kylskåp som blivit utsparkade som platsutveckling från Kommersen. Dessa var också representerade som "samhällsnyttiga" på den svarta fanan vars text löd: "Staden' raderar alla kulturella och samhällsnyttiga platser!! Kulturkrig, staden tillhör alla"

När monument #8 (sedermera monument #9 efter att det skadats) restes skedde det utanför Teater Trixter, belägen i Fryshuset alldeles nordost om Kommersen. Teatern hade bjudit in den ledande konstnären i projektet till sin samtalsserie "lyssna till" för att skapa dialog och debatt runt frågan om kulturens platser i Göteborg. Vid tillfället för presentationen hade deras lokaler blivit förvärvade av den norska exploatören Aspelin Ramm. Företagets avsikt var att riva huset (som inte var del av planområdet), där också många andra kulturaktörer höll till. De ville bygga ännu ett höghus för "bostäder, handel eller kontor" i norra Masthugget och hade

¹³Frihamnsdagarna 2022.

ambitionen att Masthuggskajen skulle bäst alla sorters kultur: vardagskultur, subkultur och affärskultur ifrågasattes.¹⁵ Det var också detta budskap, inbäddat i hållbarhet, som de grälla skyltarna uppsatta av konsortiet, som nu istället blivit bas för konstnärernas monument, basunerade ut (se bild8.6). Arkitekturen skulle möjliggöra ”en fond för spontana aktiviteter” och de områden som sågs som passiva ytor, i det här fallet en parkeringsplats, skulle under byggtiden aktiveras av konstnärliga ”pop ups” och ”add ons”.¹⁶ Konsortiet hade i platsutvecklingsprocesserna lagt ner mycket ”PR-kapital” och pengar på att få den nya stadsdelen att genom kultur och levande gatuplan framstå som en trovärdig konkurrent till de andra nybyggda områdena. Konstnärernas kompromisslösa gränsoverskridande skapandepraktiker och kritik berörde och belyste därför en öm punkt i den lokala planeringspolitiken. De använde sitt kulturella kapital för att ifrågasätta och utmana att deras positioner blivit allt mer tillbakapressade av kommunala och privata fastighetsägare.

Bild 8.6: Skyltarna på monument #2 basunerade ut sorg och ilska. Bild: Anders Westerström 28/6 2022.

Det faktum att konstnärerna byggde monumenten ovanpå konsortiets platsutvecklingsskyltar är det bästa exemplet på denna kompromisslöshet. Skyltarna är symboler för de kommunala och privata byggaktörernas ökande ekonomiska och symboliska makt över det offentliga rummet. De representerade deras stoiska självsäkerhet och deras okritiska insisterande

¹⁵Sjöström-Andersson 2015, s. 19.

¹⁶Stadsbyggnadskontoret, Arkitekter och ÅF 2018; Masthuggskajen 2017.

på en ständig win-win relation mellan sociala och ekonomiska mål. I och med Monument #2 kunde förbipasserande istället för sorglösa budskap om "Kommersen2.0" som slätade över motsättningarna, betrakta ett monument som utan omskrivningar uttryckte sorg över att en plats som Kommersen försvann. Detta budskap var också placerat i hjärtat av det nya områdets offentliga rum och på den plats (Kommersenplatsen) som skulle bidra till att infria löftena om en stadsdel med "krockar och kontraster". i Masthuggskajen skulle du kunna "Komma som du är och vara vem du vill".¹⁷ Genom att ta och kräva plats i det offentliga rummet bråkade konstnärerna i "Får drömmar plats i Göteborg?" med den dominerande ideologin. De ifrågasatte att löftena om en levande av kultur dominerad stad skulle infrias.

De handmålade skyltarna i monumenten (se bild 8.7 och 8.6) skapade även en annan mening än det avpolitiserade och kommersialiserade budskap konsortiets skyltar representerade.¹⁸ Titeln "Får drömmar plats i Göteborg?" var placerat i blickfånget på samtliga monument. Den var både undersökande och utmanande på samma gång. Undersökande för att projektet testade gränserna för möjligheterna att agera som konstnärer i det offentliga rummet. Utmanande för att konstnärerna vände sig mot en stadsplaneringspolitik som i snabb takt trängde undan konstfältet från stadens centrala delar. Vilken sorts stad kan egentligen någon som inte är kapabel att drömma skapa? Det avslutande frågetecknet i titeln ifrågasatte det kulturella kapitalets underordning under det ekonomiska och den lokala statens instrumentella syn på konstfältet och dess selektiva utövning av symbolisk makt över det offentliga rummet. Den dubbla titeln visar att projektet både var ett aktivist- och konstprojekt på samma gång.

Men konsten förmedlade inte bara sorg över den fria kulturens och Kommersens död, utan även ilska. Över konsortiets Kommersensskylt hade de aktörer som medverkade tapetserat lappar med texter som "Kom och köp svindyra lägenheter" (se bild 8.10). Detta budskap uppmärksammade de klassintressen som var investerade i Masthuggskajen och att stadsplaneringspolitiken endast gynnar de redan välbeställda grupperna i samhället. Monumentet pryddes också av en kromfärgad skylt med texten "Kulturkrig!". Till skillnad från detta begrepps gängse användning av den amerikanska konservativa högern kan det läsas som en uppmaning till kamp av och för konstfältet – genom och för den smala kulturen.

¹⁷Masthuggskajen 2017.

¹⁸Monumenten har kommit att kallas för skyltkonstverk som fackterm av både den ledande konstnären och gatunivåbyråkraterna.

Bild 8.7: Monument # 5 byggdes på Isaac Beens plats. Bild: Anders Westerström 19/8 2022.

Utöver dessa budskap hade de graffitimålare som deltog uttryckt sin ilska genom att placera sina egna taggar på konsortiets Kommersensskylt. Det var en kritik av att deras platser att måla på försvann.

Under begravningsceremonin var några av deltagarna också klädda i varselvästar. En blinkning till de gula västarnas kamper i Frankrike men också en neongul varning för att den förda politiken tränger undan konstfältet. Tillsammans med de färgglada rökbomberna under performancet var det både ett rop på hjälp och en maning till handling. Även musiken uttryckte denna ilska. Den amerikanska rockgruppen *Rage against the machine* har genom sina texter, sin Che Guevara estetik och musik bidragit till att politisera en hel generation av medelklassungdomar. Monument #2 innehöll också en mängd handmålade bilder, bland annat på en grip. Gripens placering på monumentet betecknar att det hade en avvärjande funktion (vilket den symboliserade under antiken). Men också snabbhet, vaksamhet och styrka i förening (som den symboliserar i den klassiska heraldiken).¹⁹

Förutom monumentens kompromisslösa placering, dess provokativa budskap och konstnärernas vägran att söka tillstånd för dem är det också värt att begrunda de ständigt föränderliga material som prydde dem. I så hög

¹⁹ grip - Uppslagsverk - NE.se 2024.

Bild 8.8: Monument #2 innehöll även handmålade bilder, här en grip som betecknar att monumentet hade en avvärjande funktion. Bild: Anders Westerström 28/6 2022.

utsträckning som möjligt bestod byggmaterialet av lokalt insamlat virke. Det var ett sätt att interagera med platsen, men också ett statement mot Masthuggskajens konsortium som talade om att ”docka till istället för in i den gamla bebyggelsen” samtidigt som det var uppenbart att det tillblivande nya området skiljde sig drastiskt i karaktär och målgrupp från det tidigare och omgivande.²⁰ Vid Kommersen bröt sig konstnärerna igenom rivningsavspärningarna och återanvände virke, men även konst som aktörer från graffitiscenen varit med och skapat, för att performativt sörja att konstfältets platser försvann när marken exploaterades. På det sättet integrerades Kommersens materialitet i konstverkets struktur.²¹

Begravnings temat var också ett sätt att visa situationens allvar. Hela monumentet hade en korsliknande struktur, högst upp var ett gammalt pussel av ”Kristus Frälsaren” från Rio de Janeiro uppsatt och ett stycke spetstyg vajade i vinden.²² Bilden på Jesusstatyn förde tankarna till

²⁰Masthuggskajen 2017, s. 26.

²¹I dokumenten som berör Kommersen 2.0 fanns det många tankar om att tillvarata delar av Kommersens fasad i områdets platsutvecklingsprocesser. Eller som detaljer i Masthuggsparken. Detta skedde aldrig. Däremot har delar av fasaden bevarats och ställts ut på det självständiga kulturcentrumet ”Ögat” i Majorana. (Stadsbyggnadskontoret, Arkitekter och ÅF 2018; Segerlund och Nilsson 2016)

²²Begravnings temat var även närvarande i ett begravningsperformance på Frihamns-

Bild 8.9: En del av detaljerna i monument #2 innehöll motiv som förde tankarna till döden. Bild: Anders Westerström 28/6 2022.

en kyrka och spetsgardinen kan förstås som en liksvepning, eller ett spöke. Monumentet innehöll också bilder på änglar med bakgrunder av blyinfattat glas och andra religiösa eller mytologiska symboler som förde tankarna till död och begravningar. Utöver dessa betecknare fanns det tydligaste begravningsbudskapet emellertid i de handmålade skyltarna (se bild 8.7). Monument #2:s undertitel var ”R.I.P. Kommersen” och de många andra skyltarna vittnade om att platser dominerade av det självorganiserade kulturlivet redan hade dött eller riskerade att gå samma öde som Kommersen till mötes. Performancet avslutades med att en operasångerska kulade melankoliskt medan Stena Lines Danmarks båt sakta gled in i hamnen. Karlatornet på Hisingen reste sig hotfullt bakom Kommersens ruiner. Denna kontrastrika begravnings-scen aktualiserade att platser som Kommersen i allt högre takt försvann samt konstfältets tillbakapressade positioner.

Med sin okontrollerade estetik och sin spontana kollektiva skapandeprocess var monumenten en antites till det homogena, tillrättalagda och höghusdominerade stadslandskap som växte fram i norra Masthugget (trots att byggaktörerna använde ”rå och ruffa” material som stål

dagarna i samband med att monument #7 sattes upp. Det förfinades i Drömmarnas monument på Götaplatsen. En riktigt präst utförde en begravningsceremoni när det var dags att plocka ner det tillståndsgivna konstverket.

Bild 8.10: Performancet avslutades med att en operasångerska kulade melankoliskt medan Stena Lines Danmarks båt sakta gled in i hamnen. Bild: Love Lindell 26/2 2022.

och tegel). Till skillnad från den institutionaliserade platsutveckling jag undersökte i kapitel 7, där konst, aktivism och socialt arbete var underordnat varumärkesbyggandet, var "Får drömmar plats i Göteborg?":s interventioner *organisk taktiska*.

I kapitel 7 använder jag De Certeus begreppspar organisk strategiskt för att visa hur platsutveckling är en strategisk metod som använder sig av taktiska interventioner. Med organiskt taktiska menar jag istället att taktikerna inte är del av konsortiets strategier utan grundade i gräsrotsrörelsers krav. De uppkom ur ett verkligt missnöje över att konstfältet i allt högre grad begränsas i det sociala och offentliga rummet. I konstverken formulerades istället en frän kritik av Masthuggskajen och den lokala staten. Aktörerna bakom "Får drömmar plats i Göteborg?" omdefinierade radikalt meningen i Masthuggskajen och Kommersen och blottlade motsättningen i konsortiets och andra privata och kommunala aktörers tal om att främja och stärka kulturaktörerna samtidigt som dessa tvingades undan. "Får drömmar plats i Göteborg?" var en symbolisk attack på den symboliska makten och representerade ett alternativ till den rådande hegemonin genom att blottlägga det byggnadsindustriella komplexets tilltagande makt och deras instrumentella syn på kultur. Med monumentens placering utmanade konstnärerna inte bara det byggnadsindustriella komplexets makt. De vägrade även initialt att föra en dialog med lokala tjänstepersoner som representerade både den högra

och vänstra handen av staten.

8.2.1 Den högra handen – drömmar en ordningsfråga

Det var tydligt att både monumentens när och var (dvs. dess tidsrumsliga placering) fick de aktörer som representerade högerhanden att reagera. Monument #2 revs till exempel relativt snabbt utan dialog, även monument #5 vid Isaac Beens plats revs förhållandevis fort efter en mindre dialog.²³ Både Trafik och Stadsbyggnadskontorets jurister utredde ärendet. Även polisens rättsavdelning skrev en utredning för att komma fram till hur de skulle förhålla sig till monumenten.²⁴ De aktörer som representerade den högra handen slog främst vakt om 2 olika sorters intressen. Det handlade dels om att monumenten utmanade den högra handens symboliska makt, vilket jag kommer att redogöra för längre ner. Det som fick aktörer som representerade högerhanden att reagera kraftfullast var emellertid att monumenten blockerade byggprocessen, den nödvändiga materiella förändringen av platsen, vilket följande citat illustrerar:

Vi har fått information från exploateringskontoret (tidigare trafikkontoret) att skyltkonstverket på första Långgatan måste flyttas före fredag 20 januari då ledningsarbeten mellan Värmlandsgatan och Johannesplatsen påbörjas på måndagen den 23 januari. Om de inte får klartecken omgående att konstverket flyttas innan dess kommer de att lämna in en anmodan till polisen²⁵

Tidigare hade aktörer som representerade den högra handen haft en viss begränsad acceptans för monumenten. De hade, till exempel anlitat en dialogkonsult som representerade den vänstra handen för att förhandla med den ledande konstnären i projektet och försökt få honom att frivilligt flytta på monumenten. När det kom till den nödvändiga materiella förändringen av platsen fanns däremot ingen kompromissvilja kvar. För de aktörer som representerade högerhandens position fick inget hindra att byggprocessen fortskred. Inget fick obstruera att det investerade ekonomiska kapitalet realiserades i norra Masthugget. Det var också i det läget de aktörer som representerar den högra handen mobiliserade dess mer repressiva funktioner och kallade in polisen som efter att ha

²³Se figur 8.2 för en översikt.

²⁴Det skedde efter att den ledande konstnären begärt inhibition av beslutet att riva monument #9. (Farahmand Asl 2023)

²⁵*Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022. 2022.*

utrett ärendet också fraktade bort monument #9 i samarbete med Trafikkontoret. Genom att "Får drömmar plats i Göteborg?" hindrade byggprocessen var det inte bara en symbolisk utan även en materiell utmaning av den marknadsrationalitet och den prioritering av ekonomiskt över kulturellt kapital som dominerar i Göteborg. Det var därför, för aktörer som representerar den högra handen, nödvändigt att mobilisera sina mer repressiva funktioner.

Det var emellertid inte bara den materiella förändringen av norra Masthugget som utmanades av "Får drömmar plats i Göteborg?". Som jag redogjort för tidigare använde konstnärerna konsortiets skyltar som bas för sina egna monument. I denna kamp handlade den högra (och till viss del vänstra) handens reaktion också om att behålla tolkningsföreträde och fortsätta ge sken av att Masthuggskajen skulle "docka till och inte in i kajen".²⁶ En handläggare från stadsbyggnadskontoret menade till exempel att monumentet inte bara hindrade byggprocessen, det var också olämpligt att konsten blockerade deras budskap:

Och dels att vi inte tyckte monumentet satt på en lämplig plats eftersom det skymde byggskylten med dess budskap och att man behöver söka tillstånd innan något sådant sätts upp.²⁷

Det som av den högra handens aktörer beskrevs som en neutral ordningsfråga om tillstånd, som citatet ovan visar, var i själva verket, som citatet också visar, en kamp om den symboliska och materiella makten över det sociala och i längden offentliga rummet. Trots att monumenten inte utgjorde någon säkerhetsrisk menade Polisen, Älvstranden, Trafik- och Stadsbyggnadskontoret med hänvisning till ordningslagen att monumenten måste avlägsnas eftersom de saknade tillstånd. När aktörer som representerar den högra handen insisterar på tillstånd är det däremot många gånger godtyckligt. I det här fallet hade konsortiets skyltar till exempel heller inte tillstånd, vilket helt förbisågs i utredningarna.²⁸ Tillståndskraven handlade inte om en likabehandlingsprincip utan var ett sätt för den högra handens aktörer att bli av med den konst som

²⁶ Masthuggskajen 2017.

²⁷ exploatering@exploatering.goteborg.se 2023.

²⁸ Frågan om godtycklig prövning har många gånger aktualiserats i Göteborg. En av en nya skysraporna som byggs, Karlatornet på Hisingen, saknade till exempel bygglov för de mycket starka strålkastare för påflygningsskydd de satt upp på tornet. Ett annat exempel är det pariserhjul "Göteborgshjulet" som Göran Johansson, på eget bevåg, köpte och beordrade att byggas vid operan helt utan bygglov. (A. Johansson 2010)

utmanade deras symboliska makt. Trots att aktörer som representerar den högra handen mobiliserade symbolisk och repressiv makt mot "Får drömmar plats i Göteborg?" insisterade konstnärerna likväl på sin rätt till det offentliga rummet och sin rätt att som konstnärer få uttrycka sin konst, i vilket en kritik mot den högra handen uttrycktes. De insisterade också på att konsten hade rätt att finnas vid Kommersen även om det blockerade både byggarbeten och konsortiets budskap.²⁹ Till sin hjälp hade aktörerna i "Får drömmar plats i Göteborg?" sitt kulturella och symboliska kapital.

8.2.2 Konstfältets symboliska makt

Som jag tidigare visat tog de aktörer som representerade den högra handen initialt inte någon hänsyn till det kulturella kapital som monumenten representerade. Trafikkontoret fraktade utan omskrivningar bort flera av de tidiga monumenten. Som ett resultat av denna repression utvecklade därför aktörerna i "Får drömmar plats i Göteborg" sina taktiker. Detta gjorde att gatunivåbyråkraterna tvingades erkänna konsten som konst vilket gjorde det besvärligare för dem och fördröjde bortforslings och rivningsprocessen. Som följande citat visar försäkrades till exempel monument 8 (sedermera 9 se figur 8.2) som byggdes vid Kommersen av den ledande aktören till 100 000 kronor och i konversationen med tjänstepersonerna bifogades ett äkthetsintyg för konstverket:³⁰

Vill informera om att från idag så är konstverket "Får drömmar plats i Göteborg? Monument 9" försäkrat hos försäkringsbolaget Gefvert (Söderberg & Partners Insurance Consulting AB) till ett försäkringsvärde på 100 000 kr. Gefvert är samarbetspartner till Konstnärernas Riksorganisation och konstverket ligger även som ett juridisk ärende hos KRO. Se bifogat äkthetsintyg för konstverket.³¹

Den ledande konstnären kunde mobilisera motstånd inte bara genom att använda kulturellt kapital och motkulturell estetik. Som del av konstfältet kunde han också använda symbolisk makt genom att åberopa fältets juridiska, ekonomiska och sociala institutioner till försvar för

²⁹Bara i ett fall flyttade konstnärerna på monumentet vid Kommersen efter uppmaning från gatunivåbyråkraterna. Jag har dessvärre inte haft möjlighet att undersöka detaljerna kring det.

³⁰*Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022. 2022.*

³¹*Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022. 2022.*

monumenten. Denna disposition utnyttjade den ledande konstnären bakom "Får drömmar plats i Göteborg?" till fullo.³² Det var också i det läget gatunivåbyråkraterna kände sig tvingade att utreda monumentens juridiska status.³³ På det sättet hade detta subfält av urban konst som del av konstfältet en position i det sociala rummet att göra motstånd mot den högra handen av staten. Det innebar att dessa monument, som genom sin estetik utmanade den högra handen, representerade både kulturellt och symboliskt kapital och därför var svårare att avlägsna.

8.2.3 Drömmars platser i det sociala rummet

Med ett Bourdieuskt perspektiv måste konstnärerna i "Får drömmar plats i Göteborg?":s kamp mot statens högra hand också förstås utifrån hur de, i konflikter med andra fält, positionerar sig inom sitt eget fält. Som jag visade i teoridelen av detta kapitel menade Bourdieu i *Den nya adeln* att konflikter inom maktfältets olika subfält (konstnärligt, politiskt, byråkratiskt och ekonomiskt) egentligen var konflikter om vilken typ av kapital som skulle erkännas som symboliskt kapital. Att motsättningar mellan elitskolorna var konflikter mellan de olika subfälten av maktfältet och ett sätt för dem att positionera sig inom sina respektive fält.

Konstfältet är emellertid inte längre, som i elitskolornas Frankrike, självklara delar av maktfältet. I en artikel om bokförlag skriver Bourdieu om den förändrade maktdynamiken och tilltagande kommersialiseringen av konstfältet under nyliberala villkor. Han menar att ekonomisk kapital har fått företräde framför kulturellt kapital i bokbranschen. Större uppdrag prioriteras framför kvalitativ litteratur.³⁴ I och med den kulturella vändningen har aktörer med kulturellt kapital förvisso uppgraderats som ett led i entreprenörsurbanistiska stadsmarknadsföringsstrategier. Den utveckling som jag beskriver i bakgrundsdelen till det här kapitlet (8.1) varslar emellertid om att statens högra hand inte längre anser sig ha behov av kulturaktörer. Eller att de, i samarbete med den vänstra handens position, har en instrumentell, på bytesvärde baserad, relation till dessa som "content" i temporära platsutvecklingsprojekt.³⁵

³²I ett samtal jag hade med honom sa han till exempel att det enda språk byråkraterna förstår är pengar.

³³Den arkiverade konversationen mellan gatunivåbyråkraterna och den ledande konstnären i projektet som analysen till stor del bygger på finns bevarad i Älvstrandens arkiv för att de ville kunna bevisa att den ledande konstnären flera gånger blivit uppmanad att ta bort monumentet men nekat.

³⁴Bourdieu 2008.

³⁵För ytterligare diskussion om detta se kapitel 7.

8.2.3.1 Drömmar – en positionering

I monumenten i norra Masthugget var det emellertid tydligt att aktörerna i "Får drömmar plats i Göteborg?" även positionerade sig inom sitt eget fält. Att de hade ett smalt korporativistiskt perspektiv i sitt motstånd mot statens högra och till viss del vänstra hand. Det var för den urbana konstens, och inte loppmarknadens, status i det sociala rummet som aktörerna bakom "Får drömmar plats i Göteborg?" kämpade. Följande citat kommer från en mejlkonversation mellan den ledande konstnären i projektet och stadsbyggnadskontorets och konsortiets gatunivåbyråkrater.

Då ni dikterar villkoren för hur vårt konstprojekt ska utvecklas kan vi av konstnärliga skäl inte gå med på ert förslag. Hade ni gått med på våra villkor är det konsten som bestämmer narrativet. Det blir problematisk när stadsutveckling gör stadsutveckling av konst och vi vill med vårt konstprojekt ändra på den maktodynamiken. Är konsten viktig så står det en ersättningsvägg där samma dag som Kommersen rivs. Det är stora gigantiska metall, glas och betongbyggnader som reser sig ur leran och det är imponerande. Klarar vi av det så tror jag vi hade klarat av att sätta upp ett litet träplank om vilja hade funnits.³⁶

Av citatet framgår att konstnärerna i "Får drömmar plats i Göteborg?" genom monumenten i norra Masthugget snarare än universella krav på allas rätt till staden krävde konstfältets rätt till staden. Protesten i norra Masthugget var inte främst riktad mot att loppmarknaden försvann, den nämndes aldrig som relevant av konstnärerna. Den var riktad mot att den lagliga grafittiväggen på Kommersen försvann och att subfält ur konstfältet med högt kulturellt men lågt ekonomiskt kapital trängdes undan av statens högra hand. Under ett performance för att protestera mot monument #9:s rivning skanderade den ledande konstnären: "Konsten! Konsten! Konsten!" En del av monument # 8 var också en temporär vägg av gladpack uppspänd mellan två gatuskyltar (se bild ??). I tillägg försökte den ledande konstnären också sälja monumenten till konsortiet. Medan protesten kan förstås som motkulturell ställd mot statens högerhand får den istället ett korporativistisk innehåll när den förstås som konstfältets kamp för att få deras typ av kapital erkänt och deras position i det sociala rummet förbättrad.³⁷

³⁶ Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022. 2022.

³⁷ Cykelköket och Solidariskt kylskåp använde en liknande korporativistisk strategi när de blev utslängda från Kommersen som platsutveckling. I en debattartikel i DN

Bild 8.11: En del av monument # 8 var en tillfällig grafittivägg. Bild: Anders Westerström 16/2 2023.

När konstnärerna kämpar mot den högra handen är det också ett sätt för dem att ackumulera socialt kapital inom sitt eget fält samt för konstfältet att nå en högre position i det större sociala rummet. I *The field of cultural production* menar Bourdieu att strävan efter autonomi är en utmärkande del av konstfältet där kulturellt kapital ses som den enda legitima formen av kapital.³⁸ Det domineras av normer som prioriterar autonomt självständigt skapande *le art pour l'art* framför kommersiella framgångar. Bohemen är hellre fattig och autonom än välbeställd och heteronom. Monumentets begravnings skyltar över de många av konstfältet dominerade

menade de att de inte bara bidrog till hållbara konsumtionsmönster och livsstilar. De kunde som attraktivt innehåll också öka fastighetsvärdena. ("Vi får inte plats i den nybyggda, moderna staden" 2020)

³⁸Bourdieu och Randal Johnson 1993, s. 114.

lokaler som hotades av stängning eller som redan stängts eller avlägsnats var ett försök till mobilisering för autonomi från statens högra hand. Den ledande konstnären har, utöver att bygga monumenten, också på många sätt varit en spindel i nätet och genom sitt breda kontaktnät försökt mobilisera konstfältets olika subfält i sin kamp mot statens högra hand.

Många av de konstnärsaktörer som deltog i aktionerna var även oetablerade konstnärer vars habitus genom monumenten erkändes och integrerades i konstfältet. Två av de drivande konstnärerna i projektet bjöds till exempel, utöver Drömmarnas Monument, in till Konsthallens jubiléumsutsällning och en av dem berättade för mig att en sådan inbjudan betraktas som ett erkännande inom fältet, på så sätt ökade även deras sociala kapital. De formella allianser som skapades inom "Får drömmar plats i Göteborg" var också allianser inom fältet.³⁹ I samband med Kommersens begravningsceremoni var det i huvudsak den fria och öppna graffitiväggen som sörjdes och inte loppmarknaden. Aktörerna bakom "Får drömmar plats i Göteborg?":s krav var därför partikulära och inte universella. De kämpade för konstens, och den kreativa klassens rätt till staden, inte allas rätt till staden.

8.2.4 Den vänstra handen – drömmar en PR-möjlighet?

Likt den gjort med graffitin och gatukonsten sökte den vänstra handens gatunivåbyråkrater också möjligheter att integrera och avpolitisera den kritik som formulerades av aktörerna i "Får drömmar plats i Göteborg?" i sitt eget projekt.⁴⁰ Att överföra det kulturella kapital som skapades

³⁹Denna aspekt var också tydlig i Drömmarnas Monument på Götaplatsen. Detta projekt avslutades med en demonstration för konstens frihet där alla större konstinstitutioner var närvarande och där den ledande konstnären också i talen fick erkännande inom fältet. Även Institutionen för Kulturvetenskaper var inbjuden till demonstrationen med motiveringen att om konsten försvinner finns det inget kvar för oss att forska om.

⁴⁰Det var ingen slump att monument #2 sattes upp vid Kommersen när byggnaden revs. Som "levande konstverk" hade byggnaden varit en viktig plats för den lokala graffiti- och urbana konstscenen. Internationellt erkända svenska konstnärer som Carolina Falkholt, Ekta, Blue och Ollio hade börjat sina karriärer här. Flera lokala grafittimålare deltog också i byggandet av "Får drömmar plats i Göteborg?":s monument vid Kommersen och de andra delarna av norra Masthugget. Konsortiet hade, bland annat genom Fallet Kommersen, blivit medvetna om den urbana konstens tradition och attraktionskraft i området. Gatunivåbyråkrater från den vänstra handen och andra konstnärer hade också i platsutvecklingsprocesserna arbetat tillsammans för att tillföra kulturellt kapital till Masthuggskajen. Målaren Ollio prydde till exempel länge Kommersens fasad. Han är lite av fastighetsägarnas hovmålare eftersom han ofta kontrakteras för att utsmycka deras projekt. Ollio har även fungerat som en länk mellan konsortiet och den lokala urbana konst- och graffitiscenen och bidragit till att

inom konstprojektet till Masthuggskajen. Initialt vägrade däremot representanter för "Får drömmar plats i Göteborg?" att föra en dialog med Älvstranden och Stadsbyggnadskontorets gatunivåbyråkrater som representerade den vänstra handen. Den ledande konstnären menade att hans konst aldrig kunde kompromissa och låta sig styras av byråkratiska principer och tillstånd och nekade till att flytta på monumenten. Han blev också tillfrågad att medverka i Masthuggskajens blogg men avböjde detta och andra erbjudanden att vara en del av Masthuggskajens varumärkesarbete.⁴¹ I konstprojektets tidiga skede hade det därför en tydlig motkulturell prägel eftersom den ledande konstnären insisterade på konstens autonomi och vägrade föra en dialog med och lyssna till uppmaningar från gatunivåbyråkraterna även från den vänstra handen. Runt tidpunkten för presentationen på Teater Trixter, då många kommunala tjänstepersoner också var närvarande i publiken, initierades emellertid en närmare dialog mellan gatunivåbyråkraterna från den vänstra handen och den ledande konstnären. Den illustrerar vänsterhandens maktutövning och förhållande till "Får drömmar plats i Göteborg?". Följande citat kommer från deras mejlkonversation som finns bevarad i Älvstranden arkiv:⁴²

Frikopplat från den specifika frågan om ert konstverk och möjlig laglig vägg i Masthuggskajen så hoppas vi att vi kan ha en dialog om kärnfrågan, får kulturen/drömmar plats i Göteborg? Det är inte vi som äger frågan som är så mycket

anordna graffitiinspirerade platsutvecklingsevent. Han har designat vepor till konsortiets kravallstaket samt väggarna i det nya hotell Drakens restaurang. Flera etablerade urbana konstnärer har också gjort fasadmålningar på NCC:s nya höghus "Våghuset". Den i det offentliga rummet placerade urbana konsten krävde, som Kommersen gjorde, inga dyra nybyggda kvadratmeter i området. Tvärtom kunde gatukonsten enligt bland annat aktörerna bakom konstprogrammet bidra till att skapa "helt unika kvarter" och få de nybyggda husen på Masthammsgatan att framstå som "nya lång". (*Gatufest på Nya Lång fredag 9 juni 2023*) Det var alltså betydligt enklare för konsortiet att bevara detta värde. Den urbana konsten har därför genom den vänstra handen fått en framträdande roll i området.

⁴¹Som jag redogör för i mitt metodologikapitel hade jag under denna perioden kontinuerlig kontakt med den ledande konstnären i projektet. Jag avrådde honom från detta eftersom bloggen endast handlade om att skönmåla projektet. En kollega till mig blev t.ex. "intervjuad" om gentrifiering av Masthuggskajens blogg. Hon skrev ett långt ambitiöst svar som reducerades till att beskriva hur Masthuggskajen motarbetade gentrifiering genom att variera höjden på huskropparna. (Björkman 2020)

⁴²Denna relation mellan den ledande konstnären i projektet och Älvstrandens vänsterhandsgatunivåbyråkrater är jag själv delvis ansvarig för. Det var jag som i kontakt med Teater Trixter föreslog att vi skulle bjuda in den ledande konstnären. Men också den vänstra handens gatunivåbyråkrater. Jag presenterade också preliminära resultat från min egen forskning på Teater Trixter denna kväll.

större än projekt Masthuggskajen, men vi ser precis som du/ni samma problematik och vill därför ha möjlighet att ses och tänka tillsammans. Vi sitter inte på några lösningar utan söker själva efter sätt där kulturella och andra aktörer med begränsad betalningsförmåga kan ha och ta plats i centrala stan.⁴³

Som citatet ovan visar arbetade aktörerna som representerade den vänstra handen i huvudsak med mjuka metoder och försökte inlemma och avväpna projektet genom stöd och dialog. Istället för att kräva att monumenten omedelbart avlägsnades visade de förståelse och menade att de egentligen hade samma intressen som konstnärerna i projektet. Till exempel erbjöd de sig att frakta bort och mellanförvara monument # 8 för att det inte skulle rivras samt att försöka hitta en alternativ placering. En av de viktigaste styrkorna i "Får drömmar plats i Göteborg?":s monument var emellertid deras kompromisslösa placering ovanpå konsortiets skyltar och i hjärtat av norra Masthugget. Genom att försöka få konstnärerna att flytta på monumenten försökte de aktörer som representerade den vänstra handen avpolitiserat monumentet – maskerat som ett stöd och en falsk solidaritet.

Till skillnad från hållbarhetsaktivisterna i Cykelköket och Solidariskt Kylskåp som jag analyser i kapitel 7 vägrade konstnärerna bakom "Får drömmar plats i Göteborg" däremot att låta sig in- och underordnas av den vänstra handens gatunivåbyråkrater från Masthuggskajens konsortium. För att uppmärksamma den totaliserande rumsliga kontrollen över det offentliga rummet och deras egen alltmer prekära position väntade de istället till polisen fraktade bort monumentet som en del av det sociala konstverket. På många sätt bröt "Får Drömmar plats i Göteborg?" därför med den avpolitiserade samverkanskultur som råder mellan konstfältet och den lokala staten i Göteborg. I dialogen mellan den ledande konstnären och den vänstra handens gatunivåbyråkrater menade han till exempel att: "Det blir problematiskt när stadsutveckling gör stadsutveckling av konst och vi vill med vårt konstprojekt ändra på den maktodynamiken."

Det som utmärker konstfälten, framförallt runt Järntorget är deras strävan av att vara del av och nära den symboliska makten för att inte bli bortträngda.⁴⁴ Deras vilja att samarbeta med de ekonomiska och politiska fälten. Till exempel har en del av dessa aktörer varit med

⁴³ Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022. 2022.

⁴⁴C. Thörn 2008.

och författat rapporter till Masthuggskajens strategiska identitetsarbete samt medverkat i konsortiets reklamfilmer med uttalanden som att Masthuggskajen kan bli ”En av Europas mer intressanta stadsdelar”.⁴⁵ Ända sedan dialogen om den södra Älvstranden inleddes har dessa aktörer agerat utifrån sitt eget fälts specifika intressen och formerat sig som en kreativ korporativistisk kraft inom det sociala och offentliga rummet.⁴⁶

Mot denna bakgrund bröt estetiken och praktiken i projektet på många sätt mot fältets normer och regler i sitt förhållande till de båda händerna. De formella kraven som ställdes mot den lokala staten kretsade däremot alltjämt runt konstfältets modesta rätt till temporär urbanism. Anspråken på en ersättningsvägg som den ledande konstnären ställde mot den vänstra handen var inte omöjliga för dem att uppnå. Som en del av Kommersens platsutvecklingsprocesser ersattes Kommersens graffitivägg ganska snart med en laglig vägg vid byggplanket mot den nya halvön. På det sättet var det lätt för den vänstra handen att avvärja projektet eftersom de kunde hävda att de gick deras krav till mötes och fortsätta insistera på att de delade intressen:

Jag har full respekt för ert perspektiv och om vikten av kultur och olika kulturella yttringar i hela Göteborg såväl som på Masthuggskajen. Jag kan också förstå och instämma med att tillståndsprocessen inte är särskilt tillgänglig och att det vore önskvärt med snabbare/enklare sätt för kultur och konst att kunna ta plats i det offentliga rummet.⁴⁷

Till skillnad från den högra handen, som insisterar på kontroll över det offentliga rummet och också använder sin kraft för att befästa den, visar den vänstra handen förståelse och erbjuder alternativa lösningar. Den bjuder in till dialog och försöker integrera kritiken i varumärkesbyggandet (genom till exempel erbjudande om att delta i bloggen). Mot bakgrund av de modesta formella krav som ställdes i projektet var det däremot lätt för den vänstra handen att gå ”Får drömmar plats i Göteborg?” till mötes. Det var också den vänstra handen som avslutningsvis totalt integrerade ”Får drömmar plats i Göteborg?” när projektet övergick i ”Drömmarnas

⁴⁵ *Masthuggskajen – ”En av Europas mer intressanta stadsdelar”* 2019.

⁴⁶ Observera att samma gatunivåbyråkrat ibland kunde agera som den vänstra och ibland som den högra. Den kunde växlingsvis försöka integrera monumentens kulturella kapital och växlingsvis kräva regelefterföljnad. (*Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022*. 2022)

⁴⁷ *Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022*. 2022.

monument” på Götaplatsen. Till skillnad från ”Får Drömmar plats i Göteborg?” fick ”Drömmarnas Monument” fullt erkännande och relativt stort handlingsutrymme av den lokala statens både högra och vänstra hand. Detta ledde till att konflikten istället utspelade sig i ett annat socialt rum med andra hierarkier och styrkeförhållanden. Det är emellertid en analys som inte ryms inom ramen för detta kapitel.

8.3 Får drömmar plats i den nyliberala staden?

Syftet med det här kapitlet har varit att analysera den kritiska potentialen i ”Får drömmar plats i Göteborg?” och de interventioner konstnärerna genomförde på Kommersen. Utöver det specifika fallet handlar kapitlet också om konstfältets möjligheter till kritik under nyliberala villkor och de maktutövningsstrategier den lokala staten använder för att hantera konstnärsdrivet motstånd. I den introducerande kontextualiserande bakgrundsdelen ”Drömmars platser – en bakgrund” inledde jag med att beskriva hur aktörerna bakom ”Får drömmar plats i Göteborg?” blev fanbärare för konstfältets tillbakapressade positioner i de centrala delarna av staden. Detta var till stor del ett resultat av brutna kompromisser mellan den lokala staten och konstfältet: kommunal mark och kommunala fastigheter anpassades till en marknadsdriven logik som riskerade att tränga och faktiskt trängde undan många av konstfältets aktörer. Det var denna planering som konstnärerna vände sig emot. Hotade konstnärernas konst då den nyliberala hegemonin? I så fall när och var?

8.3.1 Drömmars platser i tid och rum

I analysen visade jag att det som främst gjorde att ”Får drömmar plats i Göteborg?”:s monument utmanade de dominerade förgivettagna premisserna för stadsplanering var monumentens var och när.⁴⁸ Dessa berörde tre viktiga aspekter:

1. Kommersen.
2. Konsortiets skyltar.
3. Den materiella förändringen av Masthuggskajen.

⁴⁸Även de andra monumenten i projektet hade strategiskt viktiga platser i tidsrummet. Inte minst ”Drömmarnas Monument” som placerades på Götaplatsen i hjärtat av ”Göteborgs finrum”, högst upp på Göteborgs paradgata Avenyn, som den moderate politikern och motståndare till projektet Hampus Magnusson uttryckte sig. (Magnusson 2023)

8.3.2 Kommersen

Den första aspekten handlade om den mening aktörerna bakom "Får drömmar plats i Göteborg?" betecknade Kommersen med. Genom att iscensätta Kommersens begravning vid tidpunkten för dess rivning ifrågasatte konstnärerna den bild av harmonisk samexistens som konsortiet kommunicerade genom platsutvecklingsprocesserna. Ruinerna av Kommersen, de ofärdiga höghusen och en gatumiljö som dominerades av byggarbeten skapade ett performance som illustrerade den omfattande urbana exploateringsprocess som pågår i Göteborg och vilka konsekvenser den får. Att performativt begrava Kommersen och resa ett monument över dess minne när byggnaden revs var ett sätt att blottlägga den nyliberala ideologi som Masthuggskajen och "Kommersen 2.0" symboliserade.⁴⁹

Kommersen blev, likt i de andra kapitlen, också symbol för något annat än loppmarknaden i detta sammanhang. Genom att konstnärerna flyttade sin kamp till Kommersen visade de att byggnaden och andra liknande platser var viktiga för konstfältet. De handmålade skyltarna kopplade till exempel ihop byggnaden med andra av konstfältet dominerade platser som också hotades av att kommunala och privata aktörer drev på för att sluta räntegapen. "Får drömmar plats i Göteborg?" ägnade däremot ingen uppmärksamhet åt att själva loppmarknaden försvann. För dem var Kommersen främst en central plats att måla på. En fri och öppen graffitivägg. Deras krav vad gäller Kommersen var att väggen skulle ersättas och inte den mötesplats som varit så viktig för människor från marginaliserade området utanför deras fält.⁵⁰ Denna aspekt illustrerar att konstfältets kamp också präglades av ett mått av korporativism. Det var en kamp som var enklare för gatunivåbyråkraterna att hantera. Konsortiet kunde till exempel ersätta graffitiväggen med en annan, om än tillfällig vägg.⁵¹

8.3.3 Konsortiets skyltar

Den andra viktiga aspekten som berör näret och varet i "Får Drömmar plats i Göteborg?" var att projektet använde konsortiets skyltar som bas

⁴⁹För en längre diskussion om "Kommersen 2.0" se kapitel 6 och 7.

⁵⁰Den ledande konstnären krävde också att gatunivåbyråkraterna skulle engagera sig för de aktörer som verkade i Fryshuset, alldeles intill Kommersen. Det berodde som nämnts ovan på att Aspelin Ramm köpt byggnaden (som inte var en del av planområdet) och ville bygga ännu fler bostäder och kontor.

⁵¹Konsortiet arbetar även tätt ihop med andra aktörer från fältet för att ge området en unik identitet. De ledande konstnärerna i projektet har också uttryckt intresse för att delta i Masthuggskajens konstutlysningar i det framtida offentliga rummet.

för sina egna monument. Detta symboliska angrepp på konsortiet var ett sätt för konstnärerna att performativt hävda att det kulturella kapitalet alltid trumfar det ekonomiska. Att konsten performativt kan, bör och *tar* plats i det offentliga och i förlängningen sociala rummet. Denna aspekt utmanade konsortiets makt både symboliskt och fysiskt. Symboliskt för att dess skyltar representerade en från kritik som blottlade den nyliberala ideologi Masthuggskajen symboliserar. Fysiskt för att monumenten rent fysiskt blockerade konsortiets budskap.

Denna aspekt av motståndet gjorde att både den högra och vänstra handen försökte få monumenten att försvinna från norra Masthugget. Den högra agerade genom att flera gånger utan omskrivningar frakta bort monumenten. Den vänstra agerade som ett komplement till den högra. Främst efter att den ledande konstnären mobiliserat fältets symboliska kapital och försäkrat konsten. Den bjöd in till dialog, hävdade att de delade intressen, och försökte göra "Får drömmar plats i Göteborg?" till en del av Masthuggskajens varumärke.

De aktörer som representerade den vänstra handen skiljde sig emellertid bara när det gäller metod från den högra handen. I lika hög grad som den högra handen var de upptagna av varet. Att försöka få den ledande konstnären att flytta på monumenten genom stöd och dialog. Den ledande konstnären bakom "Får drömmar plats i Göteborg?" vägrade dock låta konsten styras av både den högra och vänstra handen. Han fortsatte kompromisslöst att insistera på det symboliskt viktiga varet: monumentets placering vid Kommersen med konsortiets skyltar som bas.

8.3.4 Den materiella förändringen av norra Masthugget

Varet och näret relaterade, inte bara till rivningen av Kommersen, utan till själva fysiska utbyggnaden av Masthuggskajen. Som jag visade i analysen riskerade Monument #9 att blockera exploateringsprocessen. När de uppmanades att flytta på monumenten av detta skäl vägrade aktörerna bakom "Får drömmar plats i Göteborg?" att göra det. Den ledande konstnären bakom projektet kunde också mobilisera konstfältets symboliska makt för att förhålla rivningsprocessen, vilket gjorde att de aktörer som representerar den högra handen inte lika lättvindigt kunde använda sin vanliga repressiva repertoar. Denna aspekt av "Får drömmar plats i Göteborg?" utmanade den lokala staten i så hög grad att gatunivåbyråkraterna som arbetade med Masthuggskajen kände sig tvingade att kalla in den högra handens mer repressiva sida, polisen, för att frakta bort monumentet.

Bild 8.12: Monumenten i "Får drömmar plats i Göteborg" bröt med den dominerande estetiken i Masthugget, här Monument#5. Bild: Anders Westerström 19/8 2022

Monumenten själva förkroppsligade också en annan materialitet än de höghus som likt en andra natur verkade växa upp ur marken i norra Masthugget. När jag var på plats för att fotografera monumenten var det många andra som också stannade till, tog bilder och utbytte menande blickar med varandra. Precis som Kommersen hade gjort, bröt monumentens estetik med den dominerande. Det skapade en annan kropp i offentligheten som gjorde materiellt taktiskt motstånd mot konsortiets kategorier och begrepp, dess strategiska identitetsarbete. Monumenten gjorde det möjligt att drömma andra drömmar än de som det storskaliga urbana exploateringsprocessen i norra Masthugget representerade. De gav utrymme för sorg och ilska över den fördjupade nyliberalisering som pågår i Göteborg. De var en katartisk motkulturell kritik av den hegemoniska ordningen. Ett tillfälligt karnavaleskt symboliskt uttryck för spänningarna mellan kulturellt och ekonomiskt kapital.

Del III

Avslutande diskussion

Kapitel 9

Rätten till staden under nyliberal hegemoni

Under loppmarknaden Kommersens storhetstid var det fullt av folk varje lördag och söndag. Till den graffitimålade enkla byggnaden på första Långgatan 27 kom människor från hela Göteborg och den omkringliggande regionen. Det centrala läget och de goda kommunikationerna gjorde det lätt för dem att ta sig dit. En bit innan 10 ringlade en lång kö med människor som ville fynda, fika och tjöta. Hyran för borden var låg och det gick att tjäna en hacka på en helg. Här sålde och köpte människor överblivna saker, skolklasser samlade in pengar till klasskassor, klockor reparerades och hår klipptes. Folk prutade och munhöggs, skrattade och svor, frös och svettades. För vissa av de regelbundna säljarna var Kommersen ett av de få sociala sammanhang de hade. Byggnadens enkla konstruktion gav dem skydd mot väder och vind, men även ett skydd mot ensamhet och fattigdom. Föga anade dessa människor att deras helnöjen eller småskaliga affärsverksamheter skulle dra till sig Masthuggskajens exploatörers blickar när personal från Göteborgs stadsmuseum och Göteborgs universitet dök upp och bytte bullar mot berättelser i december 2012. Hur kunde Kommersens mening och funktion så till den milda grad förändras att den av olika privata och kommunala aktörer sågs som "skräpig" till att betraktas som något värdefullt?

I följande tre delar av den avslutande diskussionen kommer jag, med Kommersen som utgångspunkt, att föra ett resonemang om vad den här avhandlingen visar av kulturens emancipatoriska och ideologiproducerande kraft inom ramen för samtida städer i avancerade kapitalistiska länder. Hur har den hegemoniska nyliberala stadsplaneringsideologin förhandlats,

upprätthållits och utmanats i kampen om Kommersen och vad säger det om den dominerande nyliberala stadsplaneringsideologin? Jag har strukturerat den avslutande diskussionen utifrån forskningsfrågorna och den ordning i vilken de presenteras i delen ”Syfte och frågeställningar” på sida 10. I den första delen ”Från relationellt till instrumentellt värde” diskuterar jag hur något som hade relationella bruksvärden subsumerades för att generera instrumentella bytesvärden. *Fallet Kommersen* visade hur något kvarlevande kunde bli del av och bidra till det nyliberala dominanta och hur, framförallt i dess vidare intertextuella länkar, kulturella, sociala och ekologiska värden kunde instrumentaliserats för fastighetsekonomisk profitdrivning. Detta försök att omvandla kulturella och sociala bruksvärden till bytesvärden initierades genom *Fallet Kommersen* och är en syn på kulturen som instrumentaliserad ideologiproduktion som även återkommer i de andra empiriska kapitlen.

Stuart Hall tröttnade aldrig på att understryka att kulturella hegemonier aldrig är totala och att det konsensusorienterade ”sunda förnuftet” alltid är fullt av motsättningar, konflikter och förenklingar som dess kritiker kan blottlägga och mobilisera.¹ I den andra delen av den avslutande diskussionen ”Dominerande innehåll och framträngande former” diskuterar jag i vilken mån det fanns ett utrymme att utmana den nyliberala hegemonin inom dess egna former. Jag diskuterar möjligheterna till motstånd och de alternativa visioner om Kommersen som formulerades i de bredare urbana kamper och rörelser som dessa knöt an till. Rörelserna mellan ideologiproduktion och emancipatorisk kritik lyfts fram och jag för en diskussion om dessa har möjlighet att överskrida formerna för den dominerande stadsplaneringsideologin. Finns i deras former möjligheter att drömma om ett annat innehåll, om en annan stadsplanering?

I den tredje delen av den avslutande diskussionen ”Hegemoni och samtycke” intresserar jag mig för den nyliberala stadsplaneringens förmåga att skapa samtycke genom att fästa uppmärksamhet vid kulturella aspekter och genom att använda kulturellt kapital. Jag undersöker hur de lokala maktutövningsteknikerna har förändrats jämfört med tidigare forskning om Göteborg. Men även hur den lokala ideologiska förändringen knyter an till en internationell nyliberal policytrend som får lokala efterverkningar i staden. Det är tvivelsutan så att ideologiproduktionen i norra Masthugget och i dess förlängning Centrala älvstaden och Göteborg har varit framgångsrik för att bidra till samtycke. I detta känsliga centrala område bor och verkar många människor med högt symboliskt, ekonomisk, socialt och kulturellt kapital. Här har kommunala och privata

¹Hall, Critcher m. fl. 2013.

aktörer lyckats med konststycket att planera för en omfattande, tät exploatering av detta centrala mycket värdefulla stycke mark. Detta skedde utan större förhindrande överklaganden av planen och därmed avväjdes långdragna rättsprocesser som avsevärt hade kunnat försena byggstarten och fastighetsbolagens omsättningstid av kapital.² Det skedde också trots att det fanns en stark opinion för att bevara Kommersen som många människor hade relationer till.

9.1 Från relationellt till instrumentellt värde

Fallet Kommersen och de efterföljande rapporter som skrevs om ”byggnadens värden” är relevanta för den här avhandlingens syften för att de belyser den dominanta nyliberala ideologins förmåga att subsumera kvarlevande och framträngande element i sin egen ”rådande definition av det samhälleliga”.³ Planprocessen i norra Masthugget har präglats av en slags *kreativ förstörelse*⁴ där gatunivåbyråkrater samt varu- och hållbarhetskonsulter letat med ljus och lykta efter olika kulturella aspekter som kan producera ideologi genom att stärka Masthuggskajens strategiska identitet. I de dokument jag analyserat gick Kommersen från något ”skräpigt”⁵ som inte passade in till en ”kulturell förtätning” som skulle ”lätas vara” till att betecknas som ”Kommersen 2.0”, som sågs som en ”expansion och förstärkning” av ”Kommersens värden” i hela Masthuggskajen. I platsutvecklingsprocesserna var Kommersen del av en ”smart testbädd för delningsekonomi” och prefigurativa hållbarhetsorienterade aktivister lyftes in som ”PR kapital” i byggnaden med det uttalade målet att öka markens bytesvärde. Också ”Får drömmar plats i Göteborg?":s interventioner försökte den vänstra handens, villkorade av den högra handens, gatunivåbyråkrater integrera i Masthuggskajens strategiska identitet genom att bjuda in dem som ”content” till deras marknadsföringskanaler och genom att ge sken av att även de kämpade för kulturens rätt till staden.

²Endast ett överklagande av planen skedde. Det gjordes av en lokal fastighetsägare, berörde utbyggnaden och kunde hanteras av konsortiet.

³Williams 1980, s. 104.

⁴Kreativ förstörelse är ett begrepp myntat av ekonomen Joseph Schumpeter och ofta använt av nyliberala ekonomer. Det beskriver hur nya innovationer konkurrerar ut gamla monopol och företagsstrukturer och därmed förändrar hela samhällen. Jörnmark och J. Carlsson 2005 Inom konst och bildvetenskapen används begreppet synonymt till bildförbudet *iconoclasm* och ibland i relation till situationistiska derivé interventioner. I detta sammanhang lutar jag mig på båda betydelser. Aktörerna bakom planprocessen i norra Masthugget både förstör och skapar nytt.

⁵Molnar 2019, s. 29.

I kapitel 6 argumenterade jag för att detta var en slags pragmatisk idealism som utgick från det dominerades premisser och ideologi. Mistra aktörerna accepterade pragmatiskt att det dominerande var det ramverk de måste utgå från.⁶ Resultatet blev ett bricolage av mening där "Kommersens värden" rättfärdigades sedda utifrån den dominerande ideologin. Det var idealistiskt för att det hyste en förhoppning om att analysen av "värde" skulle kunna förändrade det dominerande på det dominerades villkor. Idéernas kraft skulle spränga igenom det sociala innehållet och ge hållbarhetsbegreppet ny radikal mening som kunde skydda de "urbana kulturerna". I verkligheten blev det tvärtom då det ledde till att det dominerande integrerade det kvardröjande Kommersen, exploaterade det, och sedan förändrade det till oigenkännlighet. Det var något som öppnandet av mening i kapitalismens nya språk möjliggjorde. Samtidigt var detta öppnande av mening i relation till Kommersen flytande. Det kunde växla mellan "värden" och på ett postmodernt eklektiskt vis sammanföra till synes inkompatibla "värden" som storskalig exploatering och social hållbarhet. "Värde" och många andra nyckelord som användes i norra Masthugget var både ett sätt att skapa kunskap om och formulera kritik genom att ge Kommersen många konkreta bestämningar. Men också ett sätt att närma sig den dominerande nyliberala ideologin och dess företrädares abstrakta förståelse av staden som endast en skapare av bytesvärde.

Resultatet av denna diskussion om "värde" i "Fallet Kommersen" var att det relationella "värdeskapandet" formaliserades, operationaliserades och institutionaliserades genom platsutvecklingsprocesserna. Det innebar att olika aktörer försökte integrera Kommersens relationer och taktiska rumskapande praktiker i konsortiets strategiska varumärkesidentitet. Med hjälp av "Kommersens värden" och de värden det nya området tillförde kunde norra Masthuggets exploatörer framstå som filantroper – avantgardet i den sociala, ekologiska och ekonomiska omställningen. Denna aspekt blev som tydligast i konsortiets formella och informella samarbeten med de ideella prefigurativa aktivisterna i Cykelköket och Solidariskt kylskåp via Studieförbundet testbädd FolkSpace. Den perfor-

⁶Interventionen var från början även präglad av kapitalismens nya språk. Leary listar till exempel "sustainability" i sin nyckelordsbok med formuleringen: "sustaining the unsustainable" (se också Ingolfähr) och av rapportens finansärer fanns krav på att utforska de till "hållbarhet" intertextuellt länkade begreppen "urbana kulturer" och "kulturell förtätning". Författarna länkade genom nyckelordet "värde" sedan vidare dessa till översiktsplanen för Göteborg och planprogrammet för norra Masthugget. Älvstrandens huvudsakliga uppgift är att privatisera kommunal mark samt främja hållbar stadsutveckling det är därför inte förvånade att de arbetar utifrån dessa principer.

mativa prefigurativa praktik och estetik som dessa grupper praktiserade på Kommersen var ett kraftfullt verktyg för att stärka bilden av Masthuggskajen som en plats för ”hållbar stadsutveckling”. Performativiteten i hållbarhetsbegreppet som något som görs här och nu en cykel i taget och dessa gruppers generellt opolitiska hållning gjorde att det var möjligt att bygga samarbeten mellan prefigurativa aktivister och norra Masthuggets exploatörer och se att dessa aktörer ”delade värden”. Processerna i norra Masthugget har handlat om att direkt kunna översätta dessa aktörers bruksvärden till bytesvärden.⁷ Det är ett exempel på det dominerandes förmåga att integrera kvardröjande och framträdande element i sin egen rationalitet

Dessa processer illustrerar den dominanta selektiva tradition som Williams beskriver: ”Det är i införlivandet av det aktivt kvarlevande – genom att omtolka, späda ut, framhäva, välja och vraka – som den selektiva traditionen särskilt tydligt kan ses i verksamhet.”⁸ Denna tradition visar sig i den aktivistiska retoriken om att ”bevara värdena” och att performativt hävda att Masthuggskajen och Älvstaden är hållbart. Den berörde inte bara den kvardröjande loppmarknadens ”värden”. Platsutvecklingsprocesserna och arbetet med ”Kommersen 2.0” och dess tillfälliga ersättare ”Kommersen 1.5” handlade om att subsumera det kvardröjande men även om att sammanföra det med framträngande och dominerande element. Till exempel skulle Kommersen tydligare kopplas till andra Långgatan med dess ”DIY, rebelliska out of the box ” karaktär.⁹ Byggnaden skulle tilltala grupper med ett annat symboliskt, ekonomiskt och kulturellt kapital och Kommersen skulle ”stärkas” genom att mer efterlikna den stiliserade subkulturella estetiken på andra Långgatan. På liknande sätt var de aktivister som verkade på Kommersen placerade där med motiveringen att de ”bidrog med värden” och ”PR kapital” som kunde framställa Masthuggskajen som en plats för delningsekonomi och hållbar mobilitet.

Norra Masthuggets exploatörer har varit väl medvetna om kulturens framträdande roll i området. I deras strategiska identitetsarbete har de inspirerats av internationella exempel, anställt varumärkeskonsulter som gjort omfattande utredningar för att, på deras eget sätt, ta tillvara de

⁷I slutrapporten till Masthuggskajens testbädd formulerar sig tjänstepersoner från Älvstranden så här: ”Utmaningen är bland annat att sociala och miljömässiga nyttor är svårare att värdera än ekonomiska nyttor. För att överbygga denna obalanserade värderingslogik behövs ett fortsatt arbete med att ta fram modeller för att översätta social och miljömässig nytta till direkt ekonomisk nytta.” Henriksson m. fl. 2021

⁸Williams 1980, s. 103.

⁹Tengbom 2019, s. 3.

relationella rumskapande praktiker som präglat området. I Hållbarhetsprogrammet formuleras det som att "Masthuggskajen ska docka in i inte docka till den befintliga bebyggelsen."¹⁰ Detta gäller också för hur konsortiet har förhållit sig till kulturaktörerna. Flera av konstfältets aktörer figurerar i de dokument jag analyserat och likt hållbarhetsaktivisterna har de deltagit i samarbeten och dialoger med fastighetsägarna. När det kommer till Kommersen var det i huvudsak gatukonsten och graffitin som konsortiet försökte subsumera i platsutvecklingsprocesserna vad gäller dessa aktörer.

Graffitin och gatukonsten var ett "värde" som var lättare för konsortiet att ersätta och översätta till bytesvärde än de relationella rumskapande praktiker som fanns på loppmarknaden. Detta "värde" förmedlade den internationella stilerade coola och "ruffa", "det rebelliska hjärtat" estetik som konsortiet eftersträvade och var därför inget hot mot deras projekt. I flera av de nybyggda höghusen har målare som verkat på Kommersen dekorerat inredningar och fasader. Den lagliga ersättningsväggen för Kommersen har flyttats till den nya halvöns staket och byggdamm och agerar där som platsutveckling i ett icke självorganiserat betydligt sämre läge. I kapitel 7 analyserade jag konstprojektet "Får drömmar plats i Göteborg?":s protester mot att Kommersen, som en plats att måla på, revs och att konstfältets platser marginaliserades i staden. Också dessa protester försökte den vänstra handens gatunivåbyråkrater inlemma genom att bjuda in projektets företrädare till sina marknadsföringskanaler, erbjuda stöd för omplacering av monumenten och hävda att de delade deras intressen.

När den byggnad som skulle ersätta Kommersen i "g5", strax norr om dess tidigare läge, ska säljas har "Kommersens värden" förvandlats till "kontor och kultur". Tanken är att hyran i bottenvåningen på något sätt ska subventioneras för en i fastighetsägarens godtycke utåtriktad kulturaktör. De "urbana kulturerna" och "den komplexa lagringen av värden" som identifierades i "Fallet Kommersen" har översatts till en "tillåtande miljö" med "ruffa kantzoner" och "levande gatuplan".¹¹ De spontant och organiskt organiserade "urbana kulturerna" som identifierades av Mistra substitueras av ett kurerat och estetiserat landskap underordnat en totaliserande rumslig kontroll vars syfte till syvende och sist handlar om att generera bytesvärde.

¹⁰Masthuggskajen 2017, s. 26.

¹¹Tänk "knivsöder i positiv bemärkelse"(Sjöström-Andersson 2015, s. 54)

9.1.1 Det som inte passar in

Adorno menar att identitetstänkandet är ideologi för att det försöker inordna allt i sina egna kategorier och begrepp.¹² Det är falsk för att idéerna aldrig till fullo kan greppa objektens komplexitet, känna dess lidande eller förstå dess ickeidentitet. I konstellationen jag skapat runt den nyliberala ideologi som präglar konsortiets försök att subsumera ”Kommersens värden” i sin egen identitet är det därför viktigt att vara uppmärksam på det ickeidentiska, det som inte får plats i den ”strategiska identiteten”. Eller som Adorno säger i *Estetisk teori* från 1970 ”The true is what does not fit in”.¹³ Vad var det med loppmarknaden, hållbarhetsaktivisterna och konstnärerna som inte gick att integrera i det nyliberala identitetstänkandet eller som konsortiets företrädare själva säger den ”strategiska identiteten”?

Även om kapitalismens nya språk hade haft någon substans¹⁴ är talet om att ”bevara och expandera värdena” svårt att kombinera med den dominerande nyliberala ideologi och politik som i övrigt råder i Göteborg. Det som fanns kvar av Kommersens ”värden” i g5, strax norr om byggnadens läge, var de publika bottenvåningarna som skulle subventioneras för en kulturaktör. Detta skedde emellertid helt på konsortiets villkor eftersom de endast var intresserade av ”värdeskapande” kulturaktörer som passade deras strategiska identitet och inte kunde se bortom detta. Dessa kulturaktörer, sedda från ett smalt kulturbegrepp, har heller ingenting med den kultur, sedd från ett brett kulturbegrepp, som fanns på Kommersen att göra. De ersätter inte Kommersens funktioner eller relationer på något sätt.

Användandet av de synbart progressiva nyckelorden i kapitalismens nya språk äventyrade aldrig konsortiets grundprincip som gick ut på att privatisera kommunal mark i samarbete med några av Sveriges största fastighetsbolag och dess ledande miljadärer. I själva verket är Kommersen riven, gemenskapen splittrad och dess tillvaro i norra Masthugget en innehållslös form, villkorad av en av fastighetsekonomi driven nyliberal ideologi som bara kan se Kommersen utifrån sin egen förmeringsprincip. På det sättet är konsortiets användning av ”värde” och ”Kommersens värden” negativ ideologi för att den, likt kapitalismens nya språk, är falsk. Det är en uppochnervänd ”camera obscura” som döljer de mot-

¹²Theodor W. Adorno 2019.

¹³Sida 59 Theodor W. Adorno 1997, citerad i; Cassegård 2021.

¹⁴Det vill säga att det var högt indexerat och bundet till en social eller juridisk praxis som beaktade ickeidentiteten i Kommersen och garanterade dess fortlevnad på annat sätt än som skådespel.

sättningar den skapar och vägrar beakta lidandet i det ickeidentiska. Byggnaden är riven och "Kommersen 2.0" är helt definierad av den blivande fastighetsägarens godtycke.

Den nyliberala stadsplaneringen sågar av den gren den sitter på och faller som så ofta annars på sina egna principer.¹⁵ I norra Masthugget ville konsortiet ha kakan och ändå äta upp den. Många forskare, framförallt inom den urbana hållbarhetsforskningen, har sett stort potential i Göteborgs stads konsumtionsbaserade klimatmål¹⁶ och samarbete med ideella aktörer.¹⁷ Det dessa forskare inte uppmärksammat är att modellen i den göteborgska kontexten är så intimt förknippad med den nyliberala stadsplaneringen. De försök som gjordes att som "platsutveckling" integrera de framträngande hållbarhetsaktivisterna på Kommersen och i det framtida Masthuggskajen misslyckades. Redan innan Kommersen revs fick Cykelköket Göteborg och Solidariskt kylskåp, av olika anledningar, leta efter lokaler på andra platser. Den tillfälliga ersättaren "Kommersen 1.5" kunde inte heller byggas eftersom Trafikkontoret som ägde marken krävde över en miljon i arrende till den tillfälliga lösningen på Isaac Beens plats i närheten av Kommersen. Även de andra alternativa placeringarna för Kommersen gick inte att få till stånd i eller i närheten av planområdet. Detta trots att, eller på grund av, krav om att "värna Kommersen värden" skrivits in i exploateringsavtalen.¹⁸

Det var inte bara hållbarhetsaktivisterna och loppmarknaden som behandlades styvmoderligt när de inte längre kunde vara del av platsutvecklingsprocesserna på Kommersen. I kapitel 8 visade jag hur den nyliberala stadsplaneringspolitiken trängt tillbaka konstfältets aktörer i Göteborg. Det var denna fråga som projektet "Får drömmar plats i Göteborg?" uppmärksammade med sin begravningsceremoni av och sina monument vid Kommersen. I detta kapitel blev den nyliberala planeringens högra hand och repressiva karaktär tydlig. Monumentens, för konsortiet provokativa budskap och dess estetiskt taktiska placering ovan Masthuggskajens platsutvecklingsskyltar frammanade det identiska tänkandets våldsamma sida, dess behov av att göra sig av med det som inte passar in eller hindrar dess framfart. Trots formuleringar om "tillåtande vardagskultur",

¹⁵Christophers 2013.

¹⁶Diskussionerna om delningsekonomi i Göteborg handlar till stor del om att minska de konsumtionsbaserade utsläpp som inte räknas in i Sveriges nationella koldioxidutsläpp eftersom majoriteten av de varor vi konsumerar är producerade i andra länder. Göteborg har här setts som en förebild för miljörörelsen eftersom staden också beaktat dessa utsläpp i sina miljömål. Hult 2017

¹⁷Bradley 2018; Zapata Campos, Zapata och Ordoñez 2020; Hult 2017.

¹⁸*Exploateringsavtal masthuggskajen* 2019.

“addons” och ”spontana processer” i konsortiets dokument var den här typen av konstnärliga interventioner inte välkomna i Masthuggskajen.¹⁹ I synnerhet inte när konsten blockerade byggprocessen. I den nyliberala staden begränsas konsten, liksom loppmarknaden eller hållbarhetsaktivismen till att generera bytesvärde eller symboliskt och kulturellt kapital för fastighetsekonomisk profitdrivning.

9.2 Dominerande innehåll och framträngande former

Mitt empiriska material är fullt av motsättningar och konflikter där hegemonin utmanas, förhandlas och förändras. Cykelköket och Solidariskt kylskåp påpekade i sin kritik av Älvstranden att de ”värden” de talat sig varma för inte kunde realiseras i norra Masthugget. ”Får drömmar plats i Göteborg?”:s monument blottlade motsättningarna i det faktum att olika aktörer i staden säger sig värna kulturen samtidigt som de bidrar till att tränga undan den och att kulturen instrumentaliseras som attraktivt innehåll i fastighetsbolagens bottenvåningar. Utöver detta blockerade konstnärerna också utbyggnadsprocessen.

Hur var det då med loppmarknaden? På vilket sätt kunde dess praktiker, relationer och rytmer utmana den nyliberala hegemonin? På vilket sätt gjorde den motstånd? Flera av de rapporter och artiklar jag analyserat i den här avhandlingen har visat hur Kommersen var ett alternativ till de dominerande rytmerna i staden. Hur dess materialitet och design bröt med den gängse handelen och arkitekturens former och hur dess socialitet sträckte sig över och genom sociala, geografiska och kulturella gränser. Det är sant att konsortiet försökte inlemma dessa i sin ”strategiska identitet” men Kommersen lät sig helt enkelt inte underordnas. Dess ickeidentitet gick inte att kombinera med det sociala nyliberala innehåll som präglade Masthuggskajen. Företrädare för loppmarknaden talade inte kapitalismens nya språk. Men de har drivits av en fast beslutsamhet att inte låta sig köras över av kommunala och privata aktörer. De har fortsatt kämpa för Kommersens överlevnad och de gamla ensamma människor som ringer till förvaltaren och undrar när den ska öppna. De tar en stor ekonomisk risk och arbetar hårt för att det nya Kommersen eller ”Karlstadens kulturcentrum” ska bli bra trots att Älvstranden har behandlat dem orättvist och dragit ut långt på tiden med att renovera och färdigställa byggnaden och trots att deras kontrakt är begränsat till

¹⁹Stadsbyggnadskontoret, Arkitekter och ÅF 2018.

fem år.

Genom att Kommersen uppmärksammades av aktörer med högt socialt och kulturellt kapital som kunde navigera det sociala rummets övre sfärer och formulera sig inom formerna för den nyliberala ideologin tvingades beslutsfattare att förhålla sig till de mål de själva satt upp. Hållbarhetsideologin transformerades, ihop med förändrade villkor för detaljhandeln, i en vilja att göra något annat än ”business as usual” och detta gav också resurser och förhandlingsutrymme åt Kommersen att vara kvar en längre period i norra Masthugget. Stefan Molnar gör en detaljerad analys av dessa värderingspraktiker i planprocessen och har rätt i att värderingsprocessen och diskussionerna i norra Masthugget förändrat formerna för området och den mening som tillskrivits Kommersen, dock ej innehållet, som fortsatt gick ut på att privatisera kommunal mark.²⁰

I sin läsning av Gramsci betonar företrädare för Birminghamskolan att underordnade grupper använder formerna för den dominerande kulturen för att skapa mothegemonier eller motkulturer med ett annat innehåll.²¹ Hur de underordnade aktörerna kan använda hegemonisk *common sense* för att skapa ett mothegemoniskt eller motkulturellt *good sense*.²² Representanter för Cykelköket och Solidariskt kylskåp har i hög grad varit medvetna om sina ”värden”, vilka på många sätt är formulerade inom den lokala hegemonin och den lokala aktivistkultur som denna bidragit till att skapa. De hade redan innan de hamnade på Kommersen högt kulturellt och socialt kapital och verkade inom en politisk möjlighetsstruktur som det rödgröna styret, Studieförbundet, gatunivåbyråkrater och den lokala aktivistkulturen skapade tillsammans.²³ På liknande sätt som diskussionerna om ”Kommersens värden” gav loppmarknaden förhandlingsutrymme öppnade diskussionerna om Cykelköket och Solidariskt kylskåp som ”värdeskapande” i norra Masthugget upp för möjligheter att politisera det faktum att de inte längre kunde vara kvar på Kommersen

²⁰Molnar 2022.

²¹De karibiska kamperna med antikolonialt innehåll hade till exempel ofta en kristen form. ”Diaspora, utopia and the critique of capitalism” 2002

²²Common sense handlar om det sunda förnuft som underordnade och dominerande grupper har gemensamt. Även om elementen till detta sunda förnuft finns i båda grupper är det den dominerande definitionen som bestämmer dess mening. Good sense handlar om att underordnade grupper omdefinierar och använder dessa för att blottlägga det dominerande blockets misslyckanden och vänder dessa emot dem. Hall 1988b

²³Politiska möjlighetsstrukturer kommer från socialarörelseteorin och fokuserar på aktivism mer än som ett resultat av missförhållanden på möjligheterna som skapas att göra aktivism i specifika sociala, kulturella och politiska kontexter. Fröhlich och Jacobsson 2017

eller i området.

Analysen av dessa aktörer i kapitel 7 kretsade till stor del kring den ideologiproduktion hållbarhetsaktivisterna bidrog till att skapa när de var del av platsutvecklingsprocesserna. De benämns ofta i materialet med flera av de nyckelord som Leary listar till exempel ”maker”, ”DIY” eller ”sharing”.²⁴ Trots denna valfrändskap är det viktigt att förstå att deras innehåll, precis som Kommersens, är något radikalt annorlunda än konsortiets exploatering av norra Masthugget. Det framgick till exempel i analysen att de hade ett kritiskt förhållningssätt till deras position på Kommersen. Informant #2 som var styrelsemedlem i Cykelköket Göteborg menade till exempel att de på Kommersen betraktades som ”content” av byggbolagen. För framträngande aktörer som Cykelköket och Solidariskt kylskåp var hållbarhet något annat än för de dominerande aktörerna i konsortiet. Deras kamp bestod i självorganisering, folkbildning och prefigurativ aktivism. För informant #2 från Cykelköket var nyckelordet hållbarhet till exempel något som pekade bortom kapitalismen. De tog tillvara på det överskott som skapas av kapitalismen genom att lära människor ta hand om och reparera cyklar istället för att skrota dem. I ett senare skede som inte direkt behandlas i analysen politiserade de också det faktum att de inte kunde vara kvar på Kommersen eller i norra Masthugget.

De deltog till exempel i byggandet av monument # 7 tillsammans med ”Får drömmar plats i Göteborg?”, se bild 8.4, skrev en debattartikel och ställde i flera sammanhang företrädare för Älvstranden mot väggen för att de inte kunde leva upp till sin egen hållbarhetsideologi. De kunde mobilisera en slags good sense och visa att deras egna verksamheter byggde på folkbildning, solidaritet och gemenskap medan Masthuggekajen byggde på privatisering, kommers och kontroll.²⁵ Som ett resultat av deras kamp och den större kontext den är del av kan de och liknande aktörer nu till exempel få förenings- och lokalbidrag av Göteborgs stad. De forskare från handels- och förvaltningshögskolan som intresserat sig för deras prefigurativa aktivism har också hjälpt dem att få en ny icke temporär lokal i ett relativt centralt läge på Medicinarberget där de nu fortsätter att bedriva sitt folkbildningsarbete. Solidariskt kylskåp var inte beroende av Kommersen de har tio kylskåp placerade över olika delar av Göteborg och fortsätter ”rädda mat”.

Konstfältets framträngande aktörer bakom ”Får drömmar plats i Göte-

²⁴Leary 2019.

²⁵Rätt till staden 1 2021.

borg?” utmanade i högre grad än företrädare för loppmarknaden och hållbarhetsaktivisterna formerna för den nyliberala ideologin. Deras på samma gång konst och aktivistprojekt var öppet politiska och ifrågasatte den nyliberala ideologin på ett annat sätt än vad hållbarhetsaktivisterna gjorde. Dessa relaterade i högre grad till den dominerande kulturen och kritiserade till exempel Göteborg stad i en debattartikel för att de inte fick lokaler trots att de kunde bidra till att höja fastighetsvärdena.²⁶ Konstnärerna utmanade öppet den rådande nyliberala hegemonin. På Kommersens begravningsmonument fanns texter med antikapitalistiska budskap som ”Kom och köp svindyra lägenheter” och under performancet gjorde någon en cover på rockbandet Rage Against the Machines låt ”Killing in the Name”.

De monument och performance som producerades i norra Masthugget inom ramen för ”Får drömmar plats i Göteborg?” präglades av en kompromisslöshet som utmanade den dominerande kulturen. Det berodde dels på den initiala vägran att samarbeta med kommunens och konsortiets dialog och kommunikationskonsulter, dels på monumentens placering i det offentliga rummet och blockering av konsortiets platsutvecklingsskyltar. ”Får drömmar plats i Göteborg?” producerade på det viset icke-identitet med Kommersen som utgångspunkt. De blottlade den nyliberala ideologin genom att visa ilska och sorg för de rum som försvinner när räntegapen ska slutas och mellanrummen begränsas. ”Får drömmar plats i Göteborg?” var också ett projekt som konsortiet inte kunde inkorporera med hjälp av den vänstra handens maktutövningstekniker. Däremot lyckades ”Får drömmar plats i Göteborg?” demonstrera det kulturella kapitalets företräde genom att attackera den symboliska och ekonomiska makten. De förstärkte även sin position i det lokala konstfältet. Deras ensidiga fokus på konstfältets intressen begränsade projektet och i slutändan kom deras krav att handla om att låta konsten få ta plats i staden istället för en generell kritik av den nyliberala stadsplaneringen.

9.3 Hegemoni och samtycke

När jag skriver de sista raderna till den här avhandlingen i november 2024 har konsortiet just släppt nyheten att tomten G5 sålts till fastighetsbolaget ”Broods invest AB”.²⁷ White arkitekter har ritat huset och kommer att vara hyresgäster. I bottenvåningen kommer lokalerna i någon mån att subventioneras för kulturaktörer. Det hus som ska ersätta ”Kommersens

²⁶”Vi får inte plats i den nybyggda, moderna staden” 2020.

²⁷*Sonyas kulturhus till Masthuggskajen - Nya Projekt* 2024.

värden” är döpt efter jazzsångerskan, skådespelaren och revyartisten Sonya Hedenbratt som växte upp på Fjällgatan i arbetarkvarteret Majorna. Hon är en folkkär underhållare som arbetat ihop med Sten-Åke Cederhök eller ”Albert” i ”Albert och Herbert” och gjort revyer som ”Knô daj in” och ”Jubel i busken”. Det är en förförande tanke att Masthuggskajen kan bli en tät blandstad som rymmer något för alla. Ett område där ”Du kan komma som du är och vara den du vill” och som ”dockar in i det befintliga, inte bara dockar till.” och varsamt förvaltar den kvardröjande kulturen.²⁸ Jag tappar tillfälligt min kritiska blick. Nyheten får mig att tänka att det ändå bara var parkeringsplatser i området tidigare och att Kommersen var i dåligt skick.

Vad som inte syns i denna nyhet är de människor konsortiet trängt bort. Trots att referenser till Kommersen och bilder på Kommersen förekommer i nästan allt material om Masthuggskajen är Sonyas kulturhus inte Kommersen. I samtal med informant #11 har han många gånger hoppfullt pratat om att Kommersen efter fem år på Lindholmen kommer att få en plats i G5 och att vi tillsammans ska sitta i den nya lokalen och dricka kaffe och prata om min avhandling. Loppmarknaden har dock inga garantier att få flytta in i det pagodaformade orientaliskt inspirerade beige huset på tomten som nu ägs av ett privat företag. Oaktat det omfattande arbetet att integrera ”Kommersens värden” i Masthuggskajen finns varken loppisen eller byggnaden kvar.

Den bedövande känsla som nyheten om Sonyas kulturhus skapar i mig belyser en viktig aspekt av det jag studerat: kraften att skapa hegemoni genom samtycke. Samtycket fyller en viktig funktion i ideologiproduktionen för att det verkar för att dölja motsättningar och för att få särintressen att framstå som allmänintressen. Genom samtycke och den vänstra handens maktutövningstekniker kunde konsortiet stärka sin symboliska makt och sitt kulturella kapital. De kunde exploatera de aspekter av Kommersen som passade dem och samtidigt undvika större protester, överklagande och kritik från allmänheten. Att bidra till att skapa samtycke och dess bindande förmåga är en aspekt som Leary understryker i sin analys av nyckelorden i kapitalismens nya språk:

The internalization of the will to profit as an intrinsic human trait, and a righteous one at that, gives the vocabulary of late capitalism a combination of moral aridity and euphoric optimism that can be as bewildering as it is depressing. The dispiriting prospect of kindergarteners writing business plans

²⁸Masthuggskajen 2017.

reminds us of an important metaphor in Williams' definition of keywords: they are "binding" words, a term Williams uses to describe the language that holds a society and its ideas together, shaping the consensus of an era or a community.²⁹

Leary menar att vår samtid blivit så impregnerad av kapitalismens nya språk att dess nyckelord är förgivettagna och naturaliserade. I de dokument jag analyserat ifrågasätts inte varför staden måste *stadsutvecklas* eller varför dess bruksvärden måste omvandlas till bytesvärden. Språket har en aktivistisk nerv som är lika deprimerande som den är förvirrande. Den bär på ett löfte om att marknadskrafterna, så länge de får fritt spelrum, löser alla problem. Som jag tidigare påpekat formulerade konsortiet sig till exempel i Hållbarhetsprogrammet på följande sätt: "Det är när vi lyckas hitta de hållbara lösningarna som vi skapar individnytta, affärsnytta och samhällsnytta samtidigt."³⁰ Med utgångspunkt i de sociala värden som fanns på Kommersen kunde norra Masthuggets exploitörer framställa sig själva som avantgardet i den sociala, ekologiska och ekonomiska omställningen. På liknande sätt såg sig många av konsortiets aktörer som "doers" som "fick saker att hända" och jobbade med konkreta pragmatiska lösningar.³¹

Den nyliberala aktivistiska ideologi som produceras genom kapitalismens nya språk skyddar de aktörer som använder språket från kritik. Vem vill egentligen vara emot ett expanderat och förstärkt Kommersen? Vem ifrågasätter en inkluderande identitet? Och vem gillar inte att dela på saker? En representant för Älvstranden AB som arbetar med hållbarhetsfrågor i norra Masthugget hävdade till exempel under en samtalskväll då jag presenterade min forskning på teater Trixter att bolaget i själva verket jobbar med att garantera allas rätt till staden. Denna aktivistiska mentalitet blev särskilt relevant i analysen av nyckelordet "platsutveckling". På Kommersen var placeringen av prefigurativa hållbarhetsaktivister som potentiellt värdeskapande "content" ett exempel på detta. Även i kapitel 8 visade jag att de gatunivåbyråkrater som mobiliserar den vänstra handens maktutövningstekniker använde detta aktivistiska språkbruk för att göra sig av med monumenten i "Får drömmar plats i Göteborg?" De hävdade att de också kämpade för konstens rätt till staden och försökte undanröja de monument som eftersträvade andra drömmar än deras genom stöd och dialog.

²⁹Leary 2019, s. 6.

³⁰Masthuggs kajen 2017, s. 12.

³¹*Stadsutvecklaren* 2020.

Med Fishers ord är den kapitalistiska realismen en ”omslutande atmosfär” som begränsar vår dröm- och tankeförmåga.³² Ett mycket nedslående forskningsresultat av mitt arbete är hur dominerande den nyliberala hegemonin varit i planprocessen av norra Masthugget. Hur alla interventioner kring Kommersen på ett eller annat sätt har villkorats av denna. Ideologiproduktionen bidrar till samtycke för att den styr handlingar, drömmar och tankar i den nyliberala hegemonins banor. De aktörer som producerar denna ideologi får exploateringen av norra Masthugget och det påstådda ”bevarandet och förstärkandet av Kommersens värden” att framstå som universellt välgörande. Det får gentrifieringen av området att verka naturlig trots att de aktörer som exploaterar norra Masthugget arbetar systematiskt och målmedvetet för att det ska ske.

Att ändra på en inslagen stadsplaneringspolitik kan dock ta tid. Kapitalismens nya språk och den ständigt förändrade mening som de aktörer som använder det skapar är underbyggd av realabstraktioner som är svåra att förändra. Den nyliberala hegemonin och dess förmåga att skapa samtycke upprätthålls inte bara i stadsplaneringsdokumenten som rör Kommersen. Den är djupt inbyggd i statens, civilsamhällets och kapitalets institutioner.³³ Mark Fisher ser trots den kapitalistiska realismens omslutande atmosfär möjligheter till motstånd vid historiens slut. Min forskning har också visat att det är möjligt och att kulturella hegemonier aldrig är totala. I *Negativ dialektik* skriver Adorno om vikten att tänka utanför den ideologiska tvångsstrukturen som ett sätt att göra motstånd:

Frihet innebär kritik och förändring av situationen, inte att bekräfta den genom ett beslut inom dess tvångsstruktur.³⁴

Det är enligt Adorno genom att gå bortom identitetstänkandet som vi kan förändra det, inte genom att pragmatiskt låsa fast oss i ideologins tvångsstruktur. Det är också möjligt när vi tänker om, agerar i, planerar, och bygger städer.

³²Fisher 2011.

³³Mayer 2018.

³⁴Theodor W. Adorno 2019, s. 221.

Appendix

Bilaga A

English summary

This doctoral thesis in cultural studies analyses the tension between the emancipatory and ideology-producing power of culture within contemporary cities in advanced capitalist countries. The aim is to study the hegemonic order in which ideology is produced and the processes by which this order is maintained, negotiated and challenged. Through the different chapters of the thesis, I critically examine the decisions, reports and interventions that surrounded a local flea market in Gothenburg in relation to the planning process of a comprehensive urban renewal area norra Masthugget. The research questions for the thesis are:

- For whom, how and to what ends is the dominant neoliberal ideology upheld in the negotiation of meaning surrounding the flea market in the planning process of norra Masthugget?
- What are the possibilities to formulate alternatives to the current neoliberal hegemonic city planning ideology?
- How is the dominant neoliberal ideology mobilized to create consent?

A.1 Empirical case and local context

This thesis examines variants of hegemonic neoliberal urbanism and its creative ability to adapt space to the principles of capitalist valorization processes. The focus is on the Kommersen flea market at Masthuggstorget in Gothenburg and its role in the land exploitation processes that are underway in the area and in the city at large. Kommersen Flea Market

was located at Första Långgatan 27 between 2000 and March 2020, the building was demolished in spring 2022. Here, visitors could find old and new items from both permanent stalls and temporary vendors who were selling second-hand items. Visitors came from all over the city and the broader region.

The façade of the Kommersen flea market was covered with murals by high-profile Gothenburg street artists and graffiti collectives. For example, there were paintings by Ollio, a well-established street artist who, in recent years, is often hired by property owners and municipal agents,¹ and also the internationally renowned artist Karolina Falkholt. For a while, there was also a self-organised bicycle workshop called Cykelköket, the bike kitchen and a Solidarisk. kylskåp, a solidarity fridge at Kommersen. Volunteer “food savers” transported expired or in other ways donated food from various shops to the solidarity fridge. There was often a long line outside the building when the food was distributed for free.

During the planning process of norra Masthugget, Kommersen has gone from initially not being attributed any values, to being highlighted as a valuable example of “urban culture” and “cultural densification”. This has often been done through local perspectives on international neoliberal policies. The values of Kommersen have been deemed by various agents to be instrumental in the development of the neighbourhood by adding values such as social and environmental sustainability, and a rough feeling.²

However, a market logic guides the development of norra Masthugget, where the municipality seeks to maximize the profit from the land sale. In order to “preserve the values” of the flea market, the building was subsumed in so-called “place-making” processes, which are about adding social, ecological or other values to a site before during and after the land exploitation process. These are part of the construction calculus, and the aim is to create attention and interest in the site to increase its economic value. In this context, the consortium of private and municipal developers exploiting the area launched the idea of “Kommersen 2.0”. This meant that the old building would be demolished and replaced by a new building (with rents similar to new built buildings) that would mimic the subcultural aesthetic of the nearby Andra Långgatan. Nevertheless, the future of the original Kommersen in norra Masthugget as “2.0” is

¹Gillberg, Brembeck et al. 2013.

²Gillberg, Brembeck et al. 2013.

highly uncertain, and the planning process is largely governed by the consortium, where private and municipal developers hold significant influence. .³

Additionally, the exploitation of norra Masthugget is related to neoliberal policy trends in urban planning. In recent decades, private construction and property agents have gained increasing influence and taken over the initiative in the question of what should be built in the city, for whom and how.⁴ In the Swedish property industry, billionaires such as Erik Selin and Dan Sten Olsson, worth 46 billions SEK and 40 billions SEK, respectively, have emerged. Both are involved in Masthuggskajen through their companies, Balder and Stena Fastigheter. Between 1995 and 2020, the average price of housing in Sweden has risen by 244% compared to other comparable countries, where it has risen by an average of 51%. The price per square metre of tenant-owned flats has risen by 800% on average, while rental properties have risen by 460%.⁵

Internationally, but also in Sweden, the trend is increasingly towards private-public partnerships.⁶ It is not uncommon for several private and public agents to actively collaborate to create area-specific atmospheres with the aim of increasing land and property value.⁷ Frequently, these try to communicate positive visions by mobilizing radical and alternative values. In norra Masthugget in Gothenburg, agents from the consortium have talked about “strengthening and expanding” the values of the flea market. They have also collaborated with radical activists from Cykelköket and Solidariskt kylskåp in the place-making processes.

However, the new area, Masthuggskajen, is radically different from both the previous and surrounding areas, both in scale and in terms of the intended target group (at least when it comes to flat buyers and office tenants). Therefore, I see the developers’ promises that Kommersen’s values will be “strengthened and expanded” once the area is developed as an expression of *ideology*. I start primarily from a negative concept of ideology and understand ideology as an inverted truth, a necessary semiotic process to perpetuate a dominant order.⁸ It is not a static superstructure but a changing process that is constantly being made.⁹

³Sydow 2004.

⁴Franzén, Hertting and C. Thörn 2016.

⁵Cervenka 2022.

⁶Valli and Hammami 2021; Schaller 2019; Harvey 1989a.

⁷Franzén, Hertting and C. Thörn 2016.

⁸Marx and Engels 1965.

⁹Williams 1977.

A.2 Theoretical framework and previous literature

This ideology is also part of a *hegemonic order*. Hegemony is about achieving cultural power by defining the central values, goals and beliefs to which everyone must adhere.¹⁰ When a 'historical bloc' or class faction achieves hegemony, it means that it shapes and conditions the common-sense to which everyone must relate. Hegemony, however, requires consent, which is the form of exercise of power that has characterized democracies in advanced capitalist countries. Hall et al. define hegemony as follows:

When a ruling-class alliance has achieved an undisputed authority and sway over all these levels of its organisation – when it masters the political struggle, protects and extends the needs of capital, leads authoritatively in the civil and ideological spheres, and commands the restraining forces of the coercive apparatuses of the state in its defence – when it achieves all this on the basis of consent, i.e. with the support of 'the consensus', we can speak of the establishment of a period of hegemony or hegemonic domination..¹¹

To gain consent and dominate all spheres of society, it is important to create positive visions, myths and structures that subordinate groups can also identify with and take part in.¹² This requires sensitivity to and attention to the cultural and historical experiences of the population. Through the creation of consent, a dominant bloc can make particular interests appear generalized. They can make their own interests seem as "the common good".¹³

For Cultural theorist Mark Fisher, the cultural hegemony of neoliberalism comes in a particular form that he calls *capitalist realism*. According to Fisher, this cultural form is a "pervasive atmosphere, conditioning not only the production of culture but also the regulation of work and education, and acting as a kind of invisible barrier constraining thought and action."¹⁴ Drawing on his own experiences and readings of popular culture, he shows how the neoliberal ideology of which capitalist realism is an expression permeates many spheres of life. In everything from

¹⁰Hall, Critcher et al. 2013, p. 230; Hall and Jefferson 2006, p. 71; Gramsci 1999.

¹¹Hall, Critcher et al. 2013, pp. 212–13.

¹²Williams 2014, pp. 45–59.

¹³L. Olsson 2018, p. 637.

¹⁴Fisher 2009, p. 20.

education to mental health care, and I would add how cities are planned, a neoliberal “business ontology” reigns, advancing capital’s positions on what is possible and impossible. Fisher’s understanding of neoliberalism as a cultural hegemony is a starting point for this thesis.

In analysing neoliberalism, I also draw on cultural geography and historical Marxist research. In line with Jamie Peck, Neil Brenner and Nik Theodore, neoliberalism is seen as an umbrella term for various initiatives based on privatization of public assets, increased private-public partnerships, regressive tax reforms and targeted public support for private companies.¹⁵ It is an economic, political and ideological strategic project whose emergence is linked to the process of restructuring the relationship between labour and capital that began in the late sixties. The restructuring is seen as a response to the class struggle that dominated advanced capitalist countries in the post-war period, when a historically larger share of surplus value accrued to the working class. But also a reaction to the Fordist and modernist urban design and planning of the earlier period, which sought to combine mass production and mass consumption to create social equalisation and equality.¹⁶

In this vast process of change, culture has also taken on an elevated and transformative role. In more and more domains of society, both narrow and broad culture came to occupy a prominent place.¹⁷ The British sociologists Scott Lash and John Urry argued in *Economies of Sign and Space* from 1994 that the economy had become more sign-intensive and reflexive. The former Fordist model of society, with its semi-automatic assembly line, collective identities and class compromise, at its centre, has been replaced by more flexible models of society in which culture and reflexivity had a more prominent role. From production and tourism to the design and marketing of cities, a heightened reflexivity and awareness of the importance and power of signs emerged as a competitive advantage in the global economy where goods and signs were in constant flux.¹⁸

Lash and Urry based part of their analysis on human geographer David Harvey’s 1989 article *From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism*. In the article, Harvey argues that the main task of cities in advanced capitalist countries is no longer to guarantee rational collective production and reproduction as in earlier managerial or Fordist periods. Instead, to

¹⁵Peck, Brenner and Theodore 2018, p. 6.

¹⁶Thullberg 1994.

¹⁷Fraser and Jaeggi 2018, p. 22.

¹⁸Lash and Urry 1994.

survive in the new global competition in which political and economic leaders were positioning cities, several different agents had begun to actively collaborate to attract international investors, labour and tourists to the city. Entrepreneurial urbanism was about selling the city through the city. The importance of narrow culture was elevated, partly through the construction of concert halls, museums, theatres, and other venues, and partially through the contribution of alternative cultural agents to area-specific identities and urban spectacle.

In neoliberal urban planning ideology, there is also an international trend to invoke values that are charged with positive and radical cultural meaning to form consent.¹⁹ Already in the early gentrification literature on New York, sociologist Sharon Zukin pointed out in *Loft Living* from 1982 that developers exploited the local art field to try to create authentic environments.²⁰ However, what Zukin described was an earlier form of gentrification and not the conscious strategic site development that is taking place today. Political scientist Margit Mayer was herself an active squatter in Frankfurt in the 1980s and saw how the historic central neighbourhoods she helped to defend were transformed into speculative objects for highly paid workers in the financial sector in the 1990s. She shows that various small-scale non-profit, cultural, or political agents are today actively used in contemporary urban planning processes to contribute unconventional values that can convey "coolness", creativity or sustainability and thus increase the attractiveness of an area.²¹

A.2.1 Outline of the thesis

The thesis is divided into three parts: the introduction, the empirical analysis, and the conclusion. I first outline the relevance of the thesis and state my research aims and questions. I then review literature related to cultural hegemony, neoliberal urban planning and the role of markets²² in neoliberal urban planning processes. The theory chapter is where I outline the primary theoretical and methodological perspectives that underpin the thesis and explain why I employ them. Here I develop my understanding of Raymond Williams', Stuart Hall's and Theodor W. Adorno's methodological perspectives on critique of ideology. I then proceed with a discussion about Patrick Leary's 2019 book *Keywords* -

¹⁹Ferreri 2021.

²⁰Zukin 1982.

²¹Mayer 2013.

²²I here refer to specific literature of markets as concrete places of everyday working-class consumption, mainly in Europe.

The New Language of Capitalism. The theory chapter concludes with a discussion of sociologist Pierre Bourdieu's concepts of *habitus*, *fields* and *social space*.

In the methods and research process chapter I describe how the research process was conducted, the methods I used and why. This part also contains a discussion of reflexivity and the ethical considerations and ethical vetting processes I went through. I round off part one with a background chapter. This chapter describes important events, texts and decisions that were important in the production of ideology surrounding Kommersen. For readers who are only interested in particular empirical chapters, I recommend reading this chapter first. You may also want to consult the appendix. This includes maps, a detailed timeline of the status of Kommersen during the planning process, as well as lists, indexes and descriptions of the extensive empirical material analysed per chapter.

The analysis in part two is divided into three different empirical chapters. In each chapter, I analyse Kommersen from different aspects of neoliberal ideology. In this way, I make a general analysis through the specific case. The first empirical chapter analyses the report *Fallet Kommersen* from 2013.²³ This report is an example of how an intervention that aimed to protect marginalized groups in the city through a broad concept of culture is instead lifted into the consortium's branding work and there takes on a wholly different meaning. The question that guides the analysis is: How is the keyword "value" used and mobilized in relation to Kommersen? It is an analysis of how culture in both a broad and narrow sense, with an emphasis on sustainability, has become a new front to be exploited to create site-specific identities in large-scale urban redevelopment projects.

In the analysis, I show that the keyword "value", especially with its many suffixes and antecedents, allowed agents from different contexts to meet and negotiate the meaning of Kommersen. In this process, the meaning of Kommersen shifted and instead of leaving the flea market untouched, as the authors of *Fallet Kommersen* had initially argued, the values of the flea market were expected to be "expanded" and "reinforced". It was possible to mobilize around and save the building and activities within it by using the vocabulary of neoliberal planning. However, the many different constructions of "value", which I give examples of in this chapter, allowed for slippages of meaning. The different values that existed at Kommersen were not only "value-bearing", they could also be "value-adding" and contribute to the Masthuggskajen brand. By using value,

²³Gillberg, Brembeck et al. 2013.

the consortia of developers recognized the building and incorporated it into their own ideological system through placemaking processes. Culture was given a place in norra Masthugget, but only if it could be adapted to the strategic identity of the developers, i.e. their brand. The analysis demonstrates the difficulties in mobilizing on the terms of the dominant culture.

In the second empirical chapter, I look at another aspect of neoliberal urban planning ideology. I do so by analysing yet another keyword in the new language of capitalism: “place-making”. The objective of this chapter is to empirically examine the utilization of placemaking at Kommersen and the significance of culture in the sign-intensive neoliberal economy.²⁴ What role do the broad and narrow cultural understandings of Kommersen play in Masthuggskajen’s identity work? How are the various agents that related to Kommersen integrated and subordinated in the Masthuggskajen brand? I begin by briefly introducing some of the processes that were going on in the area from the time Kommersen started to be subsumed in the place-making processes. I then analyse the performativity of the keyword by looking at the concept of “Kommersen 2.0”. What was place-making in Kommersen about?

In the next part of the analysis of this chapter, I examine the function of place-making in the civic participation processes surrounding Kommersen. How different players get involved in the place-making process and give legitimacy to Masthuggskajen.

In the final part of this chapter, I examine the activist rhetoric and practice that characterizes the place-making processes at Kommersen and how the consortium has attempted to integrate resistance and radical cultural meaning into the brand identity of Masthuggskajen.

In the third empirical chapter, I analyse the *countercultures* and acts of resistance that different agents carry out to assert their right to the city and to Kommersen. What role does resistance to neoliberal hegemony in the form of art and activism play at Kommersen? How is criticism directed against the consortium articulated? When Kommersen was demolished in May 2022, a local artist organized a funeral ceremony for the building and erected several monuments in defence of free culture in Gothenburg as a part of the artproject Får drömmar plats i Göteborg? (“Do dreams have space in Gothenburg? ”). Through Kommersen, these more activist agents have initiated a wider discussion about the *right to the city* and more specifically about the art field’s right to the city.

²⁴Lash and Urry 1994.

The artists' intervention led to an extensive campaign in which major art institutions also participated to put pressure on the neoliberal real estate principles of the municipality. However, the artists were more interested in the disappearance of the flea market, as a place for street art, than in the disappearance of the flea market as a space for working and middle-class sociality.

The conclusion is structured according to the research questions of the theses. In this part, I take an overall theoretical approach to how the questions have been addressed in the different chapters and what the analysis of the role of Kommersen in the planning process can reveal about contemporary neoliberal urban planning ideology. The first part of the discussion argues that much of the meaning created around Kommersen is a product of ideology and an attempt to use Kommersen for commercial gain. In the second part, I focus on the attempts made within the planning process to challenge neoliberal hegemony. I show that hegemony is never total and discuss how different agents have challenged the land exploitation process. In the final section, I look at the ways in which consent has been created around Kommersen and how neoliberal ideology affects the way we think, act in and dream about the city.

Bilaga B

Översikt av analyserade dokument

B.1 Fallet Kommersen – mellan urban kultur och urban kommers

Urban Cultures as a field of knowledge and learning

År 2012

Författare Gillberg, Daniel; Berglund, Ylva; Brembeck, Helene; Stenbäck, Olle

Beskrivning Strategisk kunskapsinventering runt begreppen urbana kulturer, möjliggörande städer och social innovation.

Sidor 38

Ansvariga institutioner Göteborgs stadsmuseum, Centrum för konsumtionsforskning, Institutionen för Kulturvetenskaper Göteborgs Universitet, Mistra Urban Futures

Urban Cultures: Fallet Kommersen

År 2013

Författare Gillberg, Daniel; Brembeck, Helene; Forsemalm, Joakim; Berglund, Ylva; Hansson, Niklas

Beskrivning Byggnaden Kommersen används som empiriskt exempel på begreppet kulturell förtätning som lanserades av forskningsstiftelsen Mistra.

Sidor 62

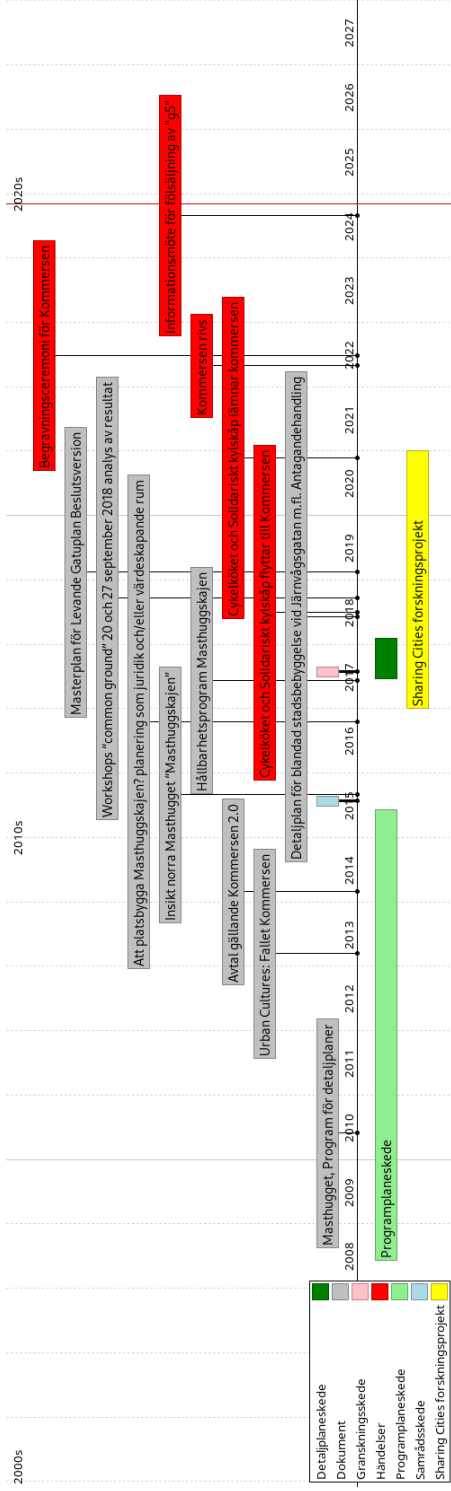

Bild B.1: Tidlinje över viktiga perioder, dokument och händelser som analyseras i avhandlingen.

Ansvariga institutioner Göteborgs stadsmuseum, Gothenburg Research Institute Handelshögskolan, Göteborgs Universitet, Mistra Urban Futures

Avtal gällande Kommersen 2.0 - En kulturell konsekvensbeskrivning

År 2014

Författare Lönnroth, Cornelia; Blixt, Martin

Beskrivning Formellt avtal och vision om en fortsatt studie av kulturell förtätning som också ska inbegripa det större planområdet.

Sidor 4

Ansvariga institutioner Riksbyggen, Älvstranden utveckling AB, Göteborgs Stadsmuseum

*Kommersen 2.0 Kulturanalytiskt planeringsunderlag norra Masthugget
Platskaraktärisering samt förslag på förstärkning och expansion av Kommersens värden*

År 2014

Författare Gillberg, Daniel; Hansson, Niklas

Beskrivning Rapporten föreslår olika möjligheter att ta tillvara och expandera Kommersens värden i det större planområdet genom samverkan mellan flera aktörer. Detta dokument behandlas också i byggnadsnämnden och läggs till de officiella planhandlingarna.

Sidor 31

Ansvariga institutioner Riksbyggen, Älvstranden utveckling AB, Göteborgs Stadsmuseum, Gothenburg research center

*Kommersen 2.0 Kulturanalytiskt planeringsunderlag norra Masthugget
Tillägg samlade bilagor*

År 2014

Författare Gillberg, Daniel; Hansson, Niklas

Beskrivning En formell social- och kulturell konsekvensanalys. I rapporten diskuteras konsekvenser och möjligheter för olika scenarion runt byggnadens framtid och de frågor som formuleras i "Kommersen avtal en kulturell konsekvensbeskrivning" besvaras. Detta dokument läggs dock inte till de officiella planhandlingarna.

Sidor 20

Ansvariga institutioner Riksbyggen, Älvstranden utveckling AB, Göteborgs Stadsmuseum, Gothenburg research center

B.2 ”Platsutveckling” och ”Kommersen 2.0”

Insikt norra Masthugget ”Masthuggskajen”

År 2015

Författare Sjöström-Andersson, Karin

Beskrivning Utredning som omvärderar bottenvåningarna i Masthuggskajen och föreslår andra värden som krokar och kontraster.

Sidor 34

Ansvariga institutioner Invern AB

Att platsbygga Masthuggskajen? planering som juridik och/eller värdeskapande rum

År 2016

Författare Segerlund, Jessica; Nilsson, Kristoffer

Beskrivning Denna presentation refereras till som ”plan platsbyggnad Kommersen” i hållbarhetsprogrammet och presenterar konkreta förslag på hur platsutvecklingsprocessen runt Kommersen ska organiseras och administreras.

Sidor 21

Ansvariga institutioner Älvstranden Utveckling AB

Hållbarhetsprogram Masthuggskajen

År 2017

Beskrivning Ett omfattande program som förklarar hur hållbarhetsutmaningar ska lösas i Masthuggskajen.

Sidor 21

Ansvariga institutioner Konsortiet Masthuggskajen

Workshops ”common ground” 20 och 27 september 2018 analys av resultat

År 2018

Författare Novik, Nathalie

Beskrivning Rapport över workshop där fastighetsägare, hållbarhetsaktivister och andra småskaliga hållbarhetsorienterade aktörer fördes samman för att diskutera gemensamma värden.

Sidor 20

Ansvariga institutioner Göteborgs stad, Sharing Cities

Masterplan för Levande Gatuplan Beslutsversion

År 2019

Beskrivning En masterplan för levande gatuplan som föreslog en modell för gemensam förvaltning av bottenvåningarna samt olika stråk och hyresnivåer i Masthuggskajen.

Sidor 27

Ansvariga institutioner TAM retail AB, RStudio

Dokumentation vid direktupphandling

År 2019

Beskrivning Formell motivering av val av konsult vid upphandling av dialogworkshoppen.

Sidor 1

Ansvariga institutioner Älvstranden Utveckling AB

Projektförslag för Älvstranden Utveckling

År 2019

Beskrivning Erbjudande av dialogworkshop i samband med upphandling.

Ansvariga institutioner First to know

Intresseanmälan platsutvecklingsprocess Masthuggskajen

År 2019

Författare Lindevall, Fredrik; Ralph, Ylva; Blixt, Anna-Maria; Ohlsson, Lovisa

Beskrivning Erbjudande av konsultuppdrag för platsutveckling av Kommersens temporära ersättare.

Sidor 8

Ansvariga institutioner Göteborgs stad, Sharing Cities

B.3 Konsten och Kommersen

Vårda Våra Drömmar - Performance feat. Speakerbreather

År 2023

Författare Får drömmar plats i Göteborg?

Beskrivning Videodokumentation över performance i samband med monument #9:s rivning.

Längd 07:27

Beslut om åtgärd

År 2023

Författare Farahmand Asl, Faramand.

Beskrivning Polisens utredning om monumentens juridiska status.

Sidor 4

Ansvariga institutioner Polisen, Rättsavdelningen sektion väst

E-postkorrespondens mellan författaren och exploateringsförvaltningen

År 2023

Beskrivning Svar från programkoordinator till författaren om förvaltningens syn på ”Får drömmar plats i Göteborg”s monument i Masthuggskajen.

Sidor 5

Ansvariga institutioner Exploateringsförvaltningen

Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären.

År 2022

Sidor 14

Aktörer Trafikkontoret, Älvstranden Utveckling AB, Får drömmar plats i Göteborg?

Kvalitetsprogram - Detaljplan för blandad stadsbebyggelse vid Järnvågsgatan m fl inom stadsdelen Masthugget i Göteborg

År 2018

Beskrivning Kvalitetsprogrammet är framtaget för Detaljplan för Järnvågsgatan m fl, inom stadsdelen Masthugget. Programmet beskriver mål och kvalitetsambitioner för utvecklingen av området.

Sidor 99

Ansvariga institutioner Stadsbyggnadskontoret, Kanzoi Arkitekter, ÅF

B.4 Informanter och deltagande observationer

Tabell B.1: Lista över intervjuade informanter

Nr.	Roll	Ant.
1	Grundare av Gamlestadens Cykelkök och tidigare aktiv på Vegagatans Cykelkök	1
2	Styrelsemedlem i Göteborgs Cykelkök och aktiv i Cykelkökets och Solidariskt kylskåps verksamhet på Kommersen.	1
3	Styrelsemedlem i Göteborgs Cykelkök och aktiv i Cykelkökets verksamhet som "platsutveckling" på Kommersen.	1
4	Arbetade som koordinator för Studieförbundet testbädd "FolkSpace" på Kommersen.	1
5	Arbetade med "platsutveckling" i testbädd Kommersen för Älvstranden.	2
6	Arbetar på stadsmuseet och är medförfattare till rapporten "Fallet Kommersen" samt de uppföljande rapporterna och analyserna.	1
7	Arbetade på Göteborgs stads Konsument och medborgarservice som processledare för testbädden som berörde delningsekonomi i norra Masthugget.	1
8	Konsult som arbetade för konsortiet med "Innovationsprocess för Levande Bottenvåningar".	1
9	Mångårig säljare på Kommersen som också deltog i förhandlingar med Älvstranden.	1
10	Del av trio som lett hållbarhets- och platsutvecklingsarbetet för Älvstranden i Masthuggskajen och som också jobbat med Kommersen.	1
11	Del av trio som lett hållbarhets- och platsutvecklingsarbetet för Älvstranden i Masthuggskajen och som också jobbat med Kommersen.	1
12	Del av trio som lett hållbarhets- och platsutvecklingsarbetet för Älvstranden i Masthuggskajen och som också jobbat med Kommersen.	1
13	Grundare, ägare och mångårig förvaltare av Kommersen loppmarknad.	1

Tabell B.2: Förteckning över tillfällena med deltagande observation.

Datum	Beskrivning
11/10/2018	Besök i det kooperativt förvaltade hyreshuset Stacken i Bergsjön Göteborg som också innehöll en presentation.
13/10/2018	Besökte konferens om självförvaltade alternativa boendeformer i och runt Göteborg.
25/10/2018	Observerade protest mot infrastrukturprojektet Västlänken.
02/12/2018	Observation av konstevent på "Skogen" som också deltog i "Sharing Cities" dialog för att hitta gemensamma "värden" mellan fastighetsägare och ideella verksamheter.
12/12/2018	Möte med hållbarhetsaktivist som under ett år slutat konsumera och arbetar ihop med byggbolag för att ta tillvara deras avfall.
14/01/2019	Möte med tidigare hållbarhetsaktivist som nu jobbar för kommunen.
07/02/2019	Observerade föredrag av "Kajodlingen" ett stadsodlingsprojekt som arbetat med "platsutveckling" i bland annat norra Masthugget.
13/02/2019	Besök på "Kompani 415" där många ideella aktörer som samverkar med kommunen håller till.
06/03/2019	Observation vid föredrag om "Naturens rättigheter" på Chalmers tekniska högskola.
15/03/2019	Observation vid workshop om delningsekonomi i Masthuggskajen.
23/03/2019	Observation vid evenemang på konstkollektivet "Skogen".
26/03/2019	Observation vid evenemang om Tinyhouses där också en representant för Business region Gothenburg som tidigare varit miljöaktivist talade.
04/04/2019	Observation av lansering av "Smarta Kartan" en tjänst för kollaborativ- och delningsekonomi som drivs av en ideell förening på uppdrag av Göteborgs stad.
05/04/2019	Observation vid panelsamtal om "Makerspace" i Nordstaden i Göteborg.
08/04/2019	Besök på kommunalt drivet Cykelkök i Källtorp.

Datum	Beskrivning
10/04/2019	Studiebesök i Malmö och Lund på flera kommunala och ideella verksamheter för kollaborativ ekonomi med Göteborgs testbädd för forskningsprojektet "Sharing Cities".
17/09/2019	Möte med aktiva i boendekollektiv som befinner sig i hyrestvister med kommunala eller privata fastighetsägare.
17/09/2019	Observation på Cykelköket i Kommersen.
27/09/2019	Observation på GU seminarium om stadsodling som "platsutveckling" både lokalt och internationellt.
10/10/2019	Observation på två dagars konferens om delningsekonomi i "Sharing Cities" regi.
31/10/2019	Möte med konsultbolag som arbetar som samordnare av "levande gatuplan" i Masthuggskajen.
03/07/2020	Telefonsamtal med Studieförbundet projektledare för "Folkspace" på Kommersen.
19/08/2020	Telefonsamtal med Kommersens förvaltare.
27/08/2020	Möte med forskare som skrivit om norra Masthugget.
28/08/2020	Observation vid "Sharing Cities" evenemang online.
28/09/2020	Möte med tjänsteperson som arbetar med att starta kommunala Cykelkök.
05/10/2020	Observation på Kommersen loppmarknad och möte med förvaltaren och aktiva försäljare på Kommersen.
19/10/2020	Möte med styrelsemedlem i Cykelköket Göteborg.
26/10/2020	Möte med styrelsemedlem i Solidarisk Kylskåp Göteborg.
02/04/2020	Observation vid fest för främst Cykelkökets och Solidariskt kylskåps medlemmar.
06/05/2021	Observation vid onlineevenemang för "Sharing Cities".
07/05/2021	Observation vid onlineevenemang för Masthuggskajens hållbarhetsarbete och release för konsortiets hållbarhetsrapport.
28/04/2022	Observation vid gruppträning för Chalmers "E-village".
30/04/2022	Observation vid konsortiets avskedsevenemang för Kommersen.
22/06/2022	Möte med museipersonal i samband med Kommersens rivning.
07/07/2022	Telefonsamtal med Kommersens förvaltare.
20/09/2022	Möte med forskare som skrivit om norra Masthugget.

Datum	Beskrivning
20/10/2022	Presenterade min forskning tillsammans med den ledande konstnären i "Får drömmar plats i Göteborg?" på Teater Trixter. Observerade därefter byggande av monument.
29/11/2022	Möte med den ledande konstnären i "Får drömmar plats i Göteborg?"
01/04/2023	Observation vid demonstration för Viktoriahuset i Göteborg.
09/06/2023	Observation vid invigning för "Drömmarnas Monument".
28/08/2023	Observation vid demonstration för Kulturaktörer i Göteborg.
06/11/2023	Observation vid evenemanget: Drömmarnas monument - Konst som motstånd.
16/02/2023	Observation vid konstevent i samband med rivning av monument i "Får drömmar plats i Göteborg?"
27/08/2024	Informationsmöte i Älvrummet för försäljning av tomten "g5" i norra Masthugget.

Bilaga C

Kartor

Bild C.1: Den 1400 m² stora byggnaden som kallades för Kommersen låg på Första Långgatan 27, strax nedanför Masthuggstorget, i området norra Masthugget på Göteborgs södra älvstrand. Bild: OpenStreetMaps contributors

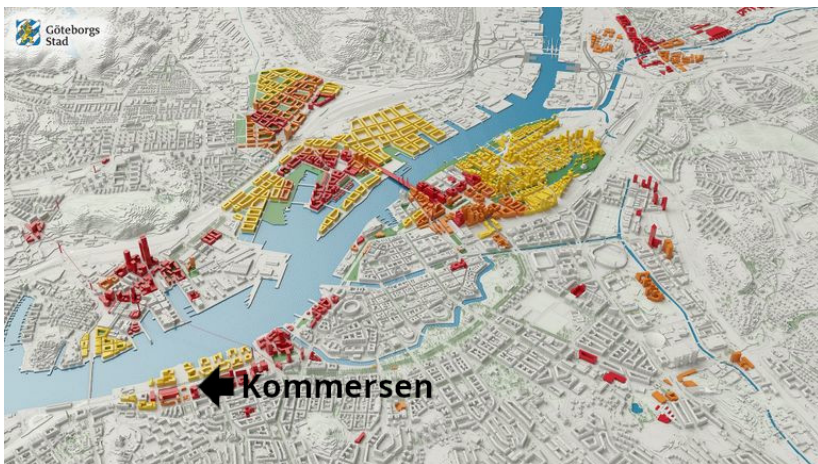

Bild C.2: Karta och vision över förtätningen av Centrala Älvstaden. Bild: Göteborgs Stad 2017, pilen och texten "Kommersen" ditsatt av författaren.

Bildregister

4.1	Stillbild från den ledande konstnärens i "Får drömmar plats i Göteborg":s video. Mitt namn figurerar längst ner i det vänstra hörnet. Bild: Får drömmar plats i Göteborg?.	63
5.1	Fotografi av Otto Thulin föreställande Första Långgatan 27, taget i april 1950. Källa: Göteborgs Stadsmuseum . . .	80
5.2	Graffita eller Carolina Falkholt var tidigt ute med att göra gatukonst på Kommersens fasader. Carolina Falkholt betraktas idag som en av de samtida mest erkända och väletablerade internationella svenska konstnärerna. Hon har även gjort sig känd för att måla stora könsorgan på väggfasader, även på Kommersens Bild: Mikael Moiner 6/7 2011 (CC BY 2.0).	81
5.3	Kommersens bokningssystem. Bild: Kommersen, okänt datum.	82
5.4	En dag på Kommersen. Bild: Lucia Escarate ur Fallet Kommersen, Göteborgs Stadsmuseum, Mistra Urban Futures och Centrum för Konsumtionsvetenskap, Göteborgs Universitet 2013.	83
5.5	Levande bottenvåningar sågs som lösningen på många problem. Bild: Älvstranden 2019.	87
5.6	Kommersen borttagen utan kommentar. Bild: Stadsbyggnadskontoret juni 2015.	91
5.7	Tidig skiss av Kommersen 2.0 Bild: Älvstranden november 2015.	94
5.8	Kommersen riven och Kommersen 2.0 (G5) flyttad norrut. Bild: Stadsbyggnadskontoret juni 2015.	96
5.9	Logotyp för Cykelköket i Göteborg. Bild: Cykelköket 2018.	99
5.10	Tengboms förslagshandling "Delningsnav för Kommersen". Bild: Tengbom juni 2020.	100

5.11	Tengboms förslag till tillfällig paviljong för Kommersen. Bild: Anna Maria Blixt och Lovisa Ohlsson juni 2020. . .	102
5.12	I Maj 2022 revs Kommersen bild:Anders Westerström maj 2022.	105
6.1	lånade från ”Faktablad the enabling city <i>Fallet Kommersen</i> ”	113
7.1	Inspiration till Kommersen 2.0 Markthall Rotterdam. Bild: Älvstranden oktober 2016.	141
7.2	Utdrag från TAMs presentation för konsortiets grupp för levande gatuplan. Bild: TAM november 2015.	143
7.3	Utdrag från presentation om platsbyggnad i Masthuggs- kajen. Bild: Älvstranden oktober 2016.	146
7.4	Stockbilder för kreativ, cool och hållbar stadsplanering från Tengboms förslag till platsutveckling Kommersen. Bild: Tengbom september 2019.	150
7.5	Enligt TAM kunde Cykelkök vara en intressant verksamhet i norra Masthuggets bottenvåningar. Bild: Tam november 2015.	151
7.6	Modell till Kommersen 2.0. Bild:Informant 4 okänt datum.	157
8.1	Monument 1: Drömmarnas Kaj (Vindarnas Ände) bild: Anders Westerström 26/8 2022.	165
8.2	Grafisk kronologisk översikt över de olika monumenten i ”Får drömmar plats i Göteborg”.	167
8.3	I samband med en demonstration mot Vasahusets hyres- höjning byggde aktörer i ”Får drömmar plats i Göteborg?” också ett monument. Bild: Anders Westerström 1/4 2023.	169
8.4	I monument #7 på Frihamnsdagarna begravdes istället symboler för Göteborgs entreprenöriella politik som Gote- vent, Älvstranden Utveckling och ”Hållkan Helstöm”. Bild: Anders Westerström 26/8 2022.	171
8.5	Monument #8 restes efter en diskussion på Teater Trixter och byggdes så småningom om till Monument #9. Bild: Anders Westerström 16/2 2023.	172
8.6	Skyltarna på monument #2 basunerade ut sorg och ilska. Bild: Anders Westerström 28/6 2022.	173
8.7	Monument # 5 byggdes på Isaac Beens plats. Bild: Anders Westerström 19/8 2022.	175
8.8	Monument #2 innehöll även handmålade bilder, här en grip som betecknar att monumentet hade en avvärande funktion. Bild: Anders Westerström 28/6 2022.	176

8.9	En del av detaljerna i monument #2 innehöll motiv som förde tankarna till döden. Bild: Anders Westerström 28/6 2022.	177
8.10	Performancet avslutades med att en operasångerska kulade melankoliskt medan Stena Lines Danmarks båt sakta gled in i hamnen. Bild: Butterfly vision 26/2 2022	178
8.11	En del av monument # 8 var en tillfällig graffitivägg. Bild: Anders Westerström 16/2 2023	184
8.12	Monumenten i "Får drömmar plats i Göteborg" bröt med den dominerande estetiken i Masthugget, här Monument#5. Bild: Anders Westerström 19/8 2022	192
B.1	Tidlinje över viktiga perioder, dokument och händelser som analyseras i avhandlingen.	224
C.1	Den 1400 m ² stora byggnaden som kallades för Kommersen låg på Första Långgatan 27, strax nedanför Masthuggstorget, i området norra Masthugget på Göteborgs södra älvstrand. Bild: OpenStreetMaps contributors	234
C.2	Karta och vision över förtätningen av Centrala Älvstaden. Bild: Göteborgs Stad 2017, pilen och texten "Kommersen" ditsatt av författaren.	234
C.3	Mahtab Fazelis illustration till framsidan i sin helhet.	267

Litteratur

- ”Vi får inte plats i den nybyggda, moderna staden” (aug. 2020). sv. I: *Dagens Nyheter*. ISSN: 1101-2447. URL: <https://www.dn.se/nyheter/sverige/vi-far-inte-plats-i-den-nybyggda-moderna-staden/> (hämtad 2021-04-12).
- “added value” (2019). URL: <https://app.wordfinder.com/en#/dictionary/125> (hämtad 2022-04-27).
- AB, TAM retail och Rstudio (febr. 2019). *Masterplan för Levande Gatuplan Beslutsversion*.
- AB, Älstranden Utveckling (okt. 2019). *Dokumentation vid direktupphandling*.
- AB, Älvstranden Utveckling (nov. 2015). *Informationsärende - detaljplan Masthuggskajen - Kommersen*.
- (okt. 2020). *Ett koncept för hållbar konsumtion*.
- (2023). *Platsutveckling och temporära lösningar*. sv-SE. URL: <https://alvstranden.com/hallbar-stadsutveckling/sa-bygger-vi-hallbar-stad/ta-esta-och-prova/> (hämtad 2023-01-12).
- ”Actes de la recherche en sciences sociales. Vol. 90, décembre 1991. La souffrance.” (1991). fr-FR. I: 90.1. URL: https://www.persee.fr/issue/arss_0335-5322_1991_num_90_1 (hämtad 2023-10-24).
- Adorno, Theodor och Max Horkheimer (okt. 2010). ”Towards a New Manifesto?” I: *New Left Review* 65, s. 33–61.
- Adorno, Theodor och Herbert Marcuse (febr. 1999). ”Correspondence on the German Student Movement”. I: *New Left Review* 1/233, s. 123–136.
- Adorno, Theodor W. (mars 1983). *Prisms*. English, German. Övers. av Shierry Weber Nicholsen och Samuel Weber. Reprint edition. Cambridge, Mass: Mit Pr. ISBN: 978-0-262-51025-7.
- (1997). *Aesthetic theory*. eng. Utg. av Gretel Adorno och Rolf Tiedeman. Theory and history of literature v. 88. Minneapolis, MN: University of Minnesota Press. ISBN: 978-0-8166-1800-2 978-1-4529-6566-6.

- Adorno, Theodor W. (2019). *Negativ dialektik*. swe. Övers. av Sven-Olov Wallenstein. Göteborg: Glänta Produktion. ISBN: 978-91-86133-94-8.
- Aglietta, Michel (1979). *A theory of capitalist regulation: the US experience*. eng. London: NLB. ISBN: 978-0-86091-016-9.
- (1998). ”Capitalism at the Turn of the Century: Regulation Theory and the Challenge of Social Change”. I: *New Left Review*. I 232, s. 41–90. ISSN: 0028-6060.
- Allmän fastighetsinformation, Taxeringsinformation* (april 2020). sv.
- Althusser, Louis (2005). *For Marx*. eng. Radical thinkers. London ; New York: Verso. ISBN: 978-1-84467-052-9.
- Amnö, Erik m. fl. (2013). *Tillitens gränser granskningskommissionens slutbetänkande*. sv. Göteborg: Göteborgs stad.
- Ansökan WP 3 Göteborg* (dec. 2017).
- Anyuru, Johannes (2011). ”Väggarna”. I: *Glänta* 3-4.
- Arnold, Matthew (1994). *Culture and anarchy*. eng. Utg. av Samuel Lipman. New Haven: Yale University Press. ISBN: 978-0-585-36326-4.
- Aslanzadeh, Dorna och Olle Niklasson (maj 2022). *DEBATT: Vill Göteborg driva bort sina konstnärer helt och hållet?* sv. URL: <https://www.gp.se/1.72009910> (hämtad 2023-09-12).
- Aspelin Ramm Fastigheter köper utvecklingsfastighet på Masthuggskajen i Göteborg* (2022). sv. URL: <https://news.cision.com/se/aspelin-ramm-fastigheter/r/aspelin-ramm-fastigheter-koper-utvecklingsfastighet-p-a-masthuggskajen-i-goteborg,c3418452> (hämtad 2022-10-20).
- Atalante (okt. 2022). *Destination Atalante*. URL: <https://vimeo.com/761898960> (hämtad 2023-10-27).
- Atkinson, Roland och John Flint (2004). ”Snowball Sampling”. I: *The SAGE Encyclopedia of Social Science Research Methods*. Utg. av Michael Lewis-Beck, Alan Bryman och Tim Futing Liao. 2455 Teller Road, Thousand Oaks California 91320 United States of America: Sage Publications, Inc. ISBN: 978-0-7619-2363-3 978-1-4129-5058-9. DOI: 10.4135/9781412950589.n931. URL: <http://methods.sagepub.com/reference/the-sage-encyclopedia-of-social-science-research-methods/n931.xml> (hämtad 2020-02-12).
- Barthes, Roland (2007). *Mytologier*. swe. Arkiv moderna klassiker. Lund: Arkiv. ISBN: 978-91-7924-209-1.
- Benjamin, Walter (1996). *Enkelriktad gata*. Swedish. Övers. av Ulf Peter Hallberg. Stockholm; Stehag: B. Östlings bokförl. Symposion. ISBN: 978-91-7139-053-0.
- (2013). *Språkfilosofiska texter*. swe. Övers. av Lars Bjurman. Göteborg: Daidalos. ISBN: 978-91-7173-396-2.

- Bergman, Åsa och Monica Lindgren (okt. 2017). "Navigating between an emic and an etic approach in ethnographic research. Crucial aspects and strategies when communicating critical results to participants". en. I: *Ethnography and Education*, s. 1–13. ISSN: 1745-7823, 1745-7831. DOI: 10.1080/17457823.2017.1387066. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/17457823.2017.1387066> (hämtad 2018-06-21).
- Bergsman, Ebba och Vendela Johansson (juni 2021). "Gentrifiering på Masthuggskajen – Utveckling eller uteslutning?" Diss. Karlstad University. URL: <https://kau.diva-portal.org/smash/get/diva2:1570334/FULLTEXT01.pdf> (hämtad 2021-09-23).
- Björkman, Sofia (dec. 2020). "*Helheten styr mer än de ekonomiska krafterna*". sv-SE. URL: <https://masthuggskajen.se/masthuggskajen-gor-plats-for-det-mindre-livet/> (hämtad 2024-03-01).
- Björling, Nils (2019). "Platsutveckling - Radikal demokrati eller postpolitisk planering". swe. I: *Ett nytt kontrakt för samhällsbyggande*. Utg. av Joseфина Syssner. Boxholm: Linnefors förlag. ISBN: 978-91-88651-08-2.
- Björling, Nils och Björn Ohlén (2018). *Hållbar Platsutveckling Kunskapsöversikt Västra Götaland*. Tekn. rapport 2018:3. Mistra Urban Futures, Chalmers University of Technology, Västra Götalandsregionen. URL: <https://www.mistraurbanfutures.org/sites/mistraurbanfutures.org/files/Mistra%20Urban%20Futures%20Rapport%20H%C3%A5llbar%20Platsutveckling%202019%20%28002%29.pdf> (hämtad 2023-01-12).
- Blommaert, Jan (mars 2001). "Context is/as Critique". en. I: *Critique of Anthropology* 21.1, s. 13–32. ISSN: 0308-275X. DOI: 10.1177/0308275X0102100102. URL: <https://doi.org/10.1177/0308275X0102100102> (hämtad 2024-04-17).
- Borin, Lars, Markus Forsberg och Johan Roxendal (2012). "Korp – the corpus infrastructure of Språkbanken". I: *Proceedings of LREC 2012. Istanbul: ELRA*. Vol. Accepted, s. 474–478.
- Bourdieu, Pierre (1989). "Social Space and Symbolic Power". I: *Sociological Theory* 7.1. Publisher: [American Sociological Association, Wiley, Sage Publications, Inc.], s. 14–25. ISSN: 0735-2751. DOI: 10.2307/202060. URL: <https://www.jstor.org/stable/202060> (hämtad 2023-10-19).
- (aug. 1993). "From Ruling Class to Field of Power: An Interview with Pierre Bourdieu on La Noblesse d'État". en. I: *Theory, Culture & Society* 10.3. Interviewer: Wacquant || Loïc J.D., s. 19–44. ISSN: 0263-2764. DOI: 10.1177/026327693010003002. URL: <https://doi.org/10.1177/026327693010003002> (hämtad 2023-10-31).
- (1996a). *The rules of art: genesis and structure of the literary field*. eng. Cambridge: Polity Press. ISBN: 978-0-7456-1152-5 978-0-7456-1778-7.

- Bourdieu, Pierre (1996b). *The state nobility: elite schools in the field of power*. eng. Cambridge: Polity Press. ISBN: 978-0-7456-0824-2.
- (juli 2008). ”A conservative revolution in publishing”. I: *Translation Studies* 1.2, s. 123–153. ISSN: 1478-1700. DOI: 10.1080/14781700802113465. URL: <https://doi.org/10.1080/14781700802113465> (hämtad 2023-12-20).
- (2009). *Language and symbolic power*. en. Utg. av John B. Thompson. Övers. av Gino Raymond. 1. publ. in paperb., repr. Cambridge: Polity Press. ISBN: 978-0-7456-0097-0 978-0-7456-1034-4.
- Bourdieu, Pierre och Randal Johnson (1993). *The field of cultural production: essays on art and literature*. New York: Columbia University Press. ISBN: 978-0-231-08286-0 978-0-231-08287-7.
- Bradley, Karin (okt. 2018). ”Bike Kitchens – Spaces for convivial tools”. en. I: *Journal of Cleaner Production*. Technology and Degrowth 197, s. 1676–1683. ISSN: 0959-6526. DOI: 10.1016/j.jclepro.2016.09.208. URL: <http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0959652616315566> (hämtad 2020-11-30).
- Brenner, Neil (juli 2017). ”Is “Tactical Urbanism” An Alternative to Neoliberal Urbanism? Reflections on an Exhibition at the Moma”. en. I: *The Social Re Production of Architecture*, s. 113–128. DOI: 10.4324/9781315717180-8. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781315717180-8/tactical-urbanism-alternative-neoliberal-urbanism-reflections-exhibition-moma-neil-brenner> (hämtad 2023-01-23).
- Brenner, Neil, Jamie Peck och Nik Theodore (april 2010). ”Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways”. en. I: *Global Networks* 10.2, s. 182–222. ISSN: 14702266, 14710374. DOI: 10.1111/j.1471-0374.2009.00277.x. URL: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1471-0374.2009.00277.x> (hämtad 2019-09-05).
- Brick, Karolina m. fl. (u. å.). *Centrala hållbarhetsaspekter Masthuggskajen. business as usual-scenarie* (2023). URL: <https://app.wordfinder.com/en#/dictionary/127> (hämtad 2023-02-20).
- Byggnadsnämnden (2008). *Protokoll Byggnadsnämnden 2008*. URL: [http://www5.goteborg.se/prod/intraservice/namndhandlingar/namndhandlingararkiv/samrumportalarkiv.nsf/BFB658504980701BC12574710041C8E9/\\$File/bn0610.pdf?OpenElement](http://www5.goteborg.se/prod/intraservice/namndhandlingar/namndhandlingararkiv/samrumportalarkiv.nsf/BFB658504980701BC12574710041C8E9/$File/bn0610.pdf?OpenElement) (hämtad 2019-11-14).
- Camp, Jordan T. och Christina Heatherton, utg. (2016). *Policing the planet: why the policing crisis led to black lives matter*. London ; New York: Verso. ISBN: 978-1-78478-316-7.
- Carlsson, Carina (2013). *DIVE-analys av Norra Masthugget*. Tekn. rapport. Mistra Urban Futures, Göteborgs Stadsmuseum. URL: <https://w>

- ww.mistraurbanfutures.org/sites/mistraurbanfutures.org/files/dive_norra_masthugget.pdf (hämtad 2019-12-05).
- Carlsson, Sture och David Karlsson (juni 2016). *Kulturkvarter Masthuggskajen Slutrapport Etapp 1*. sv. Tekn. rapport. Nätverkstan Kultur, s. 31.
- Cassegård, Carl (2021). *Towards a critical theory of nature: capital, ecology, and dialectics*. Critical theory and the critique of society. London ; New York: Bloomsbury Academic. ISBN: 978-1-350-15950-1 978-1-350-21399-9.
- Centralaavstaden (febr. 2012). *Gullbergskajen 23/2 2011*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1akpU064BTM> (hämtad 2023-09-29).
- Certeau, Michel de (1984). *The practice of everyday life*. eng. [New ed.] Berkeley: University of California Press. ISBN: 978-0-520-23699-8.
- Cervenka, Andreas (2022). *Girig-Sverige: Så blev folkhemmet ett paradys för de superrika*. Stockholm: Natur & Kultur. ISBN: 978-91-27-17618-8. (Hämtad 2023-07-10).
- Champ* (2020). fre. Paris.
- Chevalier, Dominique, François Duchene och Thomas Zanetti (april 2021). "Palimpsestes mémoriels, gentrification inachevée et voisinages migratoires : l'exemple de commerces de La Guillotière à Lyon". fr. I: *Bulletin de l'association de géographes français. Géographies* 97.3, s. 226–244. ISSN: 0004-5322. DOI: 10.4000/bagf.6745. URL: <https://journals.openedition.org/bagf/6745> (hämtad 2023-08-29).
- Christophers, Brett (dec. 2013). "A Monstrous Hybrid: The Political Economy of Housing in Early Twenty-first Century Sweden". I: *New Political Economy* 18.6, s. 885–911. ISSN: 1356-3467. DOI: 10.1080/13563467.2012.753521. URL: <https://doi.org/10.1080/13563467.2012.753521> (hämtad 2022-12-08).
- Cohen, Phil (1980). "Subcultural conflict and working-class community". I: *Culture, Media, Language*. Routledge. ISBN: 978-0-203-38118-2.
- (2014). *On the wrong side of the track?: East London and the post-Olympics*. eng. Place of publication not identified: Lawrence & Wishart. ISBN: 978-1-909831-66-7.
- Crehan, Kate A. F. (2016). *Gramsci's common sense: inequality and its narratives*. Durham: Duke University Press. ISBN: 978-0-8223-7374-2.
- CRUSH (2016). *Tretton myter om bostadsfrågan*. swe. Utg. av Tobias Barenthin Lindblad och Sara Granér. Första upplagan. Arsta: Dokument Press. ISBN: 978-91-85639-96-0.
- Dahl, Caroline (dec. 2016). "Gothenborg's Jublieumsparken 0.5 and Frihamnen: explorations into the aesthetic of DIY". en. I: *SPOOL* 3.2,

- s. 73–86. ISSN: 2215-0900. DOI: 10.7480/spool.2016.2.1115. URL: <https://spool.ac/index.php/spool/article/view/46> (hämtad 2023-04-03).
- Dan, Stillman et al. (aug. 2024). *Zotero*. URL: www.zotero.org.
- Davidson, Mark och Loretta Lees (juli 2005). ”New-Build ‘Gentrification’ and London’s Riverside Renaissance”. en. I: *Environment and Planning A: Economy and Space* 37.7, s. 1165–1190. ISSN: 0308-518X, 1472-3409. DOI: 10.1068/a3739. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1068/a3739> (hämtad 2019-03-12).
- De sista utdelningarna vid Kommersen – solikyl.se* (2020). sv-SE. URL: <http://solikyl.se/2020/de-sista-utdelningar-vid-kommersen/> (hämtad 2020-11-25).
- Despotović, Katarina och Catharina Thörn (2016). *Den urbana fronten: en dokumentation av makten över staden*. swe. Andra upplagan. Stockholm: Arkitektur Förlag AB. ISBN: 978-91-86050-93-1.
- Di Domenico, MariaLaura och Nelson Phillips (2010). ”Participant Observation”. I: *Encyclopedia of Case Study Research*. Utg. av Albert Mills, Gabrielle Durepos och Elden Wiebe. 2455 Teller Road, Thousand Oaks California 91320 United States: SAGE Publications, Inc. ISBN: 978-1-4129-5670-3 978-1-4129-5739-7. DOI: 10.4135/9781412957397.n244. URL: <http://methods.sagepub.com/reference/encyc-of-case-study-research/n244.xml> (hämtad 2020-02-12).
- ”Diaspora, utopia and the critique of capitalism” (2002). English. I: *There ain’t no black in the Union Jack: the cultural politics of race and nation*. ISBN: 978-0-203-99507-5 978-0-415-28981-8 978-1-134-43866-2 978-1-134-43861-7 978-1-134-43865-5 978-1-306-04931-3. URL: <http://www.aspresolver.com/aspresolver.asp?AFDI;3911948> (hämtad 2022-02-01).
- Etezaz, Yousuf (mars 2021). ”Kinesiska Muren kan bli nytt hem för Kommersen”. sv. I: *Göteborgs-Posten*, s. 14.
- exploatering@exploatering.goteborg.se (okt. 2023). *Begäran om handlingar*.
- Exploateringsavtal masthuggskajen* (jan. 2019).
- Falkemark, Gunnar (2010). ”Göteborgsandan”. swe. I: *Göteborg utforskat*. Utg. av Helena Holgersson m. fl. Göteborg: Glänta produktion. ISBN: 978-91-86133-15-3.
- Farahmand Asl, Faramand (febr. 2023). *Beslut om åtgärd*.
- Ferreri, Mara (2021). *The Permanence of Temporary Urbanism: Normalising Precarity in Austerity London*. Amsterdam University Press. ISBN: 978-94-6298-491-2. DOI: 10.1017/9789048535828. URL: <https://www.cambridge.org/core/books/permanence-of-temporary-urbanism/BFBF710C225F0728980E66596D80746F> (hämtad 2021-12-14).

- Fisher, Mark (2009). *Capitalist realism: is there no alternative?* eng. Zero books. Winchester: O Books. ISBN: 978-1-84694-317-1.
- (2011). *Kapitalistisk realism*. Swedish. Övers. av Kim West. Hägersten: Tankekraft. ISBN: 978-91-86273-21-7.
- Florida, Richard L. (2012). *The rise of the creative class: revisited*. New York: Basic Books. ISBN: 978-0-465-02993-8 978-0-465-02995-2.
- Florin Persson, Erik (2021). *Film i stadens tjänst*. Swedish. ISBN: 978-91-985801-8-1.
- Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning* (2002). sv. Stockholm: Vetenskapsrådet. ISBN: 978-91-7307-008-9.
- Franzén, Mats, Nils Hertting och Catharina Thörn (2016). *Stad till salu: entreprenörsurbanismen och det offentliga rummets värde*. swe. Göteborg: Daidalos. ISBN: 978-91-7173-465-5.
- Fraser, Nancy (2003). ”Feministisk politik och erkännandets politik : ett tvådimensionellt perspektiv på könsrättvisa”. I: *Den radikala fantasin : mellan omfördelning och erkännande*. Vol. S. 229-248. Den radikala fantasin : mellan omfördelning och erkännande / 2003. ISBN: 978-91-7173-191-3.
- Fraser, Nancy och Rahel Jaeggi (2018). *Capitalism: a conversation in critical theory*. eng. Cambridge: Polity. ISBN: 978-0-7456-7157-4.
- Frihamnsdagarna (sept. 2022). *Hur kan kulturutövare, staden och bygg-herrarna dra åt samma håll?* Göteborg, Frihamnen.
- Fröhlich, Christian och Kerstin Jacobsson (april 2017). ”States Shaping Civic Activism: Comparing Animal Rights Activism in Poland and Russia”. en. I: *The Sociological Quarterly* 58.2, s. 182–201. ISSN: 0038-0253, 1533-8525. DOI: 10.1080/00380253.2017.1296338. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/00380253.2017.1296338> (hämtad 2018-04-16).
- Furåker, Bengt (2010). ”En postindustriell stad?” swe. I: *Göteborg utforskat: studier av en stad i förändring*. Utg. av Helena Holgersson m. fl. Göteborg: Glänta produktion. ISBN: 978-91-86133-15-3.
- futures, Mistra Urban (mars 2013). *Faktablad the enabling city Fallet Kommersen*. Tekn. rapport. Göteborgs stadsmuseum, Göteborgs Universitet, Handelshögskolan, Mistra Urban Futures. URL: https://www.mistraurbanfutures.org/sites/mistraurbanfutures.org/files/faktablad_the_enabling_city_fallet_kommersen.pdf (hämtad 2019-09-09).
- Garó, Isabelle (2013). ”The impossible break: ideology in movement between philosophy and politics1”. eng. I: *Encountering Althusser: politics and materialism in contemporary radical thought*. Utg. av Katja Diefenbach. London ; New York: Continuum International Pub. Group. ISBN: 978-1-4411-5213-8.

- Gatufest på Nya Lång fredag 9 juni* (2023). en. URL: <https://www.facebook.com/events/masthamnsgatan/gatufest-p%C3%A5-nya-l%C3%A5ng-fredag-9-juni/736413334838227/> (hämtad 2023-05-17).
- Gillberg, Daniel, Ylva Berglund m. fl. (2012). *Urban Cultures as a field of knowledge and learning*. engelska. Tekn. rapport. Göteborgs stadsmuseum, Centrum för konsumtionsforskning, Institutionen för Kulturvetenskaper Göteborgs Universitet, Mistra Urban Futures, s. 38. URL: https://www.mistraurbanfutures.org/sites/mistraurbanfutures.org/files/urban_cultures_as_a_field_of_knowledge_and_learning_urban_cultures.pdf (hämtad 2019-09-09).
- Gillberg, Daniel, Helene Brembeck m. fl. (mars 2013). *Urban Cultures: Fallet Kommersen*. svenska. Tekn. rapport. Göteborgs stadsmuseum, Gothenburg Research Institute Handelshögskolan, Göteborgs Universitet, Mistra Urban Futures, s. 62.
- Gillberg, Daniel och Niklas Hansson (mars 2014a). *Kommersen 2.0 Kulturanalytiskt planeringsunderlag norra Masthugget Platskaraktärisering samt förslag på förstärkning och expansion av Kommersens värden*. svenska. Tekn. rapport. Riksbyggen, Älvstranden utveckling AB, Göteborgs Stadsmuseum, Gothenburg research center, s. 31.
- (mars 2014b). *Kommersen 2.0 Kulturanalytiskt planeringsunderlag norra Masthugget Tillägg; samlade bilagor*. svenska. Tekn. rapport. Riksbyggen, Älvstranden utveckling AB, Göteborgs Stadsmuseum, Gothenburg research center, s. 20. URL: https://www.mistraurbanfutures.org/sites/mistraurbanfutures.org/files/tillagg_2014-03-20_slutversion.pdf (hämtad 2019-12-05).
- Goffman, Erving (2014). *Jaget och maskerna: en studie i vardagslivets dramatik*. swe. 6. uppl. Stockholm: Studentlitteratur. ISBN: 978-91-44-10289-4.
- Gonzalez, Sara och Paul Waley (2013). "Traditional Retail Markets: The New Gentrification Frontier?" en. I: *Antipode* 45.4, s. 965–983. ISSN: 1467-8330. DOI: 10.1111/j.1467-8330.2012.01040.x. URL: <https://online.library.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1467-8330.2012.01040.x> (hämtad 2023-06-01).
- González, Sara, utg. (2018). *Contested markets, contested cities: gentrification and urban justice in retail spaces*. eng. Abingdon, Oxon: Routledge. ISBN: 978-1-138-21748-5.
- Graham, Stephen (sept. 2015). "Luxified skies: How vertical urban housing became an elite preserve". en. I: *City* 19.5, s. 618–645. ISSN: 1360-4813, 1470-3629. DOI: 10.1080/13604813.2015.1071113. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13604813.2015.1071113> (hämtad 2024-08-20).

- Gramsci, Antonio (1999). *Selections from the prison notebooks*. English. Utg. av Quintin Hoare och Geoffrey Nowell Smith. Essential Classics in Politics. London, UK: ElecBook, the Electric Book Co. Transcribed from the edition published by Lawrence & Wishart London 1971. ISBN: 978-1-901843-05-7.
- grip* - Uppslagsverk - NE.se (2024). URL: <https://www-ne-se.ezproxy.yu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/grip> (hämtad 2024-02-27).
- Guimarães, Pedro Porfírio Coutinho (juli 2018). "The Transformation of Retail Markets in Lisbon: An Analysis through the Lens of Retail Gentrification". I: *European Planning Studies* 26.7, s. 1450–1470. ISSN: 0965-4313. DOI: 10.1080/09654313.2018.1474177. URL: <https://doi.org/10.1080/09654313.2018.1474177> (hämtad 2023-08-25).
- Gustafsson, Lars (1989). *Problemformuleringsprivilegiet: samhällsfilosofiska studier*. Stockholm: Norstedt. ISBN: 978-91-1-891081-4.
- Habitus* (2020). fr. Paris.
- Hall, Stuart (okt. 1988a). "Brave New World". I: *Marxism Today* 24-29. URL: <https://banmarchive-org-uk.ezproxy.yu.se/marxism-today/october-1988/brave-new-world/> (hämtad 2024-03-21).
- (1988b). "Gramsci and Us". I: *The hard road to renewal: Thatcherism and the crisis of the left*. London ; New York: Verso. ISBN: 978-0-86091-199-9 978-0-86091-915-5.
- (1996). *Stuart Hall: critical dialogues in cultural studies*. Utg. av David Morley och Kuan-Hsing Chen. Comedia. London ; New York: Routledge. ISBN: 978-0-415-08803-9 978-0-415-08804-6.
- (mars 2003a). "Marx's Notes on Method: A 'Reading' of the '1857 Introduction'". I: *Cultural Studies* 17.2, s. 113–149. ISSN: 0950-2386. DOI: 10.1080/0950238032000114868. URL: <https://doi.org/10.1080/0950238032000114868> (hämtad 2020-04-15).
- (2003b). *Resistance through rituals: youth subcultures in post-war Britain*. en. London: Routledge. ISBN: 978-0-203-22494-6 978-0-203-22506-6.
- (2018). "Richard Hoggart, The Uses of Literacy, and the Cultural Turn". eng. I: *Essential essays*. Utg. av David Morley. Stuart Hall, selected writings. Durham: Duke University Press. ISBN: 978-1-4780-0241-3 978-1-4780-0074-7 978-1-4780-0093-8 978-1-4780-0128-7 978-1-4780-0163-8.
- Hall, Stuart, C. Critcher m. fl. (2013). *Policing the crisis: mugging, the state, and law and order*. Second edition. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan. ISBN: 978-1-137-00719-3.
- Hall, Stuart och Tony Jefferson, utg. (2006). *Resistance through rituals: youth subcultures in post-war Britain*. 2nd ed., Rev. and expanded ed.

- London ; New York: Routledge. ISBN: 978-0-415-32437-3 978-0-415-32436-6 978-0-203-35705-7.
- Hall, Stuart och Open University, utg. (1997). *Representation: cultural representations and signifying practices*. en. Culture, media, and identities. London ; Thousand Oaks, Calif: Sage in association with the Open University. ISBN: 978-0-7619-5431-6 978-0-7619-5432-3.
- Hansson, Jonas och Kristiina Savin, utg. (2022). *Svenska begreppshistorier: från antropocen till åsiktskorridor*. swe. Stockholm: Fri Tanke. ISBN: 978-91-89139-32-9.
- Hansson, Niklas och Helene Brembeck (2015). "Market hydraulics and subjectivities in the "wild": Circulations of the flea market". eng. I: *Culture Unbound. Journal Of Current Cultural Research* 7.1, s. 91–121.
- Harvey, David (1989a). "From Managerialism to Entrepreneurialism: The Transformation in Urban Governance in Late Capitalism". I: *Geografiska Annaler. Series B, Human Geography* 71.1, s. 3. ISSN: 04353684. DOI: 10.2307/490503. URL: <http://www.jstor.org/stable/490503?origin=crossref> (hämtad 2017-01-08).
- (1989b). *The condition of postmodernity: an enquiry into the origins of cultural change*. en. Oxford [England] ; Cambridge, Mass., USA: Blackwell. ISBN: 978-0-631-16292-6 978-0-631-16294-0.
- (2008). "The Right to the City". I: *New Left Review*. II 53, s. 23–40. ISSN: 0028-6060.
- Hebdige, Dick (1991). *Subculture: the meaning of style*. en. New accents. London ; New York: Routledge. ISBN: 978-0-415-03949-9.
- Hedin, Karin m. fl. (mars 2012). "Neoliberalization of Housing in Sweden: Gentrification, Filtering, and Social Polarization". en. I: *Annals of the Association of American Geographers* 102.2, s. 443–463. ISSN: 0004-5608, 1467-8306. DOI: 10.1080/00045608.2011.620508. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00045608.2011.620508> (hämtad 2017-02-14).
- Henriksson, Oskar m. fl. (aug. 2021). *Slutrapport testbädd Masthuggskajen*. Tekn. rapport. Sharing Cities Sweden, Älvstranden Utveckling AB. URL: <https://static1.squarespace.com/static/59e86b55aeb625e2140eec1a/t/61488dd1d3dd112b392c51cd/1632144854308/Slutrapport+testb%C3%A4dd+Masthuggskajen.pdf> (hämtad 2021-09-23).
- Hoggart, Richard (1971). *The uses of literacy: aspects of working-class life, with special reference to publications and entertainments*. London, Toronto: Chatto och Windus.
- Holgersson, Helena (2022). "The Value of the Uncool Reflections on the Demolition of an Old Re-used Industrial Area". I: *Heritage, gentrification and resistance in the neoliberal city*. Utg. av Feras Hammami,

- Daniel Jewesbury och Chiara Valli. 1st Edition. Explorations in heritage studies 4. New York: Berghahn Books. ISBN: 978-1-80073-572-9.
- Holgersson, Helena och Catharina Thörn (2014). "Den urbana frontlinjen och "Nya Kvillebäcken". Swedish. I: *Gentrifiering*. Utg. av Catharina Thörn och Helena Holgersson. Studentlitteratur, s. 157–188. ISBN: 978-91-44-07560-0.
- Holmdhal, Hilda (aug. 2013). *The magic of a local fleamarket*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=NC9AVtBk4PU> (hämtad 2019-11-11).
- Horkheimer, Max (1972). *Critical theory: selected essays*. eng. New York: Continuum. ISBN: 978-0-8164-9272-5.
- Horkheimer, Max och Theodor W Adorno (2012). *Upplysningens dialektik: filosofiska fragment*. Swedish. Övers. av Lars Bjurman och Carl-Henning Wijkmark. Göteborg: Daidalos. ISBN: 978-91-7173-362-7.
- Howell, Ocean (2005). "The "Creative Class" and the Gentrifying City: Skateboarding in Philadelphia's Love Park". I: *Journal of Architectural Education (1984-)* 59.2. Publisher: [Taylor & Francis, Ltd., Association of Collegiate Schools of Architecture, Inc.], s. 32–42. ISSN: 1046-4883. URL: <https://www.jstor.org/stable/40480609> (hämtad 2023-07-26).
- Hult, Anna (2017). *Unpacking Swedish sustainability [Elektronisk resurs] the promotion and circulation of sustainable urbanism*. Stockholm: KTH Royal Institute of Technology. School of Architecture och the Built Environment. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kt h:diva-199955>.
- ideologi - Uppslagsverk - NE.se* (2023). URL: <https://www-ne-se.ezproxy .ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/ideologi> (hämtad 2023-06-02).
- ideologi | svenska.se* (2023). sv-SE. URL: <https://svenska.se/tre/?sok=id eologi&pz=1> (hämtad 2023-06-01).
- IDÉSEMINARIUM* (2022). *IDÉSEMINARIUM: Gateway Säve år 2040*. sv-SE. URL: <https://www.cmb-chalmers.se/aktivitet/gateway-save-ar -2040/> (hämtad 2022-11-30).
- Illustrationsritning 2* (juni 2015).
- IMF Global Housing Watch* (2023). URL: <https://www.imf.org/external /research/housing/index.htm> (hämtad 2023-06-14).
- Invinn och TAM (juni 2015). *Invinn TAM delleverans skede 1 151106.pdf*.
- Isaksson AnnaCarin, Caroline Widenheim (febr. 2023). *Bars bort av polis från Drömmarnas kaj*. sv. URL: <https://www.gp.se/1.91451261> (hämtad 2023-09-27).

- ”JAB upends coffee trading” (2023). I: *The Economist* (). ISSN: 0013-0613. URL: <https://www.economist.com/business/2019/02/23/jab-upends-coffee-trading> (hämtad 2023-04-07).
- Jackson, B. och F. Kent (2016). ”Zealous nut: A conversation with project for public spaces founder Fred Kent”. English. I: *Journal of Urban Regeneration and Renewal* 9.3, s. 211–220. ISSN: 1752-9638.
- Jackson, Peter (1989). *Maps of meaning: an introduction to cultural geography*. eng. London: Unwin Hyman. ISBN: 978-0-04-445365-9.
- Jacobs, Jane (1992). *The death and life of great American cities*. eng. Vintage books ed. New York: Vintage. ISBN: 978-0-679-74195-4.
- Jarl, Fredrik (2021). *Masthuggskajen: Tanken om billiga bostäder skrotade - P4 Göteborg*. sv. URL: <https://sverigesradio.se/artikel/masthuggskaj-en-tanken-om-billiga-bostader-skrotade> (hämtad 2021-03-30).
- Jensen, Sune Qvotrup, Annick Prieur och Jakob Skjøtt-Larsen (2021). ”Living With Stigma: Spatial and Social Divisions in a Danish City”. en. I: *International Journal of Urban and Regional Research* 45.1, s. 186–196. ISSN: 1468-2427. DOI: 10.1111/1468-2427.12850. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2427.12850> (hämtad 2024-01-18).
- Johansson, Anders (maj 2010). *Upp och ner med Göteborgshjulet*. sv. URL: <https://www.gp.se/nyheter/goteborg/upp-och-ner-med-goteborgshjulet.9adfb49d-bcd6-4485-b761-043f66ba0a9e> (hämtad 2024-11-03).
- Johnson, Richard m. fl. (2004). *The practice of cultural studies*. English. ISBN: 978-1-84860-514-5 978-1-4462-1865-5. URL: http://www.123library.org/book_details/?id=370 (hämtad 2020-01-22).
- Järlehed, Johan (maj 2022). ””Bo högt, högre, högst”: Vertikalitet i Göteborgs stadsutvecklingsdiskurs”. I: *Plenarfördrag*. Örebro Universitet.
- Jörnmark, Jan och Jon Carlsson (2005). *Göteborgs globalisering*. swe. Göteborg: Göteborgs stadsmuseum. ISBN: 978-91-85488-77-3.
- Kann-Rasmussen, Nanna och Casper Hvenegaard Rasmussen (juli 2021). ”Paradoxical autonomy in cultural organisations: an analysis of changing relations between cultural organisations and their institutional environment, with examples from libraries, archives and museums”. I: *International Journal of Cultural Policy* 27.5, s. 636–649. ISSN: 1028-6632. DOI: 10.1080/10286632.2020.1823976. URL: <https://doi.org/10.1080/10286632.2020.1823976> (hämtad 2022-10-05).
- Keil, Roger (juni 2009). ”The urban politics of roll-with-it neoliberalization”. en. I: *City* 13.2-3, s. 230–245. ISSN: 1360-4813, 1470-3629. DOI: 10.1080/13604810902986848. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13604810902986848> (hämtad 2022-10-18).

- Kihlander, Ulf och Martin Wickström (maj 2015). *Konstprogram Masthuggskajen*. URL: [https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20inf%C3%B6r%20antagande-Konstprogram%20Masthuggskajen/\\$File/25_Ny_Konstprogram%20Masthuggskajen%202015-05-27.pdf?OpenElement](https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20inf%C3%B6r%20antagande-Konstprogram%20Masthuggskajen/$File/25_Ny_Konstprogram%20Masthuggskajen%202015-05-27.pdf?OpenElement) (hämtad 2019-04-12).
- Kilgarriff, Adam m. fl. (2014). "The Sketch Engine: ten years on". I: *Lexicography* 1, s. 7–36.
- Kjellberg, Ida (juli 2019). "Med kulturen som (värdeskapande) hyresgäst. En etnografisk studie om Göteborgs Stads arbete med kultur, lokaler och stadsplanering". swe. Diss. URL: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/60755> (hämtad 2019-09-10).
- Kliman, Andrew (2012). *The failure of capitalist production: underlying causes of the Great Recession*. eng. London: Pluto Press. ISBN: 978-0-7453-3239-0 978-0-7453-3240-6.
- Kommersen Loppmarknad* (maj 2010). URL: https://web.archive.org/web/20100528140542/http://www.kommersenloppmarknad.se:80/prise_rny.html (hämtad 2022-02-10).
- Kommersen rivs - och kan återuppstå på Hisingen* (febr. 2022). sv-SE. URL: <https://masthuggskajen.se/kommersen-rivs-och-kan-ateruppsta-pa-hisingen/> (hämtad 2022-02-02).
- Kommunstyrelsen (okt. 2012). *Vision Älvstaden*. URL: http://alvstaden.goteborg.se/wp-content/uploads/2015/05/vision_alvstaden_sv_web.pdf (hämtad 2019-04-23).
- Koselleck, Reinhart (1989). "Linguistic Change and the History of Events". I: *The Journal of Modern History* 61.4, s. 650–666. ISSN: 0022-2801. URL: <https://www.jstor.org/stable/1881462> (hämtad 2024-07-23).
- Kvale, Steinar och Svend Brinkmann (2014). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Swedish. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 978-91-44-10167-5.
- Käll, Kristian (dec. 2014). *Underlag för prioritering av hållbarhetsaspekter Masthuggskajen*. Tekn. rapport. Älvstranden Utveckling, Hållbarhetsgruppen Masthuggskajen, s. 6.
- Lash, Scott och John Urry (1994). *Economies of signs and space*. Theory, culture & society. London ; Thousand Oaks, Calif: Sage. ISBN: 978-0-8039-8471-4 978-0-8039-8472-1.
- Leary, Patrick Leary (2019). *Keywords - The New Language of Capitalism*. English. Haymarket Books. ISBN: 978-1-60846-962-8.
- Lee, Jenny (2009). "The market hall revisited : Cultures of consumption in urban food retail during the long twentieth century". eng. I: URL:

- <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:liu:diva-51953> (hämtad 2023-08-24).
- Lees, Loretta, Tom Slater och Elvin K. Wily (2008). *Gentrification*. eng. New York, NY: Routledge. ISBN: 978-0-415-95036-7 978-0-415-95037-4.
- Lefebvre, Henri och Donald Nicholson-Smith (2011). *The production of space*. eng. Nachdr. Malden, Mass.: Blackwell. ISBN: 978-0-631-18177-4.
- Lenin, Vladimir (1961). *Lenin: What Is To Be Done?* Övers. av Joe Fineberg och Hanna George. URL: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1901/witbd/> (hämtad 2024-04-11).
- Lew, Alan A. (maj 2017). "Tourism planning and place making: place-making or placemaking?" I: *Tourism Geographies* 19.3, s. 448–466. ISSN: 1461-6688. DOI: 10.1080/14616688.2017.1282007. URL: <https://doi.org/10.1080/14616688.2017.1282007> (hämtad 2022-11-01).
- Lévi-Strauss, Claude (1971). *Det vilda tänkandet*. Stockholm: Bonnier.
- Ley, David (nov. 2003). "Artists, Aestheticisation and the Field of Gentrification". en. I: *Urban Studies* 40.12, s. 2527–2544. ISSN: 0042-0980, 1360-063X. DOI: 10.1080/0042098032000136192. URL: <http://journals.sagepub.com/doi/10.1080/0042098032000136192> (hämtad 2019-11-29).
- Liedman, Sven-Eric (2015). *Karl Marx : en biografi*. Stockholm: Bonnier. ISBN: 978-91-0-015317-5.
- Lindeberg, Lars (aug. 2013). *Ingen lördag utan Kommersen*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=GzoXHAK3M6I> (hämtad 2019-11-11).
- Lindell, Love (juli 2022). *Får drömmar plats i Göteborg - RIP Kommersen 2000-2022*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=w8EdHGyvtvBA> (hämtad 2023-03-15).
- Lindmä, Maria och Marco Madella (2023). "La Boqueria, "the mirror of what Barcelona represents": An analysis of public policy and the commodification of food markets". I: *Marketplaces: movements, representations and practices*. Utg. av Ceren Sezer och Rianne van Melik. 1 Edition. Routledge studies in urbanism and the city. Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge, s. 63–76. ISBN: 978-1-00-319705-8.
- Lindqvist, Sven (1978). *Gräv där du står: hur man utforskar ett jobb*. Stockholm: Bonnier. ISBN: 978-91-0-042731-3.
- Lipsky, Michael (sept. 1969). "Toward a theory of street-level bureaucracy". en. I: *Commodore Hotel, New York*: IUniversity of Wisconsin-Madison, s. 48–69.
- Lönnroth, Cornelia och Martin Blixt (febr. 2014). *Avtal gällande Kommersen 2.0 - En kulturell konsekvensbeskrivning*. svenska.
- Lönnroth, Gudrun, Göteborg och Stadsbyggnadskontoret (1999). *Kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i Göteborg: ett program för bevarande. D. 1. D. 1. sv*. Göteborg: Stadsbyggnadskontoret. ISBN: 978-91-89088-04-7.

- ”Foreword” (2014). I: *Keywords: a vocabulary of culture and society*. Utg. av Colin MacCabe. New edition. Oxford ; New York: Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-939321-3 978-0-19-939322-0 978-0-19-939323-7.
- MacCabe, Colin och Holly Yanacek, utg. (2018). *Keywords for today: a 21st century vocabulary: the keywords project*. en. New York, NY: Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-063658-6 978-0-19-063659-3.
- Magnusson, Hampus (aug. 2023). *Du håller inte armlängds avstånd själv, Alex Bergström*. sv. URL: <https://www.gp.se/1.106819952> (hämtad 2023-09-16).
- Mailkorrespondens mellan Masthuggskajen trafikkontoret (numera Exploateringsförvaltningen) och den ledande konstnären november 2022*. (2022). sv.
- Martin, Deborah G. (sept. 2003). ”“Place-Framing” as Place-Making: Constituting a Neighborhood for Organizing and Activism”. I: *Annals of the Association of American Geographers* 93.3, s. 730–750. ISSN: 0004-5608. DOI: 10.1111/1467-8306.9303011. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-8306.9303011> (hämtad 2021-12-16).
- Marx, Karl (1969). *Till kritiken av den politiska ekonomin*. Övers. av Bertil Wagner. Stockholm: Arbetarkulturs förlag.
- (1970). *Kapitalet : kritik av den politiska ekonomin. Bok 1 Kapitalets produktionsprocess*. Övers. av Ivan Bohman. andra upplagan. Uddevalla: Bo Cavefors Bokförlag.
- Marx, Karl och Friedrich Engels (1965). ”Den tyska ideologin”. swe. I: *Människans frigörelse*. Övers. av Sven-Eric Liedman. Aldus-böckerna, 154. Stockholm: Aldus/Bonnier, s. 123–180.
- Massey, Doreen B. (2005). *For space*. eng. London: SAGE. ISBN: 978-1-4129-0361-5.
- Masthuggskajen, Konsortiet (juni 2017). *Hållbarhetsprogram Masthuggskajen*. URL: http://masthuggskajen.se/wp-content/uploads/sites/3/2017/06/H%C3%A5llbarhetsprogram_Masthuggskajen_2017-06-12.pdf (hämtad 2018-11-05).
- Masthuggskajen – ”En av Europas mer intressanta stadsdelar”* (2019). en-US. URL: <http://masthuggskajen.se/en-av-europas-mer-intressanta-stadsdelar/> (hämtad 2019-04-12).
- Mau, Søren (jan. 2023). *Mute Compulsion: A Marxist Theory of the Economic Power of Capital*. English. London ; Brooklyn, NY: Verso. ISBN: 978-1-83976-346-5.
- Mayer, Margit (febr. 2013). ”First world urban activism: Beyond austerity urbanism and creative city politics”. en. I: *City* 17.1, s. 5–19. ISSN: 1360-4813, 1470-3629. DOI: 10.1080/13604813.2013.757417. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13604813.2013.757417>

- p://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13604813.2013.757417 (hämtad 2019-09-05).
- Mayer, Margit (2016). "Neoliberal Urbanism and Uprisings Across Europe". en. I: *Urban Uprisings*. Utg. av Margit Mayer, Catharina Thörn och Håkan Thörn. London: Palgrave Macmillan UK, s. 57–92. ISBN: 978-1-137-50492-0 978-1-137-50509-5. DOI: 10.1057/978-1-137-50509-5_2. URL: http://link.springer.com/10.1057/978-1-137-50509-5_2 (hämtad 2017-02-12).
- (2018). "Neoliberalism and the Urban". I: *The Sage handbook of neoliberalism*. Utg. av Damien Cahill m. fl. 1st edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Inc. ISBN: 978-1-4129-6172-1. URL: <http://dx.doi.org/10.4135/9781526416001.n38>.
- (mars 2020). "What does it mean to be a (radical) urban scholar-activist, or activist scholar, today?" en. I: *City*, s. 1–17. ISSN: 1360-4813, 1470-3629. DOI: 10.1080/13604813.2020.1739909. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13604813.2020.1739909> (hämtad 2020-04-14).
- Miles, Malcolm (2015). *Limits to culture: urban regeneration vs. dissident art*. eng. London: Pluto Press. ISBN: 978-0-7453-3435-6 978-0-7453-3434-9.
- Mitchell, Don (2004). "Historical Materialism and Marxism". en. I: *A companion to cultural geography*. Utg. av James S. Duncan, Nuala Christina Johnson och Richard H. Schein. Blackwell companions to geography. Malden, MA: Blackwell Pub. ISBN: 978-0-631-23050-2.
- Molnar, Stefan (juli 2019). *Levande bottenvåningar i Masthuggskajen GRANSKNINGSVERSION*. Tekn. rapport. RISE, Mistra Urban Futures, Göteborgs stad, Chalmers.
- (2022). "Valuation practices, value conflicts and coordination in urban development: The case of active frontages design in urban regeneration". en. Diss. Chalmers university of technology.
- Molnar, Stefan och Karl Palmås (aug. 2021). "Dissonance and diplomacy: coordination of conflicting values in urban co-design". I: *CoDesign* 0.0, s. 1–15. ISSN: 1571-0882. DOI: 10.1080/15710882.2021.1968441. URL: <https://doi.org/10.1080/15710882.2021.1968441> (hämtad 2022-03-29).
- Montgomery, Alesia (2016). "Reappearance of the Public: Placemaking, Minoritization and Resistance in Detroit". en. I: *International Journal of Urban and Regional Research* 40.4, s. 776–799. ISSN: 1468-2427. DOI: 10.1111/1468-2427.12417. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2427.12417> (hämtad 2021-11-15).
- Morris, Pamela L (2017). "Triangulation". I: *The SAGE Encyclopedia of Communication Research Methods*. Utg. av Mike Allen. 2455 Teller

- Road, Thousand Oaks California 91320: SAGE Publications, Inc. ISBN: 978-1-4833-8143-5 978-1-4833-8141-1. DOI: 10.4135/9781483381411.n633. URL: <https://sk.sagepub.com/reference/the-sage-encyclopedia-of-communication-research-methods//i14830.xml> (hämtad 2020-02-12).
- Muggleton, David och Rupert Weinzierl, utg. (2003). *The Post-subcultures Reader*. en. Oxford New York: Berg. ISBN: 978-1-85973-663-0 978-1-85973-668-5.
- Mumford, Lewis (1989). *The city in history: its origins, its transformations, and its prospects*. eng. A Harvest book. San Diego New York London: Harcourt, Inc. ISBN: 978-0-15-618035-1.
- Niklasson, Olle (2022). ”Dagbok från konstepidemin”. I: *Konstnären* 2022.3, s. 16–26. ISSN: 0283-2887.
- Nilsson, Kristoffer, Jessica Segerlund och Göteborgs stad (Sverige : Platsbyggnad Älvstaden (2016). *Jubileumsparken: 2013-2015 om att bygga plats*. swe. Göteborg]: Göteborg.
- Novik, Natalie (okt. 2019). *Projektförslag för Älvstranden Utveckling*. sv.
- Novik, Natalie och Per Östling (mars 2020). *Kommersen 1.5. Dialogprocess*. Tekn. rapport. First to know.
- Novik, Nathalie (sept. 2018). *Workshops "common ground"20 och 27 september 2018 analys av resultat*. Tekn. rapport. Göteborgs stad, Sharing Cities, s. 20.
- Novy, Johannes och Claire Colomb (sept. 2013). ”Struggling for the Right to the (Creative) City in Berlin and Hamburg: New Urban Social Movements, New ‘Spaces of Hope’?: Debates and Developments”. en. I: *International Journal of Urban and Regional Research* 37.5, s. 1816–1838. ISSN: 03091317. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2012.01115.x. URL: <http://doi.wiley.com/10.1111/j.1468-2427.2012.01115.x> (hämtad 2017-02-15).
- Ohlsson, Claes, Victor Wählstrand Skärström och Henrik Björck (2022). ”The Market as a Concept in Swedish Parliamentary Records from 1867 to 1970 : A Mixed Methods Study”. eng. I: CEUR-WS.org, s. 22–34. URL: <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-112066> (hämtad 2024-07-23).
- Olsson, Daniel (maj 2023). *Polisen utreder mutor i det kommunala bolaget*. sv. URL: <https://www.expressen.se/nyheter/polisen-utreder-mutor-i-kommunala-olvstranden/> (hämtad 2024-04-02).
- Olsson, Lina (2018). ”The Neoliberalization of Municipal Land Policy in Sweden”. en. I: *International Journal of Urban and Regional Research* 42.4, s. 633–650. ISSN: 1468-2427. DOI: 10.1111/1468-2427.12651. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2427.12651> (hämtad 2019-09-18).

- Om – Psykiatrins Monument och Drömmarnas Monument* (2024). sv-SE. URL: <https://www.psykiatrins-monument.se/om/> (hämtad 2024-02-27).
- Osvald, Per och Stefan Unger (juni 2017a). *Detaljplan för blandad stadsbebyggelse vid Järnvågsgatan m.fl. Granskningshandling*. URL: [https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20granskning-Planbeskrivning/\\$File/02_Planbeskrivning.pdf?OpenElement](https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20granskning-Planbeskrivning/$File/02_Planbeskrivning.pdf?OpenElement) (hämtad 2019-04-12).
- (juni 2017b). *Samrådsredogörelse*. URL: [https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20inf%C3%B6r%20antagande-Samr%C3%A5dsredog%C3%B6relse/\\$File/05_1_Samr%C3%A5dsredog%C3%B6relse.pdf?OpenElement](https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20inf%C3%B6r%20antagande-Samr%C3%A5dsredog%C3%B6relse/$File/05_1_Samr%C3%A5dsredog%C3%B6relse.pdf?OpenElement) (hämtad 2019-04-12).
- Overmeyer, Klaus, utg. (juli 2007). *Urban Pioneers: Temporary Use and Urban Development in Berlin*. English. Bilingual edition. Berlin: JOVIS. ISBN: 978-3-939633-28-0.
- Paolucci, Gabriella, utg. (2022). *Bourdieu and Marx: Practices of Critique*. en. Marx, Engels, and Marxisms. Cham: Springer International Publishing. ISBN: 978-3-031-06288-9 978-3-031-06289-6. DOI: 10.1007/978-3-031-06289-6. URL: <https://link.springer.com/10.1007/978-3-031-06289-6> (hämtad 2024-09-25).
- Pasieka, Agnieszka (dec. 2022). "Theft of Gramsci? On the radical right, radical left, and common sense". en. I: *Dialectical Anthropology* 46.4, s. 417–436. ISSN: 0304-4092, 1573-0786. DOI: 10.1007/s10624-022-09681-6. URL: <https://link.springer.com/10.1007/s10624-022-09681-6> (hämtad 2024-07-11).
- Passell, Aaron (2013). *Building the new urbanism*. 1st ed. New York, NY: Routledge. ISBN: 978-0-415-53897-8.
- Peck, Jamie (2005). "Struggling with the Creative Class". en. I: *International Journal of Urban and Regional Research* 29.4, s. 740–770. ISSN: 1468-2427. DOI: 10.1111/j.1468-2427.2005.00620.x. URL: <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1468-2427.2005.00620.x> (hämtad 2019-12-13).
- (dec. 2012). "Austerity urbanism". I: *City* 16.6, s. 626–655. ISSN: 1360-4813. DOI: 10.1080/13604813.2012.734071. URL: <https://doi.org/10.1080/13604813.2012.734071> (hämtad 2020-11-06).
- Peck, Jamie, Neil Brenner och Nik Theodore (2018). "Actually Existing Neoliberalism". I: *The Sage handbook of neoliberalism*. Utg. av Damien

- Cahill m. fl. 1st edition. Thousand Oaks, CA: SAGE Inc. ISBN: 978-1-4129-6172-1.
- Penny, Joe (okt. 2017). "Between coercion and consent: the politics of "Cooperative Governance" at a time of "Austerity Localism" in London". I: *Urban Geography* 38.9, s. 1352–1373. ISSN: 0272-3638. DOI: 10.1080/02723638.2016.1235932. URL: <https://doi.org/10.1080/02723638.2016.1235932> (hämtad 2022-12-29).
- Placemaking - gemensamt platsskapande* (2022). sv. URL: <https://www.boverket.se/sv/samhallsplanering/stadsutveckling/brottsforebyggande-och-trygghetsskapande-atgarder/metoder/kunskapsinhamtning/placemaking/> (hämtad 2022-11-10).
- "Progress versus Utopia, or; Can We Imagine the Future?" (2005). en. I: *Archaeologies of the future: the desire called utopia and other science fictions*. New York: Verso. ISBN: 978-1-84467-033-8.
- Roden, Lee (febr. 2020). "10 of the coolest neighbourhoods in Europe". en-GB. I: *The Guardian*. ISSN: 0261-3077. URL: <https://www.theguardian.com/travel/2020/feb/08/10-of-the-coolest-neighbourhoods-in-europe-paris-berlin-rome> (hämtad 2020-02-17).
- Rodin, Anna (april 2016). *Kommersen Antikvarisk-teknisk undersökning*. Tekn. rapport. Lindholm restaurering AB, s. 81.
- Rossi, Ugo (2017). *Cities in global capitalism*. Retrieved from: <https://www.kobo.com/gb/en/ebook/cities-in-global-capitalism>. Urban futures. Cambridge, UK ; Malden, MA: Polity Press. ISBN: 978-0-7456-8966-1 978-0-7456-8967-8.
- Rudling, Mikaela (maj 2017). *Fördjupad Dagvattenutredning, Detaljplan för Järnvågen Masthugget*. Tekn. rapport Unr 1320027323. Stadsbyggnadskontoret, Ramböll. URL: shorturl.at/jsBT0 (hämtad 2019-04-12).
- Rätt till staden 1* (2021). *Rätt till staden 1: "Stadens ideella krafter behöver plats Göteborgs universitet*. sv. URL: <https://www.gu.se/evenemang/ratt-till-staden-1-stadens-ideella-krafter-behoover-plats> (hämtad 2021-09-17).
- Sacco, Pier Luigi och Graziella Vella (dec. 2017). "Introduction to Valletta2018 Cultural Mapping: Debating space and place". en. I: *City, Culture and Society*. Valletta2018 Cultural Mapping: Debating space and place 11, s. 1–3. ISSN: 1877-9166. DOI: 10.1016/j.ccs.2017.09.003. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877916617301959> (hämtad 2023-01-24).
- Sahlin, Ingrid (2010). "TRYGGHET SOM KONSTRUKTION OCH DISKURS". I: *I trygghetens namn*. Utg. av Ingrid Sahlin och Ulf Borelius. Göteborg: Daidalos. ISBN: 978-91-7173-327-6.

- Saldert, Hannah (aug. 2022). *Under Construction: Making Meaning of Social Sustainability in Strategic Planning Practice*. eng. ISBN: 9789180098915. URL: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/72539> (hämtad 2023-03-09).
- Sandbjerg Hansen, Christian (2021). *The making of place and people in the Danish metropolis: a sociohistory of Copenhagen north west*. eng. Routledge studies in urban sociology. Milton Park, Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge. ISBN: 978-0-367-53505-6.
- Sapiro, Gisèle och Hélène Seiler (2020). *Dictionnaire international Bourdieu*. fre. Culture & société. Paris: CNRS éditions. ISBN: 978-2-271-08203-9.
- Saussure, Ferdinand de (2015). *Kurs i allmän lingvistik*. swe. Ny, ombruten och översedd utg. Arkiv moderna klassiker. Lund: Arkiv. ISBN: 978-91-7924-267-1.
- Schaller, Susanna F. (juli 2019). *Business Improvement Districts and the Contradictions of Placemaking: BID Urbanism in Washington, D.C.* English. Athens, Georgia: University of Georgia Press. ISBN: 978-0-8203-5516-0.
- Schroeter, Melani (2008). "Discourse in a nutshell: key words in public discourse and lexicography". en. I: *German as a Foreign Language* 2, s. 42–57. ISSN: 1470-9570. URL: http://www.gfl-journal.de/Issue_2_2_008.php (hämtad 2024-07-23).
- Schäfer, Christoph, Anne König och Eva Wilson (2010). *Die Stadt ist unsere Fabrik: = The city is our factory*. ger eng. 1. Aufl. Leipzig: Spector Books. ISBN: 978-3-940064-95-0.
- Sebastian Rudolph Jensen (febr. 2023). *Vårda Våra Drömmar - Performance feat. Speakerbreather*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=xj2woQWpXEY> (hämtad 2023-09-05).
- Segerlund, Jessica och Kristoffer Nilsson (okt. 2016). *Att platsbygga Masthuggskajen? planering som juridik och/eller värdeskapande rum*. sv.
- Sernhede, Ove (1993). "Ungdom, kultur och modernitet". swe. I: *Identitet Och Motstånd, En Antologi Om Ungdomstid Och Ungdomars Kulturer, 1993*. Göteborgs kommun Göteborg.
- "Marketplace decline heads east Neoliberal reform, socio-spatial sorting and patterns of decline at Sofia's public markets" (2023). I: *Marketplaces: movements, representations and practices*. Utg. av Ceren Sezer, Rianne van Melik och Nikola A Venkov. 1 Edition. Routledge studies in urbanism and the city. Abingdon, Oxon ; New York, NY: Routledge. ISBN: 978-1-00-319705-8.

- Sillén, Gunnar, Stellan Andersson och Bunny Ragnerstam (1984). *Sök reda på, ta vara på, levandegör!* Stockholm: Arbetarnas kulturhistoriska sällsk. i samverkan med Arbetarnas bildningsförb. och Landsorganisationen i Sverige. ISBN: 978-91-970429-2-5.
- Sjöström-Andersson, Karin (sept. 2015). *Insikt norra Masthugget "Masthuggskajen"*. Tekn. rapport. Invinn AB, s. 34.
- Slater, Tom (2021). *Shaking up the city: ignorance, inequality, and the urban question*. Oakland, California: University of California Press. ISBN: 978-0-520-30304-1 978-0-520-38622-8.
- Smith, Neil (1996). *The new urban frontier: gentrification and the re-vanchist city*. London: Routledge. ISBN: 978-0-415-13254-1 978-0-415-13255-8.
- (juni 2002). "New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy". en. I: *Antipode* 34.3, s. 427–450. ISSN: 0066-4812, 1467-8330. DOI: 10.1111/1467-8330.00249. URL: <http://doi.wiley.com/10.1111/1467-8330.00249> (hämtad 2017-01-15).
- Sohn-Rethel, Alfred (1978). *Intellectual and manual labour: a critique of epistemology*. engger. Atlantic Highlands, N.J: Humanities Press. ISBN: 978-0-391-00774-1.
- Soja, Edward W. (1989). *Postmodern geographies: the reassertion of space in critical social theory*. eng. London: Verso. ISBN: 978-0-86091-225-5.
- Sonyas kulturhus till Masthuggskajen - Nya Projekt* (2024). URL: <https://www.nyaprojekt.se/2024/10/11/sonyas-kulturhus-till-masthuggskajen/> (hämtad 2024-11-04).
- Stadsbyggnadskontoret (juni 2010). *Masthugget, Program för detaljplaner, juni 2010*. URL: <https://tinyurl.com/y5h6qfxj> (hämtad 2019-11-12).
- (febr. 2018). *Detaljplan för blandad stadsbebyggelse vid Järnvågsgatan m.fl. Antagandehandling Februari 2018*. URL: <https://tinyurl.com/r5lsq2h> (hämtad 2019-04-12).
- Stadsbyggnadskontoret, Kanzoi Arkitekter och ÅF (jan. 2018). *Kvalitetsprogram - Detaljplan för blandad stadsbebyggelse vid Järnvågsgatan m fl inom stadsdelen Masthugget i Göteborg*. URL: [https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20inf%C3%B6r%20antagande-Kvalitetsprogram/\\$File/06_2_Ny_Kvalitetsprogram%202018-01-26%20inf%C3%A5guppl%C3%B6st.pdf?OpenElement](https://www5.goteborg.se/prod/fastighetskontoret/etjanst/planobygg.nsf/vyFiler/Masthugget%20-%20J%C3%A4rnv%C3%A5gsgatan-Plan%20-%20inf%C3%B6r%20antagande-Kvalitetsprogram/$File/06_2_Ny_Kvalitetsprogram%202018-01-26%20inf%C3%A5guppl%C3%B6st.pdf?OpenElement) (hämtad 2019-04-12).
- Stadsutvecklaren* (maj 2020). *Stadsutvecklaren: "Vi kan antingen prata om att det är svårt eller göra någonting åt det"*. sv-SE. URL: <https://masthuggskajen.se/stadsutvecklaren-vi-kan-antingen-prata-om-att-det-ar-svart-eller-gora-nagonting-at-det/> (hämtad 2020-07-01).

- Swahn, Karin (april 2018). "Exkludering för ordningens skull - Emotionernas gränsland i Kviberg". swe. I: URL: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/56165> (hämtad 2024-05-06).
- (okt. 2022). "PREKÄRA PIONJÄRER - En studie om nyetablerade entreprenörers roll i omvandlingen av Gamlestaden". swe. Diss. URL: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/73860> (hämtad 2023-10-16).
- Svantesson, Erica och Annie Hohlfält (2017). *Innovationsprocess för Levande Bottenvåningar i Masthuggskajen, Göteborg - DELRAPPORT FÖR FAS I – BEHOVSANALYS*. Tekn. rapport. Urban Innovation Sweden AB Uppdragsgivare: Konsortiet för Masthuggskajen bestående av Riksbyggen, NCC PD, Elof Hansson fastigheter, Stena Fastigheter, Folkets Hus och Älvstranden Utveckling AB.
- Swyngedouw, Erik, Frank Moulaert och Arantxa Rodriguez (juni 2002). "Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy". en. I: *Antipode* 34.3, s. 542–577. ISSN: 0066-4812, 1467-8330. DOI: 10.1111/1467-8330.00254. URL: <http://doi.wiley.com/10.1111/1467-8330.00254> (hämtad 2017-02-12).
- Sydow, Åsa von (2004). "Exploring local governance in urban planning and development: the case of Lindholmen, Göteborg". English. Diss. Stockholm: KTH.
- Tabrizi, Ali (aug. 2017). *Coompanion Utkast Delleverans 2 Levande bottenvåningar*. Tekn. rapport. Coompanion Göteborgsregionen.
- Tahvilzadeh, Nazem (aug. 2019). "Är min evidens bättre än din?" sv. I: *Kritik* 41.41.
- Tengbom (sept. 2019). *Intresseanmälan platsutvecklingsprocess Masthuggskajen*.
- Teo, Peggy (2003). "Limits of imagineering: a case study of Penang". en. I: *International Journal of Urban and Regional Research* 27.3, s. 545–563. ISSN: 1468-2427. DOI: 10.1111/1468-2427.00466. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/1468-2427.00466> (hämtad 2024-08-20).
- The Left Hand and the Right Hand of the State | Variant issue 32* (2023). URL: <https://romulusstudio.com/variant/32texts/bourdieu32.html> (hämtad 2023-10-24).
- "The Poverty of Theory or An Orrery of Errors" (1978). eng. I: *The poverty of theory and other essays*. London: Merlin P. ISBN: 978-0-85036-232-9.
- Thullberg, Per, utg. (1994). *Den svenska modellen*. swe. Nachdruck. Lund: Studentlitteratur. ISBN: 978-91-44-46611-8.
- Thörn, Catharina (2008). "Intervention or the need for a new cultural critique". I.

- (2009). "Governing the Entrepreneurial City – Implications for the Meaning of Public Space". I: *Urban Governance in Europe*. Utg. av Frank Eckardt och Ingemar Elander. Berlin, GERMANY: BWV Berliner Wissenschafts-Verlag. ISBN: 978-3-8305-2038-2. URL: <http://ebookcentral.proquest.com/lib/gu/detail.action?docID=735218> (hämtad 2022-11-09).
 - (okt. 2011). "Soft Policies of Exclusion: Entrepreneurial Strategies of Ambience and Control of Public Space in Gothenburg, Sweden". en. I: *Urban Geography* 32.7, s. 989–1008. ISSN: 0272-3638, 1938-2847. DOI: 10.2747/0272-3638.32.7.989. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2747/0272-3638.32.7.989> (hämtad 2018-06-14).
- Thörn, Håkan (2013). *Stad i rörelse: stadsomvandlingen och striderna om Haga och Christiania*. Stockholm: Atlas akademi. ISBN: 978-91-7389-426-5.
- Tonkiss, Fran (juni 2013). "Austerity urbanism and the makeshift city". I: *City* 17.3, s. 312–324. ISSN: 1360-4813. DOI: 10.1080/13604813.2013.795332. URL: <https://doi.org/10.1080/13604813.2013.795332> (hämtad 2019-10-30).
- Tostevin, Paul (sept. 2021). *The total value of global real estate*. Tekn. rapport. Savills. URL: https://www.savills.com/impacts/Impacts_3_pdfs/The_total_value_of_global_real_estate.pdf (hämtad 2023-06-14).
- totalisera | SAOB | svenska.se* (2024). sv-SE. URL: https://svenska.se/saob/?id=T_2071-0130.6FeP&pz=7 (hämtad 2024-09-17).
- Tunström, Moa (2009). "På spaning efter den goda staden: om konstruktioner av ideal och problem i svensk stadsbyggnadsdiskussion". sv. Diss. Örebro: Örebro University.
- Turborn, Elin (maj 2015). "Lurar till sig miljoner". I: *Västerbottenskuriren*. URL: <https://www.vk.se/2019-05-03/bakgrund-hela-granskningen-av-studieframjandet>.
- utvärdera | SO | svenska.se* (2021). sv-SE. URL: <https://svenska.se/so/?id=191031&pz=7> (hämtad 2022-05-23).
- Wacquant, Loïc (2002). "Scrutinizing the Street: Poverty, Morality, and the Pitfalls of Urban Ethnography". I: *American Journal of Sociology* 107.6. Utg. av Mitchell Duneier, Elijah Anderson och Katherine Newman, s. 1468–1532. ISSN: 0002-9602. DOI: 10.1086/340461. URL: <https://www.jstor.org/stable/10.1086/340461> (hämtad 2024-08-22).
- (2023). *Bourdieu in the city: challenging urban theory*. eng. Cambridge Hoboken, NJ: polity. ISBN: 978-1-5095-5643-4 978-1-5095-5644-1.
- Wacquant, Loic J. D. (1998). "Tweeds or jeans? Golf or soccer? Poetry or sitcoms?: Taste as the Distaste of the tastes of Others (Taste Classes

- and Classification)”. en. I: *Key Sociological Thinkers*. Utg. av Rob Stones. London: Macmillan Education UK, s. 215–230. ISBN: 978-0-333-68767-3 978-1-349-26616-6. DOI: 10.1007/978-1-349-26616-6. URL: <http://link.springer.com/10.1007/978-1-349-26616-6> (hämtad 2024-02-26).
- Wallenstein, Sven-Olov (2019). *Adorno: negativ dialektik och estetisk teori*. Swedish. ISBN: 978-91-86133-96-2.
- Valli, Chiara (sept. 2022). ”Artistic careers in the cyclicity of art scenes and gentrification: symbolic capital accumulation through space in Bushwick, NYC”. en. I: *Urban Geography* 43.8, s. 1176–1198. ISSN: 0272-3638, 1938-2847. DOI: 10.1080/02723638.2021.1902122. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02723638.2021.1902122> (hämtad 2024-02-26).
- Valli, Chiara och Feras Hammami (2021). ”Introducing Business Improvement Districts (BIDs) in Sweden : A social justice appraisal”. eng. I: *European Urban and Regional Studies* 28.2, s. 155–172. URL: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:mau:diva-17567> (hämtad 2021-09-19).
- Wanloo, Johan (mars 2021). ”Kommersen är till för originalen och lirarna”. I: *Göteborgs-Posten*, s. 33.
- Waterfront Cabins* (2022). en. URL: <https://en.waterfrontcabins.se> (hämtad 2022-11-30).
- Watson, Sophie och David Studdert (2006). *Markets as sites for social interaction : spaces of diversity*. en. Bristol: Policy Press. ISBN: 978-1-86134-925-5. URL: https://www.policypress.org.uk/catalog/product_info.php?products_id=1309 (hämtad 2024-03-26).
- Weizman, Eyal (2012). *Hollow land: Israel’s architecture of occupation*. eng. London: Verso. ISBN: 978-1-84467-868-6.
- Westerström, Anders (febr. 2022). ”Ska alla mötesplatser för människor med små resurser tas bort?” I: *Göteborgs-Posten*, s. 5–6. URL: <https://www.gp.se/debatt/ska-alla-m%C3%B6tesplatser-f%C3%B6r-m%C3%A4nniskor-med-sm%C3%A5-resurser-tas-bort-1.73785344>.
- Vetenskapsrådet (2017). *God forskningssed*. Swedish. Stockholm: Vetenskapsrådet. ISBN: 978-91-7307-352-3.
- Wetherell, Sam (aug. 2017). *Richard Florida Is Sorry*. en-US. Magazine. URL: <https://jacobinmag.com/2017/08/new-urban-crisis-review-richard-florida> (hämtad 2020-01-15).
- What is Placemaking?* (2022). URL: <https://www.pps.org/article/what-is-placemaking> (hämtad 2022-10-17).

- Whyte, William H. (mars 2001). *The Social Life of Small Urban Spaces*. English. 8th ed. edition. New York, NY: Project for Public Spaces. ISBN: 978-0-9706324-1-8.
- Wicklin, Martin (2023). *Margaux Dietz – efter videon som fick allt att rasa - Söndagsintervjun*. sv. URL: <https://sverigesradio.se/avsnitt/margaux-dietz-2-0> (hämtad 2023-03-08).
- Williams, Raymond (1961). *The long revolution*. eng. London: Chatto & Windus.
- (1977). *Marxism and literature*. Vol. 1. Oxford Paperbacks. (Hämtad 2017-01-22).
 - (1980). *Marx och kulturen: en diskussion kring marxistisk kultur- och litteraturteori*. swe. Övers. av Anette Rydström. Aldus akademi. Stockholm: Bonnier. ISBN: 978-91-0-043068-9.
 - (2006). *Border country*. Library of Wales. Cardigan, Wales : Chester Springs, PA: Parthian ; U.S. distributor, Dufour Editions. ISBN: 978-1-902638-81-2.
 - (2014). *Keywords: a vocabulary of culture and society*. New edition. Oxford ; New York: Oxford University Press. ISBN: 978-0-19-939321-3 978-0-19-939322-0 978-0-19-939323-7.
- Wise, J. Macgregor (mars 2003). "Reading Hall Reading Marx". I: *Cultural Studies* 17.2, s. 105–112. ISSN: 0950-2386. DOI: 10.1080/0950238032000071668. (Hämtad 2024-04-11).
- värde* / SO / svenska.se (2021). sv-SE. URL: <https://svenska.se/so/?id=194737&pz=7> (hämtad 2022-04-21).
- värdera* / SO / svenska.se (2021). sv-SE. URL: https://svenska.se/so/?so_k=v%C3%A4rdera&pz=2 (hämtad 2022-05-23).
- Yates, Luke (jan. 2015). "Rethinking Prefiguration: Alternatives, Micro-politics and Goals in Social Movements". en. I: *Social Movement Studies* 14.1, s. 1–21. ISSN: 1474-2837, 1474-2829. DOI: 10.1080/14742837.2013.870883. URL: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14742837.2013.870883> (hämtad 2018-04-11).
- Zapata Campos, María José, Patrik Zapata och Isabel Ordoñez (sept. 2020). "Urban commoning practices in the repair movement: Frontstaging the backstage". en. I: *Environment and Planning A: Economy and Space* 52.6, s. 1150–1170. ISSN: 0308-518X. DOI: 10.1177/0308518X19896800. URL: <https://doi.org/10.1177/0308518X19896800> (hämtad 2021-04-16).
- Zukin, Sharon (1982). *Loft living: culture and capital in urban change*. Johns Hopkins studies in urban affairs. Baltimore: Johns Hopkins University Press. ISBN: 978-0-8018-2694-8.

- Zukin, Sharon (1995). *The cultures of cities*. Cambridge, MA: Blackwell. ISBN: 978-1-55786-436-9 978-1-55786-437-6.
- (2001). "How to create a culture capital: reflections on urban markets and places". I: *Century city: art and culture in the modern metropolis*. Utg. av Iwona Blazwick och Tate Modern (Gallery). London: Tate Gallery Pub. ISBN: 978-1-85437-344-1.
 - (sept. 2009). "Whose Culture? Whose City?" en. I: *Common Ground?: Readings and Reflections on Public Space*. Utg. av Anthony M. Orum och Zachary Neal. 0. utg. Routledge. ISBN: 978-0-203-87396-0. DOI: 10.4324/9780203873960. URL: <https://www.taylorfrancis.com/books/9781135257552> (hämtad 2022-11-30).
- Älvstaden – Nordens största stadsutvecklingsprojekt* (2022). URL: <https://www.youtube.com/embed/bW3p5Y-fPq4?controls=0&showinfo=0&autoplay=0&enablejsapi=1> (hämtad 2022-02-10).
- Älvstranden Utveckling har sagt upp Café Fluss avtal* (2022). URL: <http://eepurl.com/hZXoMT> (hämtad 2022-04-26).

Tackord

Att skriva en doktorsavhandling har varit en otroligt lärorik process. Kunskap är kollektiv, vi lär oss tillsammans och det är många jag vill tacka. Tack alla informanter och alla andra människor jag träffat under forskningsarbetet för att ni generöst delade med er av er kunskap, era erfarenheter och era nätverk. Jag hoppas att ni likt mig såg vårt möte som en *inter-view* där vi tillsammans lärde oss något. Stort tack till mina handledare Catharina Thörn och Carl Cassegård för att ni lärt mig att tänka dialektisk. För att ni tålmodigt och ihärdigt hjälpt mig att fokusera mina argument och analyser när de har glidit iväg. Tack mamma och pappa för allt intellektuellt, emotionellt och materiellt stöd. Tack Anna Olofsson för att du gav mig tid och utrymme att skriva. Tack Ines och Ebbe för alla frågor jag måste tänka och svara på (jag tänker faktiskt på dem). Tack Petter Westerström för att du finns.

Tack Christina Tente för att du blev min skrivkamrat. För dina nära läsningar av mina texter och dina skarpa kommentarer. Tack för att du inspirerat mig och för all uppmuntran och stöd du gett mig. Joel Duncan du var min skrivkompis och du gav mig verktyg för att till slut bygga klart huset, det har varit till stor hjälp, tack. Tack Johan Järlehed för dina tydliga kommentarer på mittseminariet och för att du inte lät mig göra fältbegrepp till forskningsbegrepp. Chiara Valli, dina kommentarer på slutseminariet gjorde texten mycket bättre. Tack också för alla de spännande sammanhang du bjudit in mig till. Tack Helena Holgersson för dina nära läsningar, genomtänkta kommentarer och för att du frikostigt delar med dig av din kunskap. Tack Claes Ohlsson för att du inspirerade, uppmuntrade och hjälpte mig att hitta en väg framåt i ett svårt läge.

Institutionen för Kulturvetenskaper har varit en spännande plats att vara på och jag är tacksam att ha fått privilegiet att ha doktorerat i en tvärvetenskaplig miljö med inspirerande kollegor och studenter. Netta Huebscher, din uppmuntran och stöd hjälpte mycket. Tack för att du delade jobbiga och roliga stunder och för att du stod ut med alla mina konstiga kontorsvanor. Tack Gunilla Zachau för att du håller ordning på saker. Tack Evelina Johansson Wilén för alla intressanta diskussioner vi haft på Vera Sandbergs allé och alla andra ställen. Tack också Carl Wilén för dina kommentarer på slutseminariet. Tack Lina Palmqvist för stöd, spännande diskussioner och roliga fester. Anders Dahlgren, många av dina kommentarer har varit viktiga för min analys, tack för det.

Tack alla etnologer som stöttat mig: Kerstin Gunnemark, Elias Mellander, Åsa Bergman, Åsa Andersson, Susanna Rolfsdotter och Kristina Öhman.

Mia Liinasson ett stort tack ska du ha för att du hjälpte mig med Etikprövningsansökan. Tack också Tobias Pontara för att du insisterade på att jag skulle fotografera Kommersen och generöst lånade ut din kamera. Tack Christine Sjöberg för delade kontorsmiddagar och tack Lars Dyrendom för att du delade med dig av din kunskap och fotograferade omslaget. Tack Mahtab Fazeli för din underbara illustration.

Det finns också många forskare och seminarium utanför institutionen som har stöttat och inspirerat mig. CSM resist har varit ett sådant. För att nämna några tack Håkan Thörn, Mathias Wahlström och Nathan Siegrist för att jag har fått ta del av era seminarium, er kunskap och era spännande diskussioner. Tack Mariam Fanni för intressanta samtal och intellektuellt utbyte. Tack Olle Adolphsson och Tormod Otter Johansen för att ni delade med er av er forskning och er juridiska kunskap. Tack Christina Hansen för pepp, inspiration och bra samtal. Tack Johan Söderberg och kurskamrater på kursen "Materialism and Critique" för att ni öppnade nya perspektiv. Tack Eduardo Jimenez Tornatore för att du alltid peppar mig och är glad.

Jag har många fantastiska vänner som bidragit till att hjälpa mig att bli klar med avhandlingen. Tack Henrik Ljung för alla trevliga luncher och för allt du lär mig och tack Albin Söderkvist för att du aldrig slutat att utmana mig intellektuellt. Tack Gustav Eek för att du introducerade mig till LaTeX, all tid du la på typsättningen, för alla samtal och för ditt tålamod med min bristande tekniska förmåga. Tack Linnéa Holmstrand för bra samtal om avhandlingen. Linnéa Lindström, tack för din noggranna korrekturläsning, jag lovar att vara i bättre tid nästa gång. Per Hellqvist och Paulina Boija det har alltid varit toppen att sitta i ert kök och snacka avhandling. Leonard Johnells, tack för trevliga promenader och bra samtal. Tack Daniel Nykvist för pepp och stöd.

Slutligen vill jag tacka Kungliga Whitfeldtska stiftelsen för de bidrag jag fick för att skriva klart avhandlingen och att anlita en illustratör, Helge Ax:son Johnsons stiftelse för bidrag och Vitterhetssamhället för min vistelse i Villa Martinsson, september 2023.

Bild C.3: Mahtab Fazelis illustration till framsidan i sin helhet.